

ELISMERÉS ÉS MEGSZÓLÍTOTTSÁG

Kovács Eszter

ELISMERÉS ÉS MEGSZÓLÍTOTTSÁG

Magyar diaszpórapolitika
makro- és mezoszintű megközelítésben

Gondolat Kiadó
Budapest

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

A kézirat megírását
a Magyar Tudományos Akadémia Sasakawa Young
Leaders Fellowship Fund ösztöndíj
és a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatása segítette.

© Kovács Eszter, 2023

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat*

A kiadásért felel Bácskai István
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 556 509 2

TARTALOM

1. ELŐSZÓ ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	7
2. A TÉMA ELMÉLETI KERETEI	13
2.1. Diaszpóra	13
2.2. A magyar diaszpóra fejlődéstörténete	28
2.3. A diaszpórapolitika elméleti keretezései	41
2.3.1. A diaszpórapolitikák tipológiái	50
3. KITEKINTÉS: KLASSZIKUS ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPAI DIASZPÓRAPOLITIKAI MODELLEK	59
3.1. Klasszikus diaszpórapolitikai modellek	59
3.1.1. Izrael diaszpórapolitikája	59
3.1.2. Írország diaszpórapolitikája	69
3.1.3. Örményország diaszpórapolitikája	79
3.2. Kelet-közép-európai diaszpórapolitikák	88
3.2.1. Horvátország	90
3.2.2. Szerbia	96
3.2.3. Lengyelország	99
3.2.4. Románia	104
3.2.5. Szlovákia	109
3.2.6. Szlovénia	113
3.2.7. Következtetések	118
4. MAKROSZINT I.: MAGYARORSZÁG ÉS A DIASZPÓRA (1880–2010)	122
4.1. 1880–1918	122
4.2. 1918–1945	127

4.3. 1945–1989	133
4.4. 1989–2010	144
4.5. Összefoglalás	164
 5. MAKROSZINT II.: MAGYAR DIASZPÓRAPOLITIKA 2010 UTÁN	 166
5.1. A nemzetpolitikai rendszerváltás első lépései: Kettős állampolgárság, Nemzeti Összetartozás, Alaptörvény, választási törvény	166
5.2. Intézményi változások	173
5.3. Diaszpóra a nemzeti beszédmódban	183
5.4. Diaszpórapolitikai programok	185
5.5. Kormányzati támogatásban részesülő programok	196
5.6. Diaszpórapolitikai stratégia	200
5.7. Következtetések	204
 6. MEZOSZINT: DIASZPÓRAPOLITIKA A DIASZPÓRA PERSPEKTÍVÁJÁBÓL	 207
6.1. Módszertan	207
6.2. 2010 előtti diaszpórapolitika	212
6.3. A 2010 utáni diaszpórapolitika interpretációi	220
6.4. A Kőrösi Csoma Programmal (KCSP) kapcsolatos narratívák	227
6.4.1. Az interjúalanyok benyomásai	227
6.4.2. A KCSP-ösztöndíjasok benyomásai	237
6.5. Diaszpóra Tanács	239
6.6. Eltérő narratívák	244
6.7. Miről szól a magyar diaszpórapolitika?	250
 7. ÖSSZEGZÉS	 255
 IRODALOMJEGYZÉK	 263

1. ELŐSZÓ

ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az Elismerés és megszólítotttság. Magyar diaszpórapolitika makro- és mezoszintű megközelítésben című könyv a 2018-ban megvédett doktori disszertációm átdogozott kiadása. A könyv alapját adó kutatás témaválasztását 2013–2014 környékén az motiválta, hogy a magyar kormányzat akkori nemzetpolitikáján belül egyre hangsúlyosabban kezdett megjelenni a diaszpóra mint önálló külföldi magyar „kategória”. 2011-ben a kormány létrehozta a Magyar Diaszpóra Tanácsot, amely a 2000 óta létező Magyar Állandó Értekezlet mintájára egyeztető fórumként szolgál, de a Kárpát-medencei magyar kisebbség képviselői helyett kizárólag a diaszpóra tagjai és a magyar kormány között. A Diaszpóra Tanács létrehozását szorosan követte több olyan kormányzati program elindítása, amelyek kifejezetten a diaszpórában élő magyarokat, magyar közösségeket szólítják meg. Ez a megváltozott magyarországi politikai figyelem keltette fel az érdeklődésem az iránt, hogy egyrészt milyen történeti előzményei vannak a jelenkori magyar diaszpórapolitikának, másrészt pedig hogy a jelenlegi magyar diaszpórapolitikának milyen értelmezései adódnak a társadalomtudomány perspektívájából.

A kutatás azt kívánja körüljárni, hogy a magyar kormányok milyen politikát folytattak a diaszpórában élő magyarság irányába; hogyan gondolkodott és gondolkodik a magyar politika a külföldön letelepedett magyar közösségekről; szán-e, és ha igen, akkor milyen feladatot számukra a magyar nemzetépítésben vagy kül- vagy egyéb szakpolitikában; mit ad(hat) Magyarország a diaszpórának, és mit adhat a diaszpóra az anyaországnak? Ezeket a kutatási kérdéseket két irányból igyekszem megválaszolni: egyrészt a magyarországi, kormányzati diaszpórapo-

litika perspektívájából, másrésről pedig a „fogadói” oldalról, vagyis a magyar diaszpóráközösségek szemszögéből. Mindemellett a kutatás megkísérli értelmezni a mai magyar diaszpórapolitikát a nemzetközi diaszpórapolitikai szakirodalom elméleti keretei között is.

A dolgozat elméleti fejezetében áttekintem a diaszpóra definíciójával kapcsolatos irodalmat, valamint azokat az elméleteket, amelyek magyarázatot kínálnak arra, hogy azok az államok, amelyek állampolgárai és azok leszármazottai nagy számban élnek külföldön, miért, milyen cél-eszköz rendszerrel igyekeznek megszólítani, megnyerni vagy éppen támogatni saját diaszpórájukat. A bevezető fejezetben kerül sor a magyar diaszpóra kialakulásának történeti áttekintésére is.

Az elméleti megközelítéseket követően áttekintem azokat a diaszpórapolitikai modelleket, amelyek a diaszpórapolitikákkal foglalkozó szakirodalomban nagy figyelmet kapnak. Nagyszámú és -arányú diaszpórájuk miatt ebbe a csoportba esik az izraeli, az ír és az örmény diaszpórapolitika. A „klasszikus” esetek mellett külön alfejezetben áttekintem a közép-európai régió államainak diaszpórapolitikáját is, hogy a magyar esettanulmány ebben a regionális kontextusban is értelmezhető legyen.

A nemzetközi kitekintés után térek rá a magyar diaszpórapolitika vizsgálatára. Előbb történeti megközelítésben áttekintem, hogy a magyar kormányzatok miként reagáltak a nagyobb magyar népességmozgásokra, milyen kapcsolatot alakítottak ki a külföldön letelepedett magyar közösségekkel, milyen támogatási vagy kapcsolattartási formák léteztek a külföldi magyarok és Magyarország között. A téma elemzését alapvetően másodlagos források felhasználásával végzem, helyenként a korabeli sajtó anyagaira is támaszkodom.

A rendszerváltástól kezdődően a nyugati magyarokat érintő magyarországi politikai törekvések szorosan összefonódtak a Kárpát-medencei magyar kisebbségekkel kapcsolatos politikával. Ugyanakkor a határon túli magyar közösségek ügyei a rendszerváltást követő 20 évben dominálták ezt a szakpolitikát, így a nyugati magyarsággal kapcsolatos politikák meglehetősen háttérbe szorultak. Koherens diaszpórapolitikai rendszerről éppen ezért nem is beszélhetünk a 2010 előtti időszakban.

A második Orbán-kormány viszont egészen új megközelítést hozott a diaszpórapolitikában. Ez a fordulat érezhető egyrészt abban a retorikai váltásban, amely az egységes magyar nemzetről úgy beszél, mint egy olyan közösségről, amely a világon szétszóródva él, vagyis a nemzetpolitikára korábban nagyon is jellemző Kárpát-medencei perspektíva kitágításra került. A kormányzati tisztviselők retorikájában gyakran találkozunk azzal a fordulattal is, hogy a magyar nemzetpolitika számára minden magyar számít, lakóhelytől, sőt, a magyar nyelv tudásától függetlenül is. A diaszpóra nemzetpolitikán belüli felértékelődésének ikonikus lépése volt a fentebb már említett Diaszpóra Tanács megalakítása 2011-ben. Ezeket a kezdeti lépéseket kiegészítik azok a célzottan a diaszpórának szóló programok, amelyek szintén 2010 után indultak. Sorban bemutatásra kerülnek azok a kezdeményezések és támogatási formák, amelyek kifejezetten a diaszpórában élő magyar közösségeknek szólnak: a diaszpóra kulturális életét felpozícionálni hivatott Körösi Csoma Sándor Program, a diaszpóra tárgyi örökségét katalogizáló és megőrző Julianus és Mikos Kelemen Programok, az időközben megszüntetett, de az eredeti tervek szerint a diaszpóra „katasztereként” szolgáló Nemzeti Regiszter, illetve a különböző ifjúsági csereprogramok és tanulmányi lehetőségek. A programok elemzésével kiderül, hogy a magyar diaszpórapolitika milyen célok mentén szerveződik, ezáltal a dolgozat megkísérli elhelyezni a magyar modellt a diaszpórapolitika szakirodalmának elméleti keretében.

A magyar diaszpórapolitika anyaország-centrikus bemutatását a könyv záró fejezete ellensúlyozza, amelyben empirikus kutatás eredményeként elemzésre kerül, hogy miként értelmezik és értékelik a magyar diaszpórapolitikát az érintett közösségek szervezeti vezetői. A diaszpóra azon intézményeinek, szervezeteinek vezetőivel készített interjúkat, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a diaszpórapolitikát működtető magyarországi intézményekkel, és részt vesznek azokban a programokban, amelyek 2010 után indultak a diaszpóra számára. A félig strukturált interjúk alapján kirajzolódik, hogy a magyar diaszpóraszervezetek vezetői miként vélekednek az anyaország és a diaszpóra kapcsolatáról, illetve az anyaország diaszpórára célzó

támogatási formáiról, hogyan interpretálják a közelmúltban felerősödött anyaországi figyelmet.

Az empirikus kutatás egy olyan megközelítést adja a diaszpórapolitikának, amely nemcsak a magyar esettanulmány kontextusában újszerű, hanem a diaszpórapolitika nemzetközi szakirodalmában is. Amint azt az elméleti fejezetben bemutatom, a diaszpórapolitika nemzetközi kutatási irányai hangsúlyosan makroszintűek, ezzel összefüggésben államcentrikusak, vagyis javarészt a származási ország perspektívájából vizsgálják a diaszpórapolitikák céljait, eszközeit, eredményeit. A dolgozatban alkalmazott megközelítés azonban mind a vizsgálat szintjén, mind a vizsgálat „irányában” újszerű: a makroszintű, származási országra koncentráló vizsgálaton túl a fogadó fél mezoszintű diaszpórapolitikai értelmezéseit is bemutatja. A fogadó felet azok a diaszpóraszervezetek, intézmények vagy közösségek jelentik, amelyek kapcsolatban állnak a magyar kormányzati diaszpórapolitika intézményeivel, működtetőivel, és a magyar diaszpórapolitikai kezdeményezésekben részt vesznek. Az interjúk kutatás alanyai olyan személyek, akik egy-egy diaszpórintézmény, -szervezet vagy -egyesület munkájában (vezetésében, működtetésében) vesznek részt, így meglátásaik az általuk képviselt közösségre vonatkoztathatóak, vagyis a diaszpórapolitika mezoszintű vizsgálatát teszik lehetővé. A dolgozat így ötvözni tudja a bevettnek számító makroszintű, származási országot középpontba állító kutatást a fogadó fél mezoszintű diaszpórapolitika-értelmezésével.

A doktori disszertáció kéziratát 2018. szeptemberben zártam le. Jelen könyv kéziratának leadása előtt azonban fontosnak tartottam, hogy a kortárs magyar diaszpórapolitika működésének alakulásait, változásait a 2018 óta eltelt időszakban belefoglaltam a munkába, ezért a könyv 5. fejezete került a leginkább átdolgozásra a disszertáció anyagához képest.

A könyv témájának kibontása előtt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a kutatómunka és az írás során segítettek és támogattak. Elsőként doktori témavezetőmet, Kántor Zoltánt szeretném megemlíteni. Hálás vagyok neki, hogy témavezetőként nemcsak veze-

tett, hanem engedte, hogy a saját ötleteimet, megérzéseimet kövessem. Külön köszönet illeti azért, hogy 2011-ben elindított a pályán, és szüntelenül támogat a fejlődésben.

Köszönettel tartozom a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének, amely fontos szakmai háttérrel biztosított a kutatáshoz. Az intézet munkatársai közül szeretném kiemelni Papp Z. Attilát, aki az empirikus kutatás során nyújtott rengeteg segítséget, valamint Bárdi Nándort, akinek a javaslatai nélkül kevésbé alapos munka született volna. Köszönet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egykori Politikaelméleti Doktori Iskolája oktatóinak, hogy doktori témámat támogatták, és a kutatási fórumok alkalmával elősegítették a munka koncepciójának fejlődését.

Köszönöm azon kollégáimnak és barátaimnak, akik a közép-európai diaszpórapolitikák feltérképezéséhez nyelvi segítséget nyújtottak, név szerint Illyés Gergelynek, Rákóczi Krisztiánnak, Varga Péternek, Zsigmond Csillának és Szerbhórváth Györgynek.

Köszönettel tartozom interjúalanyaimnak, akik nélkül ez a könyv – túlzás nélkül – nem születhetett volna meg. Hálás vagyok, hogy megnyíltak előttem, és segítettek jobban megérteni a diaszpórában élők világát. A könyvet nekik és mindazoknak a külföldön élő magyaroknak ajánlom, akik közösségeik fenntartásán dolgoznak.

Köszönöm a Magyar Tudományos Akadémia Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund ösztöndíját és a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatását, valamint az MTA akadémiai könyvkiadási támogatását.

Köszönöm a családomnak és barátaimnak, hogy bátorítottak és támogattak az írás folyamata során. Külön köszönet Ferenc Viktóriának, aki a legnehezebb időszakokban segített a kutatás téjét realisan érzékelni.

A legnagyobb köszönet Zala Lászlót illeti, aki nem engedte, hogy a munka során elfelejtsem, hogy mik az igazán fontos dolgok. Végezetül köszönöm Ervinnek is, hogy születésével megvárta, hogy a kézirat átdolgozását befejezzem.

2. A TÉMA ELMÉLETI KERETEI

2.1. DIASZPÓRA

A különböző diaszpóráközösségek, illetve az egyén diaszpóraidentitásának tanulmányozása a hatvanas évektől foglalkoztatja a kutatókat. A diaszpóratanulmányok a kezdeti időkben főként szociológiai és antropológiai (identitás-) vizsgálatok formájában öltöttek testet, később pedig a tudományos figyelem fokozatosan áttevődött a diaszpórák politikai mobilizációjának kérdésére. Ma a nemzetközi politikaelmélet külön foglalkozik a diaszpóráközösségek mint transznacionális politikai aktorok nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepével, továbbá az anyaországi diaszpórapolitikák elméleti modellezése is kurrens kutatási témának számít.¹

¹ Khachig Tölölyan, „Diaspora Studies. Past, Present and Promise. Working Paper” (International Migration Institute, 2012), <http://www.migration.ox.ac.uk/odp/pdfs/WP55%20Diaspora%20studies.pdf>; Yossi Shain – Aharon Barth, „Diasporas and International Relations Theory”, *International Organization* 57, no. 3 (July 1, 2003): 449–479; Francesco Ragazzi, „A Comparative Analysis of Diaspora Policies”, *Political Geography* 41 (2014); Alexandra Délano – Alan Gamlen, „Comparing and Theorizing State–diaspora Relations”, *Political Geography* 41 (July 2014): 43–53; Maria Koinova, „Why Do Conflict-Generated Diasporas Pursue Sovereignty-Based Claims through State-Based or Transnational Channels? Armenian, Albanian and Palestinian Diasporas in the UK Compared”, *European Journal of International Relations* 20, no. 4 (December 1, 2014): 1043–1071; Maria Koinova, „Conflict and Cooperation in Armenian Diaspora Mobilisation for Genocide Recognition”, in *Diaspora as Cultures of Cooperation*, ed. David Carment és Ariane Sadjed, Migration, Diasporas and Citizenship (Springer International Publishing, 2017), 111–129; Yossi Shain, *Kinship & Diasporas in International Affairs* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007); Yossi Shain, *Marketing the American Creed Abroad: Diasporas in the*

De mit értünk diaszpórán? Hogyan definiálható az a jelenség, amely tulajdonképpen évszázadok óta részét képezi annak a beszéd-módnak, amellyel az eredeti származási helyüktől elszakadó csoportokról beszélünk?

A diaszpóra görög eredetű szó, eredetileg a magok szétszórására használatos kifejezés volt. Mai értelmét akkor öltötte magára a szó, amikor az Ószövetséget görög nyelvre lefordították, és innentől kezdve a zsidó nép menekülésének történetét kezdte jelölni. Vagyis a diaszpóra eredeti értelmében a szétszóratásban élő zsidóságot hivatott leírni, és ez a klasszikus értelmezés adta a további definíciók, illetve definíciófinomítások alapját is. A fogalom evolúciójáról Stéphane Dufoix ad alapos összefoglalást.² Mint írja, a hatvanas-hetvenes években a diaszpórákutatók vonatkoztatási pontja végig a zsidóság maradt, ezért a különböző megközelítésekben az olyan elemek, mint a menekülés, az anyaország irányában érzett nosztalgia, a hazatérés vágya, a hagyományok tisztelete és ápolása központi helyet kaptak. Safrannal az anyaország, az anyaország iránt érzett felelősség jelenik meg fő vonatkoztatási pontként,³ Cliffordnál pedig a befogadó országba való befejezetlen, azaz nem teljes integráció az egyik fontos kritérium a diaszpóra definíálásában.⁴ Bár a diaszpóradefiníciók egyes elemein lehet és érdemes érvelve vitázni, azt fontos leszögezni, hogy a diaszpóra fogalma mennyiben mutat túl az emigránson vagy migráns. A diaszpóra fogalmától elválaszthatatlan a hibriditás; a származási országhoz és a lakóhely szerinti országhoz való kötődés egyidejű jelenléte. Míg az emigráns esetében domináns az anyaországhoz vagy a nemzeti kultú-

U.S. and Their Homelands (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999) merikai m áések, a 377–98, 1–20, „gközelítőleg reprezentálva legyen az alanyok által. özősségek szemszögéből. Mindemellet a ka ias

²Stéphane Dufoix, „From Nationals Abroad to ‘Diaspora’: The Rise and Progress of Extra-Territorial and Over-State Nations”, *Diaspora Studies* 4, no. 1 (January 1, 2011): 1–20.

³William Safran, „Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return”, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, no. 1 (1991): 83–99.

⁴James Clifford, „Diasporas”, *Cultural Anthropology* 9, no. 3 (August 1, 1994): 302–338.

rához való lojalitás, és ennek következményeként a befogadó államba történő integráció nem lehet teljes, addig a diaszpóra kategóriájában a két kötődés nem zárja ki egymást, sőt, lényegi elem a két identitás egymás mellett létezése.

Mivel a kutatás a magyar esettel foglalkozik, érdemes röviden kitérni arra, hogy a diaszpóra kifejezés miként jelenik meg a szakirodalomban és a (politikai) közbeszédben a nem Magyarország területén élő magyar személyekre való hivatkozásként. A történelmi Magyarország felbomlása eredményeképpen beszélhetünk egy nagyszámú külföldi magyar közösségről, akikkel kapcsolatban általában a rendszerváltáskor meghonosodott „határon túli magyarok” kifejezést használjuk, újabban (2010 óta) a „külhoni magyar” szóhasználat is egyre gyakoribb. Az emigráció útján külföldre került magyarok kapcsán a „határon túli” kifejezés nem szokványos, esetükben a „kivándorolt”, „nyugati”, „emigráns” vagy „diaszpóra” kifejezés használatos. Előfordul ugyanakkor, hogy a Kárpát-medencében nem tömbben⁵ élő magyar közösségeket is diaszpórának nevezi akár a szakirodalom,⁶ akár a közbeszéd,⁷ bár megfigyelhető az a törekvés, hogy ezeket a közösségeket egységesen „szórvány”-magyarságnak nevezzék. A diffúz használat a másik irányba is működik; a Nyugatra kivándorolt magyarokat is szokás szórványmagyarságnak vagy világszórványnak nevezni. Mindkét használat mellett lehet érvényes érveket hozni, de a dolgozat szempontjából fontos az egyértelmű szóhasználat. A könyvben a „diaszpóra” megjelölésen csak az emigráció útján külföldre került magyarokat értem, a határmódosulással külföldre került magyarok esetén ezt a kifejezést nem használom.

⁵ Számszerűsítve a „nem tömb” általában azt jelenti, hogy a magyar kisebbség aránya a helyi lakosságon belül nem éri el a 20%-ot.

⁶ Lásd pl. Szabolcs Pogonyi, *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*, Palgrave Studies in Citizenship Transitions (Palgrave Macmillan, 2017); Myra A. Waterbury, *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary* (New York: Palgrave Macmillan, 2010).

⁷ A „diaszpóra” kifejezés reflektálatlan használatáról lásd: Fejős Zoltán, „Diaszpóra és az »amerikai magyarok« – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához”, in *Tanulmányok a diaszpóráról*, szerk. Kovács Nóra (Budapest: Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2005), 9–24.

A diaszpóra zsidó archetípusára építő definíció mellett a hetvenes-nyolcvanas években megjelent – főként Stuart Hall munkája alapján⁸ – egy másik diaszpóraértelmezés. Ez az interpretáció az „afrikai” diaszpóra példáján alapszik, és sok tekintetben szembeállítható az eredeti, zsidó eseten alapuló értelmezéssel. Hall szerint ugyanis a Karib-térségben élő „fekete diaszpóra” lényege nem az, hogy a közös származási hely emlékezete összeköti és csoporttá formálja őket, hanem az, hogy „Afrika folyamatosan újraértelmeződik, és újra megformálódik Afrikán kívül”. Hall tehát nem az afrikaiság esszenciájáról beszél, hanem Afrika kulturális reprodukciójáról a karibi világban. Ennek az újraértelmezésnek a lényege azonban pont a sokszínűségben, nem az egyfésülésben rejlik, és így módon Dufoix kontrasztba állítja a halli értelmezést az eredeti, zsidó példán alapuló diaszpórakonceptcióval. Vagyis Hallnál az eredeti, csoport- vagy közösségalapú megközelítés helyett egy „hibrid” diaszpórakonceptciót látunk.⁹ Míg a korábbi értelmezés szerint centrikus, hiszen a származási helyet, anyaországot állítja a középpontba, addig a második értelmezés decentralizált, hiszen itt a hangsúly azon van, ami a diaszpórában megalkotódik a származási hellyel kapcsolatban. Ugyanígy ellentétpárként jeleníti meg Dufoix az első értelmezéshez tapadt homogenitást a második értelmezésből következő heterogenitással, illetve a zsidó diaszpóraértelmezésben központi szerepet betöltő „túlélést” a halli megközelítésben tetten érhető „élet”-központúsággal.¹⁰

A 90-es évek közepétől ugyanakkor egy új értelmezés jelenik meg, ami szoros összefüggésben áll a migráció és a tömegkommunikáció területén végbemenő változásokkal. A kommunista térnyerést követő politikai-ideológiai okú migrációt a hatvanas évektől fokozatosan szorította ki a gazdasági célú migráció, a nyolcvanas évek második felétől

⁸ Stuart Hall, „Cultural Identity and Diaspora”, in *Identity: Community, Culture, Difference*, ed. Johnathan Rutherford (London: Lawrence & Wishart, 1990).

⁹ Michel Bruneau, „Diasporas, Transnational Spaces and Communities”, in *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, ed. Rainer Baubock és Thomas Faist (Amsterdam University Press, 2010). 37. o.

¹⁰ Dufoix, „From Nationals Abroad to »Diaspora«”.

pedig már tömeges munkavállalói célú migrációról is beszélhetünk. Ezzel egy időben a kommunikációs csatornák és a közlekedés is olyan irányban változtak meg, ami a transznacionális életforma térnyeréséhez vezetett. A telefon- és internetalapú kommunikáció lehetővé tette a szorosabb kapcsolattartást a származási ország napi valóságával (pl. hírek követése) és az ott élő rokonokkal, barátokkal, ezáltal az „elszakadás” az anyaországtól kevésbé radikális. A közlekedés könnyebb elérhetősége által gyakoribbakká tudtak válni a hazalátogatások, ami szintén a transznacionalitás irányába mozdította el az elvándorlók életformáját, és segít meghaladni a migráns lét dichotómiáit. „Otthon vagy külföldön”, „végleges letelepedés vagy hazaköltözés”, „integráció a lakóhely szerinti országban vagy a származási országhoz való kötődés megőrzése” – ezek már nem olyan élesen vagy-vagy kérdések, mint a korábban, sokkal inkább „is-is” valósággá tudnak válni a migráló emberek számára.

Ezekre a változásokra reagálva jelent meg a diaszpórákkal kapcsolatosan egy új értelmezés, amelyet Dufoix úgy jellemez, mint ami „a származás logikájának és a szétszórtságban való összeköttetésnek a kereszteződésében áll”. Korábban ugyanis az anyaország számára az emigráló állampolgár kizárólag veszteségként tételeződött, amire az egyetlen elfogadható anyaországi válasz a hazatérés ösztönzése volt.¹¹ Az elmúlt 30-35 évben azonban az anyaországok egyre inkább kezdik felfedezni a diaszpóráközösségekben rejlő potenciált. Ezt Meyer „diaspora option”-nek nevezi, utalva arra, hogy a diaszpóra az anyaország felől nézve erőforrásként is értelmezhető.¹² Meyernél ez az erőforrás elsősorban a magasan képzett migránsok szakmai és kapcsolati

¹¹ Ez az állítás a kommunista államok esetében finomításra szorul. Magyarországon az ötvenes években a disszidensekről árulókként, nem pedig veszteségként beszélt a politika. A hatvanas évek közepétől azonban már elkezdett lazulni a teljes elutasító hozzáállás az emigránsokkal kapcsolatban, és ennek megfelelően a „hazacsalogatás” is erőteljesebben jelent meg az állam diaszpórával kapcsolatos törekvéseiben.

¹² Jean-Baptiste Meyer et al., „Turning Brain Drain into Brain Gain: The Colombian Experience of the Diaspora Option”, *Science, Technology and Society* 2(2), 285–315 (1997).

tőkénének kihasználásában, azaz a brain drain (agyelszívás) jelenségének brain gainné váló átfordításában rejlik. Erről a témáról a fejezet későbbi részében, a diaszpórapolitikák tárgyalásánál lesz szó részletesen, itt most elég annyit megemlíteni, hogy a technológiai változások a globalizáció hatásaival összefüggésben a diaszpórákról való gondolkodásra is erőteljes hatást gyakoroltak. A diaszpóra fogalmának evolúciójával párhuzamosan tehát a diaszpóratanulmányokon belül egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak azok a vizsgálatok, amelyek az anyaországok diaszpórapolitikájára fókuszálnak. Dufoix szavaival élve, az új megközelítésben a diaszpóra meghaladja a korábbi, a származási országtól való elszakadással (vagy az államnélküliséggel) összefüggő koncepciókat, és az anyaországhoz való kapcsolódás olyan lehetőséget foglalja magában, ami a hazatérés szükségességén túlmutat.¹³ Ez a megközelítés pedig, mivel az anyaország perspektívájából tekint a diaszpórára, szükségszerűen ki is tágítja a diaszpóra kategóriáját, és ötvözi benne a legújabb kivándorlókat (akik lényegében külföldön élő állampolgárok) és a származási-kulturális alapon az államhoz kötődő csoportokat, tehát a lakóhely szerinti országban való integráció és az óhazához való kötődés szintjétől függetlenül mindenkit besorol a kategóriába. A diaszpóra definíciójának ezt a legtágabb értelmezését javasolja az International Organization for Migration is, amely a diaszpórapolitikákkal foglalkozó kézikönyvében minden olyan egyént – legyen akár újonnan emigrált vagy sokadik generációs – potenciális diaszpórának tekint, aki a származási országgal valamilyen kötődést fent kíván tartani.¹⁴

A különböző diaszpóradefiníciók és -megközelítések finomítása-ként számos tipológia került kidolgozásra. Cohen a „szétszórátás” okai alapján határoz meg áldozati, munkás, birodalmi, kereskedelmi

¹³ Dufoix, „From Nationals Abroad to »Diaspora«”.

¹⁴ International Organization for Migration, *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development* (International Organization for Migration; Migration Policy Institute, 2012), https://gfmind.org/files/pfp/Diaspora_Handbook_17April2012.pdf.

és kulturális diaszpóracsoportokat.¹⁵ Az áldozati (victim) diaszpórák közé azokat sorolja, amelyek üldöztetés (pl. zsidók) vagy más traumatikus tapasztalat miatt (pl. az írek a 19. századi éhínség miatt) kényszerültek elhagyni a szülőföldjüket. A munkás (labor), birodalmi (imperial) és kereskedelmi (trade) típusú diaszpórák lényegében a gazdasági célú migránsok csoportjának alkategóriái, példaként említhetők az Amerikába érkező európai bevándorlók a 19. század folyamán, a kínai kereskedők, vagy a gyarmatosítás okán a déli féltékére vándorló britek. A kulturális diaszpóra kategóriája Cohennél a Karib-térségi fekete lakosságot jelenti, akik a gyarmatosítás közös élménye okán több közös kulturális kifejezésmóddal bírnak. Fontos látni, hogy ebben a tipológia-rendszerben már keverednek a különböző diaszpóradefiníciók, hiszen Cohen kategorizációjában jelen van a klasszikus zsidó diaszpóra és az azzal párhuzamba állítható esetek, de ugyanúgy a Hall által bevezetett kulturális megközelítés is.

Esmannál egy alternatív tipológiát találunk, amit kifejezetten a coheni kategorizáció helyett javasol használni. Szerinte ugyanis az elvándorlás oka helyett az alapján kell csoportosítani a diaszpórákat, hogy milyen funkciókat töltenek be ezek a közösségek a befogadó államban. Ez alapján három típust különböztet meg: telepes (settler), munkás (labor) és vállalkozó (entrepreneurial).¹⁶ Esman szerint ez a hármas klasszifikáció azért hasznos, mert mindenfajta „transznacionális közösséget” le tud írni, a történelmi diaszpóráktól kezdve napjaink migráns közösségeiig. Esman megközelítésnek gyengesége, hogy csak az adott diaszpóra csoport első és másodgenerációját tudja leírni ezekkel a kategóriákkal. A modell nem tud mit kezdeni a diaszpóracsoporton belüli heterogenitással, illetve a társadalmi mobilitással, emiatt túlzottan leegyszerűsítő, rugalmatlan, és időben állandó rendszerben definiál.

Bruneau szerint a diaszpórák típusai attól különböznek egymástól, hogy szervezeti struktúrájuk mennyire sűrű, illetve milyen mérték-

¹⁵ Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction* (Seattle: University of Washington Press, 1997).

¹⁶ Milton J. Esman, „Definition and Classes of Diasporas”, in *Diasporas in the Contemporary World* (Cambridge, UK, Malden, USA: Polity, 2009).

ben befolyásolja őket az anyaállam.¹⁷ Ez a két jellemző négy tényező mátrixában alakul ki, amelyek a következők: a vallás, a vállalkozás, a politika, valamint a kultúra és faj együttese. Ezek mentén Bruneau négy diaszpóratípust vázol fel. Az első típust a vállalkozásalapú diaszpórák jelentik. Ezen csoportok esetében a diaszpóra fenntartásában az (etnikai alapú) vállalkozásoknak kiemelt szerepük van, a három másik tényező eltölpül emellett. Példaként a kínai, libanoni és indiai diaszpórát említi. A diaszpórák második csoportjánál a vallás jelenti a diaszpóra fő szervezőerejét, ami gyakran a népcsoport vagy a nemzet nyelvével is összefonódik. Az idetartozó diaszpórák esetében a (monoteista) vallás szent könyvének is kiemelt jelentősége van, és gyakori, hogy a diaszpóra fenntartása szempontjából a nemzethez kötődő egyház jelenléte kulcsfontosságú. Ebbe a csoportba sorolható a zsidó, az örmény és a görög diaszpóra. A harmadik típus esetében a politika jelenti a diaszpóra konstruáló erejét, azért, mert az idetartozó diaszpórák általában a nemzetállam megeremtését tekintik legfőbb céljuknak. Bruneau a palesztin diaszpórát említi példaként. A negyedik csoportban a kultúra és a faji származás adja a diaszpóra szervezőerejét. Itt nagyon egyértelműen Stuart Hall kulturális identitáson alapuló diaszpórakonceptiója köszön vissza; Bruneau szerint a negyedik csoportba tartozó diaszpórák nem egy konkrét államhoz, hanem valamilyen faji vagy kulturális „közös” identitáshoz kötődnek, mint a fekete vagy a roma diaszpóra. Csakúgy, mint Esman kategória-rendszere, Bruneau tipológiája is erőteljesen vitatható amiatt, hogy a diaszpórákat homogén csoportokként kezeli. Mind a zsidó, mind az örmény diaszpóra esetében lehet úgy érvelni, hogy a diaszpóra egy részének a vallás helyett sokkal inkább a politika a szervezőereje. Emellett ebbe a modellbe nehezen illeszthetőek be a 19–20. századi, Európából Amerikába kivándorolt csoportokból kialakult diaszpórák.

Gabriel Sheffer kategorizációs rendszerében három fő diaszpóracsoportot különböztet meg, de szempontrendszerét aszerint építi fel, hogy az egyes diaszpóracsoportok esetében milyen faktorok befolyásolják a befogadó országbeli integráció szintjét, illetve az anyaország-

¹⁷ Bruneau, „Diasporas, Transnational Spaces and Communities”.

gal való kapcsolattartás lehetőségét és eredményességét.¹⁸ Kezdetleg diaszpóráknak nevezi azokat az emigráns közösségeket, amelyek diaszpórává alakulása folyamatban van. Idesorolja az olyan csoportokat, amelyeket többnyire első, másod- és harmadgenerációs bevándorlók alkotnak. (Ugyanezt a típust más írásában posztindusztriális diaszpóráknak nevezi.¹⁹) Sheffer szerint ezek a diaszpórák még erős etno-nemzeti identitással bírnak, tagjaik között sok az aktív szervező. Sheffer ezeket a személyeket 'mag' tagoknak nevezi: ők azok az egyének, akik a diaszpóráközösséget szervezik, vezetik, az anyaországgal való kapcsolattartásban vezető szerepet töltenek be, intézményeket alapítanak és vezetnek, és megpróbálják a periférikus tagokat is mobilizálni). Különösen az első generációs magtagok esetében nem ritka, hogy szándékosan nem integrálódnak teljes mértékben a befogadó országban, mert nem tekintik teljesen véglegesnek az emigrációt. Az erős nemzeti-kulturális identitás szándékolt fenntartása és az asszimiláció elkerülése érdekében akár izolálódhatnak is a lakóhely szerinti országban.

Sheffernél a diaszpórák egy másik csoportját alkotják a történelmi diaszpórák, amelyek esetében különbséget tesz állammal rendelkező és állam nélküli diaszpórák között. Történelmi diaszpóra Sheffernél a zsidó és az örmény, azaz két olyan eset, amelyek diaszpóraléte több évszázados történelemre tekint vissza. A harmadik csoportot a modern diaszpórák alkotják, amelyek közé olyan esetek tartoznak, mint például az ír és az olasz, azaz amelyek a történelmi és a kezdetleges csoportok között állnak: diaszpóralétük már jóval túlmutat az első három generáción, de klasszikusnak azért nem nevezhetők.

Sheffer szerint négy fő dolog befolyásolja a diaszpórák befogadó országbeli integrációjának a szintjét, ami aztán hatással van arra, hogy mennyire tud hatni a diaszpóra az anyaország ügyeire, politikájára: a

¹⁸ Gabriel Sheffer, „Integration Impacts on Diaspora–homeland Relations”, *Diaspora Studies* 6, no. 1 (January 1, 2013): 13–30.

¹⁹ Gabriel Sheffer, „A Nation and Its Diaspora: A Re-Examination of Israeli–Jewish Diaspora Relations”, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 11, no. 3 (July 6, 2011): 331–358.

diaszpóra etnonacionális identifikációjának erőssége; a diaszpóra kulturális és szociális határainak, illetve élő közösségeknek a léte; aktív diaszpóraszervezetek léte; a befogadó ország kulturális, szociális és politikai körülményei. Sheffer úgy érvel, hogy egy diaszpóracsoport akkor tud hatékonyan és érdemben hatni az anyaország fejlődésére, ha minél jobban integrálódott a lakóhely szerinti országban, ugyanis ekkor tudja effektíven kihasználni a befogadó ország politikai rendszerben rejlő érdekérvényesítési lehetőségeket. Ezzel az elmélettel az etnikai lobbizsakirodalma is egybevág. Haney és Vanderbush az Amerikában működő etnikai lobbik összehasonlító elemzéséből jutott arra a következtetésre, hogy az ilyen lobbicsoportok sikerének egyik kulcsa az amerikai társadalomba való minél mélyebb integráltság.²⁰

Egy teljesen más perspektívából tekint a diaszpórákra Janine Dahinden. Dahindennél sem a migráció oka, sem az új országban betöltött társadalmi szerep nem releváns, és a 'diaszpóra' helyett inkább a 'transznacionális formáció' kifejezést használja a tárgyalt csoportokra.²¹ Kategorizációját kizárólag a 'mobilitás' és a 'lokalitás' viszonyrendszerében határozza meg, mert érvelése szerint a transznacionális életforma e kettő kombinációjából ered. A mobilitáson a transznacionális kötelékekkel rendelkező egyének fizikai mobilitásának szintjét érti, lokalitás alatt pedig azt, hogy az egyén milyen mértékig integrálódott, 'eresztett gyökeret' a befogadó államban, mennyire számít 'helyinek'. A két jellemzőt 2×2 -es mátrixba helyezve négy ideáltipikus állapotot határoz meg aszerint, hogy magas vagy alacsony-e a két jellemző az adott transznacionális életformában.

Ha a lokalitás szintje magas, de a mobilitása alacsony, azt lokalizálódott diaszporikus (localized diasporic) állapotnak nevezi, és példaként olyan többedgenerációs migráns közösségeket említ, amelyek

²⁰ Patrick J. Haney és Walt Vanderbush, „The Role of Ethnic Interest Groups in U.S. Foreign Policy: The Case of the Cuban American National Foundation”, *International Studies Quarterly* 43, no. 2 (June 1, 1999): 341–361.

²¹ Janine Dahinden, „Dynamics of Migrants' Transnational Formations: Between Mobility and Locality”, in *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, ed. Rainer Baubock és Thomas Faist (Amsterdam University Press, 2010).

a származási országba csak esetlegesen térnek vissza. A második kategóriában mind a lokalizáltság, mind a mobilitás szintje magas, ezt Dahinden lokalizálódott mobilitásnak (localized mobility) nevezi, és olyan migránsokat sorol ide, akik maguk hagyták el az anyaországukat, vagy maximum másodgenerációsok, ezért rendszeresen mozognak a származási és a lakóhely szerinti országuk között. A harmadik esetet transznacionális mobilitásnak (transnational mobility) nevezi, mert a mobilitás mértéke magas, azonban a lokalizáltság alacsony. Olyan migránsok tartoznak ebbe a kategóriába, akik folyamatosan mozognak a származási ország és a lakóhely szerinti ország között, de utóbbiban még nem eresztettek gyökeret, és talán nem is fognak, mert vagy hazatelepülnek, vagy másik ország lesz a migrációs célpont. Végül a negyedik kategóriát, amelyet Dahinden a transznacionális kívülállók (transnational outsiders) csoportjának nevez, azok alkotják, akiknél mind a mobilitás, mind a lokalitás szintje alacsony. Olyan, a befogadó országba frissen érkezett menekülteket, migránsokat és menedékkérőket kell ezen a megnevezésen érteni, akik helyzetüknél fogva nem tudnak szabadon mozogni a származási és a lakóhely szerinti ország között, vagyis alacsony a mobilitási szintjük, de a lokalizáltságuk is kezdetleges állapotban van még.

Dahinden tipológiája a korábbiakhoz képest rendkívül újszerű, hiszen ahelyett, hogy a migráció okát (Cohen) vagy eredményét (Esman) vizsgálná, rátapint a diaszpóralét egyik fontos jellemzőjére: a származási és a befogadó országhoz való kötődések egyidejű létezésére. Azáltal, hogy a származási helytől való (fizikai) elszakadás és a lakóhely szerinti országban való integráció mértékétől függően rajzol fel egy lehetséges kategória-rendszert, Dahinden túllép a korábbi, statikus diaszpóratipológiákon, amelyek lényegében nemzeti szintű migrációs hullámok alapján csoportosították a diaszpórákat, és meglehetősen statikus, kvázi zárt csoportokként írták le azokat. A dahindeni tipológia viszont lehetővé tesz egy differenciáltabb, pontosabb körülírást, amellyel akár egy (nemzeti) diaszpóracsoporton belül is érzékeltetni lehet az árnyalatokat, a „diaszpórán” belüli heterogenitást, hiszen a csoportszintű megközelítés helyett ez a modell lényegében az egyén kötődési szintjeit veszi alapul. Sheffer megközelítése annyiban

hasznos Dahinden modelljéhez, hogy noha a diaszpóráról sokszor csoportokként beszél, azt erőteljesen hangsúlyozza, hogy a diaszpórán belül az egyének integrációs és anyaországhoz való kötődési szintjei eltérőek ('mag', illetve 'periféria' tagok), amiből aztán levezethetőek a diaszpóra szervezeti és mobilizációs lehetőségei.²²

Ezzel összhangban Brubaker diaszpóraértelmezését is meg kell említeni, ami a munka vizsgálati fókusza szempontjából a legjobban használható megközelítést adja a diaszpóráról való gondolkodásnak. Brubaker „The Diaspora Diaspora” című tanulmányában javasolja, hogy ahelyett, hogy a diaszpóráról csoportként vagy (zárt) etno-kulturális entitásokként beszéljünk, érdemesebb a származási ország szempontjaira irányítani a figyelmünket, és ebből a perspektívából pedig a diaszpóra nem más, mint az anyaország „projektje”, „álláspontja”, „igénye”, diskurzusa, narratívája.²³ Egyszerűbben megfogalmazva Brubaker javaslatát mondhatjuk, hogy a diaszpóra különböző értelmezései, kritériumrendszerei helyett arról kellene vizsgálni, hogy az anyaországok miként konstruálják meg a diaszpóráikat, milyen projektekkel próbálják őket érdekeltté tenni és megszólítani, és hogyan reagálnak ezekre az anyaországi próbálkozásokra a diaszpóra vélt vagy valós tagjai. A diaszpórának ezen értelmezése – amely egyszerre szűkíti a diaszpóra kategóriáját, hiszen a származási országra „bízta”, hogy mit tekint diaszpórának, de egyszerre tágítja is, hiszen szociológiai vagy antropológiai kritériumoktól függetlenül diaszpóráként értelmez mindenféle migrációs háttérű egyént – egyre inkább teret hódít magának. Tükröződik ez abban is, hogy a globális migrációs folyamatokkal foglalkozó nemzetközi szervezetek (International Organization for Migration, International Labor Organization, Migration Policy Institute, World Bank) diaszpórapolitikai ajánlásaiban²⁴

²² Sheffer, „Integration Impacts on Diaspora–homeland Relations”.

²³ Rogers Brubaker, „The »Diaspora« Diaspora”, *Ethnic and Racial Studies* 28, no. 1 (2005): 1–19.

²⁴ Pl. International Organization for Migration, *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development*; Dilip Ratha, Sonia Plaza és Ervin Dervisevic, *Migration and Remittances Factbook 2016* (World Bank Group, Global Knowledge Partnership on Migration and Development, 2016), <http://www.knomad.org/>

a diaszpóra definiálása mindig magában foglalja az (akár csak ideiglenesen) külföldön élő állampolgárokat és a származási alapon az országhoz kötődő egyéneket is, vagyis a diaszpóradefiníció spektrumának mindkét végét.

A különböző diaszpóratipológiák mellett fontos kutatási irány a diaszpórákutásokban az identitás kérdése. Edensor érvelésében a „nemzeti identitás különvlik a nemzetállamtól, és az eredeti otthonától messze, diaszpórai helyzetekben burjánzik, szinkretikus kulturális formákban jelentkezik, és »kötőjeles« identitásokban létezik”.²⁵ Ez a definíció rávilágít a diaszpóraidentitások dinamikusságára és határталanságára. Anthony D. Smith szerint a nemzeti identitás és kultúra „egyszerre jelent intergenerációs raktárt, örökséget, hagyományok összességét, másrészt viszont aktív formálását is azon jelentések és képek repertoárjának, amelyek értékekben, mítoszokban, szimbólumokban öltenek testet, hogy a közös élményekkel és emlékekkel bíró emberek csoportját összekössék, illetve a kívülállóktól elválasszák őket”.²⁶ Smith definíciója a diaszpóraidentitások vizsgálatához igen hasznos, hiszen egyrészt hangsúlyozza a „nemzeti örökség” generációkon át való szállíthatóságát, ami a diaszpóra másod-, harmad- és későbbi generációs tagjainál – akik többnyire híján vannak az etnikai intézményi háttérnek – az egyetlen utat jelentik a nemzeti kultúra reprodukciójához. Másrészről a smithi definíció rávilágít a nemzeti identitás megkonstruálásának dinamikus jellegére is, ami pedig – különösen diaszpóráközösségek esetén – szépen egybeesik Gans szim-

publication/migration-and-remittances-factbook-2016; Sonia Plaza és Dilip Ratha, eds., *Diaspora for Development in Africa* (Washington, D. C.: World Bank, 2011), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2295/616380PUB0Dias1351B0Extop0ID0182580.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

²⁵ Tim Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life* (Oxford, New York: Berg, 2002). 29. o. (fordítás tőlem)

²⁶ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism* (London: Routledge, 1998). 187. o. (fordítás tőlem)

bolikusetnicitás-konceptiójával.²⁷ Gans 1979-ben megjelent tanulmányában azt írta le, hogy miként viszonyulnak etnikai származásukhoz és „örökségükhöz” (*heritage*) az Amerikában élő másod- és harmadgenerációs bevándorlók. A szimbolikus etnicitás azt az állapotot jelenti, amikor az etnikai azonosulás már nem feltételezi a bevándorló csoport intézményeihez való kapcsolódást, viszont jelen van egyfajta nosztalgia az ősök kultúrája felé; egy olyanfajta szeretet és büszkeség megélése, amely „nem kíván beavatkozást az élet egyéb területein”.²⁸ Gans azt is mondja, hogy a szimbolikus etnicitás nem igényel „működő csoportokat és hálózatokat”, ahogyan „működő” kultúrát sem, pusztán azok világos és egyértelmű szimbólumait. Vagyis a másod- és harmadgenerációs diaszpóraidentitás az etnikai jegyek (nyelv, intézményi kötődés, nemzeti kultúra és történelem ismerete stb.) elvesztése/elhagyása mellett (vagy ellenére) tartalmaz szimbolikus kötődést a származási ország vagy nemzet kultúrája, szokásai iránt, és ezek az (egyéni) kötődések alkalomszerűen kifejezésre is kerülnek. Ezek a hétköznapi „gyakorlatok” (pl. néptánc, néphagyomány, jellegzetes nemzeti ételek) nem járnak együtt az anyaország napi valóságában való jártassággal vagy bármilyen (politikai, gyakorlati stb.) elkötelezettséggel, viszont valamilyen szinten fenntartják (vagy megkonstruálják) az etnikai határokat.

Az alkalomszerűség, esetlegesség és szituativitás hangsúlyozása a diaszpóra „fogalma” kapcsán (csakúgy, mint az etnikum, nemzet, identitás fogalmak esetében is) elengedhetetlen. A diaszpóra, és így a diaszpóra identitás is nem önmagában létező, állandó valóság, hanem adott szituációkban megjelenő vagy fontossá váló attitűdök, viszonyulások összessége.²⁹ A szimbolikus etnicitás „elemei” általában egyszerűen „szállítható” szokások, kulturális hagyományok, mint például

²⁷ Herbert J. Gans, „Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America”, *Ethnic and Racial Studies* 2, no. 1 (January 1979): 1–20.

²⁸ Ibid. 9. o.

²⁹ Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*; Dahinden, „Dynamics of Migrants’ Transnational Formations: Between Mobility and Locality”; Hall, „Cultural Identity and Diaspora”; Dahinden, „Dynamics of Migrants’ Transnational Formations: Between Mobility and Locality”.

a gasztronómia, a népviselet, néptánc, bizonyos néphagyományok. A gasztronómia mindezek közül talán a legegységelműbb szimbolikus identitáselem; Rabikowska szavaival élve az étel a haza koncepcióját jeleníti meg, noha töredékesen, de mégis materiálisan; az ételhez köthető rituálék pedig a csoport tagjai számára a valahova tartozás megélését testesítik meg.³⁰

A diaszpóraidentitások kapcsán meg kell említeni a gyökértelenség vs. transzplantáció vitát is, amely Oscar Handlin antropológus munkája³¹ alapján vált a diaszpóra- és migrációkutatás egyik fontos kérdéskörévé, és amely a magyar diaszpóra közösségekről szóló irodalomban Puskás Julianna, Fejős Zoltán, Kovács Nóra, illetve Papp Z. Attila munkáiban jelenik meg hangsúlyosan.³² A két eltérő megközelítés ahhoz ad értelmezési keretet, hogy a diaszpóráközösségek önállóan, „gyökértelennek” tekinthetőek-e, és így kultúrájuk, etnikus szimbólumaik, rituálék saját, új hazájukban önállóan megalkotott produktumaik, vagy ellenkezőleg: ezek a mintázatok az óhazából áthozott, „átplántált”³³ kulturális gyakorlatok, amik így kontinuitást mutatnak az óhaza kultúrájával, szokásaival. Mint a legtöbb társadalomtudományos vitában, természetesen ebben a kérdésben sincs konszenzusos válasz; kutatásonként, esettanulmányonként egyedi konklúzió vonható le az adott közösség szempontjából.

A diaszpóra identitásának szimbolizálódása nem a homogenitás irányába való elmozdulást jelent, ellenkezőleg: a diaszpórában megjelenő identitásváltozatok igen sokrétűek és sokszínűek. Papp Z. Attila

³⁰ Marta Rabikowska, „The Ritualisation of Food, Home and National Identity among Polish Migrants in London”, *Social Identities* 16, no. 3 (2010): 377–398.

³¹ Oscar Handlin, *The Uprooted*, (Boston: Little, Brown and Company, 1973).

³² Julianna Puskás, *Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States*, Ellis Island Series (Holmes & Meir, 2000); Fejős Zoltán, *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940* (Budapest: Közép-Európai Intézet, 1993); Kovács Nóra, *Szállítható örökség. Magyar identitássteremtés Argentínában (1999–2001)* (Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, 2009); Papp Z. Attila, *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról* (Budapest: Magyar Külügyi Intézet, Regio Könyvek, 2008).

³³ Fejős, *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940*. 59–65. o.

az amerikai magyar szervezeti világ feltárásakor végzett interjúk kutatásában három identitásszintet azonosított be az amerikai magyar diaszpórában, amelyek a magyarság megélésének színtereit írják le: etnoperszonális, etnoszociális és nemzeti azonosságtudat. Ezek különböző kombinációjaként nyolc főbb identitástípust határozott meg, amelyek lényegében egy skálát rajzolnak fel a magyarul beszélő, magyar közösségi életben részt vevő, anyaországi kötődéssel bíró végtől a teljesen asszimilálódott másik végletig: aktív magyar, lokális magyar, óvatos magyar, privát magyar, „szívmagyar”, alkalmi magyar, „cenzus-magyar”, asszimilálódott.³⁴

A könyv témája a magyar diaszpórapolitika, vagyis fókuszában alapvetően egy államközpontú vizsgálat áll. Ehhez a célhoz egy olyan diaszpóradefiníció felel meg, amelybe a diaszpóra vélt vagy valós csoportjának minden szegmense belefér. Érdemes itt visszautalni Brubakerre, aki a diaszpóra kapcsán az anyaország „projektjéről” beszél, vagyis ebben az értelmezésben lényegében az a diaszpóra, amit az anyaország diaszpórának hív, és tagjai mindazok, akiket az anyaországi politikák, programok érintenek, érinthetnek. A következő alfejezetben a magyar diaszpóra ebben a tág értelmében kerül bemutatásra.

2.2. A MAGYAR DIASZPÓRA FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

A magyar diaszpóra kialakulásának kezdőpontja a 19–20. század fordulójának úgynevezett gazdasági kivándorlása, amely nemcsak a kelet-közép-európai régiót, hanem egész Európát érintette. Fő célpontja Észak-Amerika volt, és tény, hogy az ekkoriban (főként 1871 és 1913 között) Amerikába emigráló magyarok és az általuk létrehozott közösségek, intézmények, szervezetek alapozták meg a ma is legnépesebb nyugati magyar diaszpórát. Természetesen az amerikai magyarok kapcsán illik megemlíteni, hogy a 20. század eleji gazdasági kivándorlók előtt is jelentek meg kisebb magyar közösségek Észak-

³⁴ Papp Z., *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* 411. o.

Amerikában, többek között az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően, amikor több ezer magyar menekült az Újvilágba a Habsburg megtorlástól tartva.³⁵ Ezek a menekültek azonban nem hoztak létre olyan etnikai intézményhálót vagy magyar lakónegyedeket, amelyek a később érkező magyarok számára biztos talajt jelenthettek volna, így a diaszpóralét valódi megalapozása a 20. század eleji gazdasági kivándorlóira maradt.

Az 1871 és 1913 közötti elvándorlás mértékére vonatkozóan különböző becslések állnak rendelkezésünkre, amelyek megközelítőleg másfél és kétmillióra teszik az emigrált magyar állampolgár számát.³⁶ A legtöbben, nagyjából egymillióan, 1900 és 1910 között hagyták el az országot.³⁷ A magyar nemzetiségűek alig tették ki a kivándoroltak negyedét,³⁸ illetve a migrációra vonatkozó számok esetében figyelembe kell venni, hogy a mozgás nem minden esetben volt egyirányú: hazatértek, vagy ideiglenesen hazalátogattak, majd visszatértek az újhazába. Az 1907-es amerikai gazdasági válságot követő évben például többen vándoroltak vissza az Osztrák–Magyar Monarchiába, mint amennyien kivándoroltak onnan.³⁹ Mindezek figyelembevételével nagyjából tehát 200 és 300 ezer közötti magyar kivándorlóról lehet beszélni a századforduló migrációs hulláma idején.

Mivel ebben az időszakban a kivándorlás oka főként gazdasági természetű (nehéz magyarországi megélhetés, a gyors meggazdagodás ígérete Amerikában) volt, illetve a kivándorlás a legszegényebb, legkevésbé iparosodott magyarországi régiókat érintette leginkább,

³⁵ Várdy Béla – Várdy-Huszár Ágnes, *Újvilági küzdelmek: Az amerikai magyar-ság élete és az óhaza* (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó Kft., 2005).

³⁶ Lásd pl. Faragó Tamás, *Bevezetés a történeti demográfiába*, 1. kötet (Budapest, 2011); Puskás Julianna, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982).

³⁷ Papp Z. Attila, „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője”, *Kisebbségkutatás* 19., 4. szám (2010).

³⁸ Mikó Eszter, „A magyar migráció alakulása az 1800-as évektől napjainkig, jövőbeli kitekintéssel”, *Valóság*, 60. évf. 7. sz. (2017)

³⁹ Puskás Julianna, „Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században”, *Regio* 2., 4. szám (1991).

a korszakot paraszti exodusként is szokás nevezni a szakirodalomban.⁴⁰ A századfordulós kivándorlás fő célpontja egyértelműen az USA volt, azon belül pedig a keleti part bányászati és ipari központjai: Pennsylvania, New York, New Jersey, Ohio, illetve Illinois és Nyugat-Virginia államok.⁴¹ Az Egyesült Államokon kívül – bár jóval kisebb számban – vándoroltak ki magyarok még Kanadába, Ausztráliába és Latin-Amerikába is a századfordulós emigrációs hullámmal.

A kivándorlás ívét az első világháború, illetve az Egyesült Államok izolációs politikája törte meg, a két világháború közötti időszakban pedig jóval alacsonyabb intenzitási fokon tért vissza a migráció. Az USA a húszas években kvótarendszert vezetett be a bevándorláspolitikájában, amellyel az évente immigráló emberek létszámát pár százezer főben maximálta, azon belül pedig nemzetiségi kvótákat is meghatározott. A kvótarendszer az Amerikában kisebb létszámban élő nemzeteket hátrányosan érintette, hiszen alapjául először az 1910-es, majd az 1890-es amerikai népszámlálás adatait vették figyelembe, amikor még ezek a nemzetek nagyon kis részét tették ki az amerikai társadalomnak. Ezért a régióból, így Magyarországról és a határon túlra került magyarlakta területekről elvándorlók számára más kivándorlási célpontok is fokozatosan előtérbe kerültek. Ennek következtében értékelődtek fel Latin-Amerika országai (elsősorban Brazília és Argentína) és Kanada, illetve kisebb mértékben Ausztrália a magyar emigráció számára. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Kanadába kivándorló magyarok többsége csak átmeneti célpontnak tartotta Kanadát, a végcél továbbra is az Egyesült Államok maradt.

Ami Nyugat-Európát illeti, az 1930-as évekig az ide történő kivándorlás nem nevezhető tömegesnek,⁴² és a tengerentúli célpontokhoz képest az ide való migráció karaktere már ekkor is sokkal dinami-

⁴⁰ Papp Z., „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője”; Gázsó Dániel, *Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaföldje* (Budapest: Gondolat, 2022).

⁴¹ Puskás, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. 189. o.

⁴² Helena Rajabaly – Jean-Pierre Hermia, „A Belgiumban élő magyar népesség rövid története a XX. században”, *Demográfia* 48., 2–3. szám (2005): 280–290.

kusabb, átmenetibb volt, hiszen sokan idénymunkásként, szezonális migránsként mentek Nyugat-Európába. A húszas évek elején Franciaország és Belgium, a harmincas években Németország volt a fő kivándorlási célpont Európán belül.⁴³ A magyar diaszpóra földrajzi értelemben tehát kitágult a két világháború közötti időszakban, de a nyugat-európai magyar jelenlét ekkor még nem tudott egy olyan etnikai intézményrendszer, közösségi platformokat kiépíteni, ami az amerikai magyarsághoz hasonlítható lenne.

A kivándorlás a két világháború között nemcsak hogy nagyon alacsony szintre esett vissza, de a harmincas évek elején a visszavándorlás mértéke meg is haladta azt. Ennek oka a gazdasági világválság volt, amely az Amerikában élő magyarokat is negatívan érintette, olyannyira, hogy az ő hazatelepülésük vagy hazadeportálásuk perspektívája reális problémává vált a magyar kormány számára. 1931-ben a Kivándorlási Tanács ülésén a külképviseletek feladatául is szabták, hogy lehetőség szerint tartsák külföldön a már kivándoroltakat, és igyekezzenek nekik segíteni munkát találni.⁴⁴ Bár pontos adatot nehéz mondani, Bódi szerint a két világháború között kb. 340 000 fő hagyta el Magyarországot területét,⁴⁵ és ebben természetesen nincsenek benne a szomszédos államokba került területekről kivándoroltak.

A két világháború közötti enyhe magyar emigrációs hullám karakterében jelentősen különbözött a századfordulós gazdasági migrációtól. Míg a századfordulón a kivándorló szegényparaszti rétegeket az amerikai iparosítás munkaerőigénye vonzotta, addig a két világháború között, bár továbbra is dominál a falusi eredetű népesség, elkezd nőni a szakképzett munkaerő, valamint az értelmiségiek aránya (utóbbiaké főként a húszas évek elején), ezzel összhangban pedig a városokból kivándorlók aránya. Az a tétel ugyan Puskás Julianna szerint cáfolható, hogy a két világháború között kivándorolt magyarok

⁴³ Puskás, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*.

⁴⁴ Ibid. 171. o.

⁴⁵ Bódi Ferenc, „Migrációs folyamatok az újkori Magyarországon”, In *A helyi szociális ellátórendszer: Tanulmánygyűjtemény*, szerk. Bódi Ferenc (MTA Politikai Tudományok Intézete, 2008). 321–332.

többsége szellemi foglalkozású volt, de tény, hogy a csoporton belül emelkedett a magasán képzetek aránya.⁴⁶

Emellett fontos különbség a századfordulós kivándorláshoz képest, hogy a két világháború között az emigrációt választók motivációi vagy indokai jóval komplexebbek voltak az előző hulláménál. Bár láttuk, hogy az ekkor kivándorlók többsége még mindig a szegény falusi népesség köréből kerül ki, de emellett megjelennek a politikai okokból emigrálók, illetve az 1920-ban elcsatolt területekről menekülő „kényszeremigránsok” is, és nem feledkezhetünk meg azokról a magyar tudósokról, akik karrierjük építése miatt hagyták el Magyarországot. Bár számuk elmarad a többi csoporthoz képest, utóbbiaknak a magyar emigráció „láthatóvá tételében” igen nagy szerepük volt.⁴⁷ A határon túlról emigráló magyarok miatt a kivándorlók számának pontos becslése lehetetlen, hiszen ezeket a személyeket a bevándorlási statisztikák az utódállamok állampolgársága szerint regisztrálták.⁴⁸

A két világháború közötti enyhe kivándorláshoz képest a második világháború vége drasztikus változást hozott. 1945-re Európában tizenegymillió hontalan személyt regisztráltak (a háború és a népiirtás elől menekülő civil lakosság, erőszakos áttelepítések áldozatai), akik közül legalább másfél millióan nem akartak vagy nem tudtak visszamenni hazájukba. Az ún. displaced person (DP – ebből honosodott meg a negyvenötös magyar emigránsok neve, a „dipi”) kategóriába eső személyek elhelyezéséről az ENSZ menekültügyi szervezete, az IRO gon-

⁴⁶ Puskás, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. 175. o.

⁴⁷ Lásd például Marton Kati könyvét a témáról: Kati Marton, *Great Escape. Nine Jews Who Fled Hitler and Changed the World* (Simon & Schuster @ Trade, 1980).

⁴⁸ Az utódállamokból Nyugatra vándorló magyarok számadatáról pontos információval nem rendelkezünk, viszont a jelenség mértékét mutatja, hogy az egyik legnagyobb braziliai magyar kolónia saját magáról készített jelentése 1938-ban 90%-ra becsülte a trianoni határon túlról származó magyarok részarányát. Lásd Torbágyi Péter, *Magyar vándormozgalmak és szóróványközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig*. Doktori értekezés. (Szegedi Tudományegyetem, 2007), <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1272/5/Torbagyi.phd.pdf>. 102.o.

doskodott, amelyet 1947-ben hoztak létre, a menekülthelyzet súlyosságára való tekintettel.⁴⁹ A Magyarországot elhagyni készülő személyek osztrák és német menekülttáborokban, illetve később franciaországi ideiglenes befogadóhelyeken várták két-három éven keresztül, hogy az Egyesült Államok vagy Kanada befogadja őket. Amerika igyekezett erőteljes szelekciót alkalmazni bevándorláspolitikájában, és a politikai menekültek múltját alaposan átvizsgálni, hogy fasiszta és nyilas múltú bevándorlót ne fogadjon be az ország. A hosszabb várakozási idő (illetve adott esetben politikai múltjuk) miatt sok magyar inkább a könnyebb és azonnali bevándorlást lehetővé tevő latin-amerikai országokba vándorolt ki (többben abban a reményben, hogy később majd átmehetnek Észak-Amerikába). Nem csak az Egyesült Államok szelektált a bevándorlók között; Kanada és Ausztrália munkaerőpiaci szükségletei szerint részesített előnyben bizonyos szakképzettségű bevándorlókat, míg a latin-amerikai országok a foglalkozás mellett a származás helye és a bevándorló vallása alapján határozta meg preferenciáit.⁵⁰

Az IRO adatai szerint 1945 után az Egyesült Államokba 17 000, Kanadába 16 500, Ausztráliába 14 500, Latin-Amerika országaiba 10 000, a skandináv országokba 5000, Franciaországba pedig 3500 magyar menekült került.⁵¹ A vészkorszakot túlélő magyar zsidók (kb. 220-260 000 fő) közül a legtöbben Palesztina (illetve később Izrael) területére vándoroltak ki, ám vélhetően sokan közülük illegális keretek között, mivel a terület státusának rendezéséig legálisan csak nagyon kevesen telepedhettek le, ezért létszámukról pontos számot mondani igen nehéz. 1946 és 1949 között 15 020 magyar zsidó telepedett le Izraelben, 1950 és 1955 között pedig 4000 főt regisztráltak. A másik fontos célország az Egyesült Államok volt, ahol kb. 10 000 fő telepedett

⁴⁹ Papp Z., „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője”; Puskás, „Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században”.

⁵⁰ Puskás, „Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században”.

⁵¹ Papp Z., „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője”.

le, és további 4-5000 fő vándorolt ki Ausztráliába, Új-Zélandra, latin-amerikai és nyugat-európai országokba, és ezen adatok figyelembevételével a szakértők 35 és 45 000 fő közé teszik a kivándorolt magyar zsidók létszámát.⁵²

A második világháború utáni magyar menekültek teljesen más társadalmi csoportot képviseltek, mint a korábbi migrációs hullámok. A menekülők java része közép- vagy felsőosztálybeli volt: katonák, tiszték, állami tisztviselők, politikai és közeleti szereplők, értelmiségiek. Ezzel összefüggésben ők elsősorban politikai okokból emigráltak, de hangsúlyozandó, hogy ennek ellenére világnézetileg nem volt homogén ez a kivándorló társaság. Az emigrációt választók között voltak a Horthy-adminisztráció hívei és tagjai, Szálasi rendszerének támogatói, de voltak köztük náciellenes konzervatív, liberális, demokrata, sőt baloldali, de kommunistaellenes értelmiségiek is.⁵³

A második világháborút követő magyar emigráción belül különbséget szokás tenni a „negyvenötösök” és a „negyvenhetesek” között. Előbbiek önmagukat „nemzeti emigrációnak”, utóbbiak „demokrata emigrációnak” nevezték, utalva azokra a körülményekre, amelyek miatt Magyarországot maguk mögött hagyták. A negyvenötösök között a Horthy- és Szálasi-rendszer hívei és tisztviselői képviseltették magukat nagy arányban, és ők határozták meg a migrációs hullám politikai karakterét. A negyvenhetesek viszont Magyarországon maradtak a koalíciós években, és csak akkor hagyták el az országot, amikor a kommunista hatalom berendezkedése véglegessé vált. A két hullám menekültjei nem szimpatizáltak egymással: a negyvenötösök túl baloldalinak tartották a negyvenheteseket, a negyvenhetesek pedig szélsőjobboldalinak a negyvenötösöket. Ez a két tábor (legalábbis a hangadó vezetők) az emigrációban sem békült ki egymással, inkább saját szervezeteket, egyesületeket, újságokat, folyóiratokat hoztak létre

⁵² Erdei András, „A magyarországi zsidóság migrációja (1945–1955)”, *Beszélő* 9, 4. szám (2004).

⁵³ Borbándi Gyula, *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Elektronikus kiadás (OSZK Magyar Elektronikus Könyvtára – Hágai Mikes International Kiadó, 2006), <http://mek.oszk.hu/03400/03472/html/>.

és működtettek. Nemcsak egymással, de a korábbi kivándorlási hullámok magyar közösségeivel sem alakítottak ki igazán szoros kapcsolatot, hanem saját maguk kis magyar világait hozták létre és működtették.⁵⁴

Fontos azonban megemlíteni, hogy ez a kivándorlási hullám „mentette át” a magyar cserkészmozgalmat külföldre, amely a külföldi magyarság egyik központi szervezete lett 1990-ig. Magyarországon az 1910-es években szerveződött meg a cserkészmozgalom, katolikus s protestáns ifjúsági vezetők kezdeményezésére, virágkorát a két világháború közötti időszakban élte.⁵⁵ A mozgalom követte az angol alapító, Lord Baden-Powell elveit, aki a cserkészetet a „jellemes, egészséges és hasznos” ifjúság iskolán kívüli nevelési terepének szánta, de a magyar cserkészmozgalom ezen elvek felvállalása mellett a „nemzeti újjászületés zászlóshajója” is kívánt lenni.⁵⁶ Emiatt a cserkészlet eszmeisége a két világháború között közel állt a hivatalos politikai irányvonalhoz.⁵⁷ Miután 1948 után Magyarországon felszámolták a cserkészmozgalmat, a külföldre menekült cserkészvezetők újrászervezték

⁵⁴ A különböző kivándorlási hullámok magyar közösségeinek konfliktusos kapcsolata, egy közösségé össze nem olvadása visszatérő témája a diaszpórákutatásoknak. A témát érintik (a teljesség igénye nélkül): Várdy-Várdy-Huszár, *Újvilági küzdelmek*, 2005; Várdy Béla, *Magyarok az Újvilágban* (Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000); Andrew Ludanyi, „The Origins of Diaspora Consciousness in the Hungarian American Experience”, *Minority Studies*, no. 17 (2014): 68–84; Papp Z. Attila, *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*; Fejős, „Diaszpóra és az »amerikai magyarok« – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához”; Kovács, *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999–2001)*.

⁵⁵ Teleki Pál miniszterelnököt 1922-ben az ország főcserkészévé nevezték ki; 1926-ban Nemzeti Nagytábort rendeztek, amely a nemzetközi cserkész jamboree főpróbájául szolgált; 1933-ban pedig Magyarország rendezte a jamboree-t, azaz a cserkész világtalálkozót.

⁵⁶ Bodnár Gábor, *A magyarországi cserkészlet története* (Garfield, NJ: Püski Kiadó / Hungarian Scout Association, Inc., 1989). 13. o.

⁵⁷ A cserkészlet nevelőmunkáját a közoktatásügyi minisztérium ellenőrizte 1919 után, így eszmeiségében valóban közel állt a horthysta politikához. A harmincas évek második felében a cserkészeten belül felerősödtek azok a hangok, amelyek a „nemzetvédelmet” is a cserkészlet feladatának tekintette, és a mozgal-

magukat. 1947-ben Kisbarnaki Farkas Ferenc főcserkész hozta létre a Teleki Pál Magyar Cserkész Munkaközösséget az emigrációs cserkészvezetők összefogására, németországi központtal, majd 1951-ben az Egyesült Államokba települt át a Magyar Cserkész Szövetség, mivel a magyarországi szervezet feloszlása miatt a jogfolytonosság elve alapján nem volt akadálya, hogy ezen a néven folytassák munkájukat.⁵⁸ A cserkészzet az emigrációban konzerválta a nemzeti hagyományokat, felvállalta a magyar történelem, irodalom és kultúra oktatását. Szerepe kiemelten fontos volt a magyar nyelv második és harmadik generációra való átörökítésében, eseményein ugyanis kizárólag a magyar nyelv használata volt engedélyezett, így a magyarul nem beszélő gyerekek nem is vehettek részt a cserkészzetben. Központja az Egyesült Államokban volt, de csapatok működtek Latin-Amerikában, Kanadában, Ausztráliában és Nyugat-Európában is. 1989-ben, amikor Magyarországon újjáalakult a cserkészzet, a külföldön működő magyar cserkészzet felvette a Külföldi Magyar Cserkész Szövetség nevet.

A második világháborút követő kivándorlási hullám 1949-ben fejeződött be, a megszilárdult kommunista diktatúra ekkorra lezárta az államhatárokat. A kivándorlás emiatt a következő nagy hullámig, 1956-ig nem is volt jellemző (legálisan mindössze 2500 fő hagyta el az országot 1949 és 1956 között). Az 1956-os forradalom leverését követően azonban az 1945-ös kivándorlást felülmúló tömeg, megközelítőleg 200 000 ember hagyta el Magyarországot. A legtöbben 1956 novemberében és decemberében hagyták el az országot, illegálisan, Ausztrián, kisebb részük Jugoszlávián keresztül. Az Ausztriában regisztrált 183 667 magyar menekült 10%-a Ausztriában maradt, 6%-ukat repatriálták Magyarországra, 84%-uk viszont továbbment más nyugati országokba.⁵⁹

mat katonai irányba kívánták fordítani. Gergely Ferenc, *A magyar cserkészzet története 1910–1948* (Budapest: Göncöl Kiadó, 1989). 229–237. o.

⁵⁸ Gergely, *A magyar cserkészzet története 1910–1948*; „A Külföldi Magyar Cserkészszövetség honlapja”, KMCSSZ, <http://kmcssz.org/>. Letöltve: 2017. augusztus 8.

⁵⁹ Papp Z., „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője”.

A legtöbben (a menekültek 22%-a) most is az Egyesült Államokban mentek, ahol a fogadásuk koordináltan, a New Jersey-i Camp Kilmer menekülttáborban történt. Itt lényegében egy átmeneti kis magyar kolónia alakult, iskolával, templomokkal, egészségügyi ellátással. A menekültek integrálásában, munkaerőpiaca való beléptetésében a már megtelepedett amerikai magyar közösségek hathatós segítséget és támogatást nyújtottak. Kanadába 15,9%, Nagy-Britanniába 13,3%, Németországba 9,2%, Svájcba 7,7%, Franciaországba 6,6%, Ausztráliába 6,2% került, de ezres nagyságrendben érkeztek magyarok más európai országokba, valamint Izraelbe, Dél-Afrikába és latin-amerikai országokba is.⁶⁰ Látható, hogy 1956 következtében tovább tárgult a magyar diaszpóráközösségek földrajzi spektruma, hiszen Nagy-Britannia, Svájc vagy Dél-Afrika jellemzően nem volt a korábbi emigrációs hullámok célpontja.

Az 1956-os forradalom után kivándoroltakról a korábbi hullámokhoz képest nagyon pontos szociodemográfiai információkkal rendelkezünk, egy korabeli KSH-jelentésnek köszönhetően, amely 151 731 személyről tartalmaz információkat. A jelentésből kiderül, hogy az emigráltak több mint fele budapesti lakos, illetve nyugat-dunántúli lakosok is nagy arányban voltak a menekültek között. Kétharmaduk férfi, egyharmaduk nő. Több mint felük 25 éven aluli, a 40–59 évesek aránya kevesebb mint 12%, a 60 felettieké pedig 1% alatti. Foglalkozásukat tekintve az emigráltak kétharmada nem mezőgazdasági fizikai munkás (ezek többsége ipari szakmunkás), egynegyedük szellemi munkás volt, és kétharmaduk kereső státuszú. A kivándorolt szellemi foglalkozásúak kétharmada értelmiségi, ezen belül a műszaki területen dolgozók aránya a legmagasabb, és a jelentés azt is leírja, hogy a magyarországi mérnökök 10%-a, az orvosok 4,9%-a „disszidált”. A nem keresők több mint fele tanuló, akik közül 3200 fő egyetemi vagy főiskolai hallgató, ami a magyarországi felsőoktatásban akkor részt vevők 11,2%-a.⁶¹

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ „KSH jelentés az 1956-os disszidálásról”, *Regio* 2, 4. szám (1991).

Ebből az látható, hogy az 1956-os magyar kivándorló hullám karaktere jelentősen eltért az 1945 utáni hullám jellemzőitől. 1956 után főként a fiatal, városi, munkaképes szakmunkás réteg hagyta el az országot, vagyis a politikai okok csak keveseknél jelentették az emigrálás valódi magyarázatát.⁶² Az egyetemista korosztályú disszidensek csoportja szintén meghatározó volt az 1956-os menekülthullám karakterében, hiszen a befogadó országokban gyakran ők lettek a magyar közösségek mozgatórugói.

Az 1956-os forradalom volt az utolsó nagy kivándorlási hullám, amely a magyar diaszpóra „utánpótlását” egy időre megteremtette. 1956 után ugyan nem szűnt meg a kivándorlás, de egyidejű, nagy mennyiségű elvándorlás azóta nem történt Magyarországról. A 20. század második felében folyamatos, de alacsonyabb intenzitású, alapvetően gazdasági motivációjú emigrációs trend rajzolható fel. 1956 és 1989 között nagyjából 130 000 személy hagyta el Magyarországot, évente 3000-6000 fő.

1. táblázat. *Kivándorlási hullámok Magyarországról a 20. század folyamán*

<i>Kivándorlási hullám</i>	<i>Kivándorlók becsült száma</i>
1899–1913	1 390 525 (ebből magyar nemzetiségű: 401 123)
1913–1945	340 000
1945–1949	150 000
1949–1956	2 500
1956–1957	200 000
1957–1989	130 000

Saját összeállítás több forrás alapján (Puskás 1982, 1991, Papp Z. 2010, Bódi 2008, Erdei 2004, Mikó 2017)

A rendszerváltást követően sem állt meg migráció, azzal a különbséggel, hogy ekkor Magyarország egyrészt migrációs célországgá is vált

⁶² Papp Z., „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője”.

(részben a határon túli magyarok, részben egyéb, főként délkelet-európai, illetve távol-keleti országok állampolgárai számára, illetve kisebb részben a nyugati diaszpórában élők hazatelepülése miatt), másrészt pedig lett egyfajta tranzitországszerepe is.⁶³

A 2004-es európai uniós csatlakozás hozott egy újabb fellendülést a kivándorlás volumenében, igaz, hogy az annak eredményeként napjainkban is érzékelhető migráció a nagy, 20. századi kivándorlási hullámoktól több szempontból is eltér. Egyrészt a migráció fő célpontja egyértelműen áttevődött Nyugat-Európába. Másrészt a migráció és a diaszpóralét minőségi változásokon is átment. Míg a 20. század nagy vándormozgalmainak hátterében (politikai, gazdasági, személyes szintű) kényszerhelyzetek, traumák álltak, addig a jelenkori migráció esetében, bár a gazdasági okok kétségtávol most is meghatározóak, az „emigrálás” hátterében komplexebb, de általában nem traumatikus okok állnak. Ilyen például a magasan képzettek nagyfokú mobilitása, ami ráadásul nem is feltétlenül jelent végleges emigrálást; gyakran pár éven-évtizeden belül hazatérnek ezek a kutatók, szakértők, gazdasági szakemberek stb. A kalandvágy vagy „szerencsepróbálás” szintén olyan motivációja a kortárs (főként Európán belüli) migrációnak, amely 1990 előtt nem volt jellemzője a magyar kivándorlásnak. A szezonális vagy kiegészítő jellegű külföldi munkavállalás (pl. a mezőgazdasági munkák, vagy a pluszműszak az egészségügyben dolgozóknak) szintén olyan mobilitási lehetőségek, amelyek a 20. századi migrációs trendeknek még nem voltak jellemzői.

A határok átjárhatóságának, az Európán belüli szabad mozgásnak és munkavállalásnak, illetve a kommunikációs csatornák átalakulásának köszönhetően a 21. századi emigráció vagy kivándorlás természete egészen más, mint ami a 20. századi magyar emigráns közösségekre jellemző volt. Korábban az emigráció melletti döntés magában hordozta az anyaországtól való végleges (de legalábbis hosszú idejű) elszakadást, az otthoni társadalomból való átlépést a befogadó ország

⁶³ Ibid.

társadalmába,⁶⁴ a nehéz kapcsolattartást az otthonmaradókkal. Ahogy erről a diaszpóra fogalmát és annak változását bemutató alfejezetben is szó volt, az elmúlt 30 évben a migráció tapasztalata egészen megváltozott. A külföldre költözés véglegességét a hazatérés könnyű és egyszerű lehetősége felülírja, az online tartalmak lehetővé teszik az otthoni közélet és politika szoros nyomon követését, az online és telefonos kapcsolattartás pedig a család és egyéb hálózatokkal való intenzív kapcsolattartást. Ennélfogva az emigráció korábbi dichotómiai feloldódnak, és lehetővé válnak hibrid (itt is, ott is) élethelyzetek.

A magyar kivándorlás történeti áttekintése, a diaszpóra fejlődéstörténete alapján mi mondható el ma a magyar diaszpóráról? Mint láttuk, a magyar diaszpóra kialakulása egy folyamat, amely több mint 100 évvel ezelőtt kezdődött, és napjainkban is tart. A legrégebbi és legnagyobb magyar diaszpórák közösség az Egyesült Államokban alakult ki, amelynek az első, gazdasági kivándorlási hullám teremtette meg az alapjait a 20. század elején. Amerika vonzereje a 20. század folyamán végig megmaradt a magyar kivándorlók számára, amellet hogy jelentős számban telepedtek le latin-amerikai országokban, Ausztráliában és Nyugat-Európában is. A nyolcvanas évektől kezdve az Egyesült Államok egyre veszített migrációs húzóerejéből, és a Magyarországról történő kivándorlás elsődleges célpontjává a 21. század elejére Nyugat-Európa lépett elő.

A több mint százéves múlta visszatekintő magyar kivándorlás eredményeként létrejövő magyar diaszpóra rendkívül heterogén, hiszen potenciális tagjai mindazok, akik azon a képzeletbeli skálán helyezkednek el, amelynek egyik végét a századforduló kivándorlóinak sokadik generációs (magyarul vélhetően nem beszélő, Magyarországról

⁶⁴ Igaz ez akkor is, ha tudjuk: első generációs emigránsok tipikus magatartásformája az etnikai jegyek szigorú őrzése és a befogadó társadalomba való teljes integráció elkerülése például saját városnegyedek, etnikai intézmények létrehozásával (lásd erről a 2.1. részben Sheffert.) A nemzeti kultúra és identitásőrzés a diaszpórában azonban nem áll ellentétben azzal, hogy az emigráció melletti döntéskor az emigránsnak szembe kellett néznie a szövegben említett kihívásokkal.

gal kapcsolatban nem álló, esetleg szimbolikus kötődéseket ápoló) leszármazottai, illetve napjaink gazdasági migránsai képezik. Világos tehát, hogy szociológiai vagy antropológiai szempontból problémás „magyar diaszpóráról” beszélni.⁶⁵ A dolgozat fókuszja azonban az anyaország diaszpórapolitikája, ebben a megközelítésben pedig – Brubakerre visszautalva⁶⁶ – a diaszpóra az anyaország projektjeként értelmeződik, így a fogalom kapcsán felmerülő szociológiai és antropológiai kérdésfelvetésekről nem feladata egyértelmű válaszokat adni. Mindazonáltal, mivel az anyaország perspektívájából kívánom megközelíteni a kérdést, jeleznem kell, hogy a magyar kormány diaszpórapolitikájában kit tekint magyar diaszpórának. Erre vonatkozóan a 2016-ben elfogadott Diaszpóra Stratégia⁶⁷ ad adekvát választ. A stratégiai dokumentum 2,5 millió főre becsüli a diaszpóra létszámát – vagyis a lehető legtágabban értelmezi a diaszpórát –, de elismeri, hogy a becslés több tényező miatt igen problematikus.⁶⁸

2.3. A DIASZPÓRAPOLITIKA ELMÉLETI KERETEZÉSEI

Noha a diaszpórák – elsősorban szociológiai szempontból – a hatvanas évek óta élvezik a kutatók figyelmét, a diaszpórapolitikák, vagyis az anyaország ezen csoportok megszólítására, megnyerésére, elkötelezésére (adott esetben akár a csoport „létrehozására”) irányuló törekvé-

⁶⁵ Vö. Papp Z., *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*; Fejős Zoltán, „Az etnicitás változatai. Identitások az amerikai magyar diaszpórában”, in *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*, szerk. A. Gergely András (Budapest: Új Mandátum, 2002), 145–159; Fejős, „Diaszpóra és az »amerikai magyarok« – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához”.

⁶⁶ Brubaker, „The »Diaspora« Diaspora”.

⁶⁷ „Magyar Diaszpórapolitika – Stratégiai irányok”, 2016, https://www.nemzetiregiszter.hu/admin/download/c/fe/20000/magyar_diaszpórapolitika1.pdf.

⁶⁸ A becslés három különböző adatforrásra hivatkozik: különböző népszámlálási adatok, a Központi Statisztikai Hivatal és az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

sei csak az utóbbi 25-30 évben nyertek lendületet, majd ezzel párhuzamosan tudományos figyelmet is kaptak ezek az állami gyakorlatok. Ez azzal magyarázható, hogy ebben az időszakban nemcsak a migrációs folyamatok gyorsultak fel jelentős mértékben, hanem a telekommunikáció is olyan fejlődésen ment keresztül, amely által a külföldre költöző és ott letelepedő személyek virtuálisan tagjai maradhatnak egykori anyaországuk társadalmának, vagyis a „transznacionális” életforma korábban ismeretlen minőségi szintre jutott, ami új helyzetet teremtett az anyaországi politikák számára is. A vizsgált jelenségek újszerűségéből adódóan azonban a tudományterület némi deficittel küzd; ahogy Délano és Gamlen rámutatnak, a diaszpórapolitikákra irányuló kutatások nagy hiányosságai, hogy nélkülözik a megfelelő elméleti keretet. Ezek a kutatások ugyanis legtöbbször egy-egy (gyakorlatban létező) diaszpórapolitika modell elemzésére korlátozódnak, a modell „elhelyezéséhez”, összehasonlító értékeléséhez azonban nem áll rendelkezésre egy megfelelően használható, strukturált elméleti keret, tipológia.⁶⁹

Noha a nemzetközi diaszpórapolitikákkal foglalkozó szakirodalom sok esetben nem tesz különbséget a diaszpórák és a nemzeti kisebbségek között, és az anyaország ezen csoportokra irányuló politikáját is egységesen diaspora politics, esetleg kin-state politics⁷⁰ címszó alatt elemzi, mégis érdemes a két csoportot különválasztani, legalább az olyan államok esetében, ahol mindkét csoport elég szignifikáns ahhoz, hogy külön eszközrendszer rendelődjön a rájuk irányuló kormányzati politikákhoz. A „történelmi” vagy nemzeti kisebbségek és a diaszpórák közötti különbségtételnél a migráció jelenti a határvonalat. A diaszpórák létrejötté ugyanis – bármilyen okú – migráció eredménye, míg a nemzeti kisebbségek határmódosítások, államok felbomlása következtében kerültek kisebbségi léhelyzetbe.

⁶⁹ Délano és Gamlen, „Comparing and Theorizing State–diaspora Relations”.

⁷⁰ A kin-state politics kifejezés kimondottan a „történelmi”, határon túl élő nemzeti kisebbségekre irányuló anyaországi politikák megnevezésére használatos, amelyre magyarul a nemzetpolitika kifejezést használjuk.

Ami a diaszpórapolitika definícióját illeti, a vizsgálat tárgyát képezi minden olyan kormányzati vagy kormányzati támogatást élvező kezdeményezés, program, intézmény, törvényi szabályozás, amely a diaszpóráközösség megszólítását, megnyerését, támogatását szolgálja. (Az angol nyelvű szakirodalomban a diaspora engagement policy vált a jelenséget leíró általános terminussá, ennek azonban nincs pontos magyar megfelelője.)

Az elmúlt harminc évben a diaszpórintézmények megsokszorozódását tapasztaltuk: míg a nyolcvanas években alig 30-40 állam rendelkezett olyan kormányzati intézménnyel, amely a diaszpórákat célzó állami programokat koordinálta, addig mára a világ országainak több mint fele működtet ilyen szervet.⁷¹ Mi lehet a diaszpórák iránti megnövekedett érdeklődés magyarázata? Miért foglalkoznak az államok a külföldöm élő diaszpórájukkal? Milyen megfontolások vezérelnek egy kormányt, hogy támogatást nyújtson olyan személyeknek, akik – bármilyen megfontolásból – elhagyták az anyaországot, és egy másik államban telepedtek le?

Az államok diaszpórájuk iránti érdeklődésének a szakirodalomban három elméleti magyarázatát találjuk.⁷² Az első magyarázó keret a strukturális-instrumentalista elmélet, amely szerint az államok gazdasági helyzete magyarázza a diaszpórák iránti érdeklődést. Az elmélet a marxista világszemléletet tükröző wallersteini centrum-periféria gazdasági megközelítésből indul ki, és azt állítja, hogy a periféria országai törekednek a diaszpórák megszólítására, gazdasági hasznot remélve a velük való együttműködéstől. Ez elsősorban a diaszpóra által hazaküldött megtakarításokat jelenti, azonban esetenként politikai haszonnal is járhat (szavazatszerzés, érdekérvényesítés a diaszpóra befogadó államában).⁷³ Ezzel párhuzamosan a gazdag (centrum) államok nem érdekeltek a diaszpóra elkötelezésében. A diaszpórapolitikák struktu-

⁷¹ Alan Gamlen, „Diaspora Institutions and Diaspora Governance”, *International Migration Review* 48 (September 1, 2014): S180–217.

⁷² Ragazzi, „A Comparative Analysis of Diaspora Policies”; Gamlen, „Diaspora Institutions and Diaspora Governance”.

⁷³ Ragazzi, „A Comparative Analysis of Diaspora Policies”.

rális-instrumentalista megközelítése tehát a közgazdaságtan és a nemzetközi gazdaságtan, illetve a fejlődéstudományterületének kereteibe illeszkedik, és lényegében gazdasági és nemzetközi pénzügyi folyamatokkal írja le és elemzi az anyaország és a diaszpóra között fennálló kapcsolatokat.

Az egyes országok diaszpórapolitikai gyakorlatát instrumentalista szemszögből megvizsgálva számtalan módját találjuk annak, hogy miként lehet a diaszpórával való együttműködésből közvetlen vagy közvetett gazdasági előnyre szert tenni. A legegyszerűsebb gazdasági előnynek a diaszpóra megtakarításainak hazautalásai (*remittances*) tekinthetők. A hazautalások direkter formáját jelentik az igen széles skálán mozgó befektetésösztönző programok, amelyek kifejezetten a diaszpóra számára kínálnak kedvező befektetési lehetőségeket az anyaországban, és így kölcsönösen előnyösek mind az anyaország, mind a diaszpóra számára. Szintén gyakorinak tekinthetők az úgynevezett diaszpórakötvények. Ezeket az anyaországok kifejezetten az elvándorolt (adott esetben – például Izrael – a hazatérni nem kívánó) népesség számára bocsátja ki, hogy máshol élve is hozzájárulhassanak az ország gazdasági fejlődéséhez.⁷⁴ Instrumentalista eszköznek tekinthetők a különböző „expat adók”, vagyis a külföldön élő állampolgárokról kivetett változatos formájú bevételi formák. A diaszpóra bekapcsolása az anyaország fejlesztésébe nemcsak közvetlen anyagi formában, hanem indirekt módon is megvalósulhat. Számos ország működtet szakmai, tudományos, üzleti és egyéb csereprogramokat, amelyek egyrészt a diaszpóra és az anyaország szakértői csoportjai között kapcsolódási lehetőséget teremtenek, másrészt pedig teret nyitnak az innováció és a tudás szabadabb áramlása előtt.⁷⁵

A strukturális-instrumentalista értelmezési keret meghatározó a szakirodalomban. A 2000-es évek elejétől a latin-amerikai és ázsiai

⁷⁴ A diaszpórakötvényekkel az izraeli és az ír diaszpórapolitikát tárgyaló alfejezetekben részletesebben foglalkozom.

⁷⁵ Alan Gamlen, „Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?”, Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No. 32. (University of Oxford, 2006), 13–17.

országok diaszpórapolitikáinak vizsgálata egyértelműen ebben az értelmezési keretben történik.⁷⁶ Az elméleti keret dominanciáját erősíti az is, hogy a globális migrációval, illetve nemzetközi gazdasági és társadalmi folyamatokkal foglalkozó nemzetközi szervezetek is ebben a kontextusban foglalkoznak a diaszpórapolitikákkal. Az International Organization for Migration (IOM) 2012-ben jelentetett meg egy kézikönyvet, amelyben olyan jó gyakorlatokat foglaltak össze, amelyekkel az anyaországok hatékonyan tudják bevonni diaszpórájukat az ország gazdasági fejlődésének elősegítésébe.⁷⁷ Bár a gazdasági várakozások kétségkívül meghatározóak az országok diaszpórapolitikájának alakításában, és a diaszpórapolitikák gazdasági racionalitással való magyarázata domináns a szakirodalomban,⁷⁸ az elméletnek az az állítása, hogy a diaszpórájukkal csak a „periféria” országai foglalkoznának, már meghaladottnak tekinthető.⁷⁹

A második, diaszpórapolitikákat magyarázó elméleti keret az úgynevezett „etnikai modell”, amely a nacionalizmuselméletekből ismert etnikai nemzet koncepciójára épít. Ebben a megközelítésben az államok diaszpórapolitikája válasz a globalizáció és transznacionalizmus

⁷⁶ A latin-amerikai országok fejlesztési célú diaszpórapolitikáiról magyar nyelven is született már doktori disszertáció, lásd Soltész Béla, *Migráció és fejlődő diaszpórapolitikák Latin-Amerikában*. PhD-disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem, 2016.

⁷⁷ International Organization for Migration, *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development*.

⁷⁸ E. Østergaard-Nielsen, ed., *International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies and Transnational Relations* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York: Palgrave Macmillan, 2003); Peggy Lewitt és Rafael de la Dehesa, „Transnational Migration and the Redefinition of the State: Variations and Explanations”, *Ethnic and Racial Studies* 26, no. 4 (2003): 587–611; Smita Tiwari, „Diaspora Engagement Policy in South Asia”, in *Diaspora Engagement and Development in South Asia*, ed. Tan Tai Yong és Md Mizanur Rahman, International Political Economy Series (Palgrave Macmillan UK, 2013), 212–230.

⁷⁹ Dufoix, „From Nationals Abroad to »Diaspora«”; Alan Gamlen, „The Emigration State and the Modern Geopolitical Imagination”, *Political Geography* 27, no. 8 (November 2008): 840–856; Gamlen, „Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?”.

által a nemzetállamot ért kihívásokra; az államok a különböző diaszpórapolitikai eszközökkel kívánják az elvándorolt „nemzetrészeket” is ellenőrizni, kormányozni. Ennek megfelelően etnikai alapon kiterjesztik az állampolgárságot, valamint szociális, politikai és polgári jogokat is biztosítanak a lakóhellyel nem rendelkező állampolgáraiknak, végeredményben pedig, Anderson megfogalmazásával élve, „távolsági nacionalizmust” (*long-distance nationalism*) generálnak a diaszpóracsoportok körében.⁸⁰

A diaszpórapolitikák vizsgálata ezen a ponton szorosan kapcsolódik a nacionalizmuselméletekhez. A nacionalizmuselméleteknek, azaz a nemzeti eszmével és a nemzetek eredetével foglalkozó tudományterületnek két nagy iskolája különböztethető meg: a primordialista (vagy perennialista) és a modernista. Nézőpontjuk különbözőségét nevük is mutatja: míg a primordialisták a nemzeteket öröktől fogva létező, de legalábbis etnikai alapokon, organikusan alakuló csoportoknak tekintik, amelyeknek a modernitás előtt is megvoltak a kezdeményeik,⁸¹ addig a másik iskola szemlélete szerint a nemzetek modernista konstrukciók, nem szervesen fejlődött csoportok. Pontosabban fogalmazva a modernisták szerint a nemzetek nem is valós csoportok, hanem – Benedict Anderson kifejezésével élve – csupán „elképzelt közösségek”,⁸² amelyek a modern kor vívmányai (egységes oktatás, nyomdakapitalizmus, a vallás társadalomszervező erejének meggyengülése⁸³) által „képzeltetők el”. A nacionalizmuselméletekben egyértelműen a modernista megközelítés képviseli a mainstream iskolát. Ennek ellenére érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy a diasz-

⁸⁰ Benedict Richard O’Gorman Anderson és Gail Kligman, *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics* (Centre for Asian Studies Amsterdam, 1992).

⁸¹ Smith, *Nationalism and Modernism*.

⁸² Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Verso, 1991).

⁸³ E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge University Press, 2012); Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Cornell University Press, 2008); Tom Nairn, *Faces of Nationalism: Janus Revisited* (Verso, 1997).

pórák vizsgálata kapcsán gyakran találkozunk a nemzet primordialisztikus koncepciójához kötődő elemekkel; több szerző is ír arról, hogy a közös származás mítoszai, a nemzeti legendák igen fontos konstruáló erői a diaszpóráknak.⁸⁴

A diaszpórapolitikák nacionalizmuselméleti magyarázata szerint az anyaországok azért foglalkoznak a diaszpórával, mert a nemzetet a nemzetállam határain kívül is fenn kívánják tartani. A nacionalizmus eredeti, 19. századi formájában a nemzetállam megteremtésére törekedett, vagyis arra, hogy a nemzet és az állam határai megegyezzenek. A hidegháború végével ugyan bekövetkezett a nacionalizmus újraéledése, ez azonban számos ország esetében nem feltétlenül az államhatárok módosításának igényét jelentette, hanem a nacionalizmusnak egy új formáját. Ebben az új formában az állam a határokon kívül élő „nemzetrészek” (nemzeti kisebbség vagy az elvándorolt diaszpóra) megtartására és reprodukálásra törekszik azáltal, hogy ezeket a csoportokat támogatja. A nacionalizmusnak ezt a formáját nevezi Csörgő és James M. Goldgeir „transzszuverén” nacionalizmusnak.⁸⁵ A „transzszuverén” arra utal, hogy a nemzetállam túlterjeszkedik a hivatalos szuverenitásának keretein, hiszen az állam határain kívül élő népességre irányuló politikát folytat. Ugyanezt a fogalmat Pogonyi „transznacionális nacionalizmusnak” nevezi,⁸⁶ utalva arra, hogy ez a fajta nacionalizmus a transznacionális keretek között definiálja újra a nemzeti eszme megvalósításának lehetőségeit. A transzszuverén vagy transznacionális nacionalizmus politikai gyakorlatának az az ideoló-

⁸⁴ Sheffer, „Integration Impacts on Diaspora–homeland Relations”; Anthony D. Smith, „Diasporas and the Homelands in History: The Case of the Classic Diasporas”, in *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*, ed. Allon Gal, Athena S. Leoussi és Anthony D. Smith (Leiden, Boston: Brill, 2010); Safran, „Diasporas in Modern Societies”.

⁸⁵ Zsuzsa Csörgő és James M. Goldgeir, „Nationalist Strategies and European Integration”, in *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, ed. Zoltán Kántor et al. (Sapporo: Hokkaido University, Slavic Research Center, 2004).

⁸⁶ Szabolcs Pogonyi, „Four Patterns of Non-Resident Voting Rights”, *Ethnopolitics* 13 (2014): 122–140.

giai legitimációja, hogy a nemzetnek akkor is integráns részeit képezik egyének (vagy csoportok), ha azok más államok állampolgárai; a nemzeti eszme tehát a nemzetállami kereteken túl is fenntartható. Ennek megfelelően az államok diaszpórapolitikájának motivációja az, hogy az elvándorolt egyének nemzeti identitását, származási országához való kötődését fenntartsák.

Az etnikai magyarázat szerint diaszpórapolitika kezdeményezésére azok az államok hajlamosak, amelyek a politikaival szemben az etnikai nemzetfelfogást alkalmazzák saját területükön belül is, vagyis a nemzet tagjait leszármazási/kulturális/nyelvi alapon, nem pedig lakóhely szerint, az állampolgári lojalitás alapján határozzák meg. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy tisztán etnikai vagy tisztán polgári nemzetkonceptiót egy állam sem alkalmaz, hanem általában a kettő keveréke nyilvánul meg az állampolgársági szabályozásban.⁸⁷

Ragazzi empirikus, kvantitatív kutatása a diaszpórapolitikák típusáról azt mutatta meg, hogy sem a strukturális-instrumentalista, sem az etnikai megközelítés nem ad megfelelő keretet a jelenség értelmezéséhez. Noha a diaszpóra megtakarításainak hazautalását megkönynyítő és szabályozó diaszpórapolitikákat magyarázhatja az első (marxista világszemléletű) elmélet, arra nem ad választ, hogy miért adnak állampolgárságot, azzal együtt pedig különböző jogokat az államok a lakóhellyel nem rendelkező diaszpórájuk számára. Ehhez hasonlóan az etnikai nemzetkonceptióból kiinduló elméleti keret is elégtelennek bizonyul: ez a megközelítés ugyanis feltételezi, hogy az etnikai nemzetfelfogást képviselő államok inkluzív állampolgársági szabályozást alkalmaznak a területükön kívül élő diaszpóra irányában, azonban az eltérő nemzetiségű bevándorlók és azok gyermekei számára nem teszi lehetővé az állampolgárság megszerzését, hiszen a nemzetet etni-

⁸⁷ Rogers Brubaker, „The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between »Civic« and »Ethnic« Nationalism”, in *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*, ed. Hanspeter Kriesi et al. (Zurich: Ruegger, 1995), 55–71; André Lieblich és Rainer Bauböck, „Is There (Still) an East-West Divide in the Conception of Citizenship in Europe?”, Working Paper, 2010, <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/13587>.

kai-kulturális, nem lakóhely szerinti alapon definiálják. Az, hogy ez a feltételezés egyre kevesebb állam esetében igazolható, nemcsak Ragazzi kutatásából derül ki, hanem más, kifejezetten az állampolgársági politikákat vizsgáló kutatók munkáiból is.⁸⁸ Alan Gamlen kutatásai pedig azt is megmutatták, hogy a diaszpórapolitikai gyakorlatok – a közvélekedéssel ellentétben – nem kizárólagosan az etnikai nemzet-konceptióval bíró államok jellemzői.⁸⁹

A két elmélet elégtelensége okán Ragazzi egy harmadik megközelítést javasol, amely megfelelőbb, egyben pontosabb keretet ad a diaszpórapolitikák okait feltárni kívánó összehasonlító kutatásokhoz. A harmadik elmélet a Foucault-tól származó „governmentality” koncepciójára épít, és azt állítja, hogy az államok diaszpórapolitikája a változó gazdasági-politikai körülményekre és érdekekre adott válasz, amely folyamatosan alakul. Nem beszélhetünk tehát statikus diaszpórapolitikákról, ellenben tudatosítanunk kell, hogy amit diaszpórapolitika névvel illetünk, az a nemzeti kormányok diaszpórájuk számára kidolgozott programjainak folyamatos módosítása, alakítása, amit a változó politikai és gazdasági helyzet indukál.⁹⁰ Hasonló konklúzióra jut Alan Gamlen is, aki úgy fogalmaz: a diaszpórapolitikák általában nem egységes és koordinált állami szakpolitikát jelentenek, hanem „különböző időszakokban és különböző okokból megalkotott törvényi szabályozások és elindított programok konstellációját” (fordítás a szerzőtől), ezért a „politika” (policy értelemben) megnevezés nem is feltétlenül helyes.⁹¹ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy értelmetlen lenne a diaszpórapolitikák összehasonlító vizsgálata, hiszen attól függetlenül, hogy az ebbe a fogalomkörbe tartozó konkrét állami intézkedések folyamatosan változnak és átalakulnak, léteznek olyan közös elemek, amelyek alapján tipológiákat lehet felállítani.

⁸⁸ Lieblich és Bauböck, „Is There (Still) an East-West Divide in the Conception of Citizenship in Europe?”

⁸⁹ Gamlen, „Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?”

⁹⁰ Ragazzi, „A Comparative Analysis of Diaspora Policies”.

⁹¹ Gamlen, „Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?”

Felmerülhet a kérdés, hogy létezik-e a diaszpórapolitikának normatív megközelítése. Az akadémiai szakirodalom a diaszpórapolitikákkal elsősorban elméleti szempontból foglalkozik, (normatív) értékelést ritkán ad a vizsgált esetekről. Ezzel szemben a migrációval és gazdasággal foglalkozó nemzetközi szervezetek kifejezetten a diaszpórapolitikák jó gyakorlataira koncentrálnak, és gyakran fogalmaznak meg szakpolitikai javaslatokat az anyaországok számára.⁹² Ezekben a dokumentumokban a „jó” diaszpórapolitika jellemzően az instrumentalista keretben értelmeződik, ugyanis a fejlesztési segélyezés, gazdaságélénkítés, befektetésösztönzés kontextusában jelenik meg.

2.3.1. A diaszpórapolitikák tipológiai

A diaszpórapolitikák típusait számos kutató igyekezett már csoportosítani, így több szempont is rendelkezésünkre áll, ami alapján a kategorizáció elvégezhető. Az első, a diaszpórapolitikákat rendszerezni próbáló kísérlet Peggy Lewitt és de la Dehesa kutatása volt.⁹³ A szerzők sorra vették azokat a politikai gyakorlatokat, amelyeket az államok alkalmaznak diaszpórákösszegeik megszólítására és megnyerésére,⁹⁴ azonban arra a következő lépcsőfokra már nem jutottak el, hogy ezek alapján valamilyen tipológia-rendszert felállítsanak. A tanulmány Brazília, Mexikó és a Dominikai Köztársaság példája alapján öt különböző diaszpórapolitikai gyakorlatot talál: adminisztratív reformok,

⁹² Lásd pl.: International Organization for Migration, *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development*; Ratha at al., *Migration and Remittances Factbook 2016*; Keusch, Marlene és Nadja Schuster, *European Good Practice Examples of Migration and Development Initiatives with a Particular Focus on Diaspora Engagement*. (Vienna Institute for International Dialogue and Cooperation, 2012.) http://www.mirovni-institut.si/data/tinyMCE/Projekti/comide_lana/CoMiDe_European%20Good%20Practice%20Study-screen.pdf

⁹³ Lewitt és de la Dehesa, „Transnational Migration and the Redefinition of the State: Variations and Explanations”.

⁹⁴ Lewitt és de la Dehesa nem diaszpórákról és diaszpórapolitikákról beszél, hanem migráns közösségekről és transznacionális politikai gyakorlatokról.

amelyek lényegében a diaszpórával foglalkozó állami intézményrendszer kiépítését jelentik; befektetésösztönző politikák; a politikai jogok kiterjesztése (állampolgárság és szavazati jog); külföldön nyújtott állami szolgáltatások (oktatás, jogvédelem, különböző támogatások stb.); szimbolikus politikák (díjak, kulturális fesztiválok, a második és harmadik generációnak szóló projektek). Hasonló módon csoportosított Østergaard-Nielsen, aki gazdasági, politikai és kulturális eszközökre bontotta az általa vizsgált államok diaszpórapolitikai gyakorlatait.⁹⁵

Pogonyi Szabolcs a diaszpórapolitikák kategorizációjához négy vizsgálati szempontot ajánl, amelyek alapján tipológiák dolgozhatóak ki.⁹⁶ Az első csoportban a vizsgálat tárgya az „agency”, azaz a diaszpórapolitika kezdeményezője. Ezekben a kutatásokban a klasszikus top-down és bottom-up módszerek alkalmazhatóak, azt vizsgálendő, hogy egy-egy diaszpóra projekt „alulról” indul-e, azaz magától a diaszpórától jön-e a kezdeményezés, vagy az anyaállam „felülről” irányítja ezeket a programokat. Az állampolgárság diaszpórára történő kiterjesztésénél ugyanolyan legitim az ilyen jellegű vizsgálat, mint például az anyanyelvi oktatás megszervezésének kérdésében: bármelyik esetben lehet a kezdeményező maga a diaszpóráközösség vagy az anyaállam. Ugyanakkor Pogonyi arra is felhívja a figyelmet, hogy az ágensre koncentrált vizsgálatoknál módszertani szempontból nehézségekbe ütközünk. Ahogy azt a fogalmi tisztázásnál láttuk, a diaszpórák egységes és homogén csoportokként való feltételezése helytelen, de ugyanígy a nemzeti kormányok sem kezelhetők egységekként, hiszen a diaszpórákhoz való viszonyulás az adott államon belül kormányonként, de akár kormányzati cikluson belül is változhat, vagyis egy-egy diaszpórapolitikai intézkedés, program „kezdeményezője” nem mindig definiálható egyszerűen.

⁹⁵ Østergaard-Nielsen, „International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies and Transnational Relations”.

⁹⁶ Szabolcs Pogonyi, „Transborder Kin-Minority as Symbolic Resource in Hungary”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 14, no. 3 (2015): 73–98.

Pogonyinál a kutatás egységének második csoportja a diaszpóra megszólításának és elérésének az oka. Mint írja, a legkézenfekvőbb gazdasági okokon kívül demográfiai, geopolitikai, belpolitikai (pl. a nemzeti érzelmű szavazóbázis megerősítése), illetve nem politikai (szimbolikus, normatív) magyarázatok is léteznek a különböző diaszpóraprojektek mögött, ám arról nem szabad megfeledkezni, hogy a legtöbb esetben a pragmatikus és a szimbolikus okok együttesen jelennek meg. A harmadik vizsgálandó terület az intézményi szint, melynek legnyilvánvalóbb megvalósulási formája az állampolgárság könnyített megadása a diaszpórában élők számára, ritkább esetben a hazatelepülés kedvezményes feltételekhez kötése, de Pogonyi idesorol minden identitás- és kultúra erősítő programot (nyelvoktatás, média, birthright programok stb.) is. Végül negyedik vizsgálati szintként Pogonyi olyan rendszerszintű változókat jelöl ki, mint a diaszpórapolitika időbeli változása, az anyaállam emigráns vagy diaszpóráközösséghez való viszonyának változása (pl. demokratikus átalakuláskor az elnyomó rendszer alatt disszidált közösség felértékelődése), vagy a nem szándékolt, illetve rejtett célzatú diaszpórapolitikai intézkedések (pl. hálózatépítés a diaszpórában, amely hosszú távon a hazatelepülést hivatott segíteni).

A diaszpórapolitikák csoportosításán túlmutatóan ez idáig két kutató, Francesco Ragazzi és Alan Gamlen kísérelt meg empirikus vizsgálat útján, induktív módszerrel olyan tipológiát kidolgozni, amely alapján a diaszpórapolitikák elméleti keretei is meghatározhatóak. Ragazzi kutatásában 35 ország diaszpórapolitikáját vizsgálta meg.⁹⁷ A kiválasztott országok gazdasági, szimbolikus, állampolgársági, egyházi szabályozásait, továbbá egyéb, a diaszpórához kötődő bürokratikus és kormányzati lépéseket 19 változó szerint osztályozta, majd többszörös korrespondenciaelemzés (multiple correspondence analysis – MCA) segítségével meghatározta a változók és az adott politikai gyakorlat kapcsolatát. A változók között olyan gyakorlatokat vett számba, mint a diaszpórára koncentráló kormányzati intézmény léte, az állampolgárság könnyített megadása, egyszerűsített befektetési feltételek a diasz-

⁹⁷ Ragazzi, „A Comparative Analysis of Diaspora Policies”.

póranak, külföldi kulturális intézetek létrehozása, stb. Ezek mellett olyan további változókat is belefoglalt a kutatásba, mint az ország gazdasági helyzete (GDP/capita), a külföldön élők által hazaküldött megtakarítások, illetve a külföldön élő állampolgárok száma és aránya.

A 35 országból álló minta úgy állt össze, hogy a diaszpóra-szakirodalom által korábban ismert tágabb kategóriák mindegyike szerepeljen benne: objektíve, illetve relatíve nagy külföldi lakossággal rendelkező, alacsony társadalmi státuszú diaszpórával rendelkező, magas társadalmi státuszú diaszpórával rendelkező, a hazautalásoktól függő, azoktól kevésbé függő, állampolgárságot a külföldön élő lakosoknak megadó és meg nem adó országok egyaránt. A változókat ezután két tengely mentén helyezte el, amelyek közül az egyik a diaszpórára irányuló politikák legfőbb jellegét (szimbolikus, gazdasági, kulturális stb.), a másik pedig az állampolgári jogok transznacionális kiterjesztésének mértékét reprezentálja. A grafikus megjelenítés segítségével öt ideáltipikus diaszpórapolitika modellt tudott meghatározni: „expatriate” állam, zárt állam, globális nemzetállam, irányított munkás (managed labor) állam, közömbös állam.

Az expatriate államok jellemzően a kulturális és oktatási projektekre koncentrálnak diaszpórapolitikájukban, és – általában magas jövedelmű – külföldön élő állampolgáraik számára hajlamosak bizonyos állami szolgáltatásokat nyújtani, illetve szavazati jogot biztosítani. A minta államai közül az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Spanyolország és Olaszország tartozik ide. A zárt államok erősen korlátozzák lakosságuk mobilitását, a külföldön élők szavazati jogát nem teszik lehetővé. Nem meglepő módon autoriter típusú államok esnek ebbe a kategóriába: Kuba, Észak-Korea, Irán. A globális nemzetállam kategória olyan országokat jelöl, amelyek a legváltozatosabb diaszpórapolitikákkal bírnak: a diaszpóra oktatási és kulturális programjait támogatják, általában állampolgárságot és különböző jogokat is biztosítanak a külföldön élőknek, cserébe pedig gazdasági és politikai hozzájárulást várnak el (pl. a megtakarítások hazautalása, befektetések és lobbitevékenység ösztönzésével). Mexikó, Írország, India, Oroszország ebbe a kategóriába tartoznak. Az irányított munkás államok (Kolumbia, Banglades, Fülöp-szigetek) esetében nagy

diaszpórát találunk, akik főként alacsony presztízsű munkát végeznek a befogadó államban, ugyanakkor potenciális hazai befektetőnek számítanak. A típus jellemzője, hogy diaszpórapolitikájuk viszonylag kidolgozatlan, többnyire csak a migráció és hazatelepülés menedzselésére koncentrálnak. Végül a közömbös államok közé olyan országok kerültek, amelyek sem szimbolikus, sem praktikus szinten nem foglalkoznak a diaszpójukkal (Belgium, Nigéria, USA).

A Ragazzi-féle diaszpórapolitika-tipológiák alternatíváját találjuk Gamlennél.⁹⁸ Gamlen vizsgálata 70 ország diaszpóra „engagement” gyakorlatára terjedt ki. A kutatás a minta alapján három nagy diaszpórapolitika kategóriát azonosított be: a kapacitásépítő, a jogkiterjesztő, valamint a kötelezettségbehajtó modellt. A kapacitásépítés két pilléren valósul meg: a szimbolikus nemzetépítésen és az intézmények létrehozásán. Gamlen érvelésében az anyaország első lépésben retorikai szinten „hozza létre” a nemzeti diaszpórát, amely olyan lépésekből áll, mint az emigránsok nemzeti hősként való emlegetése, szerepük hangsúlyozása a nemzeti függetlenség elnyerésében, illetve az anyaország „paternalista” szerepvállalásában (a diaszpóráért vállalt felelősség hangoztatásában). A nemzeti identitás megkonstruálásában, illetve diaszpórára való kiterjesztésében a nyelvoktatási és kulturális programok, valamint a nemzeti nyelvű média támogatása is fontos szerepet tölt be. A kapacitásépítés másik eleme, az intézmények létrehozatala azért szükséges, hogy a diaszpóra „kormányozhatóvá” váljék az anyaország által, vagyis míg a szimbolikus nemzetépítés „kommunikációs kapcsolatot” hoz létre, az intézmények az állam objektív kapacitását növelik.⁹⁹ Erre a feladatra számos intézménytípus alkalmas lehet: a konzuli hálózat, a kifejezetten a diaszpórára koncentráló kormányzati szervek (minisztérium, államtitkárság, iroda stb.), de akár a már létező diaszpórintézmények is.

A jogkiterjesztési kategórián belül Gamlen két alcsoportot különböztet meg: a diaszpóra politikai inkorporációját, valamint a diaszpó-

⁹⁸ Gamlen, „Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?”

⁹⁹ Ibid. p. 10.

ra számára biztosított szociális és polgári jogokat. Előbbi nyilvánvalóan az állampolgárság diaszpórára történő kiterjesztésére vonatkozik, ami mögött számos motiváció húzódhat, melyek közül a leggyakoribb az, hogy a politikai közösségbe való bevonás „hízlgő” lehet a diaszpóra számára, ami miatt hajlamosabbak lesznek megtakarításaikkal és befektetéseikkel elősegíteni az anyaország gazdasági fejlődését.¹⁰⁰ Gamlen ugyanakkor azt is kiemeli, hogy noha az állampolgárság megadása a diaszpóra számára bevett gyakorlatnak számít, a külföldi állampolgárok korlátozás nélküli szavazati joga már nem. Ahogy fogalmaz, az anyaországok próbálnak „takarékoskodni” a diaszpóra számára megadott jogokkal, ami megnyilvánulhat például abban, hogy a szavazati jogot csak belföldön gyakorolhatják. A polgári és szociális jogok kiterjesztésének gyakori formája a külföldön dolgozni kívánó állampolgárok „kiközvetítése”, illetve a külföldön dolgozók védelme (pl. egészségbiztosítás), adott esetben hazatelepülésük adminisztratív segítése.

Végül a diaszpórapolitikák harmadik csoportja, a kötelezettségeket behajtó modellek is két alcsoportra oszlanak Gamlen kutatásában: a diaszpórában rejlő gazdasági és a politikai jellegű erőforrások kiaknázására. Gamlen az előbbit „befektetési politikáknak” nevezi, azonban célszerűbb ezt a típust a tágabb értelmű gazdasági előnyöknek nevezni, hiszen nem csak a diaszpóra anyaországban történő befektetésének ösztönzéséről van szó. Ebbe a kategóriába sorolható a „brain drain taxation”, vagyis a külföldön élő képzett munkaerőre kivetett adó (ami történhet hivatalos, de akár informális csatornákon keresztül is), a hazautalások és a befektetések ösztönzésére tett erőfeszítések (pl. a hazautalások pénzügyi tranzakciós költségének csökkentése), a „tudás transzfer” programok (a magasan képzett diaszpóra bevonása az anyaországi felsőoktatásba, szakmai programokba, innovációs kezdeményezésekbe).

¹⁰⁰ Jose Itzigsohn, „Immigration and the Boundaries of Citizenship: The Institutions of Immigrants’ Political Transnationalism”, *International Migration Review* 34, no. 4 (December 1, 2000): 1126–1154.

A kötelezettségek behajtásának másik fő területe a politika, melynél elsősorban a diaszpóra anyaország érdekében végzett lobbitevékenységét szokás érteni. Ez szintén történhet formális szinten (pl. az anyaország által [is] szponzorált lobbiiintézmények mentén), de akár informálisan is, a diaszpóra helyi, illetve egyéni szinten történő szerepvállalása révén. A diaszpóra politikai erőforrásainak kiaknázása emellett a választójog kiterjesztése által is történhet. Az állampolgárságot a diaszpóra számára megadó kormányokkal kapcsolatban gyakori vád, hogy fő motivációjuk a szavazathalászat külföldről. Valóban léteznek olyan „legendás” esetek, amikor a külföldön élő állampolgárok szavazatai döntöttek el egy-egy választást: Horvátországban a kilencvenes években a diaszpórában élők szavazati tartották hatalmon Franjo Tudjman pártját¹⁰¹; Romániában 2009-ben a külföldön élő románok fordították meg az elnökválasztás kimenetelét, és ültették elnöki székbe Train Basescut; Olaszországban pedig 2006-ban szintén a diaszpóra szavazatai döntöttek arról, hogy jobboldali kormánykoalíció alakult.¹⁰² Ezek az esetek azonban inkább a kivételt, semmint a szabályt jelentik, az államok többségében ugyanis a diaszpóraszavazatok nem szoktak döntőnek bizonyulni a választásokon. Egyrészt azért, mert a diaszpóra szavazati hajlandósága a legtöbb esetben jóval alacsonyabb a lakóhellyel rendelkező állampolgárokénál, másrészt pedig a kormányok meg tudják találni azt a szabályozási módot, amellyel a külföldön élők szavazati joga nem torzítja a választási eredményt.¹⁰³ Gamlen kutatásának egyik konklúziója, hogy noha az állampolgárság diaszpórára történő kiterjesztése („transznacionalizálása”) a vizsgált

¹⁰¹ Daphne N. Winland, *We Are Now a Nation: Croats between „Home” and „Homeland”*, Anthropological Horizons (Toronto; Buffalo: University of Toronto Press, 2007).

¹⁰² Michel S. Laguerre, *Parliament and Diaspora in Europe*, Europe in Transition: The NYU European Studies Series (New York, New York: Palgrave Macmillan, 2013).

¹⁰³ Rainer Baubock, „Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation. A Normative Evaluation of External Voting”, *Fordham Law Review* 75, no. 5 (2007), <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/7313>.

országok többségében megtörtént, a kötelezettségek behajtására még kevés kormány dolgozott ki hatékony eszközöket.

Ugyan mindkét megközelítés módszertanilag alaposan kidolgozott empirikus kutatáson alapul, mind a Ragazzi, mind a Gamlen által javasolt diaszpórapolitika-tipológiának vannak gyenge pontjai. Gamlen mintájában csak olyan országok szerepelnek, amelyekről a kutató talált releváns szakirodalmat, Ragazzinál pedig hiányosság, hogy egyrészt nem minden adatot kalkulált bele a vizsgálatba, másrészt az elemzett politikák csak a hivatalos információkon alapulnak, vagyis a valós politikai gyakorlat nincs figyelembe véve. Ezáltal egy nagyon „steril” képet kapunk az egyes államok diaszpórapolitikájáról, ami nem feltétlenül mutatja be a valóságot. Hasznos lenne tehát egy olyan adatbázisra épülő empirikus kutatás kivitelezése, amelyben elsődleges források, továbbá kvalitatív adatok is rendelkezésre állnak az országok diaszpórapolitikai gyakorlatáról. Mindazonáltal a Gamlen által javasolt hármastipológia kellően tágnak bizonyul ahhoz, hogy az országok diaszpórapolitikáját a legkarakteresebb jellemző alapján besorolhassuk. A nemzetközi kitekintést tartalmazó fejezetben és a magyar diaszpórapolitika vizsgálatánál is ezért a gamleni tipológiát fogom alapul venni.

Végezetül meg kell említeni azt is, hogy bár ezek az elméletek a diaszpórapolitikákra a származási ország perspektívájából tekintenek, és ezáltal egy felülről vezérelt folyamatnak írják le, a valóságban a diaszpórapolitikák kétirányú gyakorlatok, amelyben a diaszpóra nem pusztán fogadó fél, hanem kezdeményező is lehet.¹⁰⁴ Továbbá, amennyiben a diaszpóra „csak” fogadó fél, akkor is hatással van a diaszpórapolitika kimenetelére. Itzigsohn például rámutat arra, hogy a mexikói és a dominikai diaszpóra nem elégedett meg az anyaország befektetésösztönző és szimbolikus jogokat adó diaszpórapolitikájával, és sikerrel preszszionálta a hazai kormányokat, hogy a diaszpóra számára biztosítsák a kettős állampolgárságot és azzal együtt a külföldön élő állampolgárok

¹⁰⁴ Rainer Bauböck, „Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism”, *The International Migration Review* 37, no. 3 (2003): 700–723.

szavazati jogát.¹⁰⁵ A kutatás empirikus része éppen azzal az aspektussal kíván foglalkozni, hogy miről szól a magyar diaszpórapolitika a fogadói oldalról nézve; milyen diskurzus létezik a diaszpóra szervezeti vezetői körében a magyar diaszpórapolitikáról, hogyan értelmezik az anyaország támogatását, hogyan látják saját helyzetüket ebben a viszonyrendszerben.

¹⁰⁵ Jose Itzigsohn, „Migration and Transnational Citizenship in Latin-America: The Cases of Mexico and the Dominican Republic”, in *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, ed. Thomas Faist és Peter Kivisto (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 113–134.

3. KITEKINTÉS

Klasszikus és kelet-közép-európai diaszpórapolitikai modellek

3.1. KLASSZIKUS DIASZPÓRAPOLITIKAI MODELLEK

A fejezetben áttekintem a legfontosabb diaszpórapolitikai modelleket. A klasszikusnak számító izraeli példa mellett a sokszor hivatkozott ír és örmény minta is elemzésre kerül, emellett kelet-közép-európai diaszpórapolitikai modellek jellemzőit is felvázolom. Noha a görög diaszpóra történetisége miatt szintén klasszikusnak számít, mivel a kortárs görög diaszpórapolitika intenzitása nem kiemelkedő, illetve komparatív szempontból kevés relevanciával bír (összehasonlítva például az írrel vagy örménnyel), ezért a fejezetben ezzel az esettanulmánnyal nem foglalkozom.

Az esettanulmányok elemzésénél a következő struktúrát alkalmazom: a diaszpóra fejlődéstörténetének és – amennyiben releváns – az anyaországgal való viszonyrendszerének bemutatása, a diaszpórapolitika jogi és intézményi háttere, a diaszpórapolitika jellemző karaktere.

3.1.1. Izrael diaszpórapolitikája

A diaszpórák és diaszpórapolitikákkal kapcsolatos vizsgálatoknál megkerülhetetlen, hogy a klasszikus példát, a zsidó nép és Izrael állam kapcsolatának fejlődését megvizsgáljuk. Bár a zsidó nép évszázados szétszórattatástörténete a diaszpóra fogalmától – ahogy azt az első fejezetben is láttuk – elválaszthatatlan, abból a szempontból mégis sajátos esettel állunk szemben, hogy a diaszpóra léte megelőzte a modern nemzetállam létrejöttét.

A zsidó nép diaszporizálódásának kezdőpontjának a babiloni fogvaságot (Kr. e. 597) szokás tekinteni. Találkozunk olyan értelmezéssel

is, amely az asszírok általi üldöztetés időpontjától (Kr. e. 700-as évek vége) datálja¹⁰⁶ a zsidó nép szétszórásának történetét, bár ezek az elűldözött közösségek nem maradtak fent tartósan. A babiloni fogság után az elűzött zsidó közösségek visszatértek Júdea területére, és többé-kevésbé önállóan kormányozták saját magukat a Római Birodalom térhódításáig, amikor a térség római provinciává vált. A zsidó nép második „szétszórattatása” 138-ban történt meg, amikor Hadrianus császár leromboltatta Jeruzsálemet, elűzve a területről a zsidó törzseket. A zsidó nép diaszporizációja valójában tehát ekkortól számítható, hiszen a népcsoport ókori „szülőföldjére” ezután már csak a modern Izrael állam megalapításakor térhetett vissza. Emiatt szokás 2000 éves zsidó diaszpóralétről beszélni.

A zsidó diaszpóra és Izrael állam kapcsolatában további sajátosságot hordoz a vallás szerepe, hiszen a konzervatív értelmezés szerint a zsidó tanítás az állam (újra)alakításáról is rendelkezik, méghozzá olyan módon, hogy a zsidó államot a szakralitás szférájába emeli. Vagyis, az ortodox zsidó hit szerint a zsidó állam nem lehet világi, politikai jelenség, azt csak a Messiás állíthatja helyre. Emiatt Izrael állam megalakítását bizonyos radikálisan konzervatív csoportok (pl. a Neturei Karta) a zsidóságon belül nem is fogadják el; azt bűnösnek, Isten akarata elleni tettnek látják.¹⁰⁷

Izrael és a diaszpóra kapcsolata az állam létrejötte óta rendkívül szoros, de a politikán belüli hangsúlyok dinamikusan változtak egy-egy adott időszak kihívásaihoz alkalmazkodva. Izrael állam 1948-as megalakulása az évszázadok óta diaszpóralétben élő zsidóság számára egy teljesen új helyzetet teremtett, és természetesen a diaszpóra–állam viszonya egy kardinális kérdéssé vált rögtön az állam megalakulásakor. A viszonyrendszer megalapozása Izrael első miniszterelnöke, Ben Gurion és Jacob Blaustein, az egyik amerikai zsidó szervezet vezetője

¹⁰⁶ „The Diaspora”, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-diaspora>. Letöltve 2017. október 25.

¹⁰⁷ „What Is the Neturei Karta?”, <http://www.nkusa.org/aboutus/> Letöltve 2017. október 25.

1950-ben történt levélváltásával történt meg (Ben Gurion–Blaustein-megállapodás). A megállapodásban kimondták, hogy:

- az Amerikában élő zsidók politikai értelemben csak az Egyesült Államoknak tartoznak hűséggel,
- Izrael állam csak saját állampolgárait képviseli, a máshol élő zsidókat nem,
- az amerikai zsidók erejükből és befolyásukból fakadóan tanácsot adhatnak, és segíthetik Izraelt, de nem beszélhetnek a nevében, és nem avatkozhatnak be a belügyekbe,
- noha kíváncsi az Amerikában élő zsidók Izraelbe történő hazatelepülése, ez csakis az ő szabad akaratukból történhet.¹⁰⁸

Az első miniszterelnök és az American Jewish Congress vezetője tehát kijelölte a diaszpóra és Izrael között fennálló kapcsolat alapelveit, amely a későbbi évtizedekben is meghatározta a viszonyrendszert. Az állam megalakulását követő években egyrésztől biztosítani kellett a működéshez szükséges (anyagi és egyéb) feltételeket, másrésztől pedig arra volt szükség, hogy az újonnan létrejött államot zsidó lakosság népesítse be. Az nem volt reális elképzelés, hogy a zsidó diaszpóra egésze alijázni fog, de természetesen a hazatelepülés elsődleges célként propagálta Izrael. A hazatelepülés ösztönzése mellett a diaszpórától érkező anyagi támogatás növelése, majd 1950-től ennek strukturális átalakítása következett a diaszpórakötvények formájában.

A diaszpórától Izraelbe (Izrael területére) folyósított anyagi támogatás az államalakulást jóval megelőzte. A pénztámogatások különféle zsidó szervezeteken, tipikusan a United Jewish Appeal (UJA) keresztül érkeztek, ahol a beérkezett támogatások 1948-ban érték el a rekordösszeget. Az UJA-n keresztül folyósított támogatások felhasználása kizárólag karitatív célokat szolgálhatott, ráadásul a szervezeti működés miatt a felajánlott pénzek egy része nem is került a támo-

¹⁰⁸ „Ben-Gurion-Israel and the Diaspora – The Ben-Gurion Blaustein Agreement”, http://www.zionism-israel.com/hdoc/Ben-Gurion-Blaustein_Zionism_Diaspora.htm. Letöltve 2017. március 22.

gatandó területre.¹⁰⁹ Részben ezeket az akadályokat is kiküszöbölendő, Ben Gurion 1950-ben bejelentette az amerikai zsidó diaszpórájánál tett látogatásakor, hogy Izrael állam az eddigi jótékonysági adományok fogadása helyett strukturált és koordinált nemzetépítésbe kezd, amelyből a diaszpóra is kiveheti a részét. Az új támogatási forma a diaszpórákötvény-rendszer lett, amely egyszerre volt „ajándékozási” és befektetési lehetőség a diaszpóra számára.

A meghirdetésekor az amerikai zsidók több dolog miatt is aggodalmukat fejezték ki, pl. milyen célokra fogja Izrael felhasználni a kölcsönt; a kötvényekkel valójában nem pénzt adnak az országnak, csak adósságba üldözik; a UJA ezzel elveszíti bevételi forrását, ami akár az amerikai zsidó közösség szétforgácsolódását is magával hozhatja; végül tartottak attól is, hogy Amerikában kettős lojalitással fogják őket vádolni. Az aggodalmak miatt Ben Gurion egy új szervezetet alapított a kötvények kezelésére, az American Financial and Development Corporation for Israel, de az UJA-t ugyanakkor nem kerülte meg. Sőt, az új szervezet vezetői és a miniszterelnök maga is együttműködést ígért az UJA-nak.

A diaszpórákötvények az államkötvényekhez nagyon hasonlóan működtek (és működnek ma is), néhány speciális szabályozás mellett. A megvásárolt kötvényeket három évig nem lehetett beváltani, azért, hogy az állam valóban hasznosan tudja forgatni a kölcsönt. Kereskedni nem lehet vele, ami a befektetőnek nem kedvező, emiatt viszont több kedvezményt is bevezettek. A kötvények kvázi életbiztosításként és utazási csekként is tudtak funkcionálni, ezzel az idősebb érdeklődőknek és az Izraelbe gyakran látogatóknak kedveztek. Végül azt is bevezették, hogy harmadik személy nevében is lehessen kötvényt vásárolni, így ajándékként is szolgálhatott az Izrael államnak adott kölcsön. Összességében természetesen nem mondható, hogy a diaszpórákötvény nagyon nagy hozamú, tehát pusztán pénzügyi racionalitásból nem érdemes ebbe fektetni. Viszont kiszámítható kamatozása volt, de

¹⁰⁹ Dan Lainer-Vos, „Manufacturing National Attachments: Gift-Giving, Market Exchange and the Construction of Irish and Zionist Diaspora Bonds”, *Theory and Society* 41, no. 1 (2012): 73–106.

mindenekelőtt morális befektetés, hiszen megvásárlásával Izrael állam erősödését támogatta a befektető, emellett azonban fontos volt, hogy nem pusztán ajándékról volt szó.¹¹⁰

Az izraeli kötvények összességében megduplázták a diaszpórától kapott pénzt az első pár évben, ezért az első szakasz lejártá után megújították a kibocsátást, és a mai napig lehetőség van izraeli diaszpórakötvények vásárlására. A diaszpórakötvény rendkívül fontos volt amiatt, hogy valódi partnerségi kapcsolatot alapozott meg az állam és a diaszpóra között, hiszen nemcsak ajándékot kértek a diaszpórától, hanem hitet az izraeli államban és gazdaságban. A diaszpóra számára pedig fontos szimbolikus értéket jelentett, hogy a kötvényvásárlás kvázi alternatívája lett az alijázásnak, és a cionizmus egy új értelmezését és megvalósítását adta a diaszpóralétet választó zsidók számára.

A diaszpórától Izraelbe áramló anyagi támogatás az első 20-30 évben volt a legjelentősebb. A diaszpórakötvényeken kívül a különböző diaszpóraszervezeteken keresztül is áramoltak különböző célú pénzüsszegek Izraelbe. Az 1967-es palesztin–izraeli háború azonban egészen konkrét választóvonalat jelentett a diaszpóra–anyaország viszonyában, hiszen a viszonyrendszer struktúráját alapjaiban változtatta meg. Míg 1967 előtt az állam létbiztonságának garantálása hatékonyan mobilizálta a diaszpóra zsidóságát,¹¹¹ az 1967-es győztes háború után a diaszpórában kialakult az a kép, hogy Izrael már életerős, önfenntartásra és önvédelemre képes állam. 1967 után jelentősen emelkedett az Izraelbe látogató turisták száma a diaszpórából, a hazatelepülések száma is megugrott egy időre, sőt, az adományoknak is kiugróan magas értékük lett a háború évében és a következő pár évben. Emellett az 1967-es háborúra „érték be” azoknak a zsidó lobbiszervezeteknek a munkái is, amelyek az 1950-es években szerveződtek Amerikában, vagyis ekkor egy meglehetősen gyümölcsöző kapcsolat állt fent a diaszpóra és Izrael között.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Itt természetesen a jóléti államokban, biztonságban élő zsidó közösségekre kell gondolni, mindenekelőtt Észak-Amerikára és Nyugat-Európára.

A háború után azonban nagyon hirtelen változás állt be ebben a viszonyrendszerben. Egyrészt a diaszpóra zsidósága számára az antiszemitizmus egyre kevésbé volt napi szintű tapasztalat. A kulturális pluralizmus, a többes kötődések egyre inkább normává váltak a nyugati országokban, kiváltképp a számos diaszpóráközösségnek otthont adó Egyesült Államokban, ami a diaszpóralét (vélt vagy valós) fenyegetettségét, küzdelmes mivoltát jelentősen átformálta, normalizálta. Sheffer érvelésében ezek a változások azt eredményezték, hogy a zsidó diaszpóra elveszítette különös ismertetőjegyeit (üldöztetés tapasztalata, államnélküliség, vallás), és egyre inkább hasonlatossá vált a többi, állammal rendelkező diaszpórához.¹¹²

Másrészről pedig Izrael nemzetközi pozíciója és megítélése is megváltozott, ami kihatott az állam és diaszpórája közötti viszonyra is. Az 1970-es évektől az izraeli külpolitikát, illetve a palesztin területekre történő telepítési politikát egyre többször illetve nemzetközi kritika, amelyhez a zsidó diaszpóra liberális meggyőződésű tagjai is csatlakoztak. A diaszpóra Izraelnek biztosított anyagi és morális támogatása az 1990-es évekre látványosan megcsappant: míg az amerikai zsidó szervezetek által gyűjtött adományok tizenöt évvel korábban 65%-ban Izraelbe kerültek, és csak 35%-ukat használták fel a helyi zsidóság ügyeire, addig a kilencvenes évekre ez az arány 25:75%-ra módosult, és a kétezres években is folytatódott az Izraelbe küldött adományok részarányának csökkenése.¹¹³

Mindeközben a diaszpóra zsidósága is sokat változott. A kilencvenes évekre az amerikai zsidó vezetőket aggodalommal töltötte el a diaszpóra asszimilációjának felgyorsulása, amelyet első sorban az endogám házasságok számának erőteljes visszaszorulásával magyaráztak, kisebb mértékben a vallásosság és hagyományápolás népszerűségének csökkenésével, illetve a fiatalok közösségi életben való kevésbé aktív részvételével.¹¹⁴ A diaszpóra identitásának megerősítése emiatt ki-

¹¹² Sheffer, „A Nation and Its Diaspora”.

¹¹³ Ibid. 339. o.

¹¹⁴ Leonard Saxe és Barry Chazan, *Ten Days of Birthright Israel: A Journey in Young Adult Identity* (Waltham, Mass, Hanover: Brandeis, 2008).

emelt feladata lett Izraelnek. Leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy ekkortól megfordult a támogatások iránya: míg az államépítés időszakában a diaszpóra támogatta, segítette Izraelt, a kilencvenes évektől az anyaország kezdi kulturálisan, identitáserősítésben támogatni a diaszpórát.

A diaszpóra identitásépítésének zászlóshajóprojektje az úgynevezett birthright program, amely 1999-ben indult Taglit Israel néven, és egy 10 napos ingyenes izraeli látogatást jelent a diaszpóra fiataljai számára. A program kidolgozóinak szerint egy izraeli utazás nem pusztán az egyén zsidó identitását erősítheti meg, hanem a párválasztásra is kihathat,¹¹⁵ ezzel pedig lassíthat a diaszpóra asszimilációs folyamatát. A programon az 1999-es indulás óta több mint 500 ezren vettek részt összesen 67 országból,¹¹⁶ a rövid és középtávra vonatkozó vizsgálatok szerint pedig a program eredményesnek mondható a kitűzött célok elérésében is. Az izraeli mintát követve később több ország is elindította a saját birthright programját, természetesen a sajátos diaszpórapolitikai célokhoz igazítva az utazás tartalmát, fókuszát. Az izraeli birthright utazás is többközpontúvá vált, többféle profilú utazási és kapcsolódási lehetőségeket biztosítva a diaszpórának.

Mi mondható el az izraeli diaszpórapolitika intézményi és törvényi háttéréről? Mindenekelőtt fontos azt hangsúlyozni, hogy mivel a diaszpóralét megelőzte a modern államiságot, a diaszpórapolitika alakításában magának a diaszpórának legalább olyan szerepe van, mint

¹¹⁵ Több kutatás (2009, 2012, 2013, 2014) is vizsgálta, hogy a programon részt vevők hajlamosabbak-e zsidó partnerrel házasodni. Mindegyik felmérés azt mutatta meg, hogy míg a program résztvevői megközelítőleg 70%-ban zsidó házastársat választanak, addig a programon nem részt vevők esetében ez az arány csak 50% körüli. A 2014-es kutatás azt is megmutatta, hogy a programon részt vevők 25%-a egy másik Taglit-résztvevővel házasodott. Leonard Saxe et al., *Jewish Futures Project. The Impact of Taglit-Birthright Israel: Marriage and Family* (Brandeis University, Maurice és Marilyn Cohen Center for Modern Jewish Studies, 2014) <http://www.brandeis.edu/cmjs/pdfs/jewish%20futures/JewishFutures2014.pdf>. 14–15. o. Letöltve: 2017. március 24.

¹¹⁶ A Taglit Israel honlapja: http://www.birthrightisrael.com/about-us-content?scroll=art_3 Letöltve: 2016. szeptember 22.

az anyaországnak, és ez az intézményi háttérben is megmutatkozik. Érdekes röviden áttekinteni a legfontosabb, diaszpóra által működtetett, fenntartott vagy kezdeményezett szervezeteket – a teljesség igénye nélkül.

Izraelben 1929 óta létezik a Jewish Agency for Israel, amely eredetileg a diaszpórában élők Izraelbe történő települését hivatott segíteni, ily módon pedig rendkívül nagy szerepe volt az államalapítás folyamatában. A szervezet az államalakulást követően sem került állami tulajdonba, és a mai napig nonprofit szervezetként működik, Jeruzsálemben és Amerikában székel. Az alija gyakorlati segítésén túl egyéb módokon is kapcsolatot próbál teremteni Izrael állam és a diaszpóra között, például a különböző birthright utazások népszerűsítésével, civil kezdeményezések, szociális, kulturális és oktatási programok összefogásával. A szervezet szorosan együttműködik a World Zionist Organizationnal, amelynek lényegében végrehajtó szerve, és amely szintén az állam létrejötte előtt, még az 1897-es cionista világkongresszus alkalmával alakult meg, fő feladata pedig ma is a cionista eszme terjesztése a diaszpórában. A diaszpórában működő főbb szervezetek közé sorolható még az American Joint Jewish Distribution Committee, amely segélyprogramokat nyújt a zsidó közösségeknek szerte a világon az első világháború óta. A szervezet székhelye New Yorkban található, innen történik a veszélybe került vagy rászoruló zsidó csoportok vagy egyének segítése. A szervezet együttműködik az izraeli kormányokkal is: a hazatelepülő zsidók életkörülményeinek javításán, valamint betegápolásban, idősgondozásban segítenek. A Zsidó Világkongresszus (World Jewish Congress) szintén egy olyan diaszpóraszervezet, amely az állam létrejöttét megelőzően kezdte meg működését, profilja a világon szétszórta élő zsidó csoportok érdekvédelme, és az izraeli kormányoktól függetlenül működik.

A diaszpórapolitikának az izraeli államszervezeten belül külön helye van. Érdekes módon a diaszpórával kapcsolatos kormányzati pozíció először csak 1999-ben jelent meg, a társadalmi ügyekkel összefüggően (Minister for Social and Diaspora Affairs). 2003-ban miniszterhelyettesi pozícióként működött tovább, majd 2006-ban ismét miniszteri szinten, összefüggően a társadalmi ügyekért és az antiszemi-

tizmus elleni harcért felelős tisztséggel (Minister for the Diaspora, Society, and Fight Against Antisemitism). 2009-ben a diplomácia mellé rendelték a diaszpóraügyeket (Minister for Public Diplomacy and Diaspora Affairs), ezt követően 2013-ban létrejött a Jeruzsálemért és a diaszpóraügyekért felelős miniszteri poszt (Minister for Jerusalem and Diaspora Affairs). 2015-től pedig kizárólag a diaszpóráért felelős miniszteri posztként (Minister of Diaspora Affairs) létezik a kormányzaton belül ez a felelősségi kör.¹¹⁷ Az államalakulást követő első évtizedekben is létezett azonban olyan kormányzati egység, ami ugyan nem explicite, de mégis a diaszpórával foglalkozott, csak az akkori politikai céloknak megfelelő módon: az ötvenes évektől kezdve a diaszpóra ügye a bevándorlásügyi és „abszorpció” miniszteri feladatkörön belül jelent meg. Jól mutatja ez az izraeli diaszpórapolitika történeti dinamikáját: míg az első évtizedekben a diaszpórában élők hazatelepítése és a tőlük való anyagi támogatás megnyerése volt a prioritás, a hetvenes évektől a „segélyezés” iránya megfordult, és a diaszpóra identitásának megerősítése, védelme került a fókuszba. Bár nem kormányzati intézmény, de fontos megemlíteni, hiszen a diaszpórapolitikában fontos szimbolikus helyet foglal el az 1978 óta létező Diaszpóra Múzeum (Museum of the Jewish People) Tel Avivban. A múzeum a zsidó nép történetét meséli el, ekképpen a diaszpóra története is központi témája. 2005 óta törvény mondja ki, hogy a múzeum „az izraeli és az egész világ zsidó közösségeinek nemzeti központja”.¹¹⁸

Izraelnek nincs klasszikus írott alkotmánya, hanem alaptörvények és egyéb jogi dokumentumok összessége adja az állam alkotmányos keretét. Az állam és a diaszpóra viszonyára vonatkozóan is létezik egy, az alaptörvények közé tartozó törvény, amelyet 1952-ben fogadott el az izraeli parlament, World Zionist Organization – Jewish Agency Status Law néven. A törvény azt mondja ki, hogy a világ zsidóságának képvi-

¹¹⁷ „Governments of Israel”, https://www.knesset.gov.il/govt/eng/GovtByNumber_eng.asp?govt=34. Letöltve: 2017. március 24.

¹¹⁸ „Beit Hatfutsot – The Museum of The Jewish People in Tel Aviv | About”, Beit Hatfutsot, <https://www.bh.org.il/about-us/about-beit-hatfutsot/>. Letöltve: 2017. november 28.

selője a WZO és a Jewish Agency, valamint a diaszpórából való hazatelepülés koordinátorának is ezt a két szervezetet nevezi meg. Emellett természetesen a Law of Return, vagyis az Izraelbe való bevándorlást és letelepedést szabályozó törvény is a diaszpóra jogállásáról rendelkező törvények közé sorolható. A törvény értelmében minden zsidó személynek joga van Izraelben letelepedni, és ezáltal automatikusan megkapja az izraeli állampolgárságot is. A zsidó „kategóriát” a törvény 1970-es módosításával kibővítették azokra is, akiknek csak egy nagy- szülője zsidó, illetve aki zsidó személlyel kötött házasságot. Az izraeli állampolgárságnak kritériuma a hazatelepülés, vagyis a diaszpórában élők számára nem elérhető, ami a diaszpóra „kritikus tömegével” magyarázható. Izraeli állampolgár külföldön született gyermeke még megkapja az izraeli állampolgárságot, azonban a második generációra már nem terjed ki a származás útján történő állampolgárság-szerzés.

Összefoglalásként elmondható, hogy Izrael állam megalakulásától kezdve az állam és a diaszpóra viszonya dinamikusan, az adott időszak politikai, társadalmi és gazdasági körülményei mentén változott. A diaszpórapolitikát az első évtizedekben – a gamleni tipológiát használva¹¹⁹ – kötelezettségbehajtás jellemezte, azaz a diaszpóra minél teljesebb bevonása az államépítés folyamatába. Az elmúlt húsz-harminc évben azonban elmozdulás volt megfigyelhető a kapacitásépítés irányába, elsősorban a diaszpóra identitását erősítő programokon keresztül. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a kötelezettségbehajtó aspektus továbbra is fontos része marad az izraeli diaszpórapolitikának, vagyis mindkét típusba egyaránt besorolható az eset.

Az, hogy a diaszpóra és az állam kapcsolatrendszere jól működhesen, mindkét fél részéről valamiféle kompromisszumot követelt meg. Safran úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy a két fél „elfogadta egymás realitását”; a diaszpóra azt, hogy Izrael állam sem mentes a más államokra és társadalmakra jellemző problémáktól, Izrael pedig azt, hogy a diaszpóra az államiság megszerzését követően is központi sze-

¹¹⁹ Az első fejezetben a diaszpórapolitikák tipológiánál került bemutatásra. Gamlen, „Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?”.

replője (vagy „helye”) a zsidó létnek.¹²⁰ A partneri viszony a két fél között kulcsfontosságúnak bizonyult ahhoz, hogy az izraeli diaszpórapolitika eredményesen működhessen.

3.1.2. Írország diaszpórapolitikája

Az ír diaszpórapolitika vizsgálatakor fontos szem előtt tartani azt a sajátosságot, hogy a diaszpórában élők száma többszörösét kiteszi Írország lakosságának: a hivatalos ír diaszpórapolitika adatai szerint az ír diaszpóra tagjainak száma akár a 70 milliót is elérheti,¹²¹ míg az ország lakossága mindössze 6,4 millió. Nem meglepő tehát, hogy Írország rendelkezik az egyik legkimunkáltabb diaszpórapolitikával, amelyen érteni kell egyrészt egy nagyfokú transzparenciát, dokumentáltságot (aminek egyik legjobb forrása az ország hivatalos diaszpórapolitikája), illetve azt a tényt, hogy a diaszpórapolitika működtetése az ír kormányzaton kívül a tudomány és a nonprofit szektor munkájával, a köztük lévő folyamatos együttműködéssel is erőteljesen támogatott. Azon túl, hogy létezik kormányzati szintű felelős intézmény a diaszpórapolitika koordinálásra, egyéb fórumok (egyetemi tanszékek, civil szervezetek, gazdasági társulások) foglalkoznak az ír diaszpórapolitika különböző aspektusaival.

Az Írországból történő emigráció az ország történelmét végigkísérte. Noha az ír emigráció kezdőpontjaként legtöbbször az 1846–1852 között tartó Great Famine-t („Nagy Éhínség”) szokás megnevezni, valójában már ezt megelőzően egymillió fölötti nagyságrendben hagyták el írek az ország területét. A 17. és 18. század folyamán az ír migráció oka elsősorban a katolikus-protestáns ellentét volt, majd a 19. század-

¹²⁰ William Safran, „Israel and the Diaspora. Problems of Cognitive Dissonance”, IMI Working Papers Series No. 53, Oxford Diasporas Programme (International Migration Institute, Oxford University, 2012).

¹²¹ „Global Irish – Ireland’s Diaspora Strategy” (Department of Foreign Affairs and Trade, 2015). <https://www.dfa.ie/media/globalirish/global-irish-irelands-diaspora-policy.pdf> 17. o. Letöltve: 2017. szeptember 5.

tól a vallás helyett a sziget nehéz gazdasági helyzete vált az elvándorlás fő okává.¹²² A Nagy Éhínséget követő évtizedekben közel 2 millió ír vándorolt el az óhazából, többségük Amerikában telepedett le, ahol ennek következtében erős ír közösségek és hálózatok alakultak, ami a Great Famine lezárulta utáni évtizedekben is többmillió ír emigrációt vonzott az Újvilágba. Amerika mellett Nagy-Britannia gazdagabb területei (Anglia, Skócia iparosodott városai) is fontos migrációs célpontnak számítottak az írek számára.

A független Írország létrejöttét (1920) követően hamarosan ismét intenzív elvándorlás vette kezdetét. Az 1950-es éveket az ír történelem „elveszett évtizedének” is nevezik, a népességfogyás ekkor a nagy éhínséghez hasonló mértékű volt. Az ötvenes évek kivándorlási hulláma főként a mezőgazdaságban dolgozó, fiatal, alacsonyan képzett íreket érintette.¹²³ Ezt követően az 1980-as években volt újabb kivándorlási hullám érzékelhető; ekkor a magasan képzett, ám szintén fiatal népesség hagyta el az országot. A legújabb kivándorlási hullám a 2008-as gazdasági válságot követően kezdődött Írországban is, azonban esetükben jelentős a visszavándorlás mértéke. A 20. század során az Írországból történő migráció elsődleges célpontjává az Egyesült Királyság vált, azonban jelentős maradt az Egyesült Államokba történő kivándorlás is, kiváltképpen a nyolcvanas években. Emellett a legújabb (2000-es évekbeli) migráció célpontjai közé felkerültek közel-keleti és ázsiai országok, valamint Ausztrália és Kanada is.¹²⁴

A majdnem kétszáz éve tartó, lényegében folyamatosnak mondható kivándorlás miatt az ír diaszpóra meglehetősen heterogén. Ez a sokszínűség az ír diaszpórástratégia diaszpóradefiníciójában is tükröződik. A megfogalmazás ennek megfelelően tágan értelmezi, hogy kik a tagjai a diaszpórának: az ír emigránsok és leszármazottaik, valamint

¹²² Cormac Ó Gráda, *Ireland: A New Economic History, 1780–1939* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

¹²³ Dermot Keogh, Finbarr O’Shea és Carmel Quinlan, eds., *The Lost Decade. Ireland in the 1950s* (Cork: Mercier Press, 2004).

¹²⁴ „Emigration Today” | EMIGRE: Current Irish Emigration and Return UCC”, <https://www.ucc.ie/en/emigre/emigration/>. Letöltve: 2017. október 26.

azok, akik Írországgal valós kapcsolatokat ápolnak. Utóbbi azt is jelenti, hogy nem feltétel az ír származás ahhoz, hogy valaki az ír diaszpórához tartozzon; a stratégia azt is az ír diaszpóra részének tekinti, aki külföldiként valamennyi ideig Írországbán élt. A stratégia azt is hangsúlyozza, hogy a diaszpóra nem „statikus”; az Írországhoz való kapcsolódás foka és mértéke különböző lehet, és egyénenként akár időben is változhat. A kapcsolódás mértékén kívül egyéb tekintetben is heterogén az ír diaszpóra: az emigrálás oka, érdeklődési kör, Írországról vallott elképzelések, sikeresség mértéke az új országban, stb.¹²⁵

Intézményi szempontból az ír diaszpórapolitika felelőse a külügyminisztérium, azon belül 2002 óta különböző neveken létezik az ír diaszpórával foglalkozó főosztály. Az intézményi háttérén kívül fontos azt is látni, hogy az ír alkotmányban 1998 óta – a Nagypénteki Megállapodást követően – szerepel kitétel az állam diaszpórához való viszonyáról, vagyis az ír diaszpórapolitikának van egy olyan megalapozása, ami mind szimbolikus, mind pragmatikus következményekkel jár. Az alkotmány 2. cikke úgy szól: „Az ír nemzet ápolja azon külföldön élő ír származású személyekkel való kapcsolatát, akik osztoznak az ír nemzet kulturális identitásában és örökségében.”¹²⁶

Az ír diaszpórapolitika a függetlenség előtti időkhöz visszanyúl. Az 1850-es évektől bevettnek számított, hogy az ír politikusok az amerikai írek politikai és pénzügyi támogatását kérték a függetlenségi mozgalomhoz, azonban a 20. század elejére a diaszpóra már kellően önállósult ahhoz, hogy saját álláspontját képviselje a függetlenséggel kapcsolatban. Bár az önálló Írország abszolút célként lebegett a diaszpóra szeme előtt is, annak amerikai elismertetéséig visszafogottabban kívántak ebben az ügyben politizálni, mint az anyaországi politikusok. A diaszpóra a függetlenség támogatására létre is hozta az Irish Victory Fundot, és mivel a diaszpóra úgy vélte, hogy a függetlenségi

¹²⁵ „Global Irish – Ireland’s Diaspora Strategy.” 16–17. o.

¹²⁶ Eredetiben: „The Irish nation cherishes its special affinity with people of Irish ancestry living abroad who share its cultural identity and heritage.”

harcot elsősorban Amerikában kell „megnyerni”, az alapban összegyűlt pénz nem akarták az ír kormánynak átadni.¹²⁷

Ez a feszültség csak tovább nőtt az ír diaszpórákötvények kibocsátásával. Míg az izraeli esetben (az 1950-es években) a diaszpórákötvények sikertörténetté váltak, az írek esetében ez a projekt teljes kudarccal zárult, és két év után meg is szüntették a kötvények kibocsátását. Noha az ír diaszpórákötvények konstrukciója ugyanazon az elven alapult, mint az izraeli, azaz egyidejűleg volt „ajándék” a diaszpórától az anyaországnak és befektetési lehetőség is, a kötvények kommunikációja és a kibocsátás kivitelezése nem sikerült jól. A kötvények ugyanis csak azután voltak beválthatóak, hogy az ország függetlenségét nemzetközileg elismerték, ezáltal az ajándékjelleg dominánsabb volt a befektetésnél. A diaszpóra azt is nehezményezte, hogy a kötvények felhasználásába nem szólhatott bele. Az ellentétek olyan erőssé váltak, hogy az ír kormány a korábbi fő diaszpóra-partnerszervezet megkerülésével létrehozott egy új diaszpóraszervezetet, amely a kötvények eladásával foglalkozott. Ez azonban legitimációs hiány miatt nem tudta ellátni a feladatot, így 1922-ben befejezték a diaszpórákötvények kibocsátását. Az ír diaszpórákötvények így a win-win szituáció helyett hatalmi harcot teremtettek, illetve rávilágítottak a diaszpóra és az anyaország között meglévő távolságra és különbségekre.¹²⁸

A legnépesebb ír diaszpóráközösség, az amerikai írek igen fontos szerepet játszottak az északír konfliktus békés lezárásában. Az északír konfliktus már a hatvanas években elkezdődött, ám végleges megoldás csak 1998-ban, a Nagypénteki Egyezményvel született. A három évtized alatt változó intenzitással, de folyamatosan jelen volt a problémakör, erőszakos terrorakciókat is magában hordozva. A hatvanas évekre az amerikai írek már jól szervezett, civil szervezetekbe tömörülő diaszpórát alkottak, és azt a nézetet vallották, hogy Nagy-Britannia rosszhiszeműen beavatkozik Írország ügyeibe. A hetvenes években az amerikai írek már nyíltan támogatták az IRA fegyveres küzdelmét az Irish Northern Aid Committee-n keresztül. 1974-ben létrehozták

¹²⁷ Lainer-Vos, „Manufacturing National Attachments”.

¹²⁸ Ibid.

az Irish National Caucust, azaz az ír kongresszusi lobbicsoportot is, amely nem katonai, hanem politikai téren igyekezett előmozdítani az ügyet, ír származású képviselőkkel és szenátorokkal együtt. Az amerikai ír lobbizás taktikusan hallgatott az IRA akcióiról, és inkább arra alapozta stratégiáját, hogy a britek lépései ellen tiltakozzon. A lobbizás sikeres volt abban, hogy kivívta az amerikai kongresszus és kormány támogatását az észak-írországi diszkriminációellenes elvek elfogadtatásához (vagyis implicite az írek helyzetének javításához), sőt magához a konfliktust lezáró megállapodás megkötéséhez is hozzájárult.¹²⁹

Írország és a diaszpóra között tehát hosszú ideje léteztek kapcsolatok, de igazán strukturált diaszpórapolitika csak az utóbbi 20–25 évben kezdődött. Koherens diaszpórastratégia pedig csak 2015-ben lett elfogadva. Az ír diaszpórastratégia felépítése a klasszikus stratégiai logikát követi: összefoglalja, hogy az elmúlt években-évtizedekben milyen főbb mérföldkövei voltak az ír diaszpórapolitikának; milyen aktuális kihívásokkal szembesül a szakterület; hol él és nagyjából mekkora az ír diaszpóra; valamint definiálja a stratégiai területeket, számba veszi, hogy melyek a létező eszközök ezek eléréséhez, és hol van szükség további beavatkozásra. A stratégia főbb területeiként a következőket határozza meg a dokumentum: támogatás, kapcsolattartás, elkötelezés (*engagement*), elismerés.

A stratégia legelőször is hivatkozik az ír alkotmány 2. cikkére, amely az ország diaszpórához való viszonyát definiálja, célként pedig egy „életerős, sokszínű globális ír közösséget” határoz meg, akik mind Írországgal, mind egymással kapcsolatban állnak.¹³⁰ A „Kik alkotják az ír diaszpórát?” című részben a dokumentum kimondja, hogy az ír diaszpóra tagjai a világszerte sokadik generációs ír migránsok leszármazottaiként élők is, de az országgal jelenleg kézzelfogható kapcsolatot ápoló, sőt, a nem ír származású, de az országgal

¹²⁹ Feargal Cochrane, „Irish-America, the End of the IRA's Armed Struggle and the Utility of »Soft Power«”, *Journal of Peace Research* 44, no. 2 (March 2007): 215–231.

¹³⁰ Eredetiben: „Our vision is a vibrant, diverse global Irish community, connected to Ireland and to each other.”

valamilyen affinitást ápoló egyének is, vagyis egy tág diaszpóraértelmezésről van szó. A stratégia olyan diaszpórapolitikát jelöl ki célként, amely ennek a nagyon heterogén „diaszpórának” a lehető legtöbb tagját meg tudja szólítani, de kiemelt figyelmet kapnak azok az emigránsok is, akik új hazájukban támogatásra szorulnak. Ennek érdekében elsődleges cél, hogy az ír diaszpóráról naprakész tudása legyen a kormánynak, ezért a diaszpórakutatásokra szánt támogatások folyamatosak.¹³¹

Az ír diaszpóra anyagi támogatása lényegében egy kormányzati programon, az Emigrant Support Programme-on keresztül valósul meg, amiből évente több száz, külföldön működő ír szervezet részesül. A támogatások pályázati formában valósulnak meg, és a támogatott projektek vagy kezdeményezések túlnyomó többsége jóléti jellegű, kisebb részük kulturális, a maradék pedig gazdasági jellegű. A stratégia rögtön a dokumentum elején leszögezi, hogy az ír diaszpórapolitika központi motívuma a külföldön élő írek jólétének elősegítése, így az, hogy a támogatások többsége szociális jellegű (pl. külföldön élő idős írek ellátása, egészségügyi támogatások), nem meglepő. A támogatások megítélésében a Külügyminisztériumon belül működő Irish Abroad Unit az illetékes, de a döntéshozás az ír nagykövetségek és konzulátusok együttműködésével történik.

Második pontként a stratégia a diaszpórával való kapcsolattartást irányozza elő. Ez a fejezet a leghosszabb a stratégián belül, hiszen nemcsak a diaszpórával való kapcsolattartás intézményi háttéréről esik szó benne, hanem minden olyan programról és támogatási formáról, amelytől az ír kormány azt várja, hogy segíthetnek megerősíteni a kapcsolatot a diaszpórával. A fentebb említett külügyminisztériumi főosztályon és a diaszpóráért felelős miniszteren kívül létezik egy tárcaközi bizottság, amelynek minden olyan közigazgatási egység a tagja, amelyek valamilyen módon kapcsolatban állnak a diaszpórával, diaszpórapolitikával. A kapcsolattartásnak három különböző színterét nevesíti a stratégia: a kommunikációt, a kultúrát, valamint a helyi kezdeményezéseket. Utóbbi kategória olyan programokat foglal ma-

¹³¹ „Global Irish – Ireland’s Diaspora Strategy.” 17. o.

gában, amelyek által az Írországból elszármazott diaszpóra a konkrét származási helyére (városba, faluba) térhet vissza látogatóba. Ezekből a kezdeményezésekből 2013-ra egy országos szintű programsorozat is szerveződött „The Gathering” néven, amely a kapcsolattartás elősegítése mellett a turizmus fellendítésére is jótékony hatással volt. Hasonló kezdeményezésként az ír kormány támogatja az Ireland XO programot, amelynek keretében ír plébániák és a diaszpóra kapcsolatának támogatása zajlik, családfakutatás céljából.

A kapcsolattartásnak kiemelt terepe a Global Irish Network, amely a világon élő, kb. 300 ír származású vagy írországi kötődésű „befolyásos személy” hálózata, amely az ír kormánnyal szorosan együttműködve becsatornázza nemzetközi tapasztalatait olyan szakpolitikákba, mint a gazdaság, turizmusfejlesztés és kultúra. A Global Irish Network-höz köthetők olyan programok is, amelyek az ír diaszpórapolitika „engagement” területén kiemelten fontosak, például a Global Irish Economic Forumok. Emellett a Global Irish felületet biztosít kétoldalú tapasztalatcseréhez is: hasznos olyanoknak, akiknek a fogadó országbeli újrakezdéshez van szükségük tanácsokra, segítségre, és olyanoknak is, akik a hazatelepülésen, otthoni vállalkozásindításon gondolkoznak. A stratégia szerint a Network tagjainak rendszeres hírlevelet, valamint álláshirdetésekről szóló információkat fog küldeni a jövőben a külügyminisztérium.

Szintén a kommunikáció témaköréhez tartozik az ír tévé- és rádióadók vételének kiterjesztése, illetve online elérhetővé tétele. Fontos újítása a stratégiának, hogy olyan médiatámogatási alap létrehozását irányozza elő, amelyből a jelenkori emigrációval kapcsolatos hírek, élettörténetek megjelentetését lehet majd finanszírozni. A kapcsolattartás harmadik területeként a kultúrát nevezi meg a dokumentum. Ezen a kategórián belül pedig az ősi ír (gaelic) nyelv oktatása, ír zenei- és táncfesztiválok támogatása, valamint kulturális intézetek és központok létrehozása/fenntartása jelenik meg elsődleges célként. A Szent Patrik-nap és egyéb, ír nemzeti megemlékezések a kormány és a diaszpóra személyes kapcsolatfelvételének alkalmaiként szolgálnak. A kapcsolattartásnak van egy olyan oldala is, amely nem a diaszpóra közösségeiben, hanem Írországból valósul

meg. Ennek markáns eleme a dublini Ír Emigráció Múzeuma, amely 2016-ban nyílt meg.¹³²

Az ír diaszpórástratégia „engagement” részében nagyon beszédes az, ahogy a fejezet kezdődik: „Partnerships”, azaz partnerségek. A diaszpóra megnyerését, elkötelezését szolgáló programok a köré az elképzelés köré épülnek, hogy Írország partneri viszonyban áll a diaszpórával; sok program esetében nem is az ír kormány a kezdeményező vagy a működtető, hanem diaszpóraszervezetek, civilek vagy egyének. Az egyik bevezető gondolat is éppen arra mutat rá, hogy a diaszpórástratégia működtetéséhez nem elég az ír kormány elkötelezettsége, hanem a diaszpóra önerejére is szükség van: „Az önkéntes szellem létfontosságú abban, hogy közösségi szervezetek százai működhessenek világszerte, és nélkülözhetetlen ereje az aktív globális ír közösségnek is.”¹³³

A diaszpóra megszólítását célzó programok meghatározó része ebben a partnerségi szellemben működik. A stratégiából kiderül, hogy az „engagement” politika homlokterében a globális ír hálózatépítés található. Nem titkolt célja az ír diaszpórapolitikának, hogy a hálózatosodás által a diaszpórában felhalmozott szakmai tudást és gazdasági erőforrásokat Írország javára fordítsa. A legtöbb projekt gazdasági együttműködést, üzleti fórumot, hazai befektetést ösztönöz. Szinte kivétel nélkül alulról jövő kezdeményezésekről van szó, amelyek működtetésébe az ír kormány az Emigrant Support Program keretében kapcsolódik be, anyagi támogatás formájában. A programok között vannak klasszikus gazdasági hálózatosodást elősegítő kezdeményezések, mentorprogramok, de olyanok is, amelyek kreatív módon igyekeznek összekapcsolni a diaszpórát az anyaországgal. A ConnectIreland (amely szintén a Global Irish Network munkájának a gyümölcse) lényegében etnikai szolidaritáson alapuló befektetésösztönző program; azoknak a külföldön élő magánszemélyeknek, akik közvetítőként

¹³² „About EPIC Ireland | Dublin Docks Tourist Attraction”, EPIC, <http://epicchq.com/about-epic-irish-emigration-museum/>. Letöltve: 2017. október 26.

¹³³ Eredetiben: „The volunteer spirit is vital to keep hundreds of diverse community organisations going in all parts of the world and is a key strength of the active global Irish community.”

hozzájárulnak egy tengerentúli vállalkozás írországi terjeszkedéséhez, az újonnan teremtett írországi munkahelyek számától függően pénzjutalmat ad. Az engagement programok között találni még a hazatelepülést segítő kezdeményezéseket is, azonban ezek a gazdasági együttműködést célzó programokhoz képest gyerekcipőben járnak.

A stratégia utolsó elemeként a diaszpóra elismerésének témaköre szerepel. Ebben a kategóriában leginkább a diaszpóra szimbolikus megszólítására, elismerésére létrehozott díjakról, kitüntetésekéről van szó, érdekes azonban, hogy a kettős állampolgárság vagy a szavazati jog témaköre meg sincs említve sem ebben a fejezetben, sem a stratégia egészében. A diaszpóra elismerése tehát az ír esetben kifejezetten szimbolikus, nem politikai gesztusokat foglal magában. Az állampolgársághoz legközelebb álló elem az ír származási bizonyítvány (The Certificate of Irish Heritage), amely kifejezetten a sokadik generációs ír származású egyéneknek szól. Praktikus haszonnal nem jár, és mivel megszerzése nem jogi folyamat, hanem pénzért lehet kiállíttatni, jelentősége sokkal inkább szimbolikus, illetve nation branding szempontjából hasznos, hiszen olyan hírességek is rendelkeznek vele, mint Barack Obama vagy Bill Clinton.

A diaszpórapolitika fejlesztésére két irányt jelöl ki a stratégia: az új diaszpóráközösségek megtalálását és programjaik támogatását, valamint egy olyan alumni program kidolgozását, amelyben a világszerte Írországgal vagy ír tanulmányokkal foglalkozó öregdiákok vennének részt.

A mai ír diaszpórapolitika gyökerei közel kétszáz évesek. Írország a 19. század közepétől számított az amerikai írek politikai támogatására az ország függetlenségéért folytatott küzdelemben. Az anyaország és a diaszpóra kapcsolata, együttműködése azonban nem volt mindig felhőtlen. Az állam önállósodását követően nem sokkal az északír konfliktus kezdte dominálni ezt a kapcsolatot, ami a konfliktus lezárultáig meghatározó maradt. Emiatt strukturált diaszpórapolitika csak az elmúlt húsz évet jellemezte, ez az időszak azonban nagyon sikeresnek mondható. A mai ír diaszpórapolitika középpontjában két dolog áll: a rászorulókat támogatása, valamint a diaszpórában felhalmozott gazdasági és szakmai tudás közvetett becsatornázása Írország fejlesztésébe.

Fontos kitétel, hogy „közvetett”, azaz nem direkt befektetések vagy hazatalások elvárásáról van szó (ahogy az a kudarcos diaszpórákötvények idején történt), hanem a globális ír diaszpóra hálózattá szerveződéséből fakadó előnyökről. A diaszpórában rejlő potenciál kiaknázása minden projekt esetében partneri viszonyban, együttműködésben valósul meg, és nagymértékben a diaszpóra kezdeményezéseire épül. Ahogy egy diaszpórapolitikai kutatási jelentés is írja: „Fontos leszögezni, hogy az Emigrant Support Program feladata a facilitálás, nem pedig a vezetés vagy az irányítás. A diaszpórapolitikák nemzetközi jó gyakorlatai is ezt a megközelítést támasztják alá, hiszen azt javasolják, hogy a diaszpóracsoportok önmaguk támogassák saját közösségeiket, a kormányok pedig alapvetően csak segítői legyenek a folyamatnak.”¹³⁴ Az ír diaszpórapolitika mindemellett nyitott és befogadó a célközönség felé; nem húz éles etnikai vonalat a diaszpóra definíciójában, hanem kiterjeszti a diaszpóra értelmezését mindenkire, aki Írországhoz valamilyen módon kötődik.

A diaszpórapolitika gamleni tipológia rendszerében az ír modell – az izraelihez hasonlóan – egyszerre kapacitásépítő és kötelezettségbehajtó. A kötelezettségbehajtáshoz azt a kitélt érdemes hozzátenni, hogy az ír diaszpórapolitika sokkal inkább a közvetett „kötelezettségek” behajtására törekszik; közvetlen anyagi erőforrások helyett a diaszpóra szakértelmére, kapcsolati tőkéjére, kreativitására és proaktivitására támaszkodik.

¹³⁴ Liam Kennedy, Madeleine Lyes és Martin Russell, „Supporting the Next Generation of the Irish Diaspora”, Report of a Research Project Funded by the Emigrant Support Programme, Department of Foreign Affairs and Trade (Clinton Institute, University College Dublin, 2014), <https://www.dfa.ie/media/globalirish/Supporting-the-Next-Generation-of-the-Irish-Diaspora.pdf>. Eredetiben: „But it is important to state clearly that the role of the ESP should be to facilitate, not to lead nor direct. This approach is widely acknowledged as international best practice in diaspora engagement, which recommends that diasporic groups themselves must self-organise to support their communities, while governments act principally as facilitators.”

3.1.3. Örményország diaszpórapolitikája

A diaszpóra klasszikus értelmezésének a zsidó és a görög mellett az örmény diaszpóra feleltethető meg. Az örmény népesség szétszóródása már a korai századokban megkezdődött a térséget érintő különböző vándormozgalmak, hódítások miatt, aminek eredményeként a 15. századra nagyszámú, főleg kereskedőkből és értelmiségiekből álló örmény közösségek vándoroltak el az ősi örmény területekről Európa, Oroszország, de India irányába is. Ezt a korai örmény diaszpórát az 1915–1916-ban az Ifjú Törökök népirtása elől menekülő újabb menekülthullám „frissítette fel” és tette az örményt az egyik legaktívabb diaszpórává a világon. Ebben az értelemben az örmény népirtás jelenti a kezdőpontját a modern örmény diaszpóra kialakulásának.¹³⁵ A népirtást követően a szovjet hatalomátvétel az 1920 körüli években újabb örmény menekültáradatot indított el, bár az jóval szerényebb mértékű volt az 1915-ösnél. Végül a Szovjetunió felbomlását és az ország függetlenedését követően indult be újból a migráció Örményország területéről, amelyet főként a gazdasági átalakulás nehézségei tápláltak.

Az örmény diaszpóra fejlődéstörténetének jelenlegi állapotában 6 milliós külföldi örmény népességről szokás beszélni, míg az ország mindössze 3 milliós. Az örmény diaszpóra legnépesebb csoportja Oroszország területén él, számukat 1,5-2 millió főre becsülik. Az Amerikai Egyesült Államokban élő örmények száma ugyan számbeileg alacsonynak mondható (még félmillióra sem becsülik a számukat), ám aktivitásuk miatt az egyik legbefolyásosabb etnikai csoportként tartja őket számon a közvélemény.¹³⁶ Százezer felettire becsülik a

¹³⁵ Policy Forum Armenia, „Armenia – Diaspora Relations: 20 Years Since Independence” (Policy Forum Armenia, 2010).

¹³⁶ Az amerikai örmények valós lobbijének vizsgálata, elemzése a politológusok kedvelt témája, lásd pl. Razmik Panossian, „Between Ambivalence and Intrusion: Politics and Identity in Armenia-Diaspora Relations”, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 7, no. 2 (1998): 149–196; Koinova, „Conflict and Cooperation in Armenian Diaspora Mobilisation for Genocide Recognition”; Julien Zarifian, „The Armenian-American Lobby and Its Impact on U.S. Foreign Policy”, *Society* 51, no. 5 (October 2014): 503–512.

franciaországi, a grúziai és az ukrainai örmény közösséget, és további több tízezres közösségek élnek különböző nyugat- és kelet-európai, valamint közel-keleti és kaukázusi államokban. Az örmény diaszpórafogalomban azonban különbséget tesznek a „belső” és a „külső” diaszpóra között. Belső diaszpórán a volt szovjet tagköztársaságokban élő örményeket értik, akik javarészt a Szovjetunió időszaka alatt telepedtek le más tagköztársaságokban, főként munkavállalói célból – tehát a legnépesebb, az oroszországi örmény diaszpórák közösség is ebbe a kategóriába tartozik. Ezzel szemben a külső diaszpóra az erőszakos atrocitások (elsősorban a népirtás) elől menekülő örményeket és leszármazottaikat jelenti, akik főleg a Közel-Keleten és Észak-Amerikában, illetve Nyugat-Európában telepedtek le. „Valódi” diaszpórának ez utóbbi típust tekintik az örmények, mert a klasszikus értelemben ők testesítik meg az üldözött, áldozati diaszpóracsoportot, akik identitásukat generációkon át megtartva kötődnek az ő hazához, és annak boldogulásáért különböző eszközökkel tenni próbálnak.¹³⁷

A zsidó diaszpórával tehát több ponton is párhuzamosságot mutat az örmény eset: a diaszpóra kialakulása több évszázaddal ezelőtt megkezdődött, és megelőzte a modern államiséget; a modern diaszpóra identitását a népirtás emlékezete erősen befolyásolja; a diaszpóra népessége legalább akkora, mint az anyaországban élőké. Az Egyesült Államokban működő aktív lobbiszervezeteik miatt szintén szokás a zsidó diaszpórához hasonlítani az örményt.

Az anyaország és a diaszpóra kapcsolata a függetlenséget megelőzően más szocialista országokhoz – köztük Magyarországhoz képest – intenzívebb volt, noha csak bizonyos megszorítások mellett igaz ez az állítás. A radikálisabb szervezetek, például a nacionalista Armenian Revolutionary Federation (Örmény Forradalmi Federáció) nem ismerte el a szovjet fennhatóság alá került Örményországot a nemzet legitim képviselőjének, és egészen a függetlenségig kizárólag a diaszpórák közösségei között, „emigrációban” működött, majd 1991-ben visszatért Örményországba, és azóta politikai pártként parlamenti te-

¹³⁷ Policy Forum Armenia, „Armenia – Diaspora Relations: 20 Years Since Independence”.

vékenységet is folytat. Más külföldi örmény szervezetek viszont a szovjet időszak alatt is kapcsolatot tartottak Örményországgal, és 1964-ben a jereváni kormány felállította a diaszpórában élő örményekkel való kulturális kapcsolattartásért felelős bizottságot is.¹³⁸ Az örmény diaszpóra amerikai szervezetei a hetvenes évektől intenzív lobbitevékenységet végeztek, egyrészt az 1915–16-os események népiértésként való nemzetközi elismertetéséért, másrészt a független és egyesített Örményországgért (bár utóbbiért csak a radikálisabb Armenian National Committee of America – ANCA küzdött).¹³⁹

Az ország függetlenedése után a népiértésk elismertetéséért végzett lobbitevékenység nem szűnt meg, de mellette az új helyzettel összefüggésben megjelentek egyéb célok is. Az önálló államiság működésének támogatásához mindenekelőtt anyagi forrásokra volt szükség, így a Nyugaton (főleg az USA-ban) élő örmény diaszpóra (kiváltképp az 1988-as földrengés okozta károk helyreállítása céljából) humanitárius segélyekért való lobbizással és közvetlen pénzügyi támogatások nyújtásával támogatta Örményországot. Szintén a függetlenedés éveire esett a karabahi háború, amely szintúgy mobilizálta az örmény diaszpórát: amellet, hogy a háborúvá forduló konfliktusban anyagilag támogatta Örményországot (Jereván erre a célra hozta létre 1992-ben a Hayastan Össz-Örményország Alapot), korlátozott számban a diaszpóra vezetői személyesen is részt vállaltak a harcokban, emellet pedig lobbijerejüket is maximalizálták. A karabahi háború az ideológiai szempontból egyébként nem egységes amerikai örmény diaszpóraszervezeteket az ügy érdekében összefogásra tudta kényszeríteni, és az egyesített erő két fontos lobbieredményt is hozott számukra 1992-ben: az amerikai örmény szervezetek elérték, hogy az amerikai kongresszus két olyan törvényt (Humanitarian Aid Corridor Act és a Free-

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Heather S. Gregg, „Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the United States” (Inter-University Committee on International Migration, 2002), <http://web.mit.edu/cis/www/migration/index.html>.

dom Support Act Section 907) is elfogadott, amely a konfliktusban Örményországnak kedvezett Azerbajdzsánnal szemben.¹⁴⁰

A karabahi háború meghatározó pontja volt a diaszpóra és Örményország közötti kapcsolat történetének. Korábban a két fél között csak korlátozottan létezett kapcsolat, sőt, a diaszpóra radikálisabb szárnya saját magát tekintette az örmény nemzet legitim képviselőjének a szovjet uralom alatt álló Örményországgal szemben. A függetlenség kivívása, az 1988-as természeti csapás és a karabahi háború egyértelműen mozgásba hozta a korábban mérsékelt kapcsolatokat az anyaország és a diaszpóra között, viszont a politikai átalakulás nem hozott kiegyensúlyozott viszonyrendszert és harmonikus együttműködést ebbe a kapcsolatba. A diaszpóra egyes, mérsékeltebb szervezetei már a karabahi konfliktus alatt is, illetve azt követően is több ízben illeték kritikával az örmény kormányt túlzott nacionalizmusa miatt, míg a radikális szervezetek épp ellenkezőleg, az Oroszországgal való jó viszonyra törekvése miatt a nemzeti érdek és szuverenitás feladásával vádolta az anyaországot.¹⁴¹ Örményország pedig azt veti a diaszpóra szemére, hogy még a legnagyobb szükségben, a karabahi háborúban sem nyújtott elég anyagi és politikai segítséget az anyaországnak.¹⁴²

Annak érdekében, hogy az anyaország és a diaszpóra közötti viszony megfelelő mederbe terelődhessen, illetve a párbeszéd akadálytalan lehessen a két fél között, az örmény kormány 1999-től rendszeresen tart értekezleteket a diaszpóra képviselőivel. A diaszpórával való kapcsolattartásra a függetlenséget követő években a Külügyminisztérium lett kijelölve, amely a konferenciák mellett egyéb formális kapcsolattartási események (konferenciák, workshopok) megszervezéséért is felelt. 2008-ban a diaszpórapolitika önálló minisztériumot

¹⁴⁰ Maria Koinova, „Conditions and Timing of Moderate and Radical Diaspora Mobilization: Evidence from Conflict-Generated Diasporas”, *Global Migration and Transnational Politics* Working Paper no. 9 (2009).

¹⁴¹ Koinova, „Conditions and Timing of Moderate and Radical Diaspora Mobilization: Evidence from Conflict-Generated Diasporas”; Policy Forum Armenia, „Armenia – Diaspora Relations: 20 Years Since Independence”.

¹⁴² Policy Forum Armenia, „Armenia – Diaspora Relations: 20 Years Since Independence.” 14–15. o.

kapott, Diaszpóra Ügyek Minisztériuma néven. A kormányzaton belüli szervezeti megjelenésen túl az örmény diaszpórapolitikának egy másik fontos intézményesült egysége az 1992-ben létrehozott Hayastan Alap, amely a diaszpórától származó anyagi támogatások összegyűjtését és felhasználását koordinálja.

Bár a diaszpóra és az anyaország kapcsolata nem mentes a feszültségektől, a független Örményország nem mulasztotta el rögzíteni az alkotmányában, hogy az országnak törekednie kell a diaszpórában élő örményekkel való kapcsolat előmozdítására, a külföldi örmény történelmi és kulturális értékek ápolására és a külföldi örmény oktatás és kultúra fejlesztésére.¹⁴³ A diaszpóráért vállalt alkotmányos felelősségvállaláson kívül az állampolgárságot szabályozó törvény vonatkoztatható még a diaszpórára, illetve bizonyos, főleg külpolitikai stratégiai dokumentumok foglalkoznak még a külföldön élő örményekkel, de ezek nem minősülnek jogi dokumentumoknak.

Az örmény parlament 2007-ben fogadta el azt a törvénymódosítást, amely lehetővé tette az örmény állampolgárság megszerzését a diaszpórában élő örmények számára. (Előtte népszavazáson döntöttek bizonyos alkotmánymódosítási kérdésekről, köztük a kettős állampolgárság lehetővé tételéről.) A módosítás lényege az, hogy az örmény felmenőkkel rendelkező, vagy korábban örmény állampolgársággal bíró, 18. életévüket betöltött személyek örményországi lakóhely létesítése nélkül is az ország állampolgáraivá válhatnak. A szabályozást hosszú vita előzte meg, elsősorban amiatt, mert az esetleges tömeges állampolgárság-szerzés politikai következményei beláthatatlanok voltak. Ennek a félelemnek lett az eredménye az a döntés, amely az állampolgársággal járó szavazati jog gyakorlását minimum három éven át tartó örményországi tartózkodáshoz kötötte – vagyis lényegében nem

¹⁴³ „Within the framework of the principles and norms of the international law the Republic of Armenia shall contribute to fostering relations with the Armenian Diaspora, protecting the Armenian historical and cultural values located in other countries, advancing the Armenian education and culture” – Az Örmény Köztársaság Alkotmánya, 11. cikk. <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> Letöltve: 2017. április 26.

tette lehetővé, hogy a nem Örményországban élő örmények effektíve szavazati jogot szerezzenek. Az Örményország és a diaszpóra kapcsolatát értékelő 2010-es elemzés a törvényben rejlő nyilvánvaló korlátozás ellenére meglepőnek találja, hogy a diaszpórából meglehetősen alacsony az érdeklődés a kettős állampolgárság iránt.¹⁴⁴ Mindebből az a konklúzió vonható le, hogy bár papírforma szerint Örményország lehetővé teszi a diaszpóra számára a kettős állampolgárságot és a szavazati jogot, a gyakorlatban azonban csak az állampolgárság felvétele garantált a diaszpórában élők számára. Bár a kettős állampolgársággal nem feltétlenül kell együtt járnia a külföldön élők szavazati jogának, az örmény diaszpóra esetében úgy tűnik, hogy önmagában az állampolgárság kis vonzerővel bír.

Mindazonáltal az a tény, hogy a diaszpóra és az anyaország kapcsolata nem teljesen nevezhető felhőtlennek, nem változtat azon, hogy Örményország a függetlensége óta folyamatosan számít a diaszpóra segítségére. Annak érdekében, hogy a diaszpóra támogatása folyamatos maradjon és nőni tudjon, az ország számos területen tesz fontos gesztusokat, „befektetéseket” is a diaszpórának. Az örmény diaszpórapolitika vizsgálatakor nem vonatkoztathatunk el attól, hogy egy, a függetlenségét frissen elnyert országról van szó, amelyik rögtön a függetlenségét követően háborúba lépett egyik szomszédjával, területi integritását folyamatosan kihívások érik, határvitái a mai napig sem rendeződtek. Ezekhez a külső fenyegetettségi körülményekhez adódik hozzá az ország rossz gazdasági helyzete, végezetül pedig az örmény identitásban nagyon hangsúlyos szerepet betöltő 1915-ös népirtás emlékezte, amelynek nemzetközi elismertetése egy folyamatos célt, küldetést teremt az ország külpolitikájában. A diaszpórapolitika alapértelmezett céljai tehát ezekből a körülményekből eredeztethetőek.

Mindenekelőtt tehát az ország megerősítése, stabilizálása, gazdasági fejlesztése a cél, amihez a diaszpóra hozzájárulását is elvárja Örményország. Mint arról fentebb már volt szó, a diaszpórától közvetlenül Örményországba küldött anyagi, fejlesztési segélyek az 1992-ben

¹⁴⁴ Policy Forum Armenia, „Armenia – Diaspora Relations: 20 Years Since Independence”. 11. o.

létrehozott Hayastan Alapon keresztül folynak be. Az anyagi segélyezés azonban csak egy lehetséges módja az ország fejlesztésének, egy másik nagyon fontos cél az ország „fizikai” megerősítése, és emiatt Örményország hangsúlyt fektet a diaszpórában élő örmények hazacsábítására. Ennek megvalósítása előbb a Külügyminisztérium, majd a Diaszpóra Ügyek Minisztériumának volt a felelőssége, 2012 óta pedig egy nonprofit szervezet, a RePat Armenia foglalkozik teljes mértékben a hazatelepülés gyakorlati segítségével. A RePat Armenia egyrészt népszerűsíti a hazatelepülés gondolatát a diaszpórában, a hazatelepedés mellett döntőknek segítséget nyújt az integrációban (lakhatás, munkakeresés, szakmai kapcsolatfelvétel stb.), illetve szakmai anyagokkal igyekszik az örmény parlamentet segíteni abban, hogy hazatelepülésbarát jogi és politikai környezetet teremtsen.¹⁴⁵

A diaszpóra fiatalabb tagjainak Örményország iránti figyelmének felkeltését szolgálja az örmény birthright program, a Birthright Armenia, ami a már korábban ismertetett izraeli program mintájára épül, de míg az izraeli program leginkább turisztikai körutazáshoz hasonlítható, addig az örmény program örményországi önkéntes munkára toborozza a külföldön élő örmény származású fiatalokat, cserébe utazási költség térítést, szállást és nyelvtanulást ajánl. A 25 év feletti érdeklődőknek négyhetes szakmai gyakorlaton is lehetőségük van részt venni.¹⁴⁶ A birthright program mellett számos egyéb, a diaszpóra nyelvi készségeit, kulturális önazonosságát és Örményországhoz való kapcsolódását fejleszteni kívánó program létezik. Szintén fontos gesztus a diaszpóra irányába a Virtuális Diaszpóra Múzeum, amely online tartalmakkal kívánja megismertetni az örmény diaszpóra történelmét, értékeit az egész örmény nemzettel.¹⁴⁷

¹⁴⁵ „Who We Are”, <https://repatarmenia.org/en/about-us/who-we-are>. Letöltve: 2017. április 26.

¹⁴⁶ „About the Program”, Birthright Armenia, <https://www.birthrightarmenia.org/en/faq>. Letöltve: 2017. április 26.

¹⁴⁷ Armenian Diaspora Museum, <http://armdiasporamuseum.com/>. Letöltve: 2017. április 26.

Az örmény diaszpórapolitika értékelése meglehetősen disszonáns. Egyrészt látható, hogy Örményország függetlenedése óta erőteljesen jelen volt a törekvés, hogy az ország építésébe és nemzetközi érdekeinek megvalósításába aktívan bevonják a diaszpóra közösségeit. Ennek érdekében intézményesült a diaszpórával való kapcsolattartás, és létrejöttek az együttműködés különböző fórumai. Ugyanakkor az is látható, hogy a diaszpórapolitika alakítása nem a diaszpórával való együttműködésen és párbeszéden alapult, vagyis a kialakított intézményi kereteket nem sikerült megfelelően megtölteni tartalommal. Ezért a hiányosságért mindkét fél felelős. Örményország a diaszpóra egyértelmű igénye ellenére elzárkózott attól, hogy az állampolgárság jogi kötelékén túl effektív politikai részvételt is lehetővé tegyen az anyaország életében a diaszpóra számára. A diaszpórát pedig legtöbbször az a vád éri, hogy a rendelkezésére álló lehetőségeket sem ragadta meg, hogy hatékonyan segítse az örmény államépítést, és gyakran túl kritikus az anyaországi kormányokkal (emberi jogi kérdésekben és a korrupcióval kapcsolatban).

A diaszpóra szervezetileg nem eléggé fejlett, valamint rendkívül megosztott; ennek a helyzetnek az orvoslására viszont az anyaország tehetett volna az elmúlt 25 év folyamán hathatós segítségkísérletet. A Policy Forum Armenia elemzéséből az az ellentmondás is kiolvasható, hogy noha intézményi szinten és a kommunikáció szintjén a diaszpóra és a diaszpórapolitika kiemelt jelentőséggel bír Örményország számára, a valós tartalmi elemek látványosan hiányoznak egy hatékony szakpolitikához. Az elemzés rámutat például arra, hogy az örmény kormányok képtelenek voltak előállni egy átfogó diaszpórástratégiával az elmúlt 25 év során, vagy pontosan kidolgozni, hogy a diaszpóra milyen konkrét segélyezési és befektetési lépésekkel tudná hatékonyan segíteni az országot.¹⁴⁸

Az örmény diaszpórapolitika a gamleni kategória-rendszerben a kötelezettségbehajtó modellbe illik a leginkább. A kapacitásépítés és jogkiterjesztés egy-egy eleme is megjelenik, de a hangsúly a diaszpó-

¹⁴⁸ Policy Forum Armenia, „Armenia – Diaspora Relations: 20 Years Since Independence”.

rában rejlő erőforrások kiaknázásán van. A bemutatott három diaszpórapolitikai modell közül az örmény kevésbé nevezhető sikeresnek, aminek az izraeli és ír esettanulmányok alapján az lehet az oka, hogy nincs jól működő partnerség az anyaország és a diaszpóra között, és ebből fakadóan a diaszpórapolitika kötelezettségbehajtó jellegét nem ellensúlyozza ki kellően az anyaország felől érkező kapacitásépítés (támogatás) vagy jogkiterjesztés.

A klasszikus diaszpórapolitikai modellek áttekintése a kutatás szempontjából azért lényeges, mert rámutat egyrészt arra, hogy a diaszpórapolitikát érdemes történeti dimenziójában is elemezni, hiszen az anyaország és a diaszpóra kapcsolatának fordulópontjai hatással vannak a jelenlegi diaszpórapolitikára. Másrészt az alfejezet azt is megmutatta, hogy a kutatásban használt elméleti megközelítés, a gamleni hármas tipológia-rendszer nem alkalmazható vegytiszta formában egyik esettanulmányra sem. A következő alfejezetben a magyar esettel sok ponton rokonságot mutató kelet-közép-európai diaszpórapolitikákat mutatom be, az eddig követett szempontok alapján.

2. táblázat. *Klasszikus diaszpórapolitikák a gamleni tipológiában (saját összeállítás)*

<i>Típus (Gamlen)</i>	<i>Politikai gyakorlat</i>	<i>Izrael</i>	<i>Írország</i>	<i>Örményország</i>
Kapacitásépítő	Szimbolikus nemzetépítés	+	+	+
	Intézmények	+	+	+
Jogkiterjesztő	Állampolgárság	–	–	+
	Szavazati jog	–	–	–
	Polgári és szociális jogok	–	+	–
Kötelezettségbehajtó	Befektetésösztönzés	+	+	+
	Network	–	+	+
	Lobby	+	–	+

3.2. KELET-KÖZÉP-EURÓPAI DIASZPÓRAPOLITIKÁK

Ebben az alfejezetben a kelet-európai államok diaszpórapolitikáit vizsgálom meg. A poszt szocialista országok diaszpórapolitikáinak vizsgálatakor számos hasonlóság fedezhető fel, ugyanakkor az alfejezet konklúziója az, hogy nem beszélhetünk egyértelműen egy egységes közép-európai diaszpórapolitikai modellről. A régió országai a részben hasonló, részben összefonódott történelmük miatt számos hasonlósággal bírnak, ami evidens módon a diaszpóra fejlődéstörténetére is hatással van. Az azonban, hogy az egyes országok milyen megfontolásból, milyen cél- és eszközrendszerrel viszonyulnak a diaszpórájukhoz, már jóval differenciáltabb.

A vizsgálat kiindulópontjának tehát azt tekinthetjük, hogy a poszt szocialista országok diaszpóráinak karaktere meglehetősen hasonló. A magyar diaszpóra történeti fejlődésénél a második fejezetben részletesen tárgyalt megállapítások javarészt a többi kelet-európai államra is igazak. Az első meghatározó emigrációs hullám a 19. század végi „paraszi exodus” volt, amely a térség országait egyformán érintette, azaz főként a szegényebb, paraszi rétegeket vonzotta elsősorban Amerikába, kisebb mértékben Kanadába és a latin-amerikai országokba. Az első és kiváltképp a második világháború kelet-európai politikai menekültjei a tengerentúlon és Nyugat-Európában kerestek menedéket. A kommunista évtizedek alatt már jobban szétválak a kelet-európai országok kivándorlástörténete: míg Magyarországról az 1956-os forradalmat követően tetőzött az elvándorlás, addig Lengyelország esetében a hatvanas évek első felében, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében pedig a hetvenes-nyolcvanas években.¹⁴⁹

A rendszerváltások, illetve Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében az államszövetségek felbomlása egy teljesen új helyzetet teremtett a kelet-európai migrációs trendekben. A háborús Jugoszlávia területéről egy új emigrációs hullám indult meg, amely a Nyugaton élő diaszpóra közösségeihez részben csatlakozott. A romániai forradalom szín-

¹⁴⁹ Puskás Julianna USA-ra vonatkozó táblázatai alapján. Puskás, „Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században.” 12–13. o.

tén nagymértékű elvándorlást eredményezett a kilencvenes évek első éveiben. Csehszlovákia felbomlása az egykori államszövetségben belüli népiességmozgást indukált. A magyarországi demokratikus átmenet ugyan szintén utat nyitott a szabad kivándorlásnak, de ennek a mértéke a román és a jugoszláv példákhoz képest sokkal kisebb volt, ráadásul a szomszédos országokból (különösen Romániából) megindult az ott élő magyarok Magyarországra történő vándorlása, ami pedig migrációs nyereséget jelentett.¹⁵⁰

A szocialista múlt a kelet-európai országok esetében azt is jelenti a témánk szempontjából, hogy a demokratikus átalakulás a diaszpórához való viszonyrendszerben egy fontos választóvonalnak tekinthető. A kommunizmus évei alatt ugyanis a külföldre emigráltak ezek az országok csak korlátozottan tartottak kapcsolatot, egyes esetekben és bizonyos időszakokban pedig kifejezetten ellenséges volt a viszony az antikommunista emigráció és az országot vezető kommunista kormányok között. A rendszerváltások tehát bizonyos szempontból az anyaországok számára megteremtették a lehetőségét annak, hogy a diaszpóra irányába jóvátegyék a múlt sérelmeit, és „visszaemeljék” a korábban elvándorolt személyeket a nemzet közösségébe.

A kelet-európai országok esetében azonban nemcsak a diaszpórában élő „nemzetrészek” kerültek vagy kerülhettek előtérbe 1990 után, hanem a határon túli kisebbségek is, amelyek a 20. századi határmódosulások vagy éppen az 1990 utáni államszövetségek felbomlása eredményeként kerültek az anyaország határain kívülre. Amint látni fogjuk, a kelet-európai országok ezzel a kétféle külföldön élő kisebbséggel a legtöbb esetben egyszerre és ugyanabban a jogszabályi és intézményi keretrendszerben kezdtek el foglalkozni, azonban a hangsúlyos és prioritások eltérőek az egyes országok esetében.

Az összehasonlíthatóság érdekében az egyes országokat azonos szempontok szerint vizsgálom. Megvizsgálom a törvényi keretet: lé-

¹⁵⁰ Tóth Pál Péter, „Nemzetközi vándorlás – Magyarország (1990–2000)”, KSH Népiességtudományi Kutatóintézet, http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/kettosallampolgarsag/tanulmanyok/nemzetkozivandorlas_mo.pdf Letöltve: 2017. május 16.

tezik-e alkotmányos felelősségvállalás, ha igen, abban hogyan jelenik meg a diaszpóra; létezik-e kedvezmény- és/vagy státustörvény a külföldön élő „nemzettagokra” vonatkozóan; elérhető-e valamilyen stratégiai keret a diaszpórával kapcsolatban; van-e állampolgársági és választójogi vonatkozása a diaszpórapolitikának. A törvényi keret mellett a diaszpórapolitika intézményi (közigazgatási felelősségi terület, egyeztető fórum) vonatkozásait, valamint a konkrét támogatási, együttműködési programokat is vizsgálom. A könnyebb áttekinthetőség érdekében először országonként veszem sorra a vizsgálandó pontokat, majd a fejezet végén egy komparatív összefoglalóját adom a tárgyaltnak.

3.2.1. Horvátország

A horvát diaszpóra fejlődéstörténete az 1950-es évekig lényegében tükrözi a magyarét. A második világháborút követően egy nagyon erősen antikommunista beállítottságú horvát emigráció alakult ki és szervezte meg magát, a legkoncentráltabban Torontóban, Kanadában, de természetesen az Egyesült Államokban is. Ez a politikailag aktív, jobboldali beállítottságú társaság nagyon eltért a korábbi, inkább szocialista beállítottságú kivándorolt horvátoktól. Az 1960-as évektől emigrálók már centristák vagy mérsékelt jobboldaliak voltak, de közel sem annyira antikommunisták, mint az 1945-ösök. Jugoszlávia széthullásakor tehát egy ideológiailag megosztott horvát diaszpórával bírt Horvátország, amelynek a nacionalista köreivel a Horvát Demokratikus Párt (HDZ) vezetősége tudatosan azonnal nagyon szoros kapcsolatot épített ki.¹⁵¹

Az, hogy a HDZ egyértelművé tette, hogy az új ország a horvát nemzet állama lesz, függetlenül a horvátok lakóhelyétől, a diaszpóra politikailag mérsékelt köreit is hatásosan tudta mozgósítani. Ennek eredményeként a horvát diaszpóra mind a háborús harcok finanszíro-

¹⁵¹ Winland, *We Are Now a Nation*; Daphne N. Winland, „Contingent Selves: The Croatian Diaspora and the Politics of Desire”, *Revija Za Sociologiju* XXIX, no. 1–2 (1998): 47–57.

zásában, mind a függetlenségért folytatott nemzetközi kampányban igen nagy szerepet játszott.¹⁵² Ugyanakkor ez a kényszerszülte együttműködés csak nagyon rövid „mézesheteket” hozott az anyaország és a diaszpóra kapcsolatában.

Ahogy a horvát diaszpóra egyik kiemelkedő szakértője, Winland írja, a kilencvenes években a diaszpóra és az anyaország egymás iránti „vágyakozása” (vagyis az évtizedes egymástól való elszakadás utáni újbóli kapcsolódás) mellett egyaránt megtalálható volt az egymás „megvetése” is a kilencvenes években.¹⁵³ Az ellentétek több okra vezethetőek vissza. Egyrészt az anyaország ellenérzéssel viseltetett a diaszpóra iránt amiatt, hogy a diaszpórában a horvát nemzeti identitás „közönséges”, meghaladott formában él, és ezzel összefüggésben elavult politikai elképzeléseik vannak az anyaországról. Az anyaország számára a kilencvenes években úgy tűnhetett, hogy a diaszpóra túlzott mértékben be akar avatkozni a belügyekbe, emellett pedig anyagi hasznot is teremtenek maguknak az újonnan függetlenedett ország befektetési lehetőségeinek kihasználásával – amiből aztán Horvátországnak nem is lesz akkora haszna. Ezzel szemben a diaszpóra nehezményezte, hogy az anyaország nem vonta be őket az általuk kívánatosnak gondolt mértékben az ország átalakításába, nem használta ki a diaszpóra tapasztalatait a demokratikus átmenetben. A diaszpóra emiatt mellőzöttnek és elutasítottnak érezte magát. De Tudjmannak az Ustasa állam bűneit relativizáló magatartása is riasztotta a diaszpóra egy részét, mert féltek, hogy ez a nemzetközi közvéleményre negatív hatást fog gyakorolni, és végeredményben kedvezőtlen hatással lesz a független Horvátország esélyeire.¹⁵⁴

A nem teljes mértékben harmonikus viszony ellenére tény, hogy a horvátországi háború felerősítette a diaszpóra nemzeti identifikációját,

¹⁵² Viktor Koska, „The Development of Kin-State Policies and the Croatian Citizenship Regime”, *Minority Studies* 16., no. Special Issue: Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe (2013): 214–230.

¹⁵³ Winland, „Contingent Selves: The Croatian Diaspora and the Politics of Desire”.

¹⁵⁴ Ibid.

és mobilizálta is a közösséget, kiváltképpen Kanadában. A HDZ vezetője, Franjo Tudjman már 1990-ben meglátogatta a nagyobb diaszpórák közösségeket, és pénzt, illetve politikai támogatást szerzett a diaszpórától. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Tudjman kormányában a második legerősebb ember, Gojko Susak a kanadai diaszpórából települt haza. A HDZ kampányára csak Torontóban több mint egymillió dollárt gyűjtöttek, ezért a diaszpóra úgy érezte, hogy nélkülük nem lenne független Horvátország. A diaszpóra vezetői nagyon szoros kapcsolatban voltak a HDZ politikusaival a kilencvenes években, és éppen emiatt a diaszpórán belüli kritikus hangokat próbálták elnémítani, ami viszont a diaszpóra belső megosztottságát mélyítette tovább.

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy a független Horvátország alkotmányába bekerült a külföldön élő horvátok iránti felelősségvállalás. Az Alkotmány 10. cikke így szól: „A Horvát Köztársaság védi azon állampolgárainak jogait és érdekeit, akik külföldön élnek vagy tartózkodnak, és elősegíti a hazával való kapcsolattartást. A Horvát Köztársaság a horvát nemzet más államokban élő részeinek külön gondoskodást és védelmet biztosít.” Az alkotmányos klauzulában tehát általában jelennek meg a külföldön élő horvátok, nincs különbségtétel a nemzeti kisebbségként a régióban élő és az emigráns közösségek között.

Az anyaországi felelősségvállalás bekerült az 1991-ben elfogadott állampolgársági törvénybe is. A törvény rendelkezése értelmében a külföldön élő horvátok, amennyiben horvát származásukat bizonyítani tudják, állampolgárságot kaphatnak, vagyis kedvezményesen honosodhatnak, és ez az emigráns személy leszármazottaira is érvényes, a harmadik generációig. A törvény ugyanígy a volt Jugoszlávia területén kívül élő horvát személyek számára is elérhetővé teszi az állampolgárságot, és az ő körükben jóval népszerűbb is a horvát állampolgárság: 1991 és 2010 között több mint egymillió állampolgársági kérvény érkezett a Belügyminisztériumhoz, többségükben bosznia-hercegovinai állampolgárságú személyektől.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Koska, „The Development of Kin-State Policies and the Croatian Citizenship Regime”.

Horvátország nemcsak lakóhely nélküli állampolgárságot, hanem a választójogot is lehetővé tette a külföldön élő horvátoknak, sőt, külön parlamenti képviselőt biztosít a diaszpóra szavazóinak. Az 1995-ös választási törvény hozott létre egy önálló választói körzetet a külföldön élő horvátoknak, amelyből 12 parlamenti képviselőt tudtak delegálni a törvényhozásba – ugyanannyit, amennyit az országon belüli 10 másik választókerület.¹⁵⁶

A külön diaszpóra választói körzet a horvát belpolitika egyik fontos ideológiai vitapontja lett a jobb és baloldali pártok között, de a választási törvény sok kritikát kapott nemzetközi szinten is. A diaszpóra némiképp felülreprezentáltságának kritikája politikaelméleti szempontból is releváns, hiszen az állampolgársági és választójogi szabályozással kapcsolatos szakirodalom egyik nagy táborá, a hagyományos republikánus ideológia szerint szavazati jog csak azokat illet meg, akik a politikai döntések következményeit közvetlenül viselik, vagyis az állam területén élő állampolgárokat.¹⁵⁷ Ugyanakkor a horvát esetben a kritikák mögött elsősorban nem ideológiai megfontolás állt, hanem az, hogy a külföldön élő horvátok egyértelműen elkötelezettek voltak Tudjman pártja mellett, így a választókeretükből kizárólag a HDZ képviselőjelöltjei kerültek be a parlamentbe.¹⁵⁸ Nemzetközi nyomásra később módosították a törvényt, amelynek eredményeképpen a külföldi horvátok által delegált parlamenti képviselői helyek igazodtak a választói részvételhez és az átlagosan egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszámhoz. A reform eredményeként a 2003-as választáson már csak négy parlamenti képviselő jutott a diaszpórának. 2011-ben, a horvát alkotmánybíróság felszólítására, hogy kiegyenlítse a választókerületek méreteit, ismét módosították a választási tör-

¹⁵⁶ 1991 és 1995 között is szavazhattak a külföldön élő állampolgárok, de ekkor még nem volt önálló választási körzetük, hanem csak pártlistára szavazhattak.

¹⁵⁷ Baubock, „Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation. A Normative Evaluation of External Voting”; Rainer Bauböck, „Expansive Citizenship: Voting beyond Territory and Membership”, *PS: Political Science and Politics* 38, no. 4 (2005): 683–687.

¹⁵⁸ *Voting from Abroad: The International IDEA Handbook*, 2007, http://www.idea.int/publications/voting_from_abroad/index.cfm.

vényt – ekkortól pedig már csak három képviselőt választhatnak a külföldön élő horvát állampolgárok.¹⁵⁹

Fontos adalék a horvát diaszpóra választójogához, hogy noha a külön diaszpóra választóközrét indoklása az volt, hogy ezzel kárpótolják a diaszpórát a múltban ért sérelmekért, valamint kifejezzék hálájukat a horvát függetlenség elérésében nyújtott segítségükért, valójában a diaszpóra választói aktivitásának vizsgálói egyértelműen megállapították, hogy nem a kommunizmus elől menekülő emigránsok azok, akik valóban aktívak a horvát parlamenti választásokon, hanem a bosznia-hercegovinai horvátok.¹⁶⁰ A kétezres évek elején, a jobboldali kormányok fokozatos kiszorulásával párhuzamosan a diaszpóra meglehetősen háttérbe szorult, és csak 2011-ben került ismételten a horvát politika fókuszába.

A horvát diaszpórapolitika törvényi keretéhez az alkotmányos klauzulán és az állampolgársági és választójogi törvényen kívül hozzátartozik a 2011-ben elfogadott törvény a külföldön élő horvátokról. A törvény három kategóriát határoz meg a külföldön élő horvátokon belül: a határon túli (nemzeti kisebbségként elismert) horvátokat, a bosznia-hercegovinai horvátokat és a diaszpórában élő horvátokat és azok leszármazottait. A törvény bevezeti a horvát állampolgársággal nem rendelkező külföldi horvát kategóriát is. Emiatt tehát a törvény státustörvényként is értelmezhető, hiszen az állampolgársággal nem rendelkező külföldi horvátok számára kedvezményekre jogosító státust hoz létre.¹⁶¹

A törvény együttműködést, támogatást, valamint az esetleges hazatelepülésben való segítségnyújtást határozza meg célként. Előirányozza új intézményi struktúrák létrehozását, amelyek a külföldön élő horvátokkal való kapcsolattartásért és politikáért felelősek: egy hiva-

¹⁵⁹ A diaszpóra és határon túli horvátok választói preferenciája továbbra is változatlan, a 2016-os parlamenti választásokon 62,72%-uk a HDŽ-re voksolt.

¹⁶⁰ Koska, „The Development of Kin-State Policies and the Croatian Citizenship Regime”.

¹⁶¹ A törvény úgy fogalmaz, hogy azok a horvátok tartoznak ebbe a kategóriába, akik olyan országokban élnek, amelyek nem engedélyezik a kettős állampolgárságot, és emiatt horvát állampolgárságukról le kellett mondaniuk.

talt, egy kormánytanácsot és parlamenti bizottságot. A törvény ezenkívül felsorol több minisztériumot és intézményt, amely a külföldi horvátok számára biztosított támogatások koordinálásában részt vesz. A Külföldön Élő Horvátok Hivatalát 2012-ben hozták létre, azóta ez az intézmény felelős a diaszpórapolitikai támogatásokért és a kapcsolattartásért.¹⁶² A támogatási programokról a hivatal honlapjáról nem derül ki konkrét információ, pusztán elvi szinten említődik a diaszpóra kapcsán az identitásépítés fontossága, a kulturális és az oktatás támogatások. Szintén 2011-ben fogadtak el egy stratégiai dokumentumot, „Stratégia a Horvát Köztársaság és a Horvát Köztársaságon kívül élő horvátok kapcsolatáról” címmel. 2013-tól létezik a Külföldön Élő Horvátok Tanácsadó Testülete, amely mind a határon túli, mind a diaszpórában élő horvátok képviselőit egyesíti, és a horvát kormány mellett működik.

A horvát diaszpórapolitikáról a következő állítások fogalmazhatók meg. Az ország függetlenné válásakor a horvát nacionalista HDZ párttal a diaszpóra vezető köreiben igen szoros kapcsolat és együttműködés alakult ki, és a diaszpóra együttesen sok szempontból erőteljesen kivette a részét a függetlenség elnyeréséért folytatott harcokból és az önálló Horvátország konszolidálásából. Az anyaország rögtön a kilencvenes években szimbolikus (alkotmány) és praktikus (állampolgárság) tettekkel igyekezett bebiztosítani a jó viszonyt és együttműködést, a közvetlen egzisztenciális veszély elmúltával (és Franjo Tudjman halálával) azonban az egymás iránti figyelem kölcsönösen lelankadt, és a horvát nemzetpolitika látványosabb célcsoportjává a boszniai horvátok léptek elő. 2011 után észrevehető egy újabb odafordulás a diaszpóra felé, azonban ennek egyelőre csak a szándéknyilatkozat szintű körvonalai látszódnak.¹⁶³

¹⁶² A kilencvenes években rövid ideig saját minisztériuma is volt a diaszpóranak, Emigrációs (1991), majd Hazatelepülési és Bevándorlási (1997) Minisztérium néven.

¹⁶³ A horvát diaszpóra egyik lapja szerint pedig pusztán a bennük rejlő választói potenciál kihasználásáról szól a felélesztett diaszpórapolitika. Lásd: „Croatia: Still Playing Same Broken Record To Diaspora”, <http://www.croexpress.eu/vijest.php?vijest=5533>. Letöltve: 2017. május 16.

3.2.2. Szerbia

Szerbia a horvátországihoz nagyon hasonló helyzettel rendelkezik a külföldön élő szerbek szempontjából. Egyrészt élnek szerbek a szomszédos országokban (Magyarország, Románia) nemzeti kisebbségeként, egy másik csoportot képeznek a volt Jugoszlávia államaiban élő szerbek, végül a harmadik csoportot pedig az emigrációs hullámok által létrejött szerb diaszpóra alkotja. Utóbbi nagyságrendjét a szerb külügyminisztérium 3,5 millióra becsüli, amelyből megközelítőleg 1,5 millió szerbnek van szerb állampolgársága is,¹⁶⁴ de ebbe a másod- és harmadgenerációs szerb diaszpórát is bele kell érteni. A szerb diaszpóra fejlődéstörténete gyakorlatilag megegyezik a horvátéval: az első hullám a 19. század végi gazdasági emigráció volt, ezt követte a második világháború alatti és utáni politikai indíttatású migráció, majd a hatvanas évektől egy enyhe, de folytonos, kisebb mértékben politikai, nagyobb részben gazdasági migráció. A kilencvenes évek szerb háborúi tömegeket kényszerítettek menekülésre, köztük igen sok magasan képzett szerb hagyta el az országot. Mivel a háborúk gazdaságra és az ország általános állapotára gyakorolt hatásai máig elhúzódnak, az országból történő migráció az egyik legmagasabb a kelet-európai térségben.¹⁶⁵

A tengerentúli horvát diaszpóra háború alatti tevékenységével ellentétben az amerikai szerbek lobbija nem nevezhető sikeresnek, egyedül az egyesült királyságbeli szerbek érdekérvényesítő törekvése volt bizonyos mértékig eredményes a kilencvenes években.¹⁶⁶ A szerb állam és a diaszpóra közötti kapcsolatok sem voltak olyan szorosak a kilencvenes években, mint azt Horvátország esetében láttuk.

¹⁶⁴ „Diaspora – General Information”, MFA Serbia, <http://www.mfa.gov.rs/en/consular-affairs/diaspora/diaspora-general-information>. Letöltve: 2017. május 17.

¹⁶⁵ „Migration in Serbia: A Country Profile”, Migration in the Black Sea Region: Regional Overview, Country Profiles and Policy Recommendations (International Organization for Migration, 2008), www.iom.hu/PDF/migration_profiles2008/Serbia_Profile2008.pdf.

¹⁶⁶ Carole Hodge, „The Serb Lobby in the United Kingdom”, *Donald W. Treadgold Papers* no. 22. (September 1995).

Mivel a balkáni háborúk Szerbiában lényegében a kilencvenes években végig tartottak, Szerbia nagyjából tíz év késéssel kezdett el effektíve foglalkozni a külföldön élő szerbekkel. Az ország új alkotmányába is bekerült a külföldön élő szerbekért való felelősségvállalás. A szerb alkotmány 13. szakasza így szól: „A Szerb Köztársaság védelmezi állampolgárainak jogait és érdekeit külföldön. A Szerb Köztársaság fejleszti és előmozdítja a külföldön élő szerbek kapcsolatait az anyaországgal.” Látható, hogy az alkotmányos felelősségvállalásban a külföldön élő szerbek egyes csoportjai között semmilyen különbségtétel nem jelenik meg.

Az alkotmányon kívül a jogi keretbe tartozik a diaszpóráról és a régióban élő szerbekről szóló törvény, amelyet 2009-ben fogadott el a szerb parlament. A törvény címéből is látszik, hogy itt már megtörténik a különbségtétel a külföldön élő szerbek csoportjai között. A törvény értelmében a diaszpóra kategóriába a frissen emigrált szerb állampolgárok, valamint a korábban kivándoroltak és azok leszármazottai is beletartoznak. A „szerbek a régióban” kategóriába a volt jugoszláv államok, Magyarország, Albánia, Bulgária, Románia szerb közösségei tartoznak. A fogalmi distinkción kívül a törvény általánosságban meghatározza a Szerbia és a külföldi szerbek közötti kapcsolat prioritásait: nyelvoktatás, gazdasági együttműködés, jogvédelem. Emellett a törvény létrehozta a régióbeli szerbek napját, továbbá a diaszpóra és régióbeli szerbek gyűlését, amely az anyaország és a külföldön élő szerbek közötti konzultációs fórumként funkcionál. A gyűlés munkájában a szerb tudományos, kulturális és vallási élet fontos aktorai is részt vesznek, ezenkívül a törvény rögzíti, hogy melyik közösségből hányan tagjai a gyűlésnek. Emellett külön létezik egy tanács is a régióbeli szerbekkel való kapcsolattartásra, és külön tanács a diaszpórával való kapcsolattartásra, amiben a miniszterek és az ortodox egyház képviselője vesz részt. A törvény kimondja azt is, hogy a diaszpórának joga van megtanulni a cirill írást az anyaországban, amihez támogatást is biztosít az állam. Emellett rendelkezik arról, hogy milyen díjakat kaphatnak azok a külföldön élő szerbek, akik kiemelkedő módon segítik Szerbiát.

A szerb diaszpórapolitika intézményi kerete a szakpolitika rövid történelme ellenére rengeteget változott. Eleinte a Külügyminisztéri-

um volt a diaszpórával való kapcsolattartásért a felelős, majd a diaszpóráról és a régióban élő szerbekről szóló törvény létrehozta a diaszpórával és a régióban élő szerbekkel való együttműködés hivatalát. Jelenleg is ez a hivatal a diaszpórapolitikának dedikált kormányzati egység.

2011-ben készült el a szerb diaszpórástratégia, az akkori Vallás- és Diaszpóraügyi Minisztérium gondozásában. Ennek feladatait 2012-ben átvette a Diaszpóra Hivatal, majd 2014-ben a Külügyminisztérium. A stratégia az anyaország és a diaszpóra, valamint az anyaország és a régióbeli szerbek kapcsolatának megerősítését, illetve a diaszpóra nemzeti és kulturális identitásának megerősítését, érdek- és jogvédelmét, valamint a diaszpórában rejlő szakmai és anyagi erőforrások Szerbia gazdasági fejlesztésébe történő becsatornázását tűzi ki célul. A stratégia fő problémaként a magasan képzettek migrációját nevezi meg. Emellett listázza a régióban élő szerb közösségek fő problémáit és kihívásait is.

A 2004-es állampolgársági törvény lehetővé teszi a külföldön élő szerbek számára a szerb állampolgárság felvételét, mind az emigránsok és leszármazottaik, mind a régióban élő szerbek számára. A szerb származás bizonyítása rendkívül engedékeny, a törvény valójában semmilyen formai előírással nem rendelkezik ennek módjáról, így meglehetősen rugalmas a törvény gyakorlatba ültetése. Ez azonban érdekes módon nem generált különösebb vitát a szerb politikában, és általánosan elmondható, hogy – mivel nemcsak a szerb származásúak, hanem a Szerbia területén élő külföldiekkel és más etnikumúakkal szemben is könnyű feltételeket támaszt a törvény – a belpolitikában egyetértés mutatkozik a törvény liberális szellemiségével kapcsolatban.¹⁶⁷ Az állampolgársággal együtt szavazati jog is jár, azzal a korlátozással, hogy a választójogukkal élni kívánóknak előzetesen regisztr-

¹⁶⁷ Nenad Rava, „Country Report: Serbia”, EUDO Citizenship Observatory Country Reports, CITSEE (Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, Revised and updated 2013), <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=Serbia.pdf>.

rálniuk kell, és a szavazat leadására csak személyesen van lehetőség a külföldön felállított szavazóhelyeken.

A szerb diaszpórapolitika több ponton is hasonlít a horvatra. A szerb esetben is jelen van a diaszpóra iránti állami felelősségvállalás alkotmányos és törvényi deklarálása, a közigazgatás szintjén a szakpolitika saját intézményi kereten belül működik. Az egyértelműen látszódik, hogy – Horvátországgal ellentétben – Szerbiában a balkáni háborúk alatt nem „sajátította ki” a diaszpórát semmilyen politikai párt, így az anyaország és a diaszpóra kapcsolata egyrészt kevésbé „terhelt”, másrészt viszont nem is nevezhető túlságosan szorosnak. A diaszpórapolitika jobb strukturálását szolgáló stratégiai gondolkodás Szerbiában is megindult, ugyanakkor ennek eredményei nem látszódnak még.

3.2.3. Lengyelország

A lengyel diaszpóra megnevezése lengyelül „Polonia”, ami a latin nyelvben Lengyelországra utal. A lengyel terminológia nem tesz tehát különbséget a kivándoroltak és a határmódosítás miatt külföldre került lengyel kisebbségek között, ők mindannyian Polonia részei. A lengyel külügyminisztérium szerint 15-20 millió a külföldön élő lengyelek száma. A diaszpóra kapcsán – a magyar esethez hasonlóan – különböző emigrációs hullámok eredményeként létrejött nagyon diverz csoportról beszélhetünk. Már Lengyelország felosztásakor megindult több kivándorlók hullám, aztán a 19. század végi gazdasági kivándorlás alapozta meg a legnépesebb lengyel diaszpórát, az amerikaiakat. A második világháború alatt és után rengeteg politikai menekült, illetve a népes lengyel zsidóság nagy része hagyta el Lengyelországot. 1945 után a határmódosítások miatt is több lengyel közösség került a határon túlra, tehát a lengyel eset nem csak a diaszpóra szerkezete, hanem a határon túli kisebbségek helyzete miatt is hasonló a magyarhoz. Fontos megemlíteni, hogy a lengyel diaszpóra több mint 58%-a Amerikában él, ahol majdnem 10 millió lengyelről lehet beszélni, de szintén milliós nagyságrendű a brazíliai, a franciaországi és a német-

országi diaszpóra is. A volt Szovjetunió országaiban (Ukrajna, Litvánia, Oroszország) több százezres lengyel közösség élnek.¹⁶⁸

A kommunizmus évei alatt Lengyelország és a diaszpóra kapcsolata nem volt intenzív, hiszen a diaszpóra egy markáns része erőteljesen antikommunista volt. A rendszerváltás után ezért magától értetődő volt, hogy az új Lengyelország felveszi a kapcsolatot az elhanyagolt külföldön élő lengyelekkel. Ekkor még nem volt külön kormányzati egység a diaszpórával való kapcsolattartásra, így a Szenátuson és különböző alapítványokon keresztül történt a kapcsolat kiépítése és megerősítése, de az egyes minisztériumok (külügy, belügy, kulturális) illetékes főosztályai is foglalkoztak a kérdéssel. Lengyelország beindította TV Polonia néven a világ számos országában fogható, a külföldi lengyeleknek szóló tévécsatornát is. Eközben a diaszpóra aktív önszerveződésbe kezdett, és 1992-ben és 2001-ben a Polonia és a külföldön élő lengyelek kongresszusát megszervezve tett kísérletet arra, hogy egy diaszpóra-csúcsszervezetet alapítsanak, amely az egész külföldön élő lengyelség képviselője lehetne.¹⁶⁹ A tény, hogy az amerikai lengyelek az anyaország NATO-csatlakozásakor komoly lobbitevékenységet végeztek megmutatja, hogy a kilencvenes években sikerült partneri viszonyt kialakítani az anyaországnak a diaszpórával.

A lengyel alkotmány 6.2. pontja szól a külföldön élő lengyelekkel kapcsolatos felelősségről: „A Lengyel Köztársaság segítséget nyújt a külföldön élő lengyelek számára nemzeti-kulturális örökségükkel való kapcsolatuk fenntartásában.” Nincs tehát utalás az alkotmányban arra, hogy a külföldön élő lengyeleknek bármilyen alcsoportjai lennének, amelyek esetleg differenciált támogatási politikát tételeznének fel, a gyakorlat azonban mégis azt mutatja, hogy jelentősen elválik a diaszpóra és a határon túlra került lengyelekkel kapcsolatos anyaországi politika. Utóbbinak két fő eleme van: ezen közösségek kulturális és szociális támogatása, illetve a kedvezőtlen életkörülmények között, a volt Szovjetunió területén élők hazatelepítése (repatriálása). A nyugati

¹⁶⁸ Halász Iván, „A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”, *Regio*, 2003/4, 120–141.

¹⁶⁹ Ibid.

diaszpóra számára nem kifejezetten anyagi jellegű támogatások a jellemzőek, sokkal inkább gyakorlati segítségnyújtás oktatási és kulturális kérdésekben.¹⁷⁰

Az első koherens politikai állásfoglalás a lengyel diaszpórapolitika céljairól 2002-ben született meg egy szenátusi határozat formájában. A határozat a külföldön élő lengyelekkel való kapcsolat prioritásairól szól, és noha a szöveg megkülönböztette a különböző típusú külföldi lengyel közösségeket, a célokat tekintve egységes csoportként kezeli őket. A célkitűzések között a lengyel kisebbségek jogvédelme, a nyelvtudás fejlesztése, a kultúra ápolása szerepel, valamint megfogalmazza azt az elvárást, hogy a külföldön élő lengyelek mozgósítsák elő Lengyelország nemzeti érdekeit a lakóhelyük szerinti országban.¹⁷¹ Szintén 2002-ben vezették be a lengyel diaszpóra és a külföldi lengyelek emléknapiját, amellyel az anyaország „elismerését fejezi ki a külföldön élő lengyeleknek az ország függetlenségének visszaszerzésében nyújtott eredményeikért, hűségükért és ragaszkodásukért, és az anyaországnak a legnehezebb pillanatokban nyújtott segítségükért”.¹⁷²

Ugyanebben az időszakban már zajlott a lengyel státustörvény vitája, amelyet azonban csak 2007-ben fogadtak el. A Karta Polaka, azaz a lengyel kártya a magyar státustörvény által bevezetett magyarigazolványhoz rendkívül hasonló kedvezményeket biztosít a kártyát (azaz lengyeligazolványt) kiváltó lengyel nemzetiségű személyeknek. A törvény hosszas vitákat követően végül csak a volt szovjet tagköztársaságok területén élő lengyelek számára tette lehetővé a kártya megszerzését, vagyis a magyar törvényhez hasonlóan területi korlátozással él, ezáltal pedig egyértelműen elkülöníti a határon túli lengyeleket a diaszpórában élőkől.

A diaszpórapolitika törvényi keretéhez tartozik még az állampolgársági és választójogi szabályozás. Lengyelország lehetővé teszi az

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² „Day of the Polish diaspora and Poles abroad”, http://www.rzym.msz.gov.pl/en/news/day_of_the_polish_diaspora_and_poles_abroad. Letöltve: 2017. május 18.

állampolgárság megszerzését a külföldön élő lengyelek számára, azaz a megkötéssel, hogy csak az 1918-as függetlenség után születettek leszármazottaira alkalmazható, és fontos kitétel az is, hogy az állampolgárság nem szakadhat meg a családon belül. Az 1990-es években a legtöbb állampolgársági kérvényt a klasszikus lengyel diaszpórák közösségeiből, az USA-ból, Kanadából és Nyugat-Európából adták be.¹⁷³ A lengyel választási törvény lehetővé teszi a lengyelországi lakhellyel nem rendelkező állampolgárok számára is a választási részvételt parlamenti választásokon, ennek előfeltétele a választói névjegyzékbe történő regisztráció. A választójoggal személyesen, a konzuli szolgálatokon lehet élni, 2014-től a levélszavazás is megengedett. A külföldön élő állampolgárok nem rendelkeznek külön képvisellel, szavazataikat a varsói központi választókerület szavazataihoz adják.¹⁷⁴

Az Európai Unióhoz való csatlakozás Lengyelország esetében is a gazdasági és/vagy munkamigráció egy új, meglehetősen intenzív szakaszát nyitotta meg. A lengyelországi munkavállalók többsége Nagy-Britanniába és Németországba áramolt. Az Egyesült Királyságban a 2015-ös statisztikák szerint már a lengyelek adták a legtöbb külföldön született lakost, megelőzve a hagyományosan az első helyen szereplő Indiát.¹⁷⁵ Az új migrációs hullám eredményeként létrejövő új diaszpórák közösségek kihívás elé állították a lengyel diaszpórapolitikát, hiszen az 1990-től kialakult kapcsolatokon és struktúrákon keresztül ezek a személyek és közösségek már nem voltak elérhetőek.

¹⁷³ Agata Górny és Dorota Pudzianowska, „Country Report: Poland”, EUDO Citizenship Observatory Country Reports (Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, Revised and updated 2013), <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=2013-26-Poland.pdf>.

¹⁷⁴ Piotr Korzec és Dorota Pudzianowska, „Access to Electoral Rights Poland”, EUDO Citizenship Observatory Country Reports (Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, Revised and updated 2013), <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=1317-Poland-FRACIT.pdf>.

¹⁷⁵ „Poland overtakes India as country of origin, UK Migration statistics show”, *BBC News*, August 25, 2016, UK Politics, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-37183733>. Letöltve: 2017. május 18.

Ebből a megfontolásból 2011 után kezdődött meg egy tervezési folyamat Lengyelországban, amelynek célja az volt, hogy a legújabb kivándorló lengyeleket is becsatornázzák a diaszpórapolitikába. 2013-ban egy felmérés is készült a külföldi lengyelek Lengyelország irányába tanúsított attitűdjeiről. A felmérés eredménye azt mutatta, hogy a fiatal, frissen emigrált lengyelek csak mérsékelten érdeklődnek a lengyel kormány számukra indított programjai iránt, és inkább szeretnének minél előbb beilleszkedni a befogadó ország társadalmába. A lengyelországi választásokon a megkérdezettek fele egyáltalán nem vesz részt, és csak 23%-uk mondta azt, hogy rendszeresen részt vesz a szavazásokon. Társasági életük nem túl aktív, és nem érdeklődnek a helyi lengyel közösség élete vagy annak megszervezése iránt sem; a megkérdezettek csupán 12%-a vesz részt valamilyen lengyel közösségi életben. Érdekes eredménye ugyanakkor a kutatásnak, hogy noha a lengyel emigránsok szervezett formában nem szívesen működnek együtt a lengyelországi szervezetekkel a lakóhelyükön, de informális úton, illetve a személyes életükben sokat tesznek Lengyelország „promótálásáért” a lakóhelyük szerinti országban.¹⁷⁶

A diaszpórapolitika intézményi kerete többrétű. Az emigrációs ügyekkel hagyományosan aktívan foglalkozó Szenátus mellett a Külügyminisztériumon belül működik a lengyel diaszpórával és a külföldi lengyelekkel való együttműködés főosztálya, illetve a politikai mező mellett különböző alapítványok látják el a diaszpórával való kapcsolattartási és támogatási funkciókat. Az intézményesített egyeztetés Lengyelország és a diaszpóra között a Szenátuson belül egy tanácsadó testület formájában működik, melybe a diaszpóra is delegálja képviselőit.

Lengyelország rögtön a kilencvenes évek elején szoros kapcsolat kialakítására törekedett a diaszpórában élő lengyelekkel, akik az anyaország közeledését pozitívan fogadták, az amerikai lengyelek sikeresnek mondható lobbitevékenységet is végeztek Lengyelország aktuális

¹⁷⁶ Anna Fiń et al., „Views and Attitudes of the Polish Community and Poles Living Abroad on the Policy Towards Polish Expatriate Communities” (Institute for Western Affairs Poznań, 2013), http://www.iz.poznan.pl/uploads/pracownicy/nawosielski/773_Polish%20_community.pdf.

érdekeiért. A diaszpórapolitika a közigazgatási struktúrában is hamar helyet kapott (Szenátus, Külügyminisztérium), és ezek a felelősségi területek 1990 óta kisebb változásokkal állandónak mondhatóak. A diaszpóra és a határon túli lengyelek bizonyos jogi szövegekben azonos kategóriaként szerepelnek, máshol külön-külön kerülnek említésre, ám a szakpolitikai prioritások jelentősen eltérnek a két külföldi lengyel közösség esetében. Az állampolgárság és választói jog tekintetében nincs különbség a diaszpóra és a határon túli lengyelek között, a lengyelkártya viszont csak az utóbbi csoport számára elérhető. Az anyagi jellegű támogatások egyértelműen a határon túli lengyelek támogatáspolitikáját jellemzik, a diaszpóra irányába hangsúlyosabbak a szimbolikus gesztusok, illetve az identitáserősítést célzó projektek. Az uniós csatlakozást követő legújabb migráció új helyzetet teremtett a lengyel diaszpórapolitika számára, és egyelőre úgy tűnik, hogy az ország az új kihívásokra adandó válasz keresésének fázisában jár.

3.2.4. Románia

Románia esetében az eddigi példákhoz hasonlóan beszélhetünk egy klasszikus diaszpóracsoportról, illetve a régióban élő román kisebbségekről. Utóbbiak, akiket nevezhetünk határon túli románoknak, nagyon eltérő jellegű közösségek (egyes közösségek esetében vitatott is, hogy román etnikumúnak tekinthetők-e, ilyenek például a szerbiai vlachok), és Romániához való kötődésük is változó mértékű és jellegű. A román közvélemény és politika számára a moldovai románok a legfontosabbak, ugyanakkor más külhoni román közösségekről, például a szerbiai vlachokról, a horvátországi vagy görögországi románokról homályos, illetve gyakran romantikus elképzeléseik vannak az anyaországi románoknak.¹⁷⁷ A diaszpóra fejlődéstörténete a klasszikus közép-európai mintázatot mutatja, bár azt hozzá kell tenni, hogy a kivándorlók száma Romániából a 20. század során jóval alulmúlta a leg-

¹⁷⁷ Kántor Zoltán – Pászkan Zsolt, „A határon túli románok és a románok státusztörvényei”, *Pro Minoritate*, 2011. Tavasz: 70–81.

több közép-európai ország adatait.¹⁷⁸ Emiatt az 1989 előtt kivándorolt „klasszikus” diaszpóra nem volt annyira jelentős sem számarányát, sem szervezettségét tekintve, mint a horvát, a lengyel vagy a magyar.

A diaszpórával való anyaországi kapcsolat – eltérően a horvátországi és a lengyelországi esettől – sokáig a romániai forradalom után is fagyos volt. A forradalmat követően kb. 170 000 román hagyta el az országot, akik – mivel a kilencvenes évek politikai és gazdasági nehézségeiért az akkori elnököt hibáztatták – a kommunizmus alatt emigrált (illetve disszidált) románokkal abban a tekintetben egységet alkottak, hogy Ion Iliescu elnök iránt meglehetősen ellenszenvvel viselkedtek. (2004-ben egy kanadai látogatásakor ki is fütyülték és megdobálták Iliescut, mire ő válaszul durván sértegette az ellene tüntetőket.¹⁷⁹) A kétezres években folytatódott az erőteljes kivándorlás, főleg az uniós vízummentesség életbelépése, 2002 után. Becslések szerint 3-4 millió kivándorló él külföldön, főként a latin nyelvű nyugat-európai országokban.

A román diaszpórapolitika törvényi keretének sarokköve a külföldön élő románokért való alkotmányos felelősségvállalás. A román alkotmány 7. szakasza így szól: „Az állam támogatja az ország határain kívüli románokkal való kapcsolattartást, és cselekszik az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséért, fejlesztéséért és kifejezéséért, tiszteletben tartva annak az államnak a törvényeit, amelynek az állampolgárai.” Nincs tehát különbségtétel a határon túli és a diaszpórában élő románok között, célként pedig alapvetően az identitásőrzésben való anyaországi segítségnyújtás van megnevezve.

Románia 1991-es állampolgársági törvényével biztosította a külföldön élő románok számára a román állampolgárság felvételét. Az 1991-es törvény három módját nevezte meg az egyszerűsített állampolgárság szerzésnek: hazatelepülés, egyszerűsített honosítás (hazatelepülés nélkül), illetve restitúció, ami az 1989 előtt román állampolgárságtól „többféle okból” vagy akaratuk ellenére megfosztott személyeknek szól (szintén hazatelepülés nélkül is). Utóbbi lehetőség

¹⁷⁸ Puskás, „Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században”.

¹⁷⁹ Kántor-Pászkan, „A határon túli románok és a románok státusztörvényei”.

a múlt igazságtalanságaiért való kárpótlásként értelmezendő, ugyanakkor ez a bekezdés az állampolgársági törvény egyik legvitatottabb pontja, emiatt számos módosításon is átesett.¹⁸⁰ A kettős állampolgárságot megengedő törvény fő motivációja az volt, hogy a bukovinai és besszarábiai románok, akik 1940-ben a Szovjetunióhoz való csatolásakor elvesztették román állampolgárságukat, egyszerűsített úton válhassanak román állampolgárrá. Ez feszültséget generált Moldovával, és tömegével érkeztek állampolgársági kérelmek onnan.¹⁸¹

A külföldön élő román állampolgárok szavazati jogot is élveznek, az önkormányzati választásokat és a helyi népszavazásokat kivéve. A külföldön élő állampolgárok választójoga Románia esetében egy meglehetősen ellentmondásos és nagy vitákat kavarázó törvény, főként a 2009-es államfőválasztás óta.¹⁸² Ekkor ugyanis a választás eredménye pontosan a külföldön élő román állampolgárok szavazatain múlt, hiszen a külföldi szavazatok összeszámolása fordította Train Basescu javára a szavazást. Basescu 2004-től kezdődő elnöksége alatt a moldovai románok, illetve a Moldovával kapcsolatos külpolitikai tervek határozottan a román politika előterébe kerültek, és ezzel párhuzamosan a külföldön élő románok szavazatainak maximálása is az elnök és pártjának „programpontjává” vált.¹⁸³ Ez érthető módon az ellenzéki pártokat, pláne 2009 után, a külföldön élők szavazati jogának megkérdőjelezésére készítette, tehát nem mondható, hogy

¹⁸⁰ Irina Culic, „From Restitution to Privileged Re-Naturalisation: The Expansive Politics of Dual Citizenship in Romania after 1989”, *Minority Studies* 16, no. Special Issue: Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe (2013): 125–152.

¹⁸¹ Constantin Iordachi, „Citizenship and National Identity in Romania: A Historical Overview”, *Regio: Minorities, Politics, Society – English Edition* 13, no. 1 (2002): 3–34.

¹⁸² Costica Dumbrava, „Access to Electoral Rights Romania”, EUDO Citizenship Observatory Country Reports (Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, 2013), <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=139-RO-FRACIT.pdf>.

¹⁸³ Kántor-Pászkan, „A határon túli románok és a románok státusztörvényei”.

nemzeti konszenzus lenne a kettős állampolgárok szavazati jogáról Romániában.¹⁸⁴

A határon túli kisebbségekkel bíró országok többségéhez hasonlóan Románia is elfogadott státustörvényt, az elsőt 1998-ban, majd egy újabb verziót 2007-ben. Az 1998-as státustörvény „a világ bármely részén élő románoknak biztosított támogatásról” rendelkezik. Ahogy már a nevéből is látszik, a törvény nem tartalmaz területi korlátozást, sem bármiféle distinkciót a különböző külhoni román közösségeket illetően. A törvény egy támogatási alapot hozott létre, lényegében más rendelkezése nem volt. Nem adott ki igazolványt a külhoni románoknak, tehát nem tekinthető klasszikus státustörvénynek, és nem határozott meg kedvezményeket sem (kivéve egyet: a Romániában tanuló külhoni román diákok szállásának térítésmentes biztosítását).

Az újabb, 2007-es törvény a legújabb migrációs trendekre születt válaszreakcióként, hiszen a kétezres években már érzékelhető volt, hogy egyre több román állampolgár vállal munkát Nyugat-Európában. A törvény neve némiképp módosult, „A más országokban élő románok támogatásáról” címet viseli. Ebben a törvényben külön figyelmet kap a legújabb diaszpóra. Az új státustörvény már különbséget tesz a határon túli románok két csoportja között, és elkülöníti a Romániával szomszédos országokban, kisebbségben élőket a kivándorolt románoktól és azok leszármazottaitól. Ez a törvény is a romániai oktatást nevezi meg a külföldön élő románokat megillető jogok egyik legfontosabbjaként, ezenkívül a kultúra területén biztosít kedvezményeket. A törvény újdonsága, hogy felszólítja a román hatóságokat, hogy a külföldön dolgozó románok jogait monitorizálja, és jogsértés esetén lépjen fel az érdekében.

Ami a román diaszpórapolitika intézményi kereteit illeti, alapvetően a külügyminisztérium, illetve azon belül a külhoni románokkal való kapcsolattartásért felelős főosztály felelős a szakterületért. Bizonyos időszakokban miniszteri megbízottat is kijelölnek a felelősségi

¹⁸⁴ A román pártrendszer ugyanakkor olyannyira nem nevezhető stabilnak, hogy nehéz örök érvényű kategóriákat felállítani arról, hogy mely pártok támogatják és melyek nem a külföldön élő állampolgárok szavazati jogát.

terület élére, de összességében az állapítható meg, hogy nagyon diverz a román diaszpórapolitika intézményi és támogatási struktúrája.¹⁸⁵ Két nagyobb ágra oszthatóak a határon túli románokkal foglalkozó intézmények: Moldovával, illetve a határon túli románokkal foglalkozóakra. A diaszpóra az utóbbi keretében kap helyet. Alapvetően a programszerű támogatások, illetve az oktatás területén az alanyi jogon járó támogatások a hangsúlyosak, de hangsúlyozandó, hogy a Moldovának juttatott támogatások magasan dominálnak a többi határon túli román csoportnak juttatott támogatások felett.¹⁸⁶ A közigazgatási egység mellett 2001-ben létrehozták a Világszerte Élő Románok Támogatásáért Minisztériumközi Bizottságot, amely a kormány tanácsadó testületeként működik.

2013-ban fogadták el a „Világszerte élő románokkal való kapcsolattartásra irányuló stratégiát”, amely a diaszpóra és a határon túli románokkal való kapcsolatokról és célokról egyaránt beszél. A stratégia a 2013 és 2016 közötti időszakra szól. A dokumentum meglehetősen általános elveket (identitásőrzés, nyelvoktatás, hagyományőrzés, kapcsolattartás) sorakoztat fel, és a stratégiai célok megnevezésénél sem jut az általánosnál konkrétabb feladatok kijelöléséig.¹⁸⁷ Jóval komolyabb a 2017–2020-as időszakra vonatkozó „Diaszpóra – Partner Románia fejlesztésében” címet viselő stratégiai dokumentum, amely a különböző külhoni román közösségeket differenciáltabban kezeli, és a diaszpóra esetében azt hangsúlyozza, hogy hazautalásaival, szakmai tudásával miként segítheti az anyaország fejlődését. A stratégiai dokumentum konkrét akciótervvvel és megvalósítási dátumokkal operál, melyek elsődlegesen a diaszpóra Románia gazdasági életbe történő

¹⁸⁵ Lásd erről részletesen: Kiss Ágnes, „Románia határon túli románságpolitikája az 1990–2004 között hatályos jogszabályok tükrében”, *Magyar Kisebbség*, 1–2. szám (2005).

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ „Strategia privind relația cu românii de pretutindeni 2013–2016 (A világszerte élő románokkal való kapcsolattartásra irányuló stratégia 2013–2016)” (Ministerul Afacerilor Externe Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni, 2013), <http://www.dprp.gov.ro/wp-content/uploads/2014/03/Strategie-2013.pdf>.

bevonására, illetve a diaszpóra virtuális térben való összefogására irányulnak.¹⁸⁸

A román diaszpórapolitika összegzéseként megállapítható, hogy a külföldön élő románok csoportjai közül az ország számára egyértelműen a határon túli, azon belül is a moldovai románok képezik a legfontosabb célcsoportot, jóllehet a legtöbb dokumentumban a határon túli és a diaszpórában élő románok azonos kategóriában szerepelnek. A terminológia zavaros (a „világ bármely részén élő románok” elviekben a Románián belül élő románokat is jelentheti, hívja fel a figyelmet Kántor és Pászánk), nemzeti stratégiát pedig nehéz kiolvasni a román szabályozásokból. Ezek alapján juthatunk arra a konklúzióra, hogy a román diaszpórapolitika leginkább belpolitikai célokat szolgál.¹⁸⁹ A legújabb elvándorlási hullám Romániát ugyan kifejezetten erőteljesen érinti, és noha ennek felismerése megtörtént, egyelőre elsősorban deklaratív szinten fogalmazódtak meg az erre adandó válaszok. A 2020-ig szóló stratégiai dokumentum a diaszpóra anyaországi fejlesztésébe való bevonásáról ugyan ígéretesnek tűnik, és egy-két projekt (pl. Diaspora Start-up, Competitive Romania) már elindult, ezek eredményeiről még nem rendelkezünk információval.

3.2.5. Szlovákia

A szlovák diaszpóra fejlődéstörténete a klasszikus közép-európai mintázatot követi, és a magyar diaszpórára abban az értelemben is nagyon hasonlít, hogy a legnépesebb szlovák diaszpóra az Egyesült Államokban él. Az emigráció által létrejött külföldi szlovák közösségek mellett Szlovákia esetében is beszélhetünk határon túli szlovákokról, akik a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén szétszórt közösségekben élnek.

¹⁸⁸ „Diaspora – Partener Pentru Dezvoltarea Romaniei (Diaszpóra – Partner Románia fejlesztésében)” (Ministerul Afacerilor Externe Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni, 2016), <http://www.dprp.gov.ro/wp-content/uploads/2016/11/viziune-29.11.2016-.pdf>.

¹⁸⁹ Kántor–Pászánk, „A határon túli románok és a románok státusztörvényei”.

Külön említést érdemel, hogy a csehszlovák állam története miatt a csehországi szlovákok egy olyan külhoni szlovák alcsoportot alkotnak, amelyek „külhoniiséga” igen rövid történetre tekint csak vissza. Az összes külföldi szlovák számát a szlovák hatóságok 1,5-2 millióra becsülik.

Mint eddig mindegyik tárgyalt ország esetében láttuk, Szlovákia is beillesztette alkotmányába a külföldön élő szlovákokért vállalt anyaországi felelősséget. Az Alkotmány 7(a) cikke így szól: „A Szlovák Köztársaság támogatja a külföldön élő szlovákok nemzeti öntudatát és kulturális identitását, továbbá pártolja az e cél elérésére létrehozott intézményeiket és az anyaországgal való kapcsolattartást.” A külföldön élő szlovákok különböző csoportjairól az Alkotmány tehát nem tesz említést.

A szlovák diaszpórapolitika törvényi keretéhez hozzátartozik az 1997-ben elfogadott, majd a magyar státustörvényre való reakcióként 2005-ben módosított szlovák státustörvény. A törvény alapján a szlovák felmenőkkel rendelkező személyek (3. generációig) kérvényezhetik a „külföldön élő szlovák státust”, és kapnak róla tanúsítványt is. A jogszabály tehát egyszerre státustörvény, kedvezménytörvény és honfitársi jogszabály,¹⁹⁰ és fontos kitétele, hogy nem szűkíti le az érintettek körét a határon túli szlovák kisebbségekre, hanem a diaszpórára is érvényes. A törvény által garantált kedvezmények között letelepedés, munkavállalás, tanulás, illetve utazási kedvezmények szerepelnek. Annak ellenére, hogy a törvény minden külföldön élő szlovákra érvényes és viszonylag bőkezű a biztosított kedvezményeket illetően, nagyon kevesen (2005-ig csak tízezen) éltek a státustörvény adta lehetőséggel, és váltották ki szlovákkártyájukat.

A korai státustörvény magyarázata az, hogy Szlovákia már a függetlenedéskor kedvezni kívánt a főleg észak-amerikai diaszpórának, bízva abban, hogy tőkét és politikai lobbijt fognak biztosítani Szlovákiának. Ez azonban naiv elvárás volt, ugyanis az amerikai és kanadai szlovák diaszpóra, bár számszerűleg nem jelentéktelen, a más közép-

¹⁹⁰ Halász Iván, „Szlovákia, a külföldön élő szlovák állampolgárok és a határon túli szlovákok kapcsolatai” (Europa Institut Budapest, 2005), <http://www.europainstitut.hu/index.php/24-sonstiges/915-allampolgarsag-halasz>.

európai (például lengyel, magyar) diaszpóráknál nagyobb mértékben asszimilálódott, illetve megosztottabb is.¹⁹¹

Az állampolgársági szabályozás Szlovákia esetében nem vizsgálható a 2010 utáni magyarországi állampolgársági törvénymódosítás figyelembevétele nélkül. 2010-ig bezáróan Szlovákia lehetővé tette a kettős állampolgárságot, azonban fontos kitétel, hogy szlovákiai lakóhely nélkül nem volt lehetséges az ország állampolgárává válni. Szlovákiai lakóhely nélkül tehát nem válhatott senki szlovák állampolgárrá, de a többes állampolgárságot tolerálta a rendszer. Ugyanakkor kedvezményesen honosodhattak a korábbi csehszlovák állampolgárok, azok, akik a csehszlovák államszövetség idején elvesztették csehszlovák állampolgárságukat, illetve azok, akik az 1997-es státustörvény értelmében szlovákkártyával rendelkeztek. Esetükben a törvény nem követelt meg az állampolgárság felvétele előtt nyolc év szlovákiai tartózkodást (ami a nem szlovák származású kérelmezőkre viszont vonatkozott), csak hároméves helyben lakást, illetve nem mentesültek a nyelvtudás bizonyításának követelménye alól sem. Nem volt tehát kifejezetten könnyű a szlovák származásúak honosodása 2010 előtt sem.

A 2010-es szigorítás a magyar állampolgársági törvény módosítására volt válaszreakció. Mivel Magyarország lehetővé tette, hogy a külföldön élő magyarok magyarországi lakóhely nélkül is állampolgárokká váljanak, Szlovákia úgy módosította a törvényt, hogy azok a szlovák állampolgárok, akik valamely más ország állampolgárságát felveszik, elveszítik a szlovák állampolgárságukat. A szlovák állampolgárság elvesztésének kilátása elrettentő azoknak a szlovákiai magyaroknak, akik Magyarországra való áttelepülés nélkül szeretnék felvenni a magyar állampolgárságot, ugyanakkor a szlovák törvénymódosítás nemcsak a magyar nemzetiségű szlovák állampolgárokat hozza nehéz helyzetbe, hanem például a cseh és szlovák kettős állampolgárokat is, valamint azokat a szlovákokat, akik szlovák állampolgárságukat megtartva külföldön élnek, és a lakóhelyük szerinti országban állampolgárságot szereztek. 2010 óta tehát Szlovákia tiltja a kettős állampolgárságot.

¹⁹¹ Ibid.

A szlovák diaszpórapolitika intézményi reprezentánsa a Külügyminisztérium, illetve a státustörvény 2005-ös módosításával¹⁹² létrehozták a külföldön élő szlovákok hivatalát. A kormányzati struktúrák mellett már 1995-től létezik a House of Expatriate Slovaks, azaz a külföldön élő szlovákok háza, amelynek célja a kulturális együttműködések koordinálása és a külföldi szlovák intézmények támogatása.¹⁹³

A diaszpórával való kapcsolattartás és dialógus biztosítása a Magyar Állandó Értekezletre nagyon hasonló keretben történik. 1999 óta létezik a Szlovák Köztársaság és Külföldi Szlovákok Állandó Értekezlete, amelyet évente rendeznek meg, azonban a szlovák állam részéről általában alacsonyabb szintű politikai szereplő szokott részt venni rajta (a magyar kormányok miniszterelnöki szinten is képviselik magukat, Szlovákia esetében többnyire államtitkári szintű részvétel van). A Szlovák Állandó Értekezleten 2002-ben a résztvevők létrehozták a Külföldi Szlovákok Világszövetségét. Ez 98 tagszervezetből áll, amelyek 23 országból kerülnek ki. A szervezet célja a külföldön élő szlovákok érdekeinek koordinált képviselete.¹⁹⁴ Szintén az Állandó Értekezlet kezdeményezte a külföldi szlovákok múzeumának létrehozását 2016-ban.¹⁹⁵

A szlovák diaszpórapolitikáról a következő megállapítások tehetők. Az ország nagyszámú és a közép-európai országokéhoz hasonló struktúrájú diaszpórával bír. Az ország függetlenedését követő években a szlovák politikai elit bízott abban, hogy – kivált az Észak-

¹⁹² A 2005-ös törvénymódosítás szintén egy magyar törvénykezésre, a magyar státustörvényre volt válaszreakció, de mivel a diaszpórapolitika szempontjából ez kevésbé releváns, ezért részleteiben ezt nem tárgyalom.

¹⁹³ Dagmar Kusa, „The Slovak Question and the Slovak Answer”, in *Citizenship Policies in the New Europe*, ed. Rainer Bauböck, Bernhard Perchinig és Wiebke Sievers (Amsterdam University Press, 2009).

¹⁹⁴ Halász, „Szlovákia, a külföldön élő szlovák állampolgárok és a határon túli szlovákok kapcsolatai”.

¹⁹⁵ „Centre for Slovaks Abroad Founded in Bratislava”, [spectator.sme.sk](https://spectator.sme.sk/c/20372025/centre-for-slovaks-abroad-founded-in-bratislava.html), October 31, 2016, <https://spectator.sme.sk/c/20372025/centre-for-slovaks-abroad-founded-in-bratislava.html>. Letöltve: 2017. május 21.

Amerikában élő szlovák diaszpóra – intenzíven bekapcsolódik majd az ország gazdasági fejlesztésébe, illetve lobbierőket fog mozgósítani a szlovák nemzeti érdekekért. Emiatt az első évtizedben az ország külföldön élő szlovákokat érintő politikájában a diaszpóra és a határon túli szlovákok nem váltak szét, a biztosított kedvezmények és szimbolikus gesztusok egyformán érintették a két csoportot. A nyugati szlovákokhoz fűzött remények azonban hamar szertefoszlottak, így a diaszpórapolitika is elvesztette kezdeti lendületét. A magyar státustörvény elfogadására, illetve a magyar állampolgársági törvény módosítására adott szlovák válaszreakciók arra engednek következtetni, hogy a szlovák diaszpórapolitika nagymértékben az ország szomszédsági- és külpolitikájának függvénye, afféle reaktív szakpolitika, amelyben a külföldi szlovákok támogatása többnyire szimbolikus gesztusokban merül ki. Az országot a többi közép-európai államhoz hasonlóan intenzíven érintő legújabb migrációra még diskurzus szintjén sem keresi a választ Szlovákia. Ugyanakkor a külföldi szlovákok proaktív szereplőkké tudnak előlépni a szlovák diaszpórapolitika gyakran légüres terében, amelyre a szlovák állam partnerként reagál.

3.2.6. Szlovénia

Szlovénia diaszpórájának fejlődése szintén az Osztrák–Magyar Monarchia területéről való 19. század végi kivándorlási hullámmal kezdődött meg, amit a világháborús menekültek egészítettek ki. Szlovénia helyzete ugyanakkor abból a szempontból egyedi az eddig tárgyalt országokhoz képest, hogy a jugoszláv időkben az ország inkább bevándorlási célpont volt, hiszen gazdasági mutatói felülmúlták a jugoszláv tagállamokét. Mivel a szlovéniai függetlenség nem torkolt a többi exjugoszláv államéhoz hasonló háborúba, a kivándorlás 1990-t követően sem indult be. Szlovénia területéről nagyobb mértékű kivándorlás 1945-öt követően ezért csak 2004 után kezdődött (ezres nagyságrendről beszélhetünk), aminek eredményeként ma az EU országaiban kb. 40 000 szlovén állampolgár

él.¹⁹⁶ Az elvándorlók többnyire a magasan képzettek köréből kerülnek ki. A diaszpóra mellett Szlovénia esetében is fontos tényező a határon túli szlovénok kérdése; a legfontosabb ilyen szlovén közösségek Olaszországban és Ausztriában élnek, de a többi, Szlovéniával szomszédos országban is vannak kisebb (és kevésbé szervezett, illetve erősebben asszimilálódott) szlovén kisebbségek.

Szlovénia alkotmányának 5. cikke szól a külföldön élő szlovénokért vállalt anyaországi felelősségről: „Az állam saját területén védi az ember jogait és alapvető szabadságjogait, biztosítja az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség jogait. Gondoskodik az őshonos szlovén nemzeti kisebbségekről a szomszédos országokban, a kivándorolt szlovénekéről és a vendégmunkásokról, valamint elősegíti kapcsolataikat hazájukkal. (...) Azok a szlovének, akik nem szlovén állampolgárok, Szlovéniában külön jogokat és kedvezményeket élvezhetnek. E jogok és kedvezmények fajtáit és kereteit törvény állapítja meg.”

A külföldön élő szlovének jogairól tehát az Alkotmány értelmében külön törvénynek kell rendelkeznie, ez azonban csak 2006-ban született meg. Noha 1996-ban már egy határozat elfogadásra került a témában, az azonban csak a szomszédos országokban élő őshonos szlovén kisebbségek helyzetéről rendelkezett. Ezt követte egy 2002-es állásfoglalás a külföldön élő szlovénekéről.¹⁹⁷ A 2006-os törvény a külföldön élő szlovének és Szlovénia kapcsolatáról szól, és leszögezi, hogy minden szlovén, lakóhelyétől függetlenül része a szlovén nemzetnek, amelynek Szlovénia az anyaállama. A törvény szlovén státustörvényként is funkcionál, hiszen bevezeti az „állampolgárság nélküli külföldi szlovén” státusát. Az állampolgársággal nem bíró külföldi szlovének a törvény értelmében kérvényezhetik a külföldi szlovén státust, ennek

¹⁹⁶ Irina Badurashvili, „Diaspora and Government: Cases of Ireland, Italy and Slovenia”, Promoting well managed migration between the EU and Georgia (Tbilisi: Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, 2014).

¹⁹⁷ Felicita Medved, „»Unified Slovenian Nation«: Slovenian Citizenship Policy towards Slovenians Abroad”, *Minority Studies* 16, Special Issue: Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe (2013): 153–187.

feltétele a szlovén származás (ennek bizonyítása nincs specifikálva¹⁹⁸), aktív részvétel valamilyen külföldi szlovén szervezetben, és effektív kapcsolat az anyaországgal. A külföldi szlovén státusát bárhol élő szlovén kérvényezheti, a törvény nem szab területi korlátozást. A státussal kedvezmények járnak a munkavállalás, oktatás, kultúra és kutatás terén Szlovénia területén belül.

A 2006-os törvény ezenkívül a hazatelepülést is szabályozza. Ez a lehetőség olyan szlovén személyekre érvényes, akik gazdaságilag nehéz helyzetű országban élnek. Ebben az esetben Szlovénia állja a hazatelepülés költségeit, illetve bizonyos támogatásokat is ad az anyaországi integrációhoz. Ez a támogatási forma nem nevezhető kifejezetten eredményesnek, ugyanis mindössze pár argentinai szlovén család élt a lehetőséggel a kétezres évek elején.

Az állampolgársági szabályozás Szlovénia esetében kifejezetten érdekes, ugyanis „létezik is meg nem is” a külföldön élő, Szlovéniában állandó lakóhellyel nem rendelkező szlovének számára kedvezményes honosítás. Az állampolgársági törvény alapvetően azt mondja ki, hogy a külföldön élő szlovének vagy szlovén származású személyek (negyedik generációig) kedvezményesen kaphatják meg a szlovén állampolgárságot, amennyiben Szlovéniában telepednek le. Ugyanakkor a törvény lehetővé teszi az úgynevezett „kivételes egyszerűsített honosítást”, amely értelmében szlovén állampolgárság adható egyszerűsített eljárásban olyan személyeknek, akik szlovén állampolgársággal való felruházása szlovén nemzeti érdeket szolgál, és amennyiben az adott személy szlovén származású, úgy esetében a szlovéniai lakhely kritériumának nem kell megfelelni. A gyakorlatban a szlovén származású személyek állampolgárság-igénylésekor elegendő ok szokott lenni a szlovén származás ahhoz, hogy esetükben a „nemzeti érdekeket szolgáló” érvre hivatkozzanak, s mivel esetükben a szlovéniai lakóhelytől el lehet tekinteni, így ha törvényi szinten nem is explicit, a gyakorlat-

¹⁹⁸ Dejan Valentinčič, „Slovenia’s Attitude Towards Slovenian Minorities in Neighbouring Countries”, *European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans* 6, no. 2(11) (2014): 63–83.

ban mégis működik a külföldi szlovének lakóhely nélküli állampolgárság-szerzése.¹⁹⁹

A külföldön élő, szlovéniai lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok szavazati joggal is rendelkeznek. Levélszavazásra, illetve diplomáciai és konzuli képviseleteken személyes szavazásra van lehetőségük a parlamenti és elnökválasztások alkalmával. Szavazataikat ahhoz a választókerülethez számolják, ahol nekik vagy felmenőiknek a legutolsó lakóhelyük volt, ha ezt nem lehet megállapítani, akkor az állampolgár maga választhatja ki a választókerületet.²⁰⁰

A szlovén diaszpórapolitika intézményi felelőse a Külhoni és a Diaszpórában Élő Szlovének Kormányhivatala, amely önálló, egyik minisztérium alá sem rendelt kormányzati egység. A 2006-os státustörvény értelmében élén tárca nélküli miniszter áll, korábban államtitkári szintű vezetője volt. A hivatal felelős a külföldi szlovén közösségekkel való kapcsolattartásért és együttműködésért, illetve támogatásukért.²⁰¹ A diaszpóra oldaláról 1991 óta létezik a Szlovén Világkongresszus, amely a külföldi szlovének fő ernyőszervezeteként jött létre, de tevékenysége elsősorban szakmai konferenciák szervezésében nyilvánul meg.²⁰² A 2006-os státustörvény létrehozta a Külföldi Szlovének Tanácsát és a Szomszédos Országokban Élő Szlovének Tanácsát, mindkettőt a szlovén kormány és a külföldi szlovénekkel való egyeztetés céljából. Mindkét tanácsnak a miniszterelnök az elnöke, a tagok pedig a hazai kormányzati szférából és az érintett közösségekből kerülnek ki.²⁰³

¹⁹⁹ Medved, „»Unified Slovenian Nation«: Slovenian Citizenship Policy towards Slovenians Abroad”.

²⁰⁰ Matej Accetto, „Access to Electoral Rights Slovenia”, EUDO Citizenship Observatory Country Reports (Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, 2013), <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=1318-Slovenia-FRACIT.pdf>.

²⁰¹ „Areas of Activity | Government's Office for Slovenians Abroad”, http://www.uszs.gov.si/en/areas_of_activity/. Letöltve: 2017. május 24.

²⁰² Badurashvili, „Diaspora and Government: Cases of Ireland, Italy and Slovenia.”

²⁰³ Medved, „»Unified Slovenian Nation«: Slovenian Citizenship Policy towards Slovenians Abroad.”

A kétezres évek elejétől beinduló új migrációs hullámra és annak kihívásaira Szlovénia – a többi közép-európai állammal szemben – szinte az első perctől kezdve keresi a választ. Dokumentumok szintjén 2008-ban a külföldön élő szlovének és Szlovénia kapcsolatáról fogadtak el egy stratégiát, amelyet 2009-ben egy akcióterv követett a külföldön élő szlovén származású kutatókkal és szakértőkkel való együttműködésről – vagyis a magasan képzettek elvándorlását valóban hamar felismerték, és próbálták kezelni. Az akcióterv eredménye lett többek között az is, hogy a szlovén tudományos tanácsba is meghívták a külföldön élő szlovén kutatókat, ezáltal próbálva meg bevonni őket az anyaországi tudománypolitikába. 2010-ben egy másik akciótervet is elfogadtak, amely a szomszédos államokban és a külföldön élő szlovén fiatalok támogatásáról szól.²⁰⁴ Az akcióterv célja a másod- és harmadgenerációs szlovén fiatalok identitáserősítése, amely nyelvtanulással és csereprogramok keretében valósulhat meg.

Az új emigrációra való reagálás nem csak szimbolikus gesztusokban és az anyaországi kapcsolatok megerősítésében testesül meg, hanem Szlovénia próbálkozik a külföldi tőkeerős szlovénokban rejlő gazdasági lehetőségek kihasználásával is. Ennek példái a 2003-ban Slovene Business Network Initiative és a 2004-ben Business Development Council for Slovenes from Abroad néven indult kezdeményezések, amelyek a diaszpórapolitika kifejezetten profitorientált projektjei.²⁰⁵

Szlovénia viszonylag kis diaszpórával rendelkezik, amelynek 1945 óta lényegében a kétezres évek elejéig nem volt jelentősebb utánpótlása. A diaszpórapolitika törvényi, intézményi és szimbolikus szinten is összefonódik a határon túli őshonos szlovén kisebbségekkel, a különböző külföldi közösségek között különbségtétel ezeken az elemzési szinteken nem látható. Ez alól egyedül a legújabb migráció kihívásai-

²⁰⁴ „Legislation | Government’s Office for Slovenians Abroad”, <http://www.uszs.gov.si/en/legislation/>. Letöltve: 2017. május 15.

²⁰⁵ Badurashvili, „Diaspora and Government: Cases of Ireland, Italy and Slovenia”.

nak kezelése, illetve az abban rejlő potenciál kihasználásának kezdeti lépései a kivételek, amelyek elsősorban nyilvánvalóan a legújabb diaszpóracsoportokat célozzák.

3.2.7 Következtetések

A bemutatott közép-európai esetek alapján a következő megállapítások tehetőek a régió diaszpórapolitikáiról. A diaszpóra fejlődéstörténetében a 20. század közepéig a kivándorlási hullámok hasonló jellemzőkkel bíró diaszpóráközösségeket eredményeztek minden vizsgált ország esetében, a „szétfejlődés” 1945 után következett be, amikor különböző okozatú és volumenű kivándorlási hullámok eredményeként különböző karakterű emigránsok váltak a diaszpóra részévé. Az 1990 utáni időszak egy újabb nagy választóvonalat jelent, hiszen ekkor megint csak nagyon eltérő az egyes országok esetében, hogy mikor és milyen karakterű csoportok vándoroltak vagy menekültek el az országból.

Közös diaszpórapolitikai vonásnak tekinthetjük azt, hogy 1945 és 1990 között az anyaországok nem vagy csak alig tartottak fent kapcsolatot a diaszpórában élőkkel, illetve egyes időszakokban kifejezetten ellenséges volt a diaszpóra nemzeti és/vagy demokratikus csoportjainak az anyaországi kommunista vezetéshez való viszonya. Emiatt csak 1990 után beszélhetünk valódi diaszpórapolitikákról a tárgyalt országok esetében. További közös jellemzőnek tekinthetjük azt, hogy a diaszpóra felé irányuló politika nagymértékben összefonódik az anyaország határon túli nemzeti kisebbségei felé irányuló politikákkal, mind szimbolikus, mind törvényi, mind intézményi értelemben. Az eltérések viszont jól megragadhatóak abban, hogy milyen mértékű összefonódásról beszélhetünk az egyes országok esetében a kétféle külföldön élő népességet célzó politikák területén.

Láthattuk, hogy mindegyik tárgyalt ország alkotmányában szerepel valamilyen formában a külföldön élő „nemzetrészek” iránti felelősségvállalás, abban viszont már különbségeket látunk, hogy külön említik-e a diaszpórát és a szomszédos államokban élő kisebbségeket,

vagy osztatlan csoportként kerülnek említésre. Szintén minden ország esetében láttuk, hogy valamilyen törvény keretében kezeli a külföldön élők státusát. Ezek a legtöbb esetben szó szerint státustörvények, a szerb és a román törvényt kivéve, amelyek nem hoznak létre valódi külhoni „státust”. A közép-európai státustörvények közül a szlovák, a szlovén és a horvát egyaránt vonatkozik a diaszpórában élőkre és a régióban élő határon túli közösségekre, míg a lengyel csak a posztoszovjet térségben élő lengyel kisebbségekre.

Az alfejezetben az állampolgársági szabályozásokat is vizsgáltam abból a szempontból, hogy lehetővé teszik-e az anyaország állampolgarságának felvételét anyaországi lakóhely megléte nélkül. Ez a kitétel azért fontos, mert a frissen kivándorolt csoportokat kivéve a diaszpórában élőknek csak ritkán van anyaországi lakóhelye. A vizsgált országok közül egyedül Szlovákia nem teszi lehetővé a kedvezményes honosításnak ezt a fajtáját, ám ismételten hangsúlyozni kell, hogy a szlovák szabályozást a magyar állampolgársági törvény reakciójaként kell értelmezni, és nem elsősorban a szlovák diaszpóra iránti viszonyulásként. Szlovénia esetében hivatalosan nincs mód a kedvezményes honosításra, ugyanakkor a törvénynek vannak olyan rendelkezései, amelyek biztosítanak kiskaput a külföldön élő szlovének és szlovén származásúak számára a lakóhely nélküli állampolgárság megszerzésére.

Az is megállapítható, hogy a külföldön élő állampolgárok számára szinte mindegyik országban biztosított a szavazati jog, itt az egyetlen kivétel Szlovákia, ahol eleve nincs mód kettős állampolgárságra.²⁰⁶ A külföldön élő állampolgárok szavazati joga a kilencvenes években Horvátország esetében politikai vitákat és feszültséget okozott, Romániában pedig bizonyos időszakokban döntő fontosságúnak bizonyult a diaszpóra szavazata, ezért érzékeny kérdésnek számít, a többi országban viszont nem generál különösebb problémát a diaszpóra szavazati joga.

²⁰⁶ Ez egy leegyszerűsítő állítás, hiszen azok a szlovák állampolgárok, akik külföldön élnek, de nem vették fel a másik ország állampolgarságát (vagyis nem kettős állampolgárok), természetesen élhetnek választójoggal.

A diaszpórapolitika intézményi kerete egyes országokban stabil, máshol kifejezetten változó volt 1990 óta. Szlovákia, Szlovénia és Horvátország esetében jelenleg kormányhivatal felel a diaszpórával való kapcsolattartásért és támogatásokért, de utóbbiban sokáig külön minisztériuma volt a diaszpóranak. Romániában korábban szintén létezett diaszpóraügyi minisztérium, jelenleg azonban a külügyminisztériumhoz tartozik a felelősségi terület. Csakúgy, mint Lengyelországban, ahol viszont a Szenátus hagyományosan igen aktív a diaszpórát érintő ügyekben, így ez a két testület osztozik a szakpolitika irányításán. Szerbiában jelenleg szintén saját minisztériuma van a diaszpóranak. Az intézményi kerethez tartoznak a diaszpórával való dialógus biztosítását szolgáló fórumok is, amelyeket mindegyik országban megtalálunk valamilyen formában, Romániát kivéve.

A kétezres évektől – Szlovákiát kivéve – a vizsgált országokban láthatóak annak jelei, hogy a legújabb kivándorlási hullámra igyekeznek valamilyen választ adni az anyaországi kormányok. Jóllehet ezeket a dokumentumokat stratégiáknak nevezik ezek az országok, valójában stratégiai tervezés, arra épülő vagy építhető elemek csak elvétve találhatók a dokumentumokban. Többnyire tehát arról van szó, hogy diskurzív szinten megjelenik az új diaszpórával járó kihívásokra adandó válaszok igénye a 2000-es, 2010-es években, de valódi koncepciót egyelőre csak Szlovénia esetében látni (illetve a legutóbbi, 2017-es román stratégia mögött feltételezhetünk valós tervezési munkát, ám ennek valódiságáról és komolyságáról még nem lehet ítéletet mondani).

A papírforma szerinti jellemzők alapján tehát azt mondhatnánk, hogy a közép-európai országok diaszpórapolitikája nagyon hasonló, hiszen szinte mindegyik esetében ugyanazokat az elemeket fedezzük fel. Ennek ellenére mégis azt gondolom, hogy a lényeg a részletekben rejlik, nem a deskriptív adatokban. Összehasonlításban, elemekre lebontva bármennyire hasonló például a horvát és a lengyel diaszpórapolitika, ha számításba vesszük a kilencvenes években a horvát diaszpóra mobilizációját és annak politikai következményeit, illetve azt, hogy a lengyel diaszpórapolitika kevésbé politizálódott át, és a belpolitikára nincs lényegi hatással, a két eset mégiscsak lényegileg különbözik egymástól. Ugyanígy azt sem mondhatjuk, hogy a leginkább (hol

kül-, hol bel-) politikai célokat szolgáló román diaszpórapolitika egy tőről fakad akár a szlovén, akár a szerb példával. Végül a szlovák diaszpórapolitika visszafogottsága ugyan papírforma szerint közel állhatna a román vagy a szlovén példához, ebben az esetben viszont nem tekinthetünk el attól a ténytől, hogy a szlovák diaszpórapolitika jellemzői nagymértékben a magyar nemzetpolitikai lépésekre adott szlovák politikai reakciók eredményei. Az alfejezet konklúziója tehát az, hogy noha rengeteg közös vonás található a közép-európai államok diaszpórapolitikáiban, nem lehet azokat az egyes országok sajátos helyzete, történelmi öröksége, belpolitikai szembenállásai vagy akár kényszerhelyzetei (például balkáni háborúk) figyelembevétele nélkül vizsgálni. A differenciáltabb vizsgálati fókusz viszont rávilágít ezeknek a diaszpórapolitikáknak a különbözőségeire, egyediségére.

Ha a gamleni tipológiában szeretnénk elhelyezni a közép-európai diaszpórapolitikákat, akkor többségük a jogkiterjesztő és a kapacitásépítő típusba sorolható be, hiszen az állampolgárság és a szavazati jog kiterjesztése (jogkiterjesztés) a szlovák esetet leszámítva mindenhol megjelenik, és minden esetben léteznek támogatási formák, valamint szimbolikus gesztusok (kapacitásépítés) a diaszpóra felé. Kötelezettségbehajtásra a horvát és a román eset lehet példa a diaszpóra szavazati potenciálja miatt, gazdasági vagy egyéb erőforrás-kiaknázásra egyelőre minden ország esetében csak tervek vannak. Azonban, csakúgy, mint az előző alfejezetben tárgyalt klasszikus diaszpórapolitikáknál, a közép-európaiaknál is időben változott az, hogy éppen melyik aspektus jellemezte erőteljesebben a diaszpórapolitikát. Éppen ezért az egyértelmű kategorizáció helyett (vagy mellett) érdemes a diaszpórapolitika történeti fejlődését, fontosabb fordulópontjait is figyelembe venni. Ezt a célt szem előtt tartva a következő fejezetben a magyar diaszpórapolitika történeti dinamikáját mutatom be.

4. MAKROSZINT I.

Magyarország és a diaszpóra (1880–2010)

Az első fejezetben a magyar diaszpóra fejlődéstörténete tárgyalása-kor láttuk, hogy az első, a diaszpóra megalapozására alkalmas kivándorlási hullám a történelmi Magyarország területéről a 19–20. század fordulóján következett be, ezt követően pedig két nagyobb (1945–47, 1956), illetve más időszakokban folyamatos, ám kis volumenű hullámokban hagyták el az országot a kivándorlók. Ebben a fejezetben azt tekintem át, hogyan válaszolt Magyarország a kivándorlás jelenségére, illetve milyen viszony állt fent Magyarország és a külföldön kialakuló magyar közösségek, szervezetek, csoportok között. Alapvetően a magyar kormányzatok hivatalos programjai jelentik a vizsgálódás tárgyát, ugyanakkor – amennyiben az adott időszakban releváns – a különböző szakmai vagy civiljellegű diaszpórapolitikai kezdeményezéseket, programokat is érintem.

4.1. 1880–1918

Torbágyi Péter – a Pallas Lexikon kivándorlásdefiníciójára hivatkozva – amellett érvel, hogy a századfordulón a liberális politikai gondolkodás az emberi jogokkal kapcsolta össze a kivándorlás szabadságát, ennek megfelelően a 19. század végi kivándorlást, legalábbis annak első éveiben nem övezte társadalmi-politikai ellenállás vagy rosszallás. Az 1880–1900 közötti évtizedekben egyébként is alacsonyabb intenzitású volt még a kivándorlás, mindössze pár száz fő hagyta el az országot

évente, és ez jótékonyan hatott a társadalmi (gazdasági, etnikai) feszültségekre, csökkentette azokat.²⁰⁷

Torbágyi megállapításának némileg ellentmondanak Puskás Julianna kutatási eredményei, amelyek szerint már a kivándorlási hullám első éveitől aggodalommal figyelte a (helyi) politika a jelenséget, és ennek megfelelően a vármegyék előjárói igyekeztek rábírní az országos vezetést, hogy szigorúan lépjen fel az elvándorlás ellen. Ennek következtében már 1881-ben született egy belügyminiszteri törvényjavaslat a „kivándorlási ügynökökről”, amely ugyan a kivándorlást nem korlátozta, de szabályozta a kivándorlás megszervezésében érdekelt ügynökök működését. A kivándorlás szabadságának tiszteletben tartása a századfordulóig valóban tartotta magát, és ennek megfelelően Magyarország nem vezetett be semmilyen korlátozó intézkedést. Sőt, a kormány belső jelentéseiben a kivándorlás előnyeiről is gyakran szó esett, főként a magyar népesség országon belüli arányának növekedéséről. Azonban 1900 után tömegessé (évente több ezer fő) vált a kivándorlás, aminek következtében kezdett érzékelhetően csökkenni a férfilakosság, valamint nőni a munkaerőhiány. Ennek eredményeképpen 1903-ban elfogadásra került egy törvény, amely ugyan közvetlenül nem korlátozta a kivándorlást (az indoklás szövege ki is mondta, hogy „a magyar kormánynak sem szándéka, sem lehetősége nincs a kivándorlás meggátolására”), de a benne foglalt ellenőrzési mechanizmusok és szankciók, amelyek a kivándorlást bonyolító hajóstársaságokra és ügynökökre vonatkoztak, közvetve a kivándorlás mértékének csökkentését célozták. Paradox módon a törvény gyakorlati hatása éppen ellenkező irányba hatott, és ahogy arra Puskás rámutat, 1904-től ugrásszerűen megnőtt a kivándorlók száma.²⁰⁸

A 20. század eleji kivándorlás tehát nem indukált erőteljes politikai fellépést a magyar kormány részéről; a kivándorlási törvények inkább értelmezhetőek látszatintézkedésként, mintsem valós politi-

²⁰⁷ Torbágyi, *Magyar vándormozgalmak és szórványközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig*.

²⁰⁸ Puskás, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. 130–135. o.

kai reakcióként. Ennek oka az volt, hogy a kivándorlás, főleg az első évtizedekben, több haszonnal, mint veszteséggel járt a nemzetállami törekvések szempontjából. Mivel az országot elhagyók kétharmada nem magyar etnikumú volt, így a magyar népesség arányát javította az elvándorlás. Másrésről a kivándorlás állami ellenőrzése (amit az 1903-as törvény szabályozott) a hajóstársaságok, ügynökök, valamint a Fiumei kikötő ellenőrzésén keresztül jelentős gazdasági haszonnal is járt az állam számára. A gyakorlati politika szembehunyásos stratégiájához képest azonban a közélet, közhangulat és politikai diskurzus szintjén egészen más reakciókat találunk a 20. század elejéről. A kivándorlás mértékét szinte hisztérikusan nagyította fel a közbeszéd, és ahogy Puskás írja, szinte minden politikai párt, közéleti és tudós személy szükségét érezte, hogy a kérdésben véleményt nyilvánítson. Külön érdekesség az, hogy a kivándorlás témáját a különböző politikai oldalak (szociáldemokraták, polgári radikálisok, Függetlenségi Párt) saját politikai küzdelmeikhez is megpróbálták felhasználni: miközben a jelenség nagyságrendjét mindannyian eltúlozták, annak okait és hatásait saját ideológiájuk szerint magyarázták.²⁰⁹

Az első nagy kivándorlási hullám kapcsán nem beszélhetünk szó szoros értelmében vett „diaszpórapolitikáról”. Nemcsak azért nem, mert a fogalom (diaszpóra) ismeretlen volt a politika számára, hanem elsősorban azért, mert magával a tömeges kivándorlás jelenségével sem találkozott még korábban a magyar politika, ezért a témában pusztán tapogatózások figyelhetők meg a korszakban. A kivándoroltakkal kapcsolatban nem lehetett tudni, hogy örökre kint maradnak, vagy egy idő után visszatérnek,²¹⁰ ugyanakkor az első koncentrált magyar közösségek már az 1890-es évektől kialakulóban voltak az Egyesült Államokban.²¹¹ Mint arról már szó volt, ezek a kivándorlók

²⁰⁹ Ibid. 146–152. o.

²¹⁰ A visszavándorlás és „ingázás” jelenségéről az 1.2. alfejezetben volt szó.

²¹¹ Lásd: Puskás, *Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States*; Puskás, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*; Várdy Béla – Várdy-Huszár Ágnes, *Újvilági küzdelmek: Az amerikai magyarság élete és az óhaza* (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó Kft., 2005); Várdy Béla, *Magyarok az Újvilágban* (Budapest: A Magyar Nyelv és

többszörf a paraszti-félpaszti, illetve agrárnépességből kerültek ki, akiknek a magyarországi élete szorosan összefonódott az egyházzal és a népi vallásossággal. Ennek megfelelően a kialakuló magyar közösségek önszerveződésének egyik első lépései a magyar egyházak megszervezése, illetve a templomépítések voltak.

A korabeli „diaszpórapolitika” aktorai ennek megfelelően az egyházak voltak, amelyek valóban egyrészt kapocsként szolgáltak Magyarország és a kivándorolt magyarok között, másrészt pedig az egyházak játszották a legfőbb szerepet az etnikai identitás fenntartásában és reprodukálásában az új hazában. Az iskolák megszervezése, a magyar nyelv tanítása és a magyarságról szóló alapvető ismeretek átadása a második generációnak az egyházakon keresztül vagy azok közreműködésével történt. A magyar egyházak megszervezésének alulról induló kezdeményezését követően általában valamelyik amerikai egyház keretein belül szerveződött meg a helyi magyar egyház, és a Magyarországról való lelkész vagy pap meghívása is az amerikai egyházon keresztül valósult meg.

Érdekes adalék a korabeli, az egyházakon keresztül megvalósuló magyar „diaszpórapolitika” prioritásaihoz, hogy Magyarországról nézve a Monarchiából kivándorolt nemzetiségek magyarosításának eszközeként kínálkozott a kivándorolt népesség magyar egyházakban történő megtartása. Ennek a törekvésnek az 1901–1902-ben indított amerikai magyar akció adta a keretét, amelynek Klebelsberg Kunó volt a kidolgozója.²¹² Az amerikai akció a Monarchia területéről kivándorolt nemzetiségek amerikai mozgalmait kívánta ellensúlyozni, a külföldön működő magyar intézmények közvetett, egyházi és társadalmi szervezeteken keresztüli támogatásával. Az akció célja volt, hogy a kivándorolt nemzetiségeken belül mesterségesen fenntartsák az ellentéteket, ezáltal akadályozva a nemzeti egységet megvalósítani kívánó mozgalmakat. Az amerikai akciónak ezért több ága volt.

Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000); Fejős, *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940*.

²¹² Bárdi Nándor, *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről* (Csíkszereda: Pro-Print, 2013). 269–270.

A nemzetiségekre (ruszin, szlovák, román) összpontosító akciók mellett a magyar anyanyelvű kivándoroltak egyházi és társadalmi támogatása is célként jelent meg az amerikai akcióban.²¹³ Szintén a magyar kultúrnacionalizmus fenntartását szolgálta a kivándoroltak körében az a gyakorlat is, hogy a vegyes (pl. szlovák–magyar) kezdeményezésre alakuló egyházakhoz igyekeztek magyar papot vagy lelkészt szolgálatba küldeni, a nemzetiségekhez pedig olyan nemzetiségi papot, aki „hazafias szempontból” megbízható volt, azaz a nemzetiségeket magyarosította Amerikában is. Ugyanakkor az is gyakran megesett, hogy a magyarul jól beszélő nemzetiségi papok a kinti nem magyar közösségekben erősödtek meg nemzetiségi identitásukban, és váltak a nemzeti eszme és a magyarellenesség legnagyobb szószólóivá.²¹⁴ Makkai Béla ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a századforduló tengerentúli kivándorlói mellett a szomszédos régiókba (Horvátország, Ó-Románia, Bosznia-Hercegovina) is tízezres számban mentek magyarok, akik esetében a „nemzetmentő tervek” a fizikai közelség, így a magyar kormány hathatósabb ellenőrzési képessége miatt nagyobb sikerre voltak ítélve. Az ide kivándorolt magyarok számára indította a magyar kormány – az amerikai akció mintájára – a romániai, a szlavóniai, majd a boszniai akciókat.²¹⁵

Az amerikai magyar akció indítása nagyjából egybeesett a Kivándorlási Tanács és a Kivándorlási Alap létrehozásával, amin kívül még a Julián Egyesület, a Kőrösi Csoma Sándor Szövetség és a Szent László Társaság foglalkoztak a kivándorolt magyarokkal, elsősorban a Magyarországgal való kapcsolatuk fenntartásával.²¹⁶ 1904 és 1907 között a kivándorlók számára külön hírlap is létezett, a *Kivándorlási Értesítő*,

²¹³ *Iratok a nemzeti kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. 1900–1903* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1964), <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1302>. 221. oldal 1-es jegyzet

²¹⁴ Puskás, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. 270–283. o.

²¹⁵ Makkai Béla, *A kivándorolt magyarság anyaországi támogatása a 20. század elején – Ploiești példáján* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002).

²¹⁶ Bakos István, *Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000* (Lakitelek: Antológia Kiadó, 2016).

amely egyrészt a kiutazási lehetőségekről, amerikai munkalehetőségekről és a munkás világ híreiről tudósított, másrészt viszont az otthonmaradást is propagálta, erről tanúskodik a lapszámok alján olvasható „Magyarok, ne hagyjátok el hazátokat!” felkiáltás.²¹⁷

Puskás Julianna felhívja arra a figyelmet, hogy a kint letelepedett magyar közösségek igényelték volna Magyarország egyéb jellegű támogatását. Az iskolaalapítások kapcsán például talált olyan forrást, amely arról tanúskodik, hogy az amerikai magyarok kérték a magyar kormánytól, hogy anyagilag támogassa az iskoláik fenntartását, vagy legalább küldjön nekik tankönyveket, óvónőket, tanítókat. Magyarországon azonban nem volt hosszú távú tervezés a kivándorolt magyarokkal kapcsolatban, a kint maradókról pedig az volt az általános vélemény, hogy a második generáció megtartása magyarnak úgysem lehetséges.²¹⁸

4.2. 1918–1945

A két világháború közötti magyar „diaszpórapolitika” meglehetősen differenciált képet mutat. Létezik egyrészt a kérdésnek egy olyan olvasata, amely a nemzetközi migrációs folyamatok felől közelíti meg Magyarországot és a kivándorolt magyarok viszonyát. Az első világháború során és azt követően drasztikus változások álltak be a nemzetközi migrációban. Ennek oka elsősorban az Egyesült Államok bevándorlási politikájának szigorodása volt, amely a közép- és délkelet-európai országokat érintette a leginkább. Emellett a háború és annak következményei (hadköteles korú állampolgárok kivándorlásának tiltása, a háborús emberveszteségek következtében fellépő munkaerőhiány) is szerepet játszottak a kivándorlás mértékének jelentős csökkenésében. Ennek megfelelően a magyarországi kivándorlás 1920 utáni megtorpanását is a nemzetközi folyamatok, illetve az amerikai izolációs

²¹⁷ Kivándorlási Értesítő, 1907–1909, Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilm- és Fényképtár.

²¹⁸ Puskás, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. 278. o.

politika tükrében kell elsősorban értelmezni. A nagy gazdasági világválság kitörésének szintén lett következménye a migrációs trendekre: mivel a munkalehetőségek visszaestek, az Amerikából Európába történő visszavándorlás soha nem látott mértéket öltött 1929 és 1934 között. Magyarországon a harmincas évek elejére a visszavándorlás már aggasztani is kezdte a kormányt, és a belügyminiszter arra szólította fel a külképviselőket, hogy igyekezzenek a külföldön élő magyarok deportálását és hazavándorlását megakadályozni.²¹⁹ A két világháború közötti időszakban tehát a kivándorlás alacsony intenzitása miatt a kivándorlás- és népesedéspolitikai nem állt a magyar kormányok fókuszában, sőt, inkább a tömeges hazatelepülés megakadályozása lett a prioritás, legalábbis a korábban kivándorolt, főleg a paraszti és a munkásosztályhoz tartozó magyarokkal kapcsolatosan.

A politikai diskurzusban ez természetesen nem vagy nem így jelent meg. A korabeli nacionalista beszédmód a külföldre szakadt magyarokat magyarságuk megtartására, és Magyarország és a „magyar ügy” külföldről való segítésére buzdította. A velük való kapcsolattartás intenzív jellegét, illetve a róluk-végleg-le-nem-mondást mutatja az is, hogy a nagyobb magyar közösségekben (a teljesség igénye nélkül: New York, Cleveland, Chicago, Montreal) konzulátusokat működtetett az állam, a magyar sajtóban pedig rendszeresen jelentek meg szemlék a nyugati magyarság híreiből.²²⁰

Az alacsony intenzitású kivándorlás ugyanakkor nem jelenti azt, hogy teljesen megszűnt volna a jelenség. A magasan képzett, értelmiségi réteget nagyon is érintette az elvándorlás a két világháború között, és ahogy arról már szó volt, a határon túlra került magyarlakta területekről is tömegek indultak útnak.²²¹ A két világháború közötti időszakban az értelmiségi kivándorlókhoz való magyarországi hozzáállás meglehetősen különbözik attól, amit az előzőekben Puskás Julianna kutatásaira hivatkozva a tömeges visszavándorlás meg-

²¹⁹ Ibid. 171.o.

²²⁰ Lásd: MTI Hírárchívum 1920–1941, <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>.

²²¹ 1.2. alfejezet.

akadályozásáról állítottunk. Klebelsberg Kunó nemzetközi kultúr-politikájában a külföldre települt magyar tudósok és értelmiségiek központi helyet foglaltak el. A külföldi magyar intézetek hálózata és külföldi tanulási és kutatási célú ösztöndíjak létrehozása mellett a kultuszminiszter kívánatosnak tartotta, hogy a külföldön munkálkodó (természettudományos) tudósok hozzák haza a kint megszerzett tudásukat és a legújabb tudományos eredményeket. Ezt az elgondolást a Külföldi Magyarok Szövetsége, valamint a *Külföldi Magyarság* című lap (1920–1925) is támogatta, és könyvekkel, adományokkal igyekezett a Magyarországgal szimpatizáló külföldi magyar csoportokat erősíteni, identitásuk megtartásában segíteni.²²² A Külföldi Magyarok Szövetségét 1918-ban alakították – Bakos István megfogalmazásában „a magyar közélet neves személyiségei és szervezetei” – azzal a céllal, hogy központi érdekvédelmi szervezetbe tömörítsék a világban szétszórta élő magyarokat.²²³ A KMSZ egyebek mellett célul tűzte ki, hogy 1921-ben tartsák meg a magyar világkongresszust Budapesten, de ez csak később, és már a Magyarok Világszövetsége keretében valósult meg. A *Külföldi Magyarság* című, eleinte kéthetente, majd hetente megjelenő lap az 1900-as évek elején megjelenő *Kivándorlási Értesítő* utódjaként is értelmezhető. Tematikájában alapvetően a külföldön gyökeret eresztett magyar rétegeknek szólt, erre következtethetünk a lapszámok alján olvasható „Maradj mindig mindenütt magyar!” felhívásból. Tájékoztatót a Magyarországot érintő nemzetközi hírekről (különösen a népszövetségi tárgyalásokról), de nagyobb hangsúllyal szerepeltek a kivándorlással kapcsolatos hírek, a külföldi magyar szervezetek programjai, illetve a Magyarország támogatására buzdító felhívások.²²⁴ A KMSZ később megalapította a Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Irodát, amelyen keresztül a ki- és vissza-

²²² T. Kiss Tamás „A tudományos szakemberképzés támogatása nem/ ismer/t/ határokat!? (Tanulások és tapasztalatok a 20. század első feléből)”, *Felnőttképzési Szemle* IV., 1. szám, 2010. december: 42–58.

²²³ Bakos, *Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000*. 11.o.

²²⁴ *Külföldi Magyarság, 1920–1925*, Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilm- és Fényképtár.

vándorlók praktikus ügyeket (például rokonok felkutatása, szállás- és munkalehetőség) intézhettek.

A két világháború közötti években megindult a külföldön élő magyarok „hálózatosodása”. Az amerikai magyarok vezetésével beinduló szervezkedést nagymértékben inspirálta Lord Rothermere, aki írásai-
ban többek között azt fejtegette, hogy az igazságtalan trianoni béke revíziójához meg kell nyerni a befolyásos amerikai és nyugat-európai politikai köröket.²²⁵ Az ötletet az amerikai magyarok karolták fel, akik ebből a célból kezdeményezték egy világsszintű magyar szervezet létrehozását, amely a területi revízió eléréseért küzdene a nemzetközi porondon.²²⁶ 1928-ban Amerikában meg is alakult a Tengerentúli Magyarok Világszövetsége, amely az amerikai magyarság megszervezése és a magyar öntudat elmélyítése mellett azt is céljául tűzte ki, hogy demonstrációkat szervezzon, az amerikai sajtóval állandó kapcsolatban legyen, illetve a Kongresszus képviselőit meggyőzze a revízió szükségességéről.²²⁷ A Tengerentúli Magyarok Világszövetségét Perényi Zsigmond szervezte meg, aki a Magyar Nemzeti Szövetség elnöke volt 1920-tól. A Tengerentúli Magyarok Világszövetségéből indult meg a többi helyi szervezet megalakítására való felhívás, amely végül egy világsszintű szervezet létrejöttébe torkollott.²²⁸ Ez lett a Magyarok Világszövetsége, amely a második Magyarok Világkongresszusát követően intézményesült.

Az első Magyarok Világkongresszusára 1929. augusztus 22-én került sor Budapesten. A kongresszuson csak az emigráns magyarok képviselői vettek részt, a Kárpát-medencében élők nem. Ösz-

²²⁵ Lord Rothermere 1927-es híres „Magyarország helye a nap alatt” című írása a revízióban bízó magyar politikusokat a világ minden táján bizakodással töltötte el. Az írás megjelenése után az amerikai magyar lapok többször is foglalkoztak Rothermere-rel.

²²⁶ MTI Lapszemle 1927. november 15. 53. o. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm..>

²²⁷ Zeidler Miklós, „A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig”, *Századok*, 1997. 2. szám: 303–352.

²²⁸ MTI Hírkiadás 1928. április 27. 9. o., <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm.>

szesen 477-en vettek részt a gyűlésen, 77 külföldi magyar szervezet képviselőjében vagy önálló résztvevőként. A résztvevők a következő országokból érkeztek: Ausztria, Bulgária, Hollandia, Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Svájc, Anglia, Észtország, Finnország, Svédország, Lengyelország, Bukovina (sic!), Törökország, Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Argentína, Chile, Mexikó, Kuba, Ausztrália, Egyiptom, India, Perzsia (sic!).²²⁹ A gyűlésen részt vevőket Horthy Miklós üdvözölte. A kormányzó beszédének lényege az volt, hogy a külföldi magyarok igyekezzenek új környezetükben jó hírt kelteni a magyarságnak, mert ezzel tudják legjobban elősegíteni, hogy a „magyar ügynek” kedvező közvélemény alakuljon ki a világban, Magyarország pedig nagyon számít a hozzá ragaszkodó magyarok támogató munkájára.²³⁰ A kormányzó mellett Budapest főpolgármestere volt az, aki Magyarország részéről fogadta a kongresszus résztvevőit, és operatív szerepet vállalt az ülésen. A kongresszuson öt szakosztályban tanácskoztak, és noha a fő cél a revíziós célok elősegítése volt, olyan témák is előkerültek, mint a külföldi magyarok részvétele a magyar turizmus fellendítésében. Már ekkor felmerült, hogy a kongresszus alapján egy állandóan működő magyar világszervezetet is létre kell hozni, erre azonban ekkor még nem került sor.²³¹

Az első, 1929-es ülést követően a kongresszus állandó budapesti irodája látta el a külföldi magyarokkal való kapcsolattartás funkcióját, illetve többféle módon támogatta ezeket a közösségeket. Többek között folyóiratokkal, könyvekkel, tankönyvekkel látta el őket, nemzeti szimbólumokat (zászlót, jelvényeket) küldött nekik. Az iroda a másod- és harmadgeneráció megtartását kiemelt fontosságú ügyként kezelte: egy korabeli „birthright” programot is indított, amelyben az

²²⁹ Magyar Országos Tudósító (MOT) 1929. augusztus 19. 14. o., <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.

²³⁰ MTI Lapszemle 1929. augusztus 23. 4. o., <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.

²³¹ A Magyarok Világszövetsége hivatalosan valóban csak 1939-ben jött létre, ugyanakkor 1929 után számos irányagban szerepel a Magyarok Világszövetsége mint szervezet, budapesti irodacímmel, igazgatójaként pedig dr. Nagy Károly van megnevezve. Vélhetően a Világkongresszus irodáját illeték ezzel a névvel.

amerikai magyarok másodgenerációjának tagjai egy pályázat keretében magyarországi tanulmányutat nyerhettek.²³² A második világháború utáni kongresszusra 1938-ban került sor, amelyre az iroda már előkészítette a Magyarok Világszövetségét megteremtő kereteket (alapszabály, működési feltételek stb.). A gyűlésre 25 országból érkezett 670 fő (ismét csak az emigrált magyarok, a Kárpát-medenceiek nem), és összesen 1150 külföldi magyar szervezet csatlakozott az ekkor létrehozott Magyarok Világszövetségéhez. A szervezet elnöke Perényi Zsigmond lett. A találkozón Kozma Miklós korábbi belügyminiszter, a kongresszus elnöke tartott hosszú beszédet a magyar nemzet helyzetéről. A Nyugaton élő magyarokkal kapcsolatban így fogalmazott: *„Az ő érdekük és kötelességük, amit ők is, mi is szem előtt tartunk, hogy új hazájuknak, vagy a munkájukat befogadó országuknak a leglojálisabb polgárai, vagy munkásai legyenek. Tekintélyes részük ma már idegen állampolgár, (...) mi tőlük csak azt kérjük, hogy új hazájuk iránt a legnagyobb hűséggel viseltetve, ne feledjék el magyar eredetüket és szerezzenek annak és a magyar névnek becsületet, ránk pedig gondoljanak olyan testvéri szeretettel, mint amennyire őket a mi szeretetünk kíséri. (...) A közeljövő magyar programjában előkelő helyet kell elfoglalnia minden olyan be rendezkedésnek, amely a távolba szakadt magyarok felé kultúrkapcsolatot jelent. (...)”*²³³ Vagyis Magyarország részéről a nyugati magyarokkal kapcsolatban a prioritást a magyar gyökerek megtartása, a magyar kultúrához való ragaszkodás jelentette, illetve az, hogy új hazájukban lehetőségeikhez mérten próbálják Magyarország érdekeit (a területi revíziót) elősegíteni.

Az identitásörzés céljával összhangban a Világszövetség szervezésében a kongresszus alatt kiállítás nyílt az amerikai magyarok életének bemutatása céljából, amit később ismételten megnyitottak Magyarországon. A Világszövetség megalakulását követően rendszeresen közgyűlést tartott, amelyen a külföldi szervezetek képviselői mellett a

²³² Magyar Országos Tudósító (MOT) 1938. július 18. 5. o., <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.

²³³ Magyar Országos Tudósító (MOT) 1938. augusztus 17. 6. o., <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.

budapesti kormányzat képviselői, valamint szakmai (idegenforgalmi, kereskedelmi, kulturális) szervezetek voltak jelen. Tervei között szerepelt egy Magyar Ház létrehozása Budapesten, amely a külföldi magyarok háza, egyben a Világszövetség székhelye is lenne. A hazalátogató külföldi magyar csoportok utazását és programjait is legtöbbször a Világszövetség intézte. Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a Magyarok Világszövetsége civil szervezatként, de nagyfokú politikai támogatás mellett látta el a nyugati magyarokkal való kapcsolattartás feladatát, így a korabeli diaszpórapolitika intézményesült felelősének is tekinthető. A kormányzati támogatás miatt a magyarországi (első-sorban revíziós) propaganda külföldi terjesztésében kiemelt feladata volt. Emellett azonban a külföldi magyaroknak nyújtott támogatás és kapcsolattartás terén betöltött tevékenységei tagadhatatlanok. A Magyarok Világkongresszusa a második világháború kitörése és Magyarország hadba lépése miatt nem ült össze az 1938-as második ülést követően. Mivel a kommunista hatalom ezt a gyűlést nem mentette át, a harmadik Magyarok Világkongresszusa csak a rendszerváltás után, 1992-ben ült össze.

4.3. 1945–1989

A második világháborút követő kommunista hatalomátvétel egészen új helyzetet teremtett Magyarország és a külföldön élő magyarok kapcsolatában. Az ország szovjet érdekszférába kerülve megszűnt szuverén állam lenni, következésképpen kapcsolatait, politikáját nem önállóan és függetlenül, hanem a szovjet blokk részeként alakította. Mivel a második világháborút követő emigráció (mind a „nemzeti” negyvenötös, mind a „demokrata” negyvenhetes) határozottan anti-kommunista érzelmű volt, a kommunista Magyarországhoz való viszonyulásuk nemcsak hogy ellenséges volt, de többnyire nem is tekintették a kommunista magyar kormányokat legitimnek, ezért nem kívántak a hivatalos Magyarországgal kapcsolatot fenntartani. Hasonlóképpen a magyarországi politika is ellenséget és végső soron fenyegetést látott a magát politikainak tekintő emigrációban. Az országot

több hullámban elhagyó magyarok már a menekülttáborokban elkezdtek szervezni saját köreiket. Az első, 1945-ös hullámon belül jelentős volt a katonai, illetve a nyilas emigráció, akik először saját szervezeteiket hozták létre, később azonban a nyilas szervezetek többnyire beolvadtak a katonai szervezetekbe (Magyar Szabadság Mozgalom, Magyar Harcosok Baráti Köre). Az 1947-es emigráció bár számában kisebb, de politikailag jelentősebb volt a negyvenötöshöz képest, mert ők feladatuknak tekintették, hogy a kommunisták elleni politikai küzdelmet külföldön is folytassák. Ennek céljából hozták létre például a Magyar Nemzeti Bizottmányt, amelynek az volt a célja, hogy „az elnyomott magyar népet a szabad világban képviselje”. A Magyar Nemzeti Bizottmányt az Egyesült Államokba emigrált demokrata politikusok (Nagy Ferenc, Varga Béla, Barankovics István) alapították, az amerikai kormány pedig kvázi ellenkormánynak tekintette, és félhivatalos támogatásban részesítette.²³⁴ Ez a szervezet 1957-ben szűnt meg, és helyét átvette az 1956-os kivándorlók által kezdeményezett Magyar Forradalmi Tanács.²³⁵ Az emigráns szerveződések Magyarországon az első perctől kezdve figyelte az államvédelmi szerveket, azon belül a külföldi hírszerzésen keresztül. 1947-ben a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály II. alosztályán belül működött a határon túli munka, amely kiterjedt a magyar külképviseletek ellenőrzésére, a magyar követségek védelmére, illetve a „reakciós” emigrációra vonatkozó adatgyűjtésre.²³⁶ Mivel a magyar állambiztonsági szervek emigrációval kapcsolatos tevékenységét Baráth Magdolna 2011-es tanulmánya összefoglalja, a továbbiakban erre a tanulmányra támaszkodva mutatom be röviden az 1945 utáni Magyarországi emigrációs politikáját.²³⁷

²³⁴ Csicsery-Rónai István, „Emigrációban”, *Rubicon*, 2008. 1. szám, <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/emigracioban/>.

²³⁵ Baráth Magdolna, „Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához”, *Betekintő*, 2011/3.

²³⁶ Tóth Eszter, „A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990”, *Betekintő*, 2011/2.

²³⁷ Baráth, „Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához.”

Az első években a katonai emigrációs szervezkedés tűnt a legvéleményesebbnek, azonban a demokratikus emigráció megjelenésével az ő jelentőségük csökkent, valamint egyre csekélyebb lett a nyugati támogatottságuk is. A megfigyelés mellett kimondott cél volt a Magyarországgal ellenséges emigrációs szervezetekbe való beépülés, illetve annak megakadályozása, hogy egy egységes és jól szervezett emigráns csoport kialakuljon a negyvenötösök és a negyvenhetesek összefogásával. Ennek megfelelően a beépülés célja nemcsak a hírszerzés, hanem a szervezkedések belső bomlasztása is volt, amelynek fő eszköze az aktív emigráns vezetők egymás előtti lejáratása, a köztük lévő ellentétek szítása volt. Szabó Juliet megfogalmazásában a rákosista emigrációs politika defenzívnek nevezhető, mivel mindenekelőtt az emigráció tevékenységére reagált.²³⁸ Az egységes emigráns tömb azonban nem volt realitás, mindenekelőtt azért, mert a negyvenötösök és a negyvenhetesek ideológiai okok miatt nem szimpatizáltak egymással. Másrészt 1948–1949-re a kivándoroltak körében kialakult az a benyomás, hogy a hazatérés egyelőre nem lesz lehetséges, így a hosszabb távra történő berendezkedés az új hazában, valamint a magyarországi kapcsolatok normalizálása egyre többeknek lett érdeke. Ez a mentálisbeli változás az emigráns szervezetek gyengüléséhez is hozzájárult. Innentől kezdve a magyar politika számára az lett a prioritás, hogy minél több emigráns kiváljon a külföldi magyar szervezetekből, akik ezáltal semlegessé vagy akár „lojálissá” is tehetőek. A lojálissá tételnek különböző eszközei voltak: az amnesztia, a hazacsalogatási kampány, a magyarországi fejlődésről szóló propaganda terjesztése az emigráció körében, valamint a hazatérő disszidensek piedesztálra emelése.

Az 1956-os forradalom új helyzetet teremtett a magyarországi politika számára az emigráció semlegesítéséért folytatott törekvésekben. Annak ellenére, hogy a forradalom után kivándorolt kb. 200 000 személynek csak egy kis százaléka (kb. 5%) menekült el valóban politikai okok miatt, ez a szűk réteg annál nagyobb elszántsággal vetette bele magát az emigrációs politikába. Tovább differenciálta a

²³⁸ Szabó Juliet, „Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között”, *Múltunk*, 2009. 2. szám: 180–221.

helyzetet, hogy 1956 után egy jelentős, aktív szociáldemokrata réteg is megjelent az emigrációban. Az újonnan megjelenő szociáldemokraták a jobboldali emigrációs csoportosulásokba értelemszerűen nem olvadtak be, azonban nemzetközi téren, illetve kivált az európai szociáldemokrata pártokkal jó kapcsolatokat alakítottak ki. Emiatt már nem működhetett az a képlet, ami 1945 után még igen: hogy a magyarországi politika az emigrációról mint homogén, ellenséges náci tömbről beszéljen.²³⁹

1956 után a magyar államszervek emigrációval kapcsolatos stratégiája a fentiek miatt differenciálódott, sőt, a Külügyminisztériumon belül külön bizottság is létrejött az emigrációs politikai irányok meghatározására, neve a Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája volt. Az új irány szerint továbbra is cél volt egy egységes emigrációs blokk szerveződésének megakadályozása, amit a szervezetek belső bomlasztásával és az emigrációs vezetők lejáratásával, kompromittálásával igyekeztek elérni. Emellett viszont azt is kimondták, hogy az 1956 után kivándoroltak egy jelentős része „megtévesztett, de becsületes ember”, ezért törekedni kell kijózanításukra (az emigrációs vezetőkről való leválasztással), illetve adott esetben segíteni kell Magyarországra való visszatérésüket. Vagyis, ahogy arra Szabó Juliet rámutat, fontos az a változás az 1956 utáni emigrációs politikában, hogy a magyar kormány az 1956-ban emigráltak többségét nem tekintette ellenségnek.²⁴⁰ Az 1960-ban született politikai határozat a konzuli útlevelek (a lojálisnak ítélt emigránsok hazalátogatását lehetővé tevő irat) kiadásáról és a Magyarországon élő hozzátartozók kiutazásáról is ezt a stratégiai irányt szolgálta: a határozat kimondta, hogy a baráti magatartást tanúsítók kérelmeit nem szabad elutasítani. Ugyanakkor, bármennyire is „megtévesztettnek” tekintette az ötvenhatos disszidensek többségét a

²³⁹ Baráth, „Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához”; Szabó, „Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között.”

²⁴⁰ Szabó, „Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propaganda-tevékenysége 1958 és 1963 között.”

kormány, hazatérésüket lényegében 1957-től nem propagálta.²⁴¹ A hazalátogatásra való ösztönzés ellenben kiemelt propagandacéllá vált.

A Politikai Bizottság egy 1961-ben megtartott ülésén részletesen tárgyalta az emigráció helyzetét.²⁴² Az erre készített jelentésben az állt, hogy a „régí” emigráció (feltehetően mindenki, aki 1956 előtt emigrált) már beilleszkedett a fogadó országok társadalmába, és ez a folyamat már az 1956-os kivándoroltaknál is elindult. A jelentés szerint a Magyarországhoz lojális emigráns szervezeteknek 8-10 ezer fő tagja, akikkel a Magyarok Világszövetsége jó kapcsolatot ápol, a magyar külképviseletek pedig támogatják őket. A reakciós szervezetek számát 400-ra becsüli a jelentés, amelyek kb. 200 magyar nyelvű sajtóorgánumot tartanak fent. A legtöbb ellenséges szervezet a Német Szövetségi Köztársaságban, az Egyesült Államokban és Franciaországban működött. Az ülés határozott az ellenséges szervezetek további bomlasztásának, valamint a nyugati közvélemény előtti leleplezésük szükségességéről. Vagyis az emigrációs politika prioritása továbbra is a „reakciós” csoportok semlegesítése, bomlasztása, gyengítése maradt. A módszerek változatlanok: bomlasztó akciók, az emigráció tagjainak egymás előtti lejáratása (Fekete Füzetek, röplapok). Szabó ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a rákosista reaktív emigrációs politikához képest az 1956 utáni emigrációs politika proaktívnak nevezhető, azért, mert az emigráció semlegesítése nem defenzív módon, hanem stratégiai tervezés által valósult meg. Ez nemcsak a magyar forradalom következménye volt, hanem a hrucsovi nyitás és enyhülés eredménye is.²⁴³

Baráth Magdolna kutatásai szerint fordulat ebben a tekintetben 1963-ban következett be. Ekkortól az emigrációs politika fókusza a

²⁴¹ Sőt, 1957-ben megesett, hogy hazatérni szándékozó menekültektől – az életben lévő amnesztiarendelet ellenére – megtagadták a hazatérés jogát. Lásd: Szabó Juliet, „»... s várja eltévedt fiait is.« Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között”, *Múltunk*, 2007. 1. szám: 187–213.

²⁴² Baráth, „Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához.”

²⁴³ Szabó, „Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propaganda-tevékenysége 1958 és 1963 között.” 188. o.

lojális (vagy lojálissá tehető) külföldi magyarokkal való kapcsolat ápolása, illetve ahol nem volt, ott a kapcsolat felvétele lett. A forradalmat követő amnesztiarendelet is 1963-ban került elfogadásra, és külföldi terjesztésében a Belügyminisztérium szervei aktívan részt vettek. A Politikai Bizottság ugyanebben az évben ismét tárgyalta az emigráció helyzetét, és megállapította, hogy erősödött a Magyarország iránt lojális emigrációs szervezetek tábora, miközben a jobboldali ellenséges szervezetek tovább erodálódtak. Azokon a helyeken, ahol még nem működtek lojális magyar szervezetek, ott a Külügyminisztérium vagy a Magyarok Világszövetsége elkezdte ezeket megszervezni. A hazatérni vagy hazalátogatni kívánó nem ellenséges emigránsokat ebbéli szándékukban még inkább segítették a magyar szervek, azonban a jobboldali szervezetekhez tartozó személyek hazalátogatását ezután is korlátozták. Az emigrációs politika végrehajtására létrehoztak egy újabb bizottságot a külügyminiszter irányítása alatt: a Külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozó bizottságot. A bizottság feladata volt az emigráns magyarok „haladó” szervezetekbe való integrálásának elősegítése, illetve a lojális személyek hazatérésének segítése. A külképviseletek emigrációval kapcsolatos munkáját is megerősítették, néhány helyen külön diplomatát neveztek ki az emigránsokkal kapcsolatos ügyek vitelére. A Politikai Bizottság 1967-ben értékelte az emigrációs politika eredményeit, és alapvetően pozitívnak találta az 1963 óta történt fejleményeket. Ennek ellenére a „reakciós” emigránsok további elszigetelését irányozták elő, és ennek érdekében beutazási tiltólista összeállítását kezdeményezték.

Az emigrációs politika ezután tíz évig nem került a magyarországi politika látókörébe, 1976-ban viszont ismét tárgyalta a témát az MSZMP Politikai Bizottsága. Az ülésen elhangzott, hogy a korábban kitűzött fő politikai feladatok teljesültek az emigrációval kapcsolatban, és nagyobb irányváltatra nincs szükség. Ugyanakkor eddigre a hivatalos kommunikációban változás történt: a fő kommunikációs üzenet az lett, hogy a külföldi magyarok a befogadó államnak legyenek lojális állampolgárai, és ott segítsék elő és támogassák Magyarország céljait. Ez akár egy korabeli diaszpórapolitikai célnak is tekinthető lenne, arra vonatkozóan azonban nincsenek ismereteink,

hogy ezt a célkitűzést a deklarációkon túl miként kívánta előmozdítani a magyarországi politika. 1984-ben újabb jelentés készült az emigrációs politikáról, amelyben értékelték az emigrációs szervezetekben bekövetkezett változásokat, és megnevezték azokat, amelyek esetében „aktív beavatkozás” volt szükséges. Utóbbiak közé tartozott mindenekelőtt a Szabad Európa Rádió, valamint egyes amerikai és nyugat-európai magyar szervezetek. A jelentés arra is kitért, hogy míg a magyar hírszerzés a nyugat-európai emigráns szervezetek tevékenységéről és terveiről megfelelő információkat szerez, addig a tengerentúli szervezetekbe való beépülés nem megfelelő, a róluk összegyűjtött információk elavultak.

A Politikai Bizottság utolsó, emigrációs politikával kapcsolatos ülése 1988 decemberében zajlott, ekkorra azonban már jelentősen megváltoztak a belpolitikai körülmények, többek között a korábban bevezetett beutazási tiltólistát is felülvizsgálták. Az ülésen úgy vélték, hogy az emigrációval való kapcsolatok javításához további gesztusokra van szükség Magyarország részéről, többek között olyan kulcskérdésekben, mint az 1956-os forradalom minősítése és megítélése. A magyar–magyar viszony javulásának feltételét látták a kapcsolat ideológiai és politikai tehermentesítésében is.²⁴⁴

Az emigrációval kapcsolatos budapesti politika egyik olvasata tehát az, hogy alapvetően titkos, megfigyelésen alapuló, az állambiztonsággal összefüggő kérdésként volt kezelve az ügy az államszocializmus alatt. Az emigrációval és külföldi magyarokkal való budapesti politika másik olvasata viszont az, hogy nagyon is nyilvános platformokon, a propaganda eszközeivel megvalósuló politikáról volt szó, amelynek stratégiai végrehajtó szerve a Magyarok Világszövetsége volt.²⁴⁵

A Magyarok Világszövetségét 1958-ban szervezték újjá. Az MVSZ a második világháború éveiben lényegében elsorvadt; külföldi partnerszervezeteinek száma az ötvenes évekre 23-ra esett vissza a két

²⁴⁴ Baráth, „Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához.”

²⁴⁵ Szabó, „Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propaganda-tevékenysége 1958 és 1963 között.”

világháború közötti 1300-as számról, és a korábbi egyházi, polgári partnerszervezetek helyett a magyar kormánnyal baráti kapcsolatot ápoló kommunista érzelmű csoportokkal működött együtt. Ahhoz tehát, hogy az MVSZ alkalmas legyen az emigrációban a propaganda hatékony terjesztésére, a szövetséget újjá kellett szervezni. Elnöke Szakasits Árpád lett, őt 1963-ban Bognár József váltotta, aki a rendszer-váltásig betöltötte a pozíciót. Az MVSZ felügyeletét a Külügyminisztérium gyakorolta. Feladata az lett, hogy a külföldi magyarok körében az együttműködésre hajlandó szervezetekkel kapcsolatot tartson fenn, támogatást nyújtson nekik. Az emigrációt az MVSZ két csoportra osztotta: lojálisra és ellenségesre. Lojálisnak tekintették a századfordulón gazdasági okokból kivándorolt magyarokat, illetve az 1919 és 1944 közötti politikai és gazdasági kivándoroltakat, míg ellenségesnek az 1944 és 1956 között elmenekülteket. Az 1957-ben emigrálókról tudták, hogy túlnyomó többségben nem politikai retorzióktól tartva hagyták el az országot, hanem egy jobb élet reményében, ezért őket nem tartották ellenséges emigrációnak. A lojálisnak tekintett magyar szervezetek számára a támogatás könyvvállomány-bővítésben, kulturális előadások szervezésében, filmvetítésekben nyilvánult meg, s hogy a támogatás propagandajellege ne legyen túl egyértelmű, népművészeti tárgyakat is küldtek a szervezeteknek, amelyek eladásából saját magukat finanszírozhatták.²⁴⁶ A Világszövetség a Nyugatról hazalátogatóknak „országismertető” programot szervezett, és kéthetente megjelenő újságjában, a *Magyar Hírek*ben is jelentős magyarországi propaganda volt olvasható.²⁴⁷ Emiatt a szervezetet a nyugati magyar körök gyakran csak „hazacsalogató” szervként emlegették.

Az állambiztonsági szerveken keresztül zajló, és így a rendszeren kívül lévők számára láthatatlan „emigrációs politikán” kívül létezett az 1945–1990 közötti emigrációs politikának egy másik, látható síkja is. Ennek a „látható” emigrációs politikának egy része volt a magyarországi hivatalos propaganda, illetve a Magyarok Világszövetségének

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ Baráth, „Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához.”

tevékenysége. Emellett, illetve részben a Magyarok Világszövetsége ellenőrzése alatt, de attól viszonylagos függetlenségben létezett egy olyan, szakmai alapú kezdeményezés, amelyen a politika kevésbé tudott befolyást gyakorolni. Ez a kezdeményezés az Anyanyelvi Konferencia volt. Az Anyanyelvi konferencia 1970-ben jött létre, az Egyesült Államokban Nagy Károly, az egyik New Jersey-i magyar iskola vezetője, és magyarországi, illetve Kárpát-medencei nyelvészek, magyartanárok összefogása eredményeként. Nagy Károly később egy interjúban így nyilatkozott a kezdeményezésről: *„Egyik állomásává váltunk az Amerikába látogató Kárpát-medencei magyar költőknek, íróknak, történészeknek, barátainknak, nagyjainknak is, azzal együtt, hogy akkor még mindig, egészen 1970-ig azt kellett elviselni, hogy erre az iskolára, erre a küldetésre nemcsak hogy semmi gondja nem volt az anyaországnak, hanem megtagadta, letagadta, hallani sem akart róla. Aztán végre sikerült éppen ezeknek a barátainknak, főleg Illyés Gyulának, Kodály Zoltánnak és Váci Mihálynak a segítségével is kiharcolni azt itthon, hogy igenis létesüljön egy olyan program, amely tudomásul veszi azt a magyar nemzetrészt, ami nyugati országokban tevékenykedik: 1970-ben megalakult az Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.”*²⁴⁸

Az Anyanyelvi Konferencia keretében találkozott a magyarországi, Kárpát-medencei és nyugati magyar nyelvész- és magyar tanári társadalom. Ennek megfelelően az emigráció antikommunista tagjai gyanakodással figyelték a diaszpóra részvételét ezeken a programokon, mert úgy vélték, hogy a részükről jövő mindenféle együttműködés Magyarországgal csak a kommunisták hatalmát erősíti.²⁴⁹ Ez az elképzelés nem állt messze a valóságtól, hiszen 1989-ig az Anyanyelvi Konferencia valóban a Magyarok Világszövetsége hatáskörében működ-

²⁴⁸ Nagy Károly, „Korfordulók világában – nem szokványos életút”, *Hitel*, A Kossuth Rádió Határok nélkül az irodalomról című műsora szerkesztőjével, vezetőjével, Kulcsár Katalinnal 2003. október 24-en elhangzott beszélgetés szerkesztett, kiegészített szövege. 2004. július, 76–81.

²⁴⁹ Papp László, „Nagy Károly”, *Magyar Szemle* XX. évfolyam, 11–12. szám (2012), http://www.magjarszemle.hu/cikk/20120228_nagy_karoly.

dött, és ennek megfelelően Magyarországról próbálták is politikailag befolyásolni a mozgalmat.²⁵⁰ A konferencia rendezvényein rendszeresen részt vettek magyarországi politikusok is, a konferenciák anyagaiból azonban világosan látszik, hogy a nyugati magyar résztvevők erőiesen felléptek azért, hogy a konferencián szakmai kérdésekről essék szó, ne pedig propagandáról.²⁵¹ A könyv nem vállalkozik arra, hogy eldöntse, valójában mennyire tudott a magyarországi politikai befolyásoltságtól függetlenül működni az Anyanyelvi Konferencia, azt azonban meg kell jegyezni, hogy a szervezők, illetve a részt vevő tanárok és nyelvészek számára fontos találkozási és együttműködési pontot jelentett a szervezet, amit az is mutat, hogy tevékenységét a rendszerváltást követően, a mai napig is folytatja.

Mivel a dolgozat témája Magyarország és a diaszpóra kapcsolattörténete, ennél fogva a diaszpóra saját fejlődéstörténetének, illetve a diaszpóra különböző szerveződési törekvéseinek áttekintésére nincs mód, hiszen ennek a témának a feltárása önálló kutatás témája lenne. Mindazonáltal egy szempontot fontosnak látok beemelni a dolgozat ezen pontján. Ez a szempont az egyes diaszpórák közösségeiben megjelenő öndefiníciós változás a hatvanas-hetvenes években. Ez a változás a leglátványosabban az egyesült államokbeli magyar közösségben jelentkezett, és szervezeti szempontból a Magyar Baráti Közösséghez (MBK), illetve az elődjének tekinthető ITT-OTT táborokhoz köthető. Ez a két, egymással szorosan összefonódó mozgalom kezdett el elsőként tudatosan foglalkozni azzal, hogy az emigráns magyar közösség előregedését követően miként vihető tovább a magyar identitás a következő generációban. Ennek eredményeként fogalmazódott meg az „emigrációból szétszórtságba” való átmenet szükségessége, amelyet elsőként Ludányi András fejtett ki 1968-ban, az ITT-OTT folyóiratban

²⁵⁰ Nagy Károly, „A megmaradás és nemzetegyesítés műhelye. Az Anyanyelvi Konferencia harmincöt éve”, *Európai Utas* 16. évf. 3. szám, (2005), <http://www.europaiutas.hu/europaiutas/60/Nagy%20Karoly.pdf>.

²⁵¹ Imre Samu, szerk., *A III. Anyanyelvi Konferencia tanácskozásainak összefoglalása: Budapest, 1977. augusztus 8–13.* (Budapest: NPI, 1977); Imre Samu, szerk., *IV. Anyanyelvi Konferencia tanácskozásainak összefoglalása: Pécs, 1981. augusztus 2–8.* (Budapest: Anyanyelvi Konferencia, 1981).

publikált cikkével.²⁵² Érvéle szerint az emigrációs létforma ideje leáldozott, és az amerikai magyar közösségnek a „szervezősködés, az elszigetelődés és a múlthoz való görcsös ragaszkodás” – amely eredménye vagy a hazatérés, vagy a beolvadás – helyett a szétszórtsági életformára kell törekedni, ami nyitottságot jelent az óhaza és az újhaza felé egyaránt. Ludányi ebben a cikkben arra is utal, hogy a szétszórtsági tudat megerősítése egyben azzal is jár, hogy az emigráns generáció által magukkal vitt státusz- és rangtudatosságot is hátra kell hagyni. Az MBK által kezdeményezett „szétszórtsági” tudat népszerűsítése az első lépés volt abba az irányba, hogy az igen változatos és egymással gyakran ellenséges viszonyban levő, különböző kivándorlási hullámok magyarjait valódi diaszpórák közösségbe szervezzék. Hasonló gondolkodás és önszerveződés egyes latin-amerikai közösségben szintén elindult.

Magyarországon a nyolcvanas évekre jelentős változás következett be a nemzeti kérdéskörhöz való viszonyulásban. Az „emigrációs kérdéshez” való hozzáállás lazulása párhuzamosan történt a határon túli magyarság ügyeinek egyre fokozottabb tematizálásával. A nyolcvanas évek második felében a reformkommunisták már elkezdtek foglalkozni a nemzet kérdésével, hangsúlyosan a határon túli magyar kisebbségek helyzetével és Magyarország anyaország szerepével.²⁵³ Ennek egyik konkretizálódó lépése volt 1989-ben a Nemzetiségi Kollégium (később Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium) létrehozása. Ennek feladata a határon túli magyarság és a magyarországi nemzetiségek ügyeinek nyomon követése volt, célja pedig az, hogy tanácsadói funkcióban segítse a kormány munkáját egy olyan szakpolitika kialakításában, amely 1945 után nem létezett. Mivel azonban a testületnek döntési jogköre nem volt, szerepét az államigazgatásban nehezen lehetett meghatározni. Ennek kiküszöbölésére még ugyanabban az

²⁵² Ludányi András: Szétszórtság, vagy emigráció? *ITT-OTT* I. évfolyam, 5. szám (1968), 13–15.

²⁵³ Nándor Bárdi, „The History of Relations between Hungarian Governments and Ethnic Hungarians Living beyond the Borders of Hungary”, in *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, ed. Zoltán Kántor et al. (Sapporo: Hokkaido University, Slavic Research Center, 2004).

évben létrehoztak egy másik szervezetet, az Etnikai Kisebbségi Titkárságot, közvetlenül a kormánynak alárendelve, vezetője pedig miniszterhelyettesi körökben Tabajdi Csaba lett.²⁵⁴

Magyarország és a nyugati magyarok kapcsolatában fontos jelentősége volt Grósz Károly amerikai és kanadai látogatásának 1988 júliusában. Az akkori miniszterelnök helyi magyar szervezetekkel is találkozott, amire nem volt korábban példa a hidegháború alatt. A találkozókon a *Nyugati Magyarság* című lap beszámolója szerint nem történt áttörés, sokan ugyanis „ellenérzésekkel” távoztak a megbeszélésekről, vélhetően azért, mert a magyar kisebbségek ügyében vagy a szovjet csapatok kivonulása kapcsán Grósz mérsékelt válaszokat adott. Ugyanakkor a lap közöl egy olyan állásfoglalást amerikai magyar egyének és szervezetek tollából, amelyben a konszolidáció jelei már mutatkoznak. Az állásfoglalás lényege, hogy az amerikai magyarok segítségüket ajánlják fel a magyarság társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai helyzetének javítására, és rokonszenven figyelik a magyarországi változásokat.²⁵⁵

4.4. 1989–2010

A rendszerváltást követően új fejezet nyílt Magyarország és a külföldön élő magyarok kapcsolatában, de mint azt látni fogjuk, a diaszpórára irányított figyelem hosszú ideig meglehetősen háttérbe szorult a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek ügyei mellett. A korszak diaszpórapolitikájának rekonstrukcióját kormányzati dokumentumokból, újságcikkekből, a Határon Túli Magyarok Hivatalának (HTMH) archivált levéltári anyagaiból, illetve az oral history eszközeivel végeztem el. Háttérbeszélgetések a HTMH nyugati magyarok-

²⁵⁴ Mák Ferenc, „Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999)”, *Magyar Kisebbség* 6. évf., 2000/3. szám, <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbség/index.php?action=cimek&lapid=16&cikk=m000315.html>.

²⁵⁵ *Nyugati Magyarság*, 1988. augusztus.

kal kapcsolatos tevékenységét közelről ismerő olyan személyekkel készültek, akik különböző kormányok alatt dolgoztak az intézményben.

Már az 1989-es alkotmánymódosításkor érzékelhetővé vált, hogy a demokratizálódó Magyarország nem lesz közömbös a külföldön élő magyarokkal kapcsolatban. Az azóta „felelősségi klauzulaként” elhíresült alkotmányos cikk, amely a kerekasztal-tárgyalások eredményeként került a módosított alkotmányba, így szólt: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”

Az 1990-es választások eredménye elégedettséggel töltötte el a nyugati magyarság java részét, hiszen a győztes pártokkal a diaszpóra többsége rokonszenvezett, emellett örültek annak is, hogy nem kerültek be a parlamentbe szélsőséges erők. A magyarországi rendszerváltó pártok közül a nyugatiak körében az MDF-et övezte a legnagyobb népszerűség, noha az is igaz, hogy az MDF-kormány lépéseit gyakran kevesellték bizonyos körök, az MDF–MIÉP szakadás után pedig Csúrkai István több-kevesebb sikerrel szervezte meg saját támogatói bázisát a nyugati magyarok körében.²⁵⁶

Az MDF-kormány mind szimbolikus, mind intézményi és politikai értelemben lefektette a magyar nemzetpolitika alapjait. Igaz, akkoriban ez az elnevezés még nem nyert teret magának; a „nemzetpolitika” kifejezés az első Orbán-kormány idején honosodott meg, amiben Lőrincz Csaba, a Fidesz kisebbségügyi és külügyi szakértője munkásságának fontos szerepe volt.²⁵⁷ Szimbolikus szinten fontos volt Antall József miniszterelnök gyakran idézett ars poeticája a 15 millió magyar szimbolikus képviseléről, hiszen ez a kijelentés alapozta meg Magyarország és a külföldön élő magyarok viszonyát. Nem lehet megmondani, hogy a néhai miniszterelnök pontosan mit értett a 15 millió magyaron. A határon túli magyarok számát 1990-ben még

²⁵⁶ Borbándi Gyula, *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995* (Basel-Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem, 1996). 20–22. o.

²⁵⁷ Lásd: Lőrincz Csaba és társai, *Nemzetpolitika '88–'98* (Budapest: Pro Minoritate Alapítvány, 1998).

gyakorta 5 millióra tette a közbeszéd, noha valós számuk már ekkor jóval alacsonyabb volt,²⁵⁸ ugyanakkor elképzelhető, hogy Antall József a világ magyarságát, tehát a diaszpórában élőket is értette a 15 millión. Jeszenszky Géza visszaemlékezése inkább azt az értelmezést erősíti az elhíresült antalli mondatról, hogy a néhai miniszterelnök a Kárpát-medencei magyarságra gondolt, emellett pedig az MDF-kormány programjából és politikájából is egyértelműen levezethető, hogy a nemzetpolitikai prioritást a szomszédos országok magyar közösségei jelentették.²⁵⁹

Az MDF kormány által kormányprogramként elfogadott *A nemzeti megújódás programja* külpolitikai fejezete hasonlóképpen a határon túli magyarokat helyezte a középpontba, amikor Magyarországnak a külföldön élő magyarokkal kapcsolatos felelősségéről és feladatairól érkezett: „Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada a határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében és a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban – a határainkon kívül élő magyar közösségek jogainak, köztük az önrendelkezésnek a betartása (ennek keretében a kulturális autonómia létrehozása) mellett. Támogatjuk a határokon túl élő magyar közösségeket nemzeti önazonosságuk megőrzésére irányuló törekvéseikben. Fontosnak tartjuk a civil társadalom minden ilyen irányú kezdeményezését. Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hídját alkossák, de ezt csak a jogukat és méltóságérzetüket visszanyert közösségek láthatják el.”²⁶⁰

A nyugati magyarsággal kapcsolatosan a következő olvasható a fejezetben: „A fejlett nyugati országokban élő magyarság rendkívüli szim-

²⁵⁸ 1990-ben még 10 millió Magyarországgal számoltak, és mivel közkeletű volt az a hivatkozás, hogy 1920-ban a magyarság egyharmada került az országhatáron kívülre, így jöhetett ki a 15 millió Kárpát-medencei magyarság.

²⁵⁹ Dr. Jeszenszky Géza, „Antall József, a nemzetpolitikus”, *Sóvidék – Szóváta Kulturális Folyóirata*, II. évf. 2. szám (November 2010): 62–66.

²⁶⁰ *A nemzeti megújódás programja* (Budapest: Pallas Nyomda, 1990). 184. o.

pátiával fogadta a hazánkban lezajlott változásokat. Korábban is tapasztalt segítő szándékuk ugrásszerűen megnövekedett, az óhaza iránt érzett felelősségük egyre jobban kiteljesedik. Támogatásukra a jövőben is nagymértékben számítunk. A nyugati demokráciákban szerzett politikai tapasztalataik, az üzleti élet terén gyűjtött ismereteik és kapcsolataik igen hasznos forrásai nemzeti megújulásunknak. Az őket befogadó országokban szerzett tekintélyük és befolyásuk előmozdíthatja külpolitikai elképzeléseink megvalósítását is. Nem csupán kapni szeretnénk a határainkon kívül élő magyarságtól, adni is akarunk nekik. Az »anyanyelvi mozgalom«, a külföldi magyar cserkészlet és más kezdeményezések támogatásával erősíteni kívánjuk kulturális és egyéb kötődésüket az anyaországhoz. Keressük annak a módját, hogy a magyar állampolgársággal rendelkezők a jövőben részt vehessenek az országos választásokon. Ezen túlmenően mindazon esetekben, ahol a másik ország jogrendje lehetővé teszi, támogatjuk a kettős állampolgársági kérelmek gyorsított ütemű, leegyszerűsített, kedvező elbírálását.»²⁶¹ Emellett áttételesen a kultúráról szóló fejezet is tartalmaz utalást a diaszpórára. A külföldi magyar intézetek feladata, hogy a nemzetközi közvéleményt az egységes magyar kultúrával ismertesse meg, és ebben a feladatban a kormány számít a „korábban emigrációba kényszerített honfitársak” segítségére.²⁶²

Az MDF-kormány alatt kiépült nemzetpolitikai intézményrendszer központi eleme a Határon Túli Magyarok Titkársága volt, amely az 1989-ben létrehozott Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és a vele párhuzamosan működő Etnikai Kisebbségi Titkárság munkájának folytatója lett.²⁶³ Az Entz Géza vezetésével működő Határon Túli Magyarok Titkársága a Miniszterelnöki Hivatalhoz tartozott, vezetője államtitkári szintű köztisztviselő volt. A titkárságot 1992-ben önálló hatáskörű szervvé tették meg; innentől Határon Túli Magyarok Hiva-

²⁶¹ Ibid. 184–185.

²⁶² Ibid. 141.

²⁶³ 1990-től a határon túli magyarok és a magyarországi kisebbségek ügyét intézményileg is szétválasztották; előbbi a Határon Túli Magyarok Titkársága, utóbbit a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatala látta el. Mák, „Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999).”

talaként (HTMH), a Külügyminisztérium felügyelete alatt működött. A határon túli magyar közösségek támogatására pedig létrehozták az Illyés Közalapítványt.²⁶⁴ A HTMH feladatai közé tartozott a kapcsolattartás a világban élő magyarok szervezeteivel, „különös tekintettel a szomszédos országok kisebbségeire”. Ebből kiderül, hogy a HTMH a diaszpórával is tartotta a kapcsolatot, volt is a nyugati magyarokkal foglalkozó osztálya, de a figyelem főként a Kárpát-medencei magyarságra összpontosult. A határon túli magyarokkal való kapcsolattartás fontos eszközének tekinthető az 1992-ben indult Duna Tv is, amely az induláskor még csak az Európában élő nyugati magyarok számára volt fogható, majd 2004-től már Amerikában és Ausztráliában is.

A Határon Túli Magyarok Hivatalának archivált anyagai a Magyar Nemzeti Levéltárban jelenleg az 1990–2002-es időszakra nézve kutathatóak. Az átnézett iratanyagok igen kevés információt tartalmaztak az iroda nyugati magyarsággal kapcsolatos tevékenységéről. Az archívum alapján teljesen egyértelmű, hogy az itteni munka ebben az időszakban 90%-ban a határon túli magyar közösségekre irányult, a nyugati magyarságra kevés figyelem jutott mind politikai tervezés, mind humán erőforrás tekintetében.

A HTMH megalakulásakor iktatásra került egy, „A nyugati magyarságot érintő koncepciókról”²⁶⁵ című javaslat, melyet Bégány Attila jegyez. A dokumentum megfogalmazza, hogy a nyugati magyarság emigrációs része a kilencvenes évek elejére megszűnt emigrációnak lenni, mivel befogadó országában integrálódott. Ugyanakkor a nyugati magyarok „ezer szállal” keresik a kapcsolatot az új Magyarországgal, de mind ez idáig nem sikerült megfelelően kiépíteni olyan kapcsolatrendszert velük, amelyen keresztül az ország számára kiaknázhatók volnának a diaszpórában rejlő lehetőségek. A javaslat ötszintű kapcsolatrendszer kiépítését (politikai, kulturális, társadalmi, tudományos, gazdasági), valamint a HTMH-n belül regionálisan differenciált feladati rendszer felállítását javasolja. A dokumentum megvalósítása nem történt meg, de rendkívül érdekes, hogy a diaszpórában rejlő erőforrá-

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ HU-MNL-OL-XIX-A-96-b Entz Géza iratai, 1989–1992 (Állag) | 4. doboz.

sok anyaország általi kiaknázásának lehetősége világosan látszott már a kilencvenes évek elején is. Ahogy látni fogjuk, húsz évvel később a 2010 utáni magyar kormány diaszpórapolitikai stratégiája hasonló célokat fogalmaz meg, azonban a megfelelő eszközrendszert ekkor sem sikerült ehhez a célrendszerhez hozzárendelni.

A HTMH-n belüli nyugati magyarsággal foglalkozó személyi állomány a kilencvenes években végig pár fő volt, és míg külön-külön területi főosztály jutott Erdélynek és a posztjugoszláviai magyar közösségeknek, illetve egy főosztály foglalkozott a felvidéki és kárpátaljai magyarokkal, a nyugati magyarság a történelmi egyházakkal osztozott közös főosztályon.²⁶⁶ Ez a területi felosztás is mutatja a nyugati magyarság csekély súlyát a rendszerváltás utáni magyar nemzetpolitikán belül. A levéltári iratanyagból kiderült továbbá, hogy a HTMH nyugati magyarsággal kapcsolatos teendői között fontos volt, hogy a szervezet képviselje Magyarországot a nyugati magyar szervezetek nemzeti megemlékezéseiben. Egy másik domináns témát a Magyarok Világszövetségével való magyar kormányzati viszony folyamatos újraértékelése szolgáltatott.²⁶⁷

A kevés archív forrást kiegészítendő, a kutatás során interjút készítettem Entz Gézával, a HTMH első igazgatójával a hivatal nyugati magyarokkal kapcsolatos tevékenységéről. Az interjú megerősítette azt a feltételezést, hogy az MDF-kormány nemzetpolitikáján belül a hangsúly határozottan a Kárpát-medencei magyar kisebbségeken volt. A nyugati magyarokért felelős főosztály munkájának nagy része reprezentációs feladatokat takart (nyugati magyar szervezetek eseményeinek látogatása, meghívások teljesítése stb.). Tudatos stratégia a nyugati magyarokkal kapcsolatosan nem merült fel az 1990–1994 közötti időszakban, aminek az a magyarázata, hogy a demokratikus átalakulás lebonyolítása a politikai figyelmet más területekre koncentrált.²⁶⁸

²⁶⁶ HU-MNL-OL-XXVI-J-6-5. Határon Túli Magyarok Hivatala levelezése, 1988–2001 (Tétel) | 5. d.

²⁶⁷ HU-MNL-OL-XIX-A-96-a, 22. és 46. dobozok.

²⁶⁸ Interjú Entz Gézával a Határon Túli Magyarok Hivatalának nyugati magyarokkal kapcsolatos munkájáról, készítette: Kovács Eszter, 2017. október 16.

Fontos rámutatni, hogy a HTMH mellett a Külügyminisztérium, illetve Jeszenszky Géza külügyminiszter személyesen is fontos szereplője volt az MDF-kormány nemzetpolitikájának. Jeszenszky számára a határon túli magyarok és a diaszpóra, különösen az amerikai magyarok egyaránt fontos felelősségi területet jelentettek. Történészként Trianont és következményeit kutatta, és a nyolcvanas években az Egyesült Államokban kapott ösztöndíjakat a kutatómunkájához. Ezeken az utakon jó kapcsolatot alakított ki az amerikai magyar élet vezetőivel, amik aztán az MDF-kormány idején is megmaradtak.²⁶⁹

Jeszenszky 1991-ben a *Nyugati Magyarország* című folyóiratban publikált egy esszét „Magyarország újjáépítése és a nyugati magyarság” címmel, amelyben értékelte a rendszerváltás első évének eredményeit Magyarország és a külföldi magyarok közötti kapcsolat szempontjából.²⁷⁰ Az írás jól érzékelteti, hogy a nyugati magyarság a demokratikus átmenettől azt várta, hogy Magyarország intenzíven be fogja vonni az átalakulásba őket mint a demokratikus berendezkedést jól ismerő magyarokat. Ezek az elvárások azonban túlzónak bizonyultak, és hamar megjelentek elégedetlen hangok azzal kapcsolatban, hogy sem politikai (főként a diplomáciában), sem gazdasági téren nem kaptak akkora szerepet a magyar kormánytól, amekkorára ők számítottak. Borbándi Gyula a rendszerváltás éveinek emigrációval kapcsolatos történéseit bemutató könyvében is azt írja: több nyugati szerző (köztük ő maga is) hiányolta, hogy Magyarországon *„felelős személyektől kellő helyen és formában nem hangzott el az a hívó szó, amely nyugati magyar szakembereket az ország politikai, társadalmi és gazdasági felépítésében való közreműködésre indíthatott volna”*.²⁷¹ Az ilyen vádakra reagált az akkori külügyminiszter esszéjében: *„Bizonyára sokan éreznek csalódottságot, hiszen lélekben, szóban, vagy már tetteikben is »felajánlották*

²⁶⁹ Interjú Jeszenszky Gézával Magyarország és a diaszpóra kapcsolatáról, készítette: Kovács Eszter, 2016. november 2.

²⁷⁰ Jeszenszky Géza, „Magyarország újjáépítése és a külföldi magyarság”, *Nyugati Magyarország*, 1991.

²⁷¹ Borbándi, *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. 31–32. o.

szolgálataikat» az új Magyarországnak és kormányának, de a közvetlen közreműködés lehetőségét eddig viszonylag kevesen találták meg. Néhányan nyilvánosan is hangot adnak csalódottságuknak, elégedetlenségüknek. Ezt megértjük, magunk is érezzük, hogy többet kellett volna tennünk a magyarság szétszórt csoportjai és az anyaország közötti »új szövetség« megteremtéséért. (...) Miért érezhetik mégis sokan, hogy eddig nem vettük igénybe szolgálataikat? Magyarországon megszűnt az állam mindenhatósága, mindenütt jelenvalósága, s ma már hatalmi szóval nem helyeznek vállalatok, intézmények élére, vagy vezető funkcióiba embereket, így külföldi magyarokat sem, akiknek egy részéről ráadásul még az alapvető életrajzi adatokkal, referenciákkal sem rendelkezünk. Sajnálatos módon sokszor a véletlen, egyéni ismeretségeken múlik, hogy kit, hol, milyen mértékben tud hasznosítani az új Magyarország.”

A diplomáciai szolgálatba való bevonásukkal kapcsolatban Jeszenszky finoman, de egyértelműen rámutat arra, hogy több évtizedes emigrációs lét után a külföldi magyarok nem rendelkeznek elég alapos ismeretekkel a mai (akkori) Magyarországról. Az esszé arra is kitér, hogy az elégedetlenségnek és csalódottságnak nem lenne szabad felülírnia azt a történelmi lehetőséget, hogy évtizedek után lehetőség van világszinten összehangolni a magyar érdekérvényesítési lehetőségeket. Jeszenszky egyértelműen a határon túli magyar közösségek érdekeiért való nemzetközi fellépést nevezi meg a nyugati magyarság feladatául. Emellett a Magyarok Világszövetsége megújulásában látja annak esélyét, hogy a magyar–magyar párbeszéd fóruma létrejöjjön: „A komoly hagyományokkal rendelkező demokráciákban a belpolitikai vitákat nem szokás az ország határain kívülre vinni. A magyar nemzeti érdekek külföldön egységesek, és nagyon kíváncsok, hogy ezeket az alapvető közös érdekeket, köztük a Kárpát-medencében élő magyarság ügyét a Nyugaton élő magyarság minél egységesebben támogassa. (...) Az előkészítés alatt álló Magyarok Világkongresszusa lehet az a fórum, ahol a világ magyarságának választott, hiteles képviselői létre tudják hozni azt a szervezetet, amely iránt a lehető legszélesebb körű bizalom nyilvánulhat meg. A magyar kormány aktív módon nem kíván beleszólni az új szervezet ügyeibe, de kész elősegíteni minden jószándékú törekvést, amely a szétszakított és a világban szétszóródott magyarság

együvé tartozását szolgálja, mindazt, ami Magyarország újjászületését előmozdíthatja.”

Nehéz egyértelmű értékelést adni arról, hogy miként indult a demokratikus Magyarország és a Nyugaton élő magyarok kapcsolata. A külügyminiszter által is érzékelt elégedetlen hangok mellett ugyanis egyértelműen látszik, hogy az MDF-kormány alatt kialakult egy bizalmi együttműködés a magyar kormány (vagy kormányzatban dolgozó személyek) és a diaszpóra vezetői, szervezetei között. Ennek egyik fontos indikátora, hogy külföldi látogatásaikkor a kormány politikusai a helyi magyar közösségeket is felkeresték, és építették a kapcsolatot a külföldi magyar szervezetekkel. A kormányzati intézményrendszeren belül a HTMH volt felelős a nyugati magyarsággal való kapcsolattartásért. Ennek az intézménynek szintén sikerült bizalmi légkört teremtenie a kormány és a diaszpóra között. Deák Ernő, az ausztriai magyar közösség egyik vezetője így emlékezett vissza a HTMH-ra: *„Legtöbbször úgy érezték, hogy a szó szoros értelmében hazajárhattak, amikor betértek a Határon Túli Magyarok Hivatalába, ahonnan a barátságos fogadtatáson és biztató szón túl sohasem jöttek el üres kézzel. Bármennyire jótékonyági intézmény benyomását keltette is az a fajta felkarolás, jobbra senkiben sem tudatosodott ez, mivel a családiasság légkörét érezhette maga körül bárki.”*²⁷² Az utolsó fejezetben bemutatott interjúkutatásban is rákérdeztem arra, hogy a diaszpóra szervezetei miként élték meg a rendszerváltás utáni kapcsolatfelvételt Magyarországgal. Az interjúalanyok egyöntetűen úgy fogalmaztak, hogy a rendszerváltás után fokozatosan és kölcsönösen alakult ez a kapcsolat: Magyarország sok esetben kezdeményezte a kapcsolatfelvételt a külföldi magyar szervezetekkel, illetve sokszor a diaszpóra szervezetei hívták meg a magyarországi politikusokat, diplomáciai képviselőket. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az a sértettség és mellőzöttség, amelyre

²⁷² Bálint-Pataki József, „Értekezés a Határon Túli Magyarok Hivataláról. Előadás a X. Jakabffy Napokon” (Szatmárnémeti, 2011. május 20.), <http://felvidek.ma/2011/05/ertekezes-a-hataron-tuli-magyarok-hivatalarol/>. Letöltve: 2017. augusztus 11.

Jeszzenszky Géza esszéjében reagál, inkább elszigetelt, egyéni (viszont sajtónyilvános) eseteket takart, nem pedig általános elégedetlenséget.

A külföldön élő magyarok választójoga – részben mint szimbolikus igazságtétel a múltban elszenvedett nehézségekért – a rendszerváltás megkezdődésekor már felmerült. A nyugati magyarok nagy része (országos szervezetein keresztül) kíváncsi volt arra, hogy szavazhassanak a magyarországi választásokon, de voltak olyan hangok is, amelyek egy nyugati magyar parlamenti szószólót (ombudsmant) tartottak volna ideálisnak érdekeik képviseletére. A kormányzó MDF több politikusa is egyértelműen kiállt a választójog kiterjesztése mellett, azonban az ellenzéki pártok (SZDSZ, Fidesz, MSZP) elvi és gyakorlati szempontból is elleneztek a külföldön élő magyarok választójogát. 1993-ban kormány-előterjesztés is született a témában, azonban az ellenzéki pártok támogatásának hiányában a külföldi magyarok választójoga nem került elfogadásra.²⁷³

A politikai dimenzió mellett 1989/1990 után több olyan szakmai program és együttműködés is elindult, amely bár nem politikai kezdeményezés volt, a diaszpórapolitikának mégis integráns részévé váltak, amennyiben céljuk a nyugati magyarság segítése, erősítése, a Magyarországgal való kapcsolatának szorosabbra fűzése volt. Mindenekelőtt a cserkészmozgalmat kell itt megemlíteni, ami 1945 után a diaszpórában működött tovább, 1989/1990 után azonban a kinti szervezetek segítségével újjáalakult Magyarországon is. A diaszpórában működő szervezet ezután vette fel a Külföldi Magyar Cserkészszövetség (KMCSSZ) nevet, és rengeteg támogatást és energiát áldozott arra, hogy a magyarországi és a Kárpát-medencei magyar cserkészzel jó együttműködés, valamint tudásátadás alakuljon ki a kezdeti években.²⁷⁴ Emellett 1991-től kezdve a magyarországi társadalmi és politikai témájú fórumokon folyamatos volt a nyugati (vagy Nyugatról hazaköltözött) magyarok részvétele. Többek között ilyen volt 1991-ben a Hungarológiai Kongresszus, az 1956-os Magyar Forradalom

²⁷³ Borbándi, *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. 50–51. o.

²⁷⁴ Lendvai-Lintner Imre, a KMCSSZ elnöke szóbeli közlése, 2015. október 20.

Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete konferenciája, a Jászi-szeminárium, vagy 1993-ban a Külföldi Emigráns Magyarok Fóruma, illetve a Lakiteleki Népfőiskola több tanácskozása.²⁷⁵

1989–90-ben a magyarországi változásokkal párhuzamosan a Magyarok Világszövetsége is átalakult. A korábbi vezetőség lemondott, a szervezet alapszabályát módosították, aminek következtében „demokratikus társadalmi szervezetté” alakult át. Tiszteletbeli elnökének Sütő Andrást kérték fel, és szinte azonnal megkezdődött a szervezet Kárpát-medencei magyar szervezetekkel való kapcsolatépítése. Mivel az MVSZ 1989 előtt a magyarországi „hazacsalogató” propaganda szerve volt, a nyugati magyar körök eleinte kétkedve fogadták a szervezet átalakulását. Rögtön a rendszerváltás első éveiben az MVSZ sikerrel vette fel a kapcsolatot a Kárpát-medencei magyar szervezetekkel, ezáltal pedig valóban a világ magyarságának találkozási és képviselői fórumává nőtte ki magát (ami a két világháború közötti időszakban nem sikerült, hiszen akkor csak a nyugati magyarok fórumaként tudott működni). A Magyarok Világszövetségének sikeres megújulásában kulcsszerepe volt annak, hogy a szövetség elnöki posztját az a Csoóri Sándor töltötte be, akit a szövetség mindhárom „alcsoportja” – a magyarországi, a Kárpát-medencei és a nyugati – elfogadott és tisztelt. (Az 1991-es gyűlésen a három régió küldöttei közösen választották meg Csoórit elnöknek.) Az MVSZ elődszervezeteihez képest a rendszerváltáskor újjáalakult szövetség abban újat hozott, hogy a korábbi, csak a nyugati magyarságra fókuszáló szemlélet helyett a Kárpát-medencei magyar közösségek is a figyelem középpontjába kerültek.²⁷⁶ A szocializmus alatt a Magyarok Világszövetségének lapjaként működő *Magyar Híreket* 1991-ben megszüntették, helyette pedig több új, független lap is indult, amelyek a világ magyarságának szóló anyagokat gyártottak.²⁷⁷

²⁷⁵ Borbándi, *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. 23. o.

²⁷⁶ Ez később a szervezet belső válságában is szerepet játszott, mivel a nyugati régió egyes képviselői úgy érezték, hogy az MVSZ elsődleges feladata a nyugati magyarság képviselete kellene, hogy legyen.

²⁷⁷ Borbándi, *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. 370–376. o.

1992. augusztus 18–22. között került sor a rendszerváltás utáni első Magyarok Világkongresszusára, amely az 1929-es és 1938-as ilyen rendezvény örökségének folytatásaként a III. Magyarok Világkongresszusa név alatt zajlott le. Összesen hétezeren vettek részt az eseményen, 36 országból, de küldöttként mind a három régió csak 65-65 fővel képviseltette magát. Elfogadták az MVSZ új alapszabályát, amely kimondta, hogy az MVSZ pártok fölötti és a mindenkori magyar kormánytól függetlenül működő szervezet. Megválasztották az új vezetőséget is, Csoóri Sándor ismét elnök lett, a három régió pedig egyenlő arányban adott alelnököt, elnökségi és választmányi tagokat. A kongresszuson született meg a Duna Tv létrehozására vonatkozó javaslat is. A kongresszust követően megkezdődött az MVSZ decentralizálása országos tanácsok létrehozásával. Emellett a kilencvenes évek elején sorra alakultak olyan szakmai (a kereskedelemtől kezdve a művészetin át a tudományosig) szervezetek, amelyek az MVSZ-szel szoros együttműködésben kívántak dolgozni. Az MVSZ 1994-ben saját székházat is kapott, valamint elérte, hogy a parlament éves szinten támogassa a szervezet költségvetését.²⁷⁸ Noha elviekben az MVSZ pártoktól és kormányoktól független szervezet volt, az 1994-es kormányváltáskor már látszott, hogy tagjainak többsége a magyarországi jobboldali erőkkal hajlandó csak együttműködni. Ez olyannyira egyértelmű volt, hogy 1995-ben, a Horn-kormány regnálása alatt az MVSZ a Fidessel közösen nyilatkozatot fogalmazott meg, amelyben tiltakoztak a Szlovákiával és Romániával tervezett alapszerződések aláírása ellen.

Az MVSZ 1999–2000-ben visszafordíthatatlan „önfelszámolásba” kezdett. 1999-ben a nyugati régió küldöttei bizalmatlansági indítványt kezdeményeztek Csoóri Sándor MVSZ-elnök ellen, amit végül a küldöttgyűlés leszavazott, de a belső konfliktusok nem oldódtak meg. A nyugatiak bizalmatlansági indítványában több kifogást is megfogalmaztak, többek között a nyugati régió egyenlőtlen kezelésével (itt lényegében arról volt szó, hogy szerették volna, ha az MVSZ elsősorban a nyugati magyarokra koncentrál), illetve Csoóri vezetői képességeivel kapcsolatban. Áprilisban lemondott a nyugati régió elnöke, Papp

²⁷⁸ Ibid. 376–381. o.

László. A 2000-es tisztújításon a leköszönő Csoóri helyébe Patrubány Miklóst választották meg, aki korábban a Kárpát-medencei régiót képviselő alelnök volt, és a Fidesz által támogatott Boross Péter korábbi miniszterelnök ellenfeleként indult a választáson. Bár a választás demokratikus és érvényes volt, a Boross Pétert támogató magyarországi tagok nem fogadták el az elnökválasztás érvényességét.²⁷⁹ Politikai támogatottságát Patrubány megválasztásával elvesztette az MVSZ, emiatt pedig megszűnt a kormányzati anyagi támogatás is. Az életképtelenné vált szervezetből sorra léptek ki a tagszervezetek, és az MVSZ súlytalanra válásának eredményeként a nyugati régió nagyobb önszerveződésbe kezdett. Ennek eredményeként a kétezres évek elején alakult meg a két kontinentális ernyőszervezet, a Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége (NYEOMSZSZ), illetve a Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége (LAMOSZ).²⁸⁰

Az 1990 utáni magyar kormányok nemzetpolitikáját végigkísérte az, hogy a fókusz a Kárpát-medencei magyarságra helyeződik, a diaszpóra magyarsága pedig elszórtan kapott figyelmet. A dolgozatnak nem feladata, hogy bemutassa az 1990 utáni kormányok határon túli magyarokkal kapcsolatos politikáját, azonban mivel a diaszpórapolitika szorosan összefonódott ezzel a szakpolitikával, illetve mivel a 2010 utáni erőteljes nemzetpolitikai fordulat (és benne a diaszpóra felértékelődése) részben magyarázható a nemzetpolitika 1990–2010 közötti történetével, szükségesnek látom vázlatosan áttekinteni a főbb eseményeket, fordulópontokat ennek a korszaknak a nemzetpolitikájában. Hangsúlyozottan azokra a témákra szorítkozom, amelyek kapcsolódnak a diaszpórapolitikához, vagy érintik azt.

Bárdi Nándor kisebbségtörténész az 1990 utáni kormányok nemzetpolitikáját jellemezve rámutat, hogy az Antall-kormány a határon túli magyar kisebbségek ügyét igyekezett tematizálni a nemzetközi jogi fórumokon, és a kisebbségi léthelyzetre nemzetközi garanciákat

²⁷⁹ Ifj. Fekete Gyula, „Világtalálkozó és tisztújítás”, *Nyugati Magyarság*, 2000. június.

²⁸⁰ Bakos, *Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000.*

elérni. Ebben a kontextusban Magyarország a határon túli magyar kisebbségek védelmező anyaországaként lépett fel, és garanciákat várt a szomszédos országoktól a magyar kisebbségek jogainak betartására. Ennek megfelelően a magyar külügy proaktív szerepet vállalt az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), illetve az Európa Tanács találkozóin. Bárdi szerint az Antall-kormány nemzeti missziónak, morális kötelességnek tekintette a határon túli magyarság érdekvédelmét.²⁸¹ Az MDF-kormány külpolitikai stratégiája három legfontosabb célt tűzött ki maga elé: Magyarország euroatlanti (EU és NATO) integrációját, jó szomszédsági kapcsolatok ápolását a környező országokkal, valamint a határon túli magyar közösségek boldogulásának elősegítését.

Az Antall-kormányhoz képest az 1994–1998 közötti szocialista kormány jóval pragmatikusabb, a nemzeti-morális beszédmódot nélkülöző álláspontot képviselt a nemzetpolitikájában. A Horn-kormány alapvetése az volt, hogy a térség stabilitása az elsődleges, és a határon túli közösségek is akkor tudnak megfelelően boldogulni a szülőföldjükön, ha Magyarország és a szomszédos országok között harmonikus a kapcsolat, és ezáltal megnyílik az út az EU-s integráció előtt. Ennek érdekében kerültek aláírásra az alapszerződések Romániával és Szlovákiával, amelyek feltételül voltak szabva a csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez. A szocialista kormány nem nemzeti felelősségként tekintett tehát a határon túli magyarokra, sokkal inkább egy olyan hátrányos helyzetű csoportként, amelynek pozíciói akkor javulnak, ha a gazdasági fejlődés lehetősége biztosított az általuk lakott régióban. Ennek eszközét pedig az EU-csatlakozásban és a jószomszédi viszonyban látta a Horn-kormány.²⁸² Mindemellett a szocialista kormány alatt kezdődött meg a magyar–magyar egyeztetés fórumának kiépülése; első ízben 1996-ban került sor magyar–magyar csúcsra, amely az 1999-ben létrehozott Magyar Állandó Értekezlet előfutára volt. Az 1996-os konferencia a „Magyarország és a határon túli ma-

²⁸¹ Bárdi, „The History of Relations between Hungarian Governments and Ethnic Hungarians Living beyond the Borders of Hungary”.

²⁸² Ibid.

gyarság” címet viselte, és keretében a határon túli magyar érdekképviseleti szervek képviselői, a magyar kormány és a magyar parlament tagjai találkoztak. A zárónyilatkozatban lényegében megerősítették Magyarország alkotmányos felelősségét a határon túli magyarságért, és különböző elvi jellegű állásfoglalásokat listáztak a Kárpát-medencei magyarság támogatása és segítése céljából. A találkozón a nyugati magyarságnak nem volt jelen képviselője.²⁸³

A politikai sík mellett a szocialista kormány idején a Magyar Tudományos Akadémia fontos lépést tett a magyar tudományosság „határtalanítására”. Az MTA-ról szóló 1994-es törvény az Akadémia feladatául szabta a határon túli magyar tudományossággal való kapcsolattartást és annak támogatását. Akárcsak a konkrét politikai intézkedések terén, a tudományosságban is érvényesült az a tendencia, hogy az első években egyértelműen a Kárpát-medencei magyarság kapott prioritást a „határon túli magyar” cím alatt.²⁸⁴ 1996-ban hozta létre az MTA a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságot, amelyet 1999-től operatíván segít a Határon Túli Magyarok Tudományos Titkársága. A nyugati magyar tudományosság felé való intézményesített nyitás az Akadémia részéről csak 2003-tól létezik.²⁸⁵ Ekkor jött létre a Nyugati Magyar Tudományos Tanács, amely az Elnöki Bizottság munkáját segítette, kifejezetten a Nyugaton élő magyar (vagy magyar származású) kutatók és tudósok magyar tudomány

²⁸³ Kántor Zoltán, szerk., „A Magyar Állandó Értekezlet dokumentumai”, in *A Státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika* (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002).

²⁸⁴ Tarnóczy Mariann, „A kisebbségi magyar tudományosság az MTA tudománypolitikájában”, in *A nemzet mint tudományos közösség. Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2016*, szerk. Fedinec Csilla (Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2016).

²⁸⁵ Korábban is felvetődött a nyugati magyar tudományosság felé való nyitás intézményesítése: 1992-ben Szelényi Iván kezdeményezte, hogy hozzanak létre egy budapesti központot a nyugati magyar tudósok számára Collegium Hungarorum néven, konkrét lépések azonban nem történtek ennek megvalósítására. Lásd: Tarnóczy, „A kisebbségi magyar tudományosság az MTA tudománypolitikájában”, 38. o.

hálózatba való integrációjára fókuszálva. Ennek utódszervezete a 2011 óta működő Magyar Tudományosság a Kárpát-medencén Kívül Albizottság, amely küldetésnyilatkozatában kifejezetten feladataként határozza meg, hogy a magyar tudományosságba a magyarul már nem beszélő magyar származású kutatókat is becsatornázza. Az Akadémia nyugati magyar tudományosság felé való nyitása az amerikai magyar tudósok körében találkozik a legnagyobb fogadókészséggel (nyilván elsősorban amiatt, mert hagyományosan az USA volt a magasan képzett kivándorlók célpontja, akiknek hálózatosodása, önszerveződése emiatt hosszabb múltra tekint már vissza), és ők azok, akik a legaktívabban igyekeznek részt venni az MTA „diaszpórapolitikájának” alakításában.²⁸⁶ Mindemellett az Akadémia külső tagjai közé 1990-től folyamatosan vesz fel külföldön élő, magukat magyarnak (is) valló tudósokat, illetve többüknek adományozott Arany János-érmet és -díjat 2002, a kitüntetés alapítása óta.

Visszatérve az 1990 utáni magyar kormányok nemzetpolitikájára, a visszafogott szocialista megközelítéshez képest erős váltást hozott az első Orbán-kormány 1998-ban. Az 1998–2002 közötti nemzetpolitikai ciklus két fontos eseménye volt a Státustörvény elfogadása, valamint a magyar–magyar párbeszéd intézményesítése a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) keretében. A MÁÉRT létrehozásáról az 1999-es „Magyarország és a határon túli magyarság” konferencián döntöttek a résztvevők. Az 1996-os találkozóhoz képest fontos újdonság, hogy ezen az eseményen a magyarországi parlamenti pártok, a magyar kormány és a határon túli magyar szervezetek képviselői mellett a nyugati magyarság is jelen volt, a Magyarok Világszövetségének delegáltja képviselte őket. A konferencia zárónyilatkozata azonban folytatta a korábbi hagyományt, miszerint a tárgyalt témák kizárólag a Kárpát-medencei magyar közösségek aktuális kérdéseivel (a közép-európai államok EU- és NATO-csatlakozása) foglalkoztak.²⁸⁷ A MÁÉRT soron

²⁸⁶ 2015-ben például számos, Amerikában élő külső tag levélben kérte az Akadémia elnökét, hogy érdemibb módon vehessenek részt az MTA munkájában. Tarnóczy.

²⁸⁷ Kántor, „A Magyar Állandó Értekezlet dokumentumai”.

következő, 2000-es ülésének zárónyilatkozatában viszont már szerepel explicit utalás a nyugati magyarságra. Elsőként aggodalmuknak adtak hangot a Magyarok Világszövetségében kialakult krízis miatt, másrésről pedig üdvözölték a Nyugati Magyar Tanács létrehozását.²⁸⁸ A zárónyilatkozatból kiderül, hogy a magyar kormány a nyugati magyarság felé „kezdemenyezően lép fel a kapcsolatépítés, az anyanyelv, a kultúra és a magyarságtudat megőrzése” céljából.²⁸⁹ Ugyanezen az ülésen vitatták meg a státustörvény tervezetét, amelyet az Országgyűlés 2001-ben fogadott el.

A státustörvény a kelet-európai kedvezménytörvények csoportjába tartozó olyan támogatási forma, amely a határon túl élő magyarok számára biztosít különböző kedvezményeket magyarországi tartózkodás esetén, illetve Magyarország által kiadott úgynevezett magyarigazolvány megszerzésére jogosít. Utóbbi miatt a státustörvényeket kvázi-állampolgársági törvényeknek (*quasi citizenship*) is szokás nevezni a szakirodalomban.²⁹⁰ A magyar nemzetpolitika jogi vetületének mérőföldkővet jelentette a státustörvény, és nemcsak a politikában és a közéletben, hanem a nemzetpolitikával foglalkozó tudományos körökben is évekig tartó vitát generált. Olyan kérdéseket vetett fel ugyanis az elfogadása, hogy „Ki a magyar?”, vagy „Ki dönti el, hogy ki a magyar?”.²⁹¹ A törvény extraterritoriális jellege miatt (más országok állampolgárai számára Magyarország hivatalos állami dokumentumot ad ki) Romániával és Szlovákiával komoly konfliktus alakult ki, aminek az lett a következménye, hogy a vitás felek a Velencei Bizottság állásfoglalását

²⁸⁸ A Nyugati Magyar Tanács az amerikai diaszpóra egyes képviselőinek kezdeményezésére alakult, és a magyar kormány tanácsadó szervezeteként kívánt működni a nyugati magyarokkal kapcsolatos ügyekben.

²⁸⁹ Kántor, „A Magyar Állandó Értekezlet dokumentumai”.

²⁹⁰ Szabolcs Pogonyi, Mária M. Kovács és Zsolt Körtvélyesi, „The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe”, EUDO Citizenship Observatory (Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2010), <http://eudo-citizenship.eu/docs/ECEcomporeport.pdf>.

²⁹¹ Kántor Zoltán, „Státustörvény és nemzetpolitika: elméleti szempontok”, in *A Státustörvény. Előzmények és következmények*, szerk. Kántor Zoltán (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002).

kérték az ügyben. Ennek eredményeként született a Velencei Bizottság anyaállami támogatásokról szóló jelentése,²⁹² ami azért lényeges, mert első ízben született nemzetközi jogi relevanciával bíró dokumentum az anyaországok jogairól és kötelezettségeiről. A magyar státustörvény a dolgozat szempontjából amiatt lényeges, mert területi értelemben korlátozott érvényességgel bír. Ahogy a törvény hivatalos neve is mutatja (2001. évi LXII. törvény a szomszédos országokban élő magyarokról), a státustörvény hatálya csak a Kárpát-medencei magyarokra terjedt ki, a diaszpórában élőkre nem. Ez amiatt érdekes, mert a közép-európai státustörvények gyakorlatában a korlátozott területi érvényesség inkább kivétel, mint szabály; a legtöbb állam státustörvénye egyaránt érvényes a határon túli kisebbségekre és a diaszpórára.²⁹³

A státustörvényt ebben a formájában a nyugati magyarokat képviselő Magyarok Világszövetsége is támogatta, ugyanakkor továbbra is képviselte azt az álláspontot, amelyet 1990 óta folyamatosan, hogy a valódi megoldást a kettős állampolgárság megadása jelentené Magyarország és a külföldön élő magyarok kapcsolatában. 2000-ben Patrubby Miklós, az MVSZ elnöke be is nyújtott egy törvénytervezetre vonatkozó ajánlást a külföldi magyarok állampolgárságáról,²⁹⁴ azonban az ötletet nem karolták fel a kormánypárti politikusok, így nem került a parlament elé.

Az 1998–2002 közötti első Orbán-kormány tehát a korábbi kormánynál intenzívebb, sőt, külpolitikai szempontból konfliktusosabb nemzetpolitikát folytatott. A magyar–magyar egyeztetés intézményesítése mellett fontos lépése volt a kormánynak a nyugati magyarság bevonása a dialógusba az MVSZ-en keresztül, valamint a Nyugati Magyar Tanács létrehozásával. A státustörvény elfogadása új minőség-

²⁹² Venice Commission, „Report on the Preferential Treatment of National Minorities by Their Kin-State”, 2001.

²⁹³ Ezt a 2. fejezet Kelet-Európával foglalkozó része is kifejti. Lásd még: Eszter Kovács, „Post-Socialist Diaspora Policies: Is There a Central-European Diaspora Policy Path?”, *Hungarian Journal of Minority Studies*, I. no.1. (2017).

²⁹⁴ Kántor Zoltán, szerk., „Tervezet a külhoni magyar állampolgárság jogintézményének alkotmányos létrehozására”, in *A Státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika* (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002).

re emelte a magyar nemzetpolitikát, hiszen a törvény megteremtette annak a lehetőségét, hogy a magyar állam hivatalos kapcsolatba kerüljön a külföldön (szomszédos országokban) élő magyar egyénekkel. A nemzetpolitikában a Kárpát-medencei hangsúly ebben az időszakban is megmaradt.

A politikai mezőn kívül fontos diaszpórapolitikai program indult az első Orbán-kormány alatt, 2000-ben: a Nyugaton élő magyar származású fiatalok nyelvvoktatása a Magyar Nyelvi Intézetben (a későbbi Balassi Intézetben). Az első években a programra jelentkezőket a Külföldi Magyar Cserkészszövetség által működtetett Teleki Pál Alapítvány bírálta el.²⁹⁵ A program azóta is működik, azzal a különbséggel, hogy ma már a Balassi Intézet (illetve 2016 óta a programot átvevő ELTE) önállóan végzi a program lebonyolítását. Szintén fontos diaszpórapolitikai kezdeményezés volt 1998 és 2003 között a Nemzeti Kulturális Alap keretében működő Ithaka-program, amely pályázati formában teremtett lehetőséget a diaszpórában felhalmozott hagyatékok Magyarországra történő hazaszállítására.²⁹⁶

A 2002-es választásokat követően ismét szocialista kormányzás következett Magyarországon, ami két választási cikluson keresztül tartott. Ezen időszak nemzetpolitikai „öröksége” a 2004-es kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás, illetve azt követően a magyar–magyar kapcsolatok befagyasztása, és a nemzetpolitikai intézményrendszer drasztikus átalakítása.

A 2004-es kettős állampolgárságról szóló népszavazást a Magyarok Világszövetsége kezdeményezte, mivel a státustörvény életbe lépését nem tartották kielégítő megoldásnak a külföldi magyarság helyzetének javítására. A népszavazási kérdés úgy hangzott: *„Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítás-*

²⁹⁵ Aldea Mária „A nyugati szóránymagyar hallgatók magyar nyelvi képzésének sajátosságai”, *THL – A Magyar Nyelv És Kultúra Tanításának Szakfolyóirata*, 2005/2. (2).

²⁹⁶ Fischerné Fülöp Ildikó – Richly Gábor, „Rodostó Program – Szakmai Beszámoló” (Balassi Intézet, 2011. január), honlap.parokia.hu/data/.../Szakmai_beszamolok_-2011.január.doc. Letöltve: 2017. szeptember 3.

sal – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. törvény 19. paragrafusa szerinti magyarigazolvánnyal vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?” A népszavazást megelőző kampányban a kormányzó szocialista-liberális koalíció a nemmel való voksolásra buzdított, amellet érvelve, hogy az új magyar állampolgárok úgy részesülnének a magyarországi jóléti juttatásokból, hogy közben nem fizetnek Magyarországon adót. A jobboldali pártok ezzel ellentétben az igenek mellett kampányoltak, a nemzeti összetartozásra, illetve a határon túl élő magyarokért érzett morális felelősségre hivatkozva. Noha a népszavazás az alacsony részvétel miatt nem volt érvényes, nem maradt következmények nélkül: a kormánypárt népszavazási kampányában elhangzottak végérvényesen megrontották a baloldal és a határon túli magyarok kapcsolatát.

A népszavazást követően a magyar kormány nem hívta össze a MÁÉRT-et, és a nemzetpolitika egyéb intézményeit is átalakította. 2006–2007 során megszüntették a Határon Túli Magyarok Hivatalát és a határon túli támogatásokat kezelő Illyés Közalapítványt. A HTMH helyett a nemzetpolitika kormányzati egységeként jött létre a Miniszterelnökségen belül a Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya, a határon túlra szánt támogatások kezelésére pedig létrehozták a Szülőföld Alapot. A MÁÉRT-et némiképp helyettesítendő, Szili Katalin (akkoriban még) szocialista politikus (aki a 2004-es kampányban a „lelkismereti szavazás” álláspontját képviselte) létrehozta a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumát, amely az Országgyűlés égisze alatt – a MÁÉRT-hez hasonlóan – a magyarországi és a határon túli magyar politikusok, illetve EP-képviselők egyeztető fóruma lett. A 2004–2010 közötti nemzetpolitika ugyanakkor első ízben használhatta ki az EU-tagsággal járó pénzügyi forrásokat, amelyeket határon átnyúló, gazdaságfejlesztési és infrastrukturális beruházásokra tudott fordítani a magyarlakta és határ menti régiókban. A 2004–2010 közötti nemzetpolitikai „hangulat” a diaszpórapolitikát is jellemezte, hiszen a kettő szorosan összefonódva létezett 1990-től.

4.5. ÖSSZEFOGLALÁS

A fejezetben áttekintettem a magyar diaszpórapolitika alakulását a kezdetektől egészen a 2010-et megelőző kormányzati ciklusig. Magyarország területéről az 1800-as évek végétől lényegében folyamatosan létezett kivándorlás, amelyre az anyaország válasza minden időszakban a korszak társadalmi és politikai helyzete alapján alakult. Az első kivándorlási hullám (1880–1910) felkészületlenül érte az országot, hiszen korábban ilyen tömeges elvándorlás nem volt tapasztalható. A kivándorlók tetemes része a történelmi Magyarországon élő nemzetiségi csoportokból került ki, így közvetve az ő kivándorlásuk hozzájárult az ország etnikai arányainak magyarok számára kedvező eltolódásához. Noha helyi szinten az elvándorlás aggasztotta a politikát, a központi kormányzat – épp az előbbi ok miatt – nem törekedett a kivándorlás hathatós megfékezésére. A kivándoroltak új hazájában történő segítségét szinte kizárólag az egyházak látták el: a magyar nyelv és kulturális ismeretek tanítása, illetve a hagyományápolás is az egyház kereteiben történt.

A két világháború közötti időszakban ugyan a kivándorlás mértéke jóval alacsonyabb volt, mint 1910 előtt, Magyarország mégis ebben az időszakban kezdett el strukturált keretek között foglalkozni a Nyugaton élő magyarokkal. Noha a gazdasági világválság miatt a hazatelepülés sok esetben reális alternatíva lett volna a külföldön élő (alacsonyán képzett) magyaroknak, ennek előmozdítása nem állt az ország érdekében. Ehelyett a nemzeti érzelmű nyugati magyarok egységes szervezetbe tömörítése volt az 1920–1930-as évek fő prioritása. A Magyarok Világszövetségének megszervezése azt a célt szolgálta, hogy a külföldön élő magyarokat is a magyar nemzeti érdekek (elsősorban a területi revízió) szolgálatába állítsa az anyaország. A Magyarok Világszövetsége afféle seregszemleként is funkcionált, tagjai azonban nem sok eredményt értek el a nemzetközi érdekérvényesítés porondján. A szervezet állandó irodája ugyanakkor fontos szerepet töltött be a Magyarország és a külföldi magyarság közötti kapcsolattartásban, és a korábbi időkkel ellentétben Magyarország már konkrét juttatásokkal is támogatta a külföldi magyar közösségeket.

A kommunista hatalomátvételt követően 1945/47-ben és 1956-ban egy erős antikommunista emigráció hagyta el az országot, amellyel szemben a budapesti politika ellenséges és gyanakodó volt. Az ötvenes években és a hatvanas évek elején a magyarországi állambiztonsági szervek az emigráns szervezetek bomlasztását és az emigráns vezetők hiteltelenítését tartották a legfőbb feladatnak. A forradalom utáni amnesztia időszakától kezdve kicsit enyhült az emigráns szervezetek hatástalanítására irányuló tevékenység, és egyre inkább a kapcsolatok normalizálása, az emigránsok semlegesítése lett a cél. A magyarországi propaganda külföldi magyarok körében való terjesztése az újjászervezett Magyarok Világszövetségének volt a feladata. Az antikommunista emigránsok határozottan elzártkóztak a Magyarországgal való bárminemű kapcsolattartástól, ennek ellenére az MVSZ sok nyugati (semleges vagy baráti) magyar szervezettel fel tudta venni a kapcsolatot.

A rendszerváltáskor az Antall-kormány deklarációiban sok helyen elhangzott az, hogy az új Magyarország számít a nyugati magyarságra az újjáépítés folyamatában, azonban ennek gyakorlati megvalósulását a nyugati körökben sok hangadó személy kevesellte. Az MDF-kormány fektette le a magyar nemzetpolitika intézményrendszerét, amelyben a nyugati magyarok is helyet kaptak, igaz, az anyaországi figyelem egyértelmű hangsúlya a Kárpát-medencei magyar kisebbségeken volt. A kilencvenes évek elején megtörtént a Magyarok Világszövetségének újjászervezése, ami ekkor már nemcsak a nyugati magyarok fóruma lett, hanem a magyarországi, Kárpát-medencei és nyugati magyarok találkozási helye. Az MVSZ a diaszpórapolitikának egy fontos intézménye lett, amely nem volt alárendelve a mindenkorri magyar kormánynak. Az ígéretes kezdet ellenére az MVSZ kb. 10 év alatt olyan működési válságba került, ami a szervezet diszkreditálódásához vezetett, és érdemi működés szempontjából megszűnt létezni a kétezres évek elejére. 2004 után a magyar kormány és a határon túli magyarok viszonya a kettős állampolgárságról szóló népszavazás miatt mélypontra került, ami a diaszpórával ápolat kapcsolatra is hasonlóan hatott. A 2010-es kormányváltás nemzetpolitikai és diaszpórapolitikai szempontból tehát egy hatéves válságot zárt le. Ez fontos szempont annak elemzésekor, hogy 2010-ben miért kezdődött egy korábban nem látott intenzitású nemzetpolitikai korszak.

5. MAKROSZINT II.

Magyar diaszpórapolitika 2010 után

A Fidesz 2010-es kétharmados győzelme új fejezetet nyitott a nemzetpolitikában, nemcsak az azt megelőző nyolcéves baloldali kormányzáshoz, de a korábbi, jobboldali-konzervatív kormányok nemzetpolitikájához képest is. Ebben a fejezetben áttekintem azt, hogy miben állt a második Orbán-kormány nemzetpolitikai „rendszerátalakítása”, és hogyan lett ennek része a diaszpórapolitika, mint a nemzetpolitikán belül alágazatként megjelenő politika. A 2010 utáni nemzetpolitika minden aspektusát vizsgálom: a törvényi változásokat, az intézményi változásokat, a szimbolikus politizálás mezőjét és a támogatási programokat. Elsőként a korszakot indító kettős állampolgárságot lehetővé tevő törvényt, az Alaptörvényt és a Nemzeti Összetartozásról szóló tanúságtételt vizsgálom. Ezt követően a nemzetpolitika intézményrendszerének átalakítását tekintem át, amely megalapozta a különálló diaszpórapolitika elindulását is. Ezt követően figyelmet szentelek annak, hogy miként alakult a nemzeti beszédmód 2010 után, és ennek hogyan vált részévé a diaszpóra. Végül azokkal a programokkal foglalkozom, amelyek a diaszpórapolitika eszközeit jelentik, és külön a fejezetben foglalkozom a diaszpórapolitikai stratégiával.

5.1. A NEMZETPOLITIKAI RENDSZERVÁLTÁS ELSŐ LÉPÉSEI: KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG, NEMZETI ÖSSZETARTOZÁS, ALAPTÖRVÉNY, VÁLASZTÁSI TÖRVÉNY

A 2010-es választásokat követő első, ikonikus intézkedés volt a kettős állampolgárság lehetővé tétele, amelyet az Országgyűlés fogadott

el az első ülésnapon (344 igen, 3 nem szavazattal és 5 tartózkodás mellett²⁹⁷). A törvény az 1993-as állampolgársági törvény módosítása, és azt teszi lehetővé, hogy azok a személyek, akik legalább egy felmenőjük magyar állampolgárságát bizonyítani tudják, valamint beszélnek magyarul, magyarországi állandó lakóhely nélkül is az ország állampolgáraivá válhatnak. Valójában tehát az egyszerűsített honosítási eljárás bevezetéséről van szó, amit korábban nem tett lehetővé a magyar állampolgársági jogrend. Az egyszerűsített honosítási eljárás 2011. január 1-jén lépett életbe, akkortól kérvényezhetik a magyar állampolgárságot a külföldön élő magyarok.

2011-et megelőzően a magyar állampolgárság megszerzése csak a magyarországi tartózkodási idő tekintetében volt megkönnyítve a külföldi magyarok számára. Míg általános esetben a minimális magyarországi tartózkodási idő nyolc év az állampolgárság kérvényezéséhez, könnyített esetben (magyar állampolgárságú házastárs, Magyarországon születés) ez öt vagy három évre csökkent, határon túli magyarok esetében pedig egy évre. Azonban az állampolgári ismeretek és magyar nyelvből tett vizsga, továbbá a magyarországi lakhatás és megélhetés bizonyításának kritériuma alól nem mentesültek ők sem. Az egyszerűsített honosítás nemcsak a magyarországi letelepedés, hanem a korábbi szabályozás szerint kötelező vizsgák követelményét is megszünteti a külföldi magyarok számára.²⁹⁸

Az egyszerűsített honosítás mögött meghúzódó elgondolás az, hogy a magyar állampolgárságot a világ bármely táján élő magyar származású személyek felvehessék. Jogi szempontból a törvény semmilyen etnikai kritériumot nem tartalmaz, hiszen a kérelmezők korábbi állampolgársági kötelék alapján jogosultak az egyszerűsített honosításra. Ez azt is jelenti, hogy bárki, akinek legalább egy felmenője

²⁹⁷ A törvényt három képviselő kivételével a szocialista frakció is megszavazta.

²⁹⁸ 2005-ben módosították az állampolgársági törvényt, és bevezették azt a kedvezményt, hogy azoknak az igénylőknek, akik magyar tannyelvű oktatási intézményben szereztek végzettséget, nem kellett magyar nyelvből vizsgát tenniük. 2005. évi XLVI. törvény, <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=A0500046>. TV. Letöltve: 2017. december 1.

a történelmi Magyarország állampolgára volt, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül felveheti a magyar állampolgárságot, amennyiben beszéli a magyar nyelvet. Mivel korábbi jogi kötelék szolgál jogalapul, ugyanígy a nyugati magyarokra is érvényes az, hogy bárki, akinek legalább egy felmenője magyar állampolgár volt, ez alapján kérvényezheti a magyar állampolgárságot.

A diaszpóra esetében ugyanakkor kicsit bonyolultabb az állampolgársági szabályozás, mint a határon túliak esetében. Sok kivándorolt magyar személy esetében ugyanis nem szűnt meg a magyar állampolgárság (ellentétben a szomszédos országbeli magyarokkal, akik vagy akik felmenőinek magyar állampolgársága megszűnt azáltal, hogy az új állam állampolgárai lettek a határváltozásokkor). Ennek következtében számos nyugati magyar esetében nem honosításról kell beszélni, hanem az állampolgárság (kérelemre történő) megállapításáról, bizonyos esetekben pedig az állampolgárság nyilatkozattal történő visszaszerzéséről. Utóbbi lehetőség azokra vonatkozik, akiket a második világháborút és az 1956-os forradalmat követő disszidálásuk miatt fosztottak meg az állampolgárságuktól.²⁹⁹ Vagyis a 2010-es törvény óta a diaszpórában élők számára három jogalap létezik a magyar állampolgárság felvételéhez: az egyszerűsített honosítás (azok esetében, akik elvesztették magyar állampolgárságukat, többek között például a szomszédos országokból kivándorolt magyarok), az állampolgárság visszaszerzése és az állampolgárság megállapítása.

²⁹⁹ „A köztársasági elnökhöz címzett írásbeli nyilatkozatával – a nyilatkozattétel napjától – megszerzi a magyar állampolgárságot az a személy: akit a külföldön tartózkodó egyes személyeknek magyar állampolgárságuktól való megfosztásáról szóló 1947. évi X. törvény és az 1948. évi XXVI. törvény, a magyar állampolgárságról szóló 1948. évi LX. törvény, illetve az állampolgárságról szóló 1957. évi V. törvény alapján a magyar állampolgárságától megfosztottak, továbbá az, aki a 7970/1946. ME rendelet, a 10.515/1947. Korm. rendelet, a 12.200/1947. Korm. rendelet alapján veszítette el magyar állampolgárságát, valamint az, akinek magyar állampolgársága 1947. szeptember 15. és 1990. május 2. napja között elbocsátással szűnt meg.” 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról, https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300055.TV. Letöltve: 2017. november 29.

A 2011 óta állampolgárságot szerzett magyarokról kevés statisztikai adattal rendelkezünk.³⁰⁰ A kormányzati kommunikáció szerint 2017 végére kb. egymillió fő nyújtotta be a magyar állampolgársági kérelmet, ebből kb. 132 000 fő a diaszpórából.³⁰¹ Az új magyar állampolgárok száma 2023-ra meghaladta az 1,15 millió főt.³⁰² A diaszpóra többsége esetén az állampolgárság megállapításáról van szó, illetve, a KSH 2011–2015-ös időszakra kiterjedő vizsgálata szerint, az egyszerűsített honosítással állampolgárságot szerző egyéneknek (ekkor kb. 700 000 volt a számuk) 2,2%-a, azaz kb. 15 000 fő kért visszahonosítást, ők is vélhetően a diaszpórából.

A honosításhoz hasonlóan az első intézkedések között volt 2010 májusában a Nemzeti Összetartozás Napjának meghirdetése. A törvény a trianoni békeszerződés aláírásának dátumát nyilvánítja a magyar nemzet összetartozásának napjává: *„A Magyar Köztársaság Országgyűlése kötelességének tekinti arra inten i a nemzet ma élő tagjait és a jövőndő nemzedékeket, hogy a trianoni békediktátum okozta nemzeti tragédiára mindörökké emlékezve, más nemzetek tagjaiban okkal sérelmeket keltő hibáinkat is számon tartva, s ezekből okulva, az elmúlt kilencven esztendő küzdelmeiben az összefogás példáiból, a nemzeti megújulás eredményeiből erőt merítve, a nemzeti összetartozás erősítésén munkálkodjanak. Ennek érdekében az Országgyűlés június 4-ét, az 1920. évi trianoni békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánítja.”*³⁰³ A törvény alkalmazásának céljából bevezet-

³⁰⁰ Pogonyi, *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*. 169. o.

³⁰¹ Orbán Viktor beszéde a Magyar Diaszpóra Tanács VII. ülésén. <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-magyar-diaszpora-tanacs-vii-ulesen/>. Letöltve: 2017. november 30.

³⁰² „Emelkedhet az ösztöndíj a Körösi Csoma Sándor-programban”, magyarnemzet.hu, 2023. június 10. <https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/06/juliusban-megjelennek-a-korosi-csoma-sandor-program-ujabb-palyazatai>

³⁰³ A Magyar Köztársaság Országgyűlésének 2010. évi XLV. törvénye a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről, http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/93/00000/Nemzeti_osszetartozas_torveny.pdf. Letöltve: 2017. szeptember 4.

ték azt is, hogy június 4-éről iskolai emléknap keretében kell megemlékezni. A nemzeti összetartozásról szóló törvény nem kifejezetten a diaszpóráról szól, sőt, a szövegezés kifejezetten a határmódosítás miatt külföldre került magyarokról beszél, azonban a nemzeti, nemzetesítő beszédmód egyik első megjelenése ez a törvény, így közvetve a diaszpórapolitikához is kapcsolódik. A diaszpórapolitika ugyanis pontosan ebbe a beszédmódba illeszkedik; a nemzetegyesítést kiemelt feladatként meghatározó harmadik Fidesz-kormány programjához mind diskurzív, mind politikai téren *logikusan* kapcsolódik, hogy a nemzetegyesítés nemcsak a Kárpát-medencére, hanem a világ összes magyarjára vonatkozik.

A törvényalkotás szintjén megemlíthető még az új Alaptörvény is, bár annak a nemzet- és diaszpórapolitikára vonatkozó hatása minimális. Az 1989-ben módosított alkotmány 6. §-ának (3) bekezdése így szól: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” Ezt a 2011-ben elfogadott új alkotmányban a D cikk váltotta fel, amely így szól: „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”³⁰⁴ Mint látható, az előző alkotmányos klauzulához képest a D cikk bővebben írja le Magyarország felelősségvállalását a külföldön élő magyarok felé. A korábbi „felelősséget érez” kifejezést a kicsit erősebb „felelősséget visel” szókapcsolat váltotta fel, valamint a felelősségvállalás mibenlétének néhány eleme felsorolásra került. Ezeknek az elemeknek egy része (pl. egyéni és közösségi jogaik érvényesítése, közösségi önkormányzataik létrehozása) kifejezetten csak a kisebbségi magyar közösségek esetében értelmezhető. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy az új Alaptörvény

³⁰⁴ Magyarország Alaptörvénye, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV. Letöltve: 2017. szeptember 6.

elfogadásakor a diaszpóra felé való nyitás még nem volt érzékelhető a kormánypártok részéről, hiszen a D cikk a korábbi, alapvetően a Kárpát-medencei magyarságot a nemzetpolitika fókuszába állító hagyomány folytatásaként értelmezhető.

2011-ben sor került a választási törvény módosítására, majd 2013-ban a választási eljárási törvény módosítására, amelyek szintén relevanciával bírtak a nemzetpolitika területén. A módosítások eredményeként a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárok (vagyis az egyszerűsített honosítással állampolgárságot szerzett, valamint az állampolgárságot visszaszerző vagy annak megállapítását kérő magyarok) is jogosultak szavazni a magyar országgyűlési választásokon. A külföldön élő állampolgárok levélben vagy külképviseleten személyesen adhatják le pártlistás szavazatukat, egyéni képviselőjelöltre nem szavazhatnak. A lakóhely nélküli állampolgárság és szavazati jog lehetővé tétele Gamlen tipológiája szerint jogkiterjesztő diaszpórapolitikai intézkedéseknek minősülnek. Adódik természetesen a választójog kiterjesztésének az az értelmezése, hogy a kormánypárt a külhoni szavazatokból politikai tőkét képes kovácsolni saját maga számára, ily módon pedig a választójog a gamleni tipológia szerint kötelezettségbehajtási intézkedésnek is tekinthető.

A felvetés kapcsán érdemes megnézni a 2014-es, 2018-as és 2022-es országgyűlési választások eredményeit. A 2014-es választásokon, amikor az új kettős állampolgárok először vehettek részt magyarországi parlamenti választásokon, a külföldi szavazatok többsége a határon túli magyar régiókból érkezett, a diaszpóra szavazatai elenyészőek voltak.³⁰⁵ 2014-ben az érvényes levélszavazatok száma 128 429 volt. A legtöbb levélszavazat Romániából (58 330) és Szerbiából (17 521) érkezett, míg a nagyobb magyar diaszpórák közösségeiben (pl. Egyesült Államok, Németország, Egyesült Királyság) a levélben leadott szavazatok száma néhány száztól alig ezer fölötti számig terjedtek. A külhoni szavazatok földrajzi megoszlását azonban nem lehet pontosan

³⁰⁵ Herner-Kovács Eszter – Illyés Gergely – Rákóczi Krisztián, „Külhoni szavazatok a 2014-es magyar országgyűlési választásokon”, *Kisebbségkutatás*, no. 2. (2014): 7–19

meghatározni, hiszen a kettős állampolgárok választási regisztrációjukkor postacím helyett e-mail címet is megadhattak, emiatt 45 898 külföldi szavazó lakóhelye ismeretlen. Ez a szám elméletileg növelheti a diaszpóraszavazatok arányát, de akár a szomszédos országokból beérkezett szavazatok számához is hozzáadódhat. De még ha feltételezzük is azt a rendkívül valószínűtlen esetet, hogy ez a 45 898 szavazat mind a diaszpórából érkezett, ez még mindig kevesebb lenne, mint a romániai magyar közösség szavazatainak száma.

A 2018-as és a 2022-es választásokon jóval több külföldi szavazat érkezett, de földrajzi megoszlásuk a 2014-es eredményekhez hasonló tendenciát mutat. 2018-ban az érvényes levélszavazatok száma 225 471, 2022-ben pedig 268 766. 2018-ban Romániából 108 886, Szerbiából 36 163, míg a nagyobb diaszpóraországokból ismét csak pár száz érvényes levélszavazat érkezett. Utóbbi alól Németország kivételnek számít, mert ott 2252 levélszavazatot adtak le. Azon levélszavazók száma, akik lakóhelye az e-mailes értesítés választása okán ismeretlen, 67 540 volt. Ehhez nagyon hasonlóan 2022-ben Romániából 121 645 szavazat érkezett, Szerbiából 44 729, míg az USA-ból 394, Kanadából 546, az Egyesült Királyságból 608, Németországból pedig 2966,³⁰⁶ és az ismeretlen lakóhelyű levélszavazók száma 90 513 volt.³⁰⁷ Látható ezekből az adatokból, hogy a régi magyar diaszpóráközösségek magyarországi politikai részvétele elhanyagolható, emiatt pedig az is kijelenthető, hogy a magyar diaszpórapolitika gamleni tipológia szerinti kötelezettségbehajtó jellege nem bizonyítható.

Noha a 2010-et követően lezajlott törvényi változások közül expliciten csak az állampolgársági törvény és a választási törvény módosítása érintette a diaszpórát, a többi változtatás is fontos abból a szempontból, hogy a nemzetegyesítéssel kapcsolatos beszédmódot

³⁰⁶ Megjegyzendő, hogy a németországi levélszavazatok egy részét vélhetően azon magyar állampolgárok szavazatai teszik ki, akik ugyan új kivándorlónak számítanak, de már kijelentkeztek magyarországi lakóhelyükről, ezért magyarországi lakóhely híján csak pártlistára, de levélben szavazhatnak.

³⁰⁷ „Levélszavazási iratok országok (értesítési címek) szerinti bontásban.” Nemzeti Választási Iroda, 2022. <https://www.valasztas.hu/levelszavazas-jegyzoikonny> Letöltve: 2023. augusztus 16.

megalapozták, amelyre később ráépültek a különböző diaszpórapolitikai elemek, amelyek a diaszpórapolitikát sokkal inkább a kapacitásépítés irányába vitték el.

5.2. INTÉZMÉNYI VÁLTOZÁSOK

A második Orbán-kormány teljesen átalakította a nemzetpolitika intézményi szintjét. Mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy 2010-ben a nemzetpolitika a korábbi kormányoknál bevett közigazgatási szintnél magasabbra került: Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes lett a nemzetpolitikáért felelős kormánytag. Ez a lépés leginkább szimbolikusnak mondható, hiszen a nemzetpolitika operatív feladatait a Nemzetpolitikai Államtitkárságra bízta, amely a 2010-ben létrehozott Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumon belül kapott helyet. A nemzetpolitikáért felelős államtitkár Répás Zsuzsanna lett, aki korábban Németh Zsolt irodavezetője volt, így a korábbi fideszes nemzetpolitikai „vonalal” folytatálagosnak mondható. A 2014-es választásokat követően a Nemzetpolitikai Államtitkárság átkerült a Miniszterelnökség alá, államtitkári minőségben pedig Potápi Árpád János fideszes parlamenti képviselő vette át a vezetését, aki korábban nem tartozott a kormánypárt nemzetpolitikában aktív szerepet vállaló politikusai közé. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettesként maradt az ágazat legmagasabb kormányzati felelőse 2014 után is.

Az előző fejezetben szó volt róla, hogy a 2004-es népszavazást követően a szocialista kormány nem hívta össze többet a MÁÉRT-et. A nemzetpolitikai „rendszerátalakítást” meghirdető Fidesz-kormánytól várható volt, hogy ismét összehívja a magyar-magyar egyeztető fórumot, feléleszti az évenkénti MÁÉRT hagyományát. Erre 2010 novemberében sor is került. A MÁÉRT-re meghívást kaptak a szomszédos országok magyar pártjai,³⁰⁸ és első ízben a diaszpóra képviselői is: a

³⁰⁸ A MÁÉRT-ra nem kapott meghívást a szlovákiai Híd–Most szlovák-magyar vegyespárt, azzal az indokkal, hogy a MÁÉRT-en csak magyar pártok és egyesületek vehetnek részt.

nagyobb szervezetek egy-egy főt küldtek Észak- és Dél-Amerikából, Nyugat-Európából, Ausztráliából.³⁰⁹ Az ülés zárónyilatkozatának első mondatai az új nemzetpolitikai korszak meghirdetéséről szólnak: *„2010. áprilisi választások politikai és társadalmi következményei lehetőséget teremtenek a magyar nemzet határok feletti újraegyesítésére. Az új politikai rend összekapcsolja a sokszínű magyar nemzetet, amelynek egyenrangú tagjai a magyarországi, a Kárpát-medencei, valamint a diaszpórában élő magyarok. A nemzetpolitikában megvalósuló fordulat egy megújult szemléletet tükröz, amelynek értelmében az elhanyagolt magyar–magyar kapcsolatokat az egymásiránti felelősségvállalás váltja fel.”*³¹⁰

A zárónyilatkozat első pontjai a második Orbán-kormány nemzetpolitikai koncepciójának helyesléséről szólnak (üdvözik a ketős állampolgárságot lehetővé tévő törvénymódosítás elfogadását, a Nemzeti Összetartozás Napjának létrehozását, a MÁÉRT újbóli összehívását), majd a korábbi MÁÉRT zárónyilatkozatokhoz hasonlóan a magyar kisebbségeket érintő aktuálpolitikai ügyekben való közös álláspontok következnek. A zárónyilatkozat végén jelenik meg a kutatás szempontjából legfontosabb pont: *„Üdvözik a magyar kormány elkötelezettségét a szórványkérdést, illetve a diaszpórában élők megszólítását illetően. Felhívják a figyelmet arra, hogy szükséges egy, a nyugati magyar országos szövetségekkel közös cselekvési terv kidolgozása a nyugati magyarság megmaradása érdekében. A Nemzeti Regiszter létrehozása, valamint egy, a megfelelő anyagi forrásokkal rendelkező szórványstratégia a nemzet minden tagjának érdeke.”*³¹¹

A következő évben a diaszpóra már nem (csak) a MÁÉRT-en volt jelen, hanem megtartotta alakuló ülését a Magyar Diaszpóra Tanács

³⁰⁹ „Magyar Állandó Értekezlet Budapesten határon túli és szórványban élő magyarok részvételével”, Amerikai Magyar Koalíció, <http://www.hacusa.org/hu/2010-sajtoanyagok/magyar-allando-ertekezlet-budapesten-hataron-tuli-es-szorvanyban-elo-magyarok-reszvetelvel>. Letöltve: 2017. szeptember 7.

³¹⁰ A Magyar Állandó Értekezlet IX. Ülésének Zárónyilatkozata, 2010. november 5. http://www.nemzetiregiszter.hu/download/8/ed/10000/MAERT_2010_ZNY.pdf. Letöltve: 2017. szeptember 7.

³¹¹ A Magyar Állandó Értekezlet IX. Ülésének Zárónyilatkozata.

is. A Diaszpóra Tanácsot azért hívták életre, hogy a diaszpóra képviselőinek saját konzultációs fóruma legyen, hiszen a MÁÉRT alapvetően a Kárpát-medencei kisebbségi magyarokról szól. Az alapító nyilatkozatban az áll: *„A diaszpórában élő magyarságnak – húsz évvel a rendszerváltoztatás után – végre kellő figyelmet kell kapnia a nemzetpolitikában. A nemzeti ügyek kormánya elkötelezett aziránt, hogy az új Alaptörvényben az egységes magyar nemzetre megfogalmazott felelősségviselést a diaszpóra tekintetében is megvalósítsa.”*³¹²

Az alapító nyilatkozat a diaszpóra másod- és harmadgenerációs tagjaira is kitér: *„[a Magyar Diaszpóra Tanács tagjai] Tudomásul veszik azt a sajnálatos, de elkerülhetetlen jelenséget, hogy a diaszpórában élő másod-, illetve többed generációs leszármazottak közül vannak, akik már nem beszélnek a magyar nyelvet. Egyetértenek abban, hogy a magyar nemzet nem mondhat le róluk sem. Megegyeznek abban, hogy az egységes magyar nemzetnek kiemelt figyelmet kell fordítania a magyarul már nem beszélő, diaszpórában élő nemzettársaikra. Vallják, hogy ők is a magyar nemzetnek tagjai, akiknek tekintetében a Magyarországgal való kapcsolat kialakítása, a magyar kultúra – és lehetőség szerint magyar nyelv – átadása, a magyar identitás megerősítése, illetve ezek lehetőségeinek biztosítása közös céljuk.”*³¹³

Az alapító nyilatkozatban utalás található a Nemzeti Regiszterre, mint a világon bárhol élő magyarok megszólítására létrehozott honlapra. A Nemzeti Regiszter a kormány nemzetpolitikai tematikájú portálja, amelyen aktuális hírek és tudósítások mellett a diaszpóra számára hasznos információk, jogszabályok, dokumentumok érhetőek el. Eredetileg a Nemzeti Regiszter hírlevele heti rendszerességgel jelent meg angol és magyar nyelven, ez a funkció azonban 2014 óta nem üzemel. 2019-ig a Nemzeti Regiszter honlapján még lehetett tájékozódni a nemzetpolitikai hírekről, magyar és angol nyelven is, ezt követően azonban már csak a Nemzetpolitikai Államtitkárság új hon-

³¹² A Magyar Diaszpóra Tanács alapító nyilatkozata, http://www.nemzetiregiszter.hu/download/6/01/00000/Magyar_Diaszpóra_Tanács_zárónyilatkozat.pdf. Letöltve: 2017. szeptember 4.

³¹³ A Magyar Diaszpóra Tanács Alapító Nyilatkozata.

lapján, a kulhonimagyarok.hu-n van aktivitás, a Nemzeti Regiszter oldala archívnaak tekinthető.

A Diaszpóra Tanács első ülésén Orbán Viktor – a MÁÉRT-hez hasonlóan – beszédet mondott a résztvevőknek. A miniszterelnök beszédében kitért egyrészt arról, hogy az elmúlt 20 évben voltak ugyan próbálkozások a világban szétszóródott magyarság összefogására, de ezek a kezdeményezések elhaltak, ezért most a Diaszpóra Tanács létrehozatalával megpróbálják ezt megvalósítani. Másrészt a nemzetegyesítés szimbolikus oldala mellett nagyon egyértelműen megfogalmazta, hogy a nyugati magyarság erőforrás Magyarország számára, amelyet ki kell használnia az országnak: *„Mi, magyarok minél többen toljuk a szekeret, annál biztosabban kijutunk a gödörből, ahová hosszú évek felelőtlen döntései sodorták a nemzetünket. (...) 14-15 millió magyar sokkal többre képes, mint 10 millió. Ki mástól remélhet határokon kívülről erőt a nemzet, mint azoktól a magyaroktól, akiket a történelem vihara a XX. században messze repített a hazájuktól, de akik mindig is megőrizték hűségüket, ragaszkodásukat, szeretetüket Magyarország iránt?”*³¹⁴ Vagyis a szimbolikus politizálás mellett egy erős pragmatikus szempont is megfigyelhető a miniszterelnök Diaszpóra Tanács alakuló ülésén elmondott beszédében.

A Diaszpóra Tanács az évente egyszer összehívott plenáris ülésen kívül regionális bizottságokban dolgozik. A regionális tanácsok mindegyikének van elnöke, aki a Nemzetpolitikai Államtitkársággal való kapcsolattartásért felelős. Legfontosabb szerepük abban van, hogy a Kőrösi Csoma Sándor program keretében a diaszpóraszervezetekhez érkező ösztöndíjasokkal kapcsolatos kéréseket továbbítsák az Államtitkárság felé (ezekről a programokról később részletesen lesz szó). Interjúalanyaim közül többen is regionális elnökök, vagy korábban voltak azok, és a beszélgetésekből egyértelműen kitűnt, hogy ez a tisztség meglehetősen időigényes feladatokkal jár, hiszen adott esetben 20-30 diaszpóratanácsi taggal kell kapcsolatban lenniük, igényeket felmér-

³¹⁴ „Diaszpóra Tanács – Orbán: Le kell zárni a posztkommunista korszakot!” *MTI*, 2011. november 17. <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>.

niük, egyeztetniük, valamint rendszeresen jelentést készíteniük a regionális ülések tárgyalásairól, illetve kéréseikről az államtitkárság felé. Ez abból a szempontból lényeges, hogy a regionális elnökök a diaszpóráért végzett munkájukat önkéntes alapon, általában egy teljes állású munka mellett végzik, így a megnövekedett anyaországi figyelem eredményeképpen ez a „mellékállás” is egyre nagyobb energiák mozgósítását követeli meg a részükről. A Diaszpóra Tanács meghívásos alapon működik, azaz azok a diaszpóraszervezetek képviseltethetik magukat, akik meghívást kapnak a kormánytól. A meghívásnak nincs objektív feltételrendszere; többnyire informális úton, személyes kapcsolathálózat alapján kerülnek fel a résztvevői listára szervezetek. Talán ezzel is összefüggésben áll az, hogy a Diaszpóra Tanács tagjainak listája nem nyilvános.

A diaszpórapolitika intézményrendszere a Diaszpóra Tanácson túlmutat. 2012 novemberében jelent meg az a kormányhatározat, amely Friends of Hungary néven amerikai alapítvány létrehozását írta elő, amelynek feladata *„a diaszpóra magyarsága nemzeti identitásának és a nemzeti összetartozás kötelékeinek az erősítése”*.³¹⁵ Az alapítvány elnevezése nem volt túl szerencsés, ugyanis 2011 óta már létezett egy Magyarország Barátai nevű alapítvány, amelyet Vizi E. Szilveszter szervezett meg azzal a koncepcióval, hogy hálózatba tömörítse a világon bárhol élő, Magyarországgal szimpatizáló egyéneket, figyelemmel kísérje és terjessze a magyarság *„társadalmi, kulturális, tudományos és gazdasági sikereit”*, valamint erősítse a *„kapcsolatot az óhaza és a diaszpóra magyarjai között”*.³¹⁶ A kormány által létrehozott Friends of Hungary ügyvezető igazgatója Fellegi Tamás (2010-től 2011 végéig nemzeti fejlesztési miniszter) lett, de végül az alapítvány bejegyzésére

³¹⁵ „Friends of Hungary néven amerikai alapítványt hoz létre a kormány”, *MTI*, 2012. november 28. <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>.

³¹⁶ „Friends of Hungary – Rólunk” <http://friendsofhungary.hu/>. Letöltve: 2017. szeptember 6.

The Hungary Initiatives Foundation (HIF) néven került sor,³¹⁷ jelenleg pedig Hungary Foundation néven működik.

A bejegyzést követően a szervezet kuratóriumába főként olyan amerikai (illetve amerikai magyar) személyeket hívtak meg, akik szerepe a magyar–amerikai kapcsolatokban meghatározó: April Foley, az USA korábbi budapesti nagykövete; George Pataki, New York állam korábbi magyar származású kormányzója; Katrina Lantos Swett, Tom Lantos magyar származású kongresszusi képviselő lánya; John P. Lipsky, az IMF korábbi igazgatója, Kurt Volker, az USA volt NATO-nagykövete; Lauer Edith, az Amerikai Magyar Koalíció korábbi vezetője. A neveket látva jogosan merültek fel olyan vélemények, hogy a szervezet valójában nem (vagy nemcsak) az amerikai magyar diaszpóra támogatására jött létre, hanem a magyar kormány amerikai lobbizásának eszköze lesz. Ezt a feltételezést erősítette az a tény is, hogy 2013-ban a magyar kormány „*politikai és gazdasági érdekképviselő és érdekvédelem az Egyesült Államokban, valamint ezzel összefüggésben pénzügy- és gazdaságpolitikai tanácsadás*” feladatokra szerződést kötött az EuroAtlantic Solutions Kft.-vel, amelynek egyik főreszvényese szintén Fellegi Tamás. A hivatalos álláspont szerint ugyanakkor a HIF célja az amerikai magyar diaszpórával való új kapcsolatok kialakítása, emellett pedig a magyar–amerikai kapcsolatok javítása kulturális, művészeti, oktatási és tudományos programokkal,³¹⁸ a két szervezet (a valóban lobbizással foglalkozó EuroAtlantic Solutions és a HIF) tevékenységei pedig nem függenek össze egymással.³¹⁹ A HIF támogatásairól nem áll rendelkezésre összefoglaló, az elmúlt évekre visszamenőleg kereshető adatbázis, csak a szervezet honlapjára, illetve

³¹⁷ Utólag kiderült, hogy a Friends of Hungary csak munkacíme volt az új alapítványnak.

³¹⁸ „A Századvég üzen az USA-nak is – egymilliárd forintért”, Napi.hu, http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/a_szazadveg_uzen_az_usa-nak_is_egymilliard_forintert.587678.html. Letöltve: 2017. szeptember 11.

³¹⁹ „Hiába vegzálják Fellegi Tamást Washingtonban”, MNO.hu, 2013. november 9., <https://mno.hu/kulfold/hiaba-vegzaljak-fellegi-tamast-washingtonban-1194530>.

korábbi feldolgozásokra³²⁰ tudunk támaszkodni. Ezek alapján a HIF támogatásai az első években alapvetően két csoportba voltak sorolhatóak: amerikai magyar szervezetek rendezvényeinek, programjainak támogatása, valamint magyarországi pályázók ösztöndíjai (tanulmányi, kutatási, konferencia, művészeti).

A Hungary Foundation vezetését 2016-ban átvette Anna Stumpf Smith Lacey, Stumpf István alkotmánybíró Amerikában élő lánya. Ezt követően a szervezet profilja látványosan világosabbá, tevékenysége pedig átláthatóbbá vált. Jelenleg a Hungary Foundation fő fókusza az amerikai–magyar tudományos kapcsolatok erősítése tanulmányi és kutatási ösztöndíjak odaítélésével: alapképzési szinttől posztgraduális képzési szintig, illetve kutatók számára is finanszíroz különböző tanulmányi, kutatói és gyakornoki programokat magyarok számára Amerikában, illetve amerikaiak számára Magyarországon. A profilisztázás következtében a szervezet diaszpórapolitikai szerepe visszaszorult, jelen formájában inkább kategorizálható az amerikai–magyar tudományos és közéleti kapcsolatok előmozdításán dolgozó aktorként.

A MÁÉRT felélesztésével (és a Diaszpóra Tanács létrehozásával) elvileg feleslegessé vált a 2004 után létrehozott Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma, hiszen azt azért szervezte meg Szili Katalin, hogy az állampolgársági népszavazást követően nem ülésező MÁÉRT funkcióját betöltse. Ennek ellenére a KMKF 2010 után is tovább működik, hasonló funkciókat betöltve, mint a MÁÉRT. A KMKF 2010 utáni működésének elvileg az adhat legitimációt, hogy míg a MÁÉRT főként a kormányzati kapcsolattartás fóruma, addig a KMKF a parlamenti kapcsolattartásra helyezi a hangsúlyt, és a Kárpát-medencei magyar képviselők mellett a nyugati magyarok képviselőit, illetve európai

³²⁰ Például az Átlátszó.hu 2015-ös cikke: „Amerika norvégjai a magyarok: 3,9 millió dollárt költött eddig a kormány amerikai alapítványa civilek támogatására”, <https://atlatszo.hu/2015/04/08/amerika-norvegjai-a-magyarok-39-millio-dollart-koltott-eddig-a-kormany-amerikai-alapitvanya-civilek-tamogatasa/>. Letöltve: 2017. szeptember 11.

parlamenti képviselőket is soraiba invitál.³²¹ Valójában azonban nincs nagy különbség a két fórum működése között, hiszen a MÁÉRT-on is részt vesznek a magyar parlamenti pártok képviselői is, nem csak a kormánypártokéi – igaz, a miniszterelnök jelenléte miatt a MÁÉRT sokkal inkább a magyar kormány és a külhoni magyarok egyeztető fórumának benyomását kelti. Funkcióját tekintve tehát meglehetősen nagy az átfedés a MÁÉRT és a KMKF között. A KMKF a diaszpóra szempontjából azért is említésre érdemes, mert egyik szakbizottsága kifejezetten a diaszpórával és a Kárpát-medencei szórvány magyar közösségekkel foglalkozik.

A Parlamenten és a közigazgatáson belül is létrejöttek újabb, nemzetpolitikával foglalkozó fórumok. A parlament Nemzeti Összetartozás Bizottsága 2011. január 1-je óta működik, és alapvetően az aktuális nemzetpolitikai ügyekben tájékozódik, időnként kihelyezett üléseket tart. Konkrét mandátum vagy feladatkör híján szimbolikus szerepe nagyobb, mint a gyakorlati jelentősége. Gyakorlati szempontból a szintén 2011-ben létrejött Nemzetpolitikai Tárcaközi Bizottságnak lett volna fontos szerepe, hiszen azért hozták létre, hogy a kormányzaton belül nemzetpolitikai kérdéskörrel foglalkozó államtitkárságok, főosztályok munkáját koordinálja. Hiába létezik ugyanis a Nemzetpolitikai Államtitkárság, a szakpolitika számos más területen (külügy, oktatás, egészségügy stb.) is beavatkozást kíván. A tárcaközi egyeztetés bizottsága azonban néhány ülést követően elhalt.

Az intézményi változások között kell megemlíteni a támogatási rendszer átstrukturálását is. A határon túlra kiutalt támogatásokat korábban kezelő Szülőföld Alapot 2010-ben megszüntették, és létrehozták a Bethlen Gábor Alapkezelőt (BGA), amely Zrt. formában működik. A BGA támogatási rendszerén belül 2018. óta különülnek el látványosan a kifejezetten a diaszpórának szóló támogatások. 2018 előtt azok a diaszpóraszervezetek kaptak támogatásokat, amelyeket a MÁÉRT tagszervezetei nemzeti jelentőségű intézményeknek nyilvánítottak. A diaszpórában három ilyen intézmény létezett: a Külföldi

³²¹ Kántor Zoltán, szerk., *Nemzetpolitikai alapismeretek* (Budapest: Nemzeti Közzszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013). 189. o.

Magyar Cserkészszövetség, a Latin-amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége és a Nyugat-európai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége.³²² A BGA által összesen kiutalt támogatásoknak csak elenyésző része jut a diaszpóra szervezeteinek, a legtöbb támogatást romániai szervezetek kapják, az egy főre eső támogatás pedig egyértelműen Kárpátalján a legmagasabb.³²³ 2018-tól új elemként jelent meg a támogatáspolitikában, hogy a diaszpóra szervezetei is pályázhatnak négy kategóriában: programtámogatás, média- és könyvkiadás, intézményfenntartás és ingatlanberuházás, illetve a hétvégi iskolák működtetése. A diaszpórából beérkező pályázatok számára a teljes támogatási keretösszeg 500 000 000 Ft (ezen belül a hétvégi iskolákra 200 000 000, minden egyébre 300 000 000 Ft).³²⁴ A pályázati rendszer 2021-ben ismét átalakult, innentől kezdve ugyanis évente bizonyos témában meghatározott egységes pályázati program keretében pályázhatnak a diaszpóra szervezetei különböző támogatásokra. 2021-ben és 2022-ben ez a tematika a Nemzeti Újrakezdés Program volt, 2023-ban pedig a Gondoskodó Nemzet Program. A diaszpóra alprogramban pályázni lehet a diaszpóraszervezetek működési, fejlesztési és eszközbeszerzési költségeire, valamint programok és rendezvények támogatására.³²⁵

³²² „Határon túli támogatások 2.: az állandó tételék és a legjobb barátok”, Erdély Átlászo, <https://erdely.atlatszo.hu/2017/03/20/hataron-tuli-tamogataskok-2-az-allando-tetelek-es-a-legjobb-baratok/>. Letöltve: 2017. szeptember 6.

³²³ Lásd az infografikákat: „Határon túli támogatások 2.”

³²⁴ „Pályázati felhívás a diaszpóra szervezetek részére 2018”, http://bgazrt.hu/tamogataskok/palyazatok_tamogataskok_2018/diaszpóra_palyazatok_2018/palyazati_felhivas_a_diaszpóra_servezetek_reszere_2018/palyazati_felhivas_a_diaszpóra_servezetek_reszere_2018/ Letöltve: 2017. november 30.; „Pályázati felhívás a diaszpórában található, magyar nyelvű oktatást végző szervezetek számára 2018”, http://bgazrt.hu/tamogataskok/palyazatok_tamogataskok_2018/diaszpóra_palyazatok_2018/palyazati_felhivas_a_hetvegi_magyar_iskolak_reszere_2018/palyazati_felhivas_a_diaszpórában_talalhato_magyar_nyelvu_oktatast_vegzo_servezetek_szamara_2018/. Letöltve: 2017. november 30.

³²⁵ „Külhoni támogatások 2023”. <https://bgazrt.hu/tamogataskok/kulhoni-tamogataskok/kulhoni-tamogataskok-2023/> Letöltve: 2023. augusztus 14.

2010 után több nemzetpolitikai háttérintézményt is létrehoztak. Az első ilyen intézmény a 2011-ben megalakult Nemzetpolitikai Kutatóintézet lett (NPKI), amely a Nemzetpolitikai Államtitkárság szakmai felügyelete alatt, de a BGA intézményi keretei között működik, feladata a nemzetpolitikát érintő döntések tudományos támogatása. A Kisebbségi Jogvédő Intézet (KJI) 2012-ben alakult meg, és az a szándék állt a létrehozása mögött, hogy a határon túli magyar közösségek jogvédelmét erősítse. A KJI nem vált klasszikus jogvédő intézménnyé (például nem vállal fel peres ügyeket bíróságokon³²⁶), tevékenysége inkább a Kárpát-medencei magyar jogvédelemmel foglalkozó ügyvédi kapcsolatháló kiépítésére, valamint képzések szervezésére korlátozódik. Harmadik tudományos-támogató intézményként hozták létre a Nemzetstratégiai Kutatóintézetet (NSKI) 2013-ban, Szász Jenő korábbi erdélyi politikus elnöklete alatt.³²⁷

A jelenlegi közigazgatási struktúrában a következő intézmények érintettek a diaszpórapolitikában:³²⁸

- Miniszterelnökség: Nemzetpolitikáért felelős miniszterelnök-helyettes (Semjén Zsolt); Nemzetpolitikai Államtitkárság (Potá-

³²⁶ A KJI valós jogi profílja különösen azóta megkérdőjelezhető, mióta igazgatója Csóti György fideszes politikus, aki nem rendelkezik jogi végzettséggel.

³²⁷ Az NSKI létrehozását kisebb Kárpát-medencei tudományos és közéleti felháborodás követte. Egyrésztől létezett már egy Nemzetpolitikai Kutatóintézet, így szakmai szempontból indokolatlan volt még egy kutatóintézet létrehozása. Másrészt az NSKI elnökének Szász Jenőt, a korábbi erdélyi politikust tették meg, aki semmiféle kutatói vagy kutatóintézeti tapasztalattal nem rendelkezett. Harmadrészt az NSKI-nak megítélt éves költségvetés az átlagos kutatóintézeti költségvetésekhez képest csillagászatnak tűnik, ez pedig joggal töltötte el a kutatói szférát frusztrációval és kérdésekkel. A témáról lásd: „»Anekdotává vált« a Szász Jenő-féle Nemzetstratégiai Kutatóintézet”, <http://www.transindex.ro>, <http://vilag.transindex.ro/?cikk=23238> Letöltve: 2017. szeptember 6.; „Fantomintézetbe ölt Orbán 1,3 milliárdot Kövér kedvéért”, hvg.hu, 2013. május 24. http://hvg.hu/itthon/20130524_Szasz_Jeno_kutato_intezet. Letöltve: 2017. szeptember 6.

³²⁸ A listát Bárdi Nándor ábrája alapján készítettem: Bárdi Nándor, „Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külhoni magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája”, in *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*, szerk. Jakab András – Urbán László (Budapest: Osiris Kiadó, 2017).

- pi Árpád János államtitkár, Szilágyi Péter helyettes államtitkár, diaszpórával való kapcsolattartásért felelős főosztály – Piritinyé Szabó Judit); Magyar Diaszpóra Tanács
- Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.; Nemzetpolitikai Kutatóintézet
 - Külügyminisztérium: magyar közösségi diplomata hálózat; Balassi Intézet; országreferatúrák
 - Parlament: Kárpát-medencei Képviselők Fóruma; MÁÉRT; Nemzeti Összetartozás Bizottsága
 - Schöpflin György EP-képviselő³²⁹ (2014-től haláláig, 2021-ig)

5.3. DIASZPÓRA A NEMZETI BESZÉDMÓDBAN

A nemzetpolitikai „rendszerátalakításnak” nemcsak a kettős állampolgárság bevezetése, illetve az intézményi átalakítás, benne a diaszpórapolitika hangsúlyos megjelenése képezték az elemeit, hanem a politikai beszédmód változása is. A nemzeti vagy nemzetiesítő retorika 2010 után rendkívül fontossá vált a Fidesz-kormány minden cselekvési területén, de érthető módon a nemzetpolitikában különösen. A „*nemzetegyesítés*”, „*egységes magyar nemzet*”, a „*múlt bűneinek jóvátétele*” központi elemei a nemzetpolitikai diskurzusnak. Ebbe a diskurzusba, kvázi annak kiteljesítéseként lép be a diaszpóra, mint az „*egységes magyar nemzet*” része, amely 20 éven át méltatlanul háttérbe szorult Magyarországon. A nemzeti beszédmód felerősödését láthatjuk azokban a törvényi szövegezésekben, amelyekről fentebb már volt szó, vagyis az új Alaptörvényben, valamint a Nemzeti Összetartozás Napjáról szóló törvényben. Ezekben a törvényekben a diaszpóra még nem

³²⁹ A 2014-es EP-választásokon a Fidesz listáján indított három határon túli jelöltet (Tökés Lászlót Erdélyből, Bocskor Andreát Kárpátaljáról, Deli Andort Szerbiából), Schöpflin Györggyel kapcsolatban pedig az szerepelt a listán, hogy ő a diaszpóra magyarságát fogja képviselni, lásd: „Az Európai Parlament 21 plusz 5 magyarja”, MNO.hu, 2014. május 26., <https://mno.hu/kulfold/az-europai-parlament-21-plusz-5-magyarja-1228708> Letöltve: 2017. szeptember 8. Honlapján és egyéb internetes keresések eredményeként azonban nem található semmilyen tevékenység a diaszpórával kapcsolatban.

jelenik meg expliciten, de 2011-től már érzékelhetőek voltak azok a politikai nyilatkozatok, amelyek a diaszpóra felé való nyitást készítették elő.

Elsőként egy 2010-es *Heti Válasz*-interjúban hangzott el Semjén Zsolt nemzetpolitikaért felelős miniszterelnök-helyettestől a „háromlábú szék” hasonlat, amely a magyar nemzetet szimbolizálja,³³⁰ 2011-től pedig rendszeressé vált a hasonlat használata nemzetpolitikai eseményeken (megemlékezéseken, a Tusványosi Szabadegyetemen, a MÁÉRT ülésein³³¹). Semjén Zsolt saját honlapján is ír a magyar nemzet metaforájáról: „A magyar nemzet – történelmi okokból kifolyólag –, egy háromlábú székhez hasonlítható. Egyik lába a magyarországi magyarság, másik lába a határon túli, Kárpát-medencei magyarság, harmadik lába az emigráció magyarsága. Ha bármelyik láb kiesik, vagy eltörik, a szék felborul.”³³²

A diaszpóra belefoglalása a nemzeti retorikába nemcsak a kifejezetten nemzetpolitikában aktív kormányzati politikusoknál jelenik meg, hanem mindenkinél, aki valamilyen módon kapcsolatba kerül a diaszpóra közösségeivel. 2010 óta bevettnek számít, hogy a nemzeti ünnepeken a Kárpát-medencei magyar helyszínek mellett a diaszpórákötösségekhez is nagy számban látogatnak el a kormánypárti politikusok. Az október 23-i ünnepélyekre – ami a diaszpórában kiemelt jelentőségű nemzeti esemény az 1956-os kivándorlók miatt – a második és a harmadik Orbán-kormányok alatt a következő politikusok utaztak el nyugati magyar közösségekhez (a teljesség igénye nélkül): 2011-ben Kövér László Sao Paolóban, Semjén Zsolt Ausztráliában, Schmitt Pál Ausztriában; 2012-ben Répás Zsuzsanna Latin-Amerikában; 2013-ban Áder János Észak-Amerikában, Semjén Zsolt Ausztráliában, Répás Zsuzsanna Dél-Afrikában; 2014-ben Szíjjártó Péter az Egyesült Államokban, Trócsányi

³³⁰ „Háromlábú szék”, *Válasz.hu*, <http://valasz.hu/itthon/haromlabu-szek-33204>. Letöltve: 2017. szeptember 27.

³³¹ Lásd pl. „Összetartozás Napja – Semjén Zsolt: Magyarságunk megőrzése elsődleges kötelességünk”, *MTI*, 2011. június, <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>.

³³² „Nemzetpolitika”, *Semjén Zsolt honlapja* (blog), 2010. szeptember 27. <http://www.semjenzsolt.hu/2010/09/nemzetpolitika/>. 2017. szeptember 27

László Párizsban; 2015-ben Áder János Münchenben; 2016-ban Potápi Árpád János Londonban, Soltész Miklós Münchenben, Áder János Ausztráliában, Szíjjártó Péter Kanadában, Németh Zsolt Chicagóban, Semjén Zsolt Latin-Amerikában; 2017-ben Szilágyi Péter Washington, DC-ben, Balog Zoltán Berlinben töltötte október 23-át.

Ezek az ünnepségeken a politikusi szónoklatok a nyugati magyarok erőfeszítéseit méltatják, amelyek által megőrizték magyarságukat, és öregbítették Magyarország és a magyar nemzet hírnevét, valamint kifejezésre juttatják, hogy a magyar kormány a diaszpórát a nemzet teljes jogú tagjának tekinti. Áder János 2013-ban Bostonban például úgy fogalmazott, *„Magyarország a nemzet fontos, értékes és elválaszthatatlan részeként tekint a diaszpórában élő magyarok közösségeire és számát rájuk”,* illetve, a 2010-ben elfogadott állampolgársági törvény *„[a]zoknak az erőfeszítéseknek a legmagasabb rendű jogállami elismerését jelenti, amelyek révén Önök itt Bostonban is megőrizték a magyar kultúrához, nyelvhez, nemzeti közösséghez való hűségüket”.³³³*

5.4. DIASZPÓRAPOLITIKAI PROGRAMOK

A Diaszpóra Tanács megalapítását követően indultak el azok a programok, amelyek kifejezetten a diaszpórát célozzák meg. 2010 után négy olyan programot hoztak létre, amelyeket a magyar kormány nemzetpolitikai államtitkársága talált ki és működtet, ezek a Kőrösi Csoma Sándor Program, a Mikes Kelemen Ösztöndíj, a Julianus Program és a korábban már említett Nemzeti Regiszter. Ezekből 2023-ra effektíve csak a Kőrösi Csoma Sándor Program maradt meg, a másik három projekt megszűnt, illetve a Julianus Program esetében a honlap (amelynek célja volt, hogy magyar emlékhelyeket gyűjtsön össze a világ minden tájáról) nem frissül. Ezekon kívül létezik egy sor olyan

³³³ „Október 23. – Áder Bostonban: A magyarok és az amerikaiak a szabadság nemzetei”, mon.hu, <http://www.mon.hu/oktober-23-ader-bostonban-a-magyarok-es-az-amerikaiak-a-szabadsag-nemzetei/2395216>. Letöltve: 2017. november 8.

program, amelyet nem a nemzetpolitikai államtitkárság kezdeményezett, azonban retorikai szempontból a kormányzati diaszpórapolitika részeként kezeli azokat, esetenként anyagilag is támogatja a fenntartásukat. Az ilyen programok között van olyan, amelyet valamilyen diaszpóra vagy egyéb civil szervezet kezdeményezett (például a Magyar Emberi Jogok Alapítvány által működtetett ReConnect Hungary, vagy a Rákóczi Szövetség Diaszpóra Tábor), illetve vannak olyanok, amelyeket más kormányzati egységek kezelnek (például a Balassi Intézet nyelvi képzése a diaszpórában élő magyar fiataloknak, vagy a 2015–2016 között működő Gyere haza, fiatal! Program). A következőkben ezeket a programokat mutatom be, elsőként a nemzetpolitikai államtitkárság által indított, majd az egyéb diaszpórapolitikai programokat.

A Magyar Diaszpóra Tanács létrehozásával beindított diaszpórapolitika zászlóshajóprogramja egyértelműen a Kőrösi Csoma Sándor Program (KCSP) lett. A KCSP keretében 6-9 hónapra utaznak ki magyar fiatalok különböző diaszpórák közösségeihez, hogy rendezvényeiken, intézményeik munkájában segítsék őket. A programban való részvételre pályázniuk kell a jövőbeli ösztöndíjasoknak. A program pályázati kiírásában a következő célok szerepelnek: *„Célunk az, hogy kiépüljön a külföldi magyar közösségeknek egy olyan intézményrendszere, amely az egyének és közösségek integrációja révén hozzájárul a magyar önazonosság és a magyar nemzet összetartozásának erősítéséhez. Jelen programot annak érdekében hoztuk létre, hogy a diaszpóra magyarságának magyar nyelvtudását fejlesszük, a magyar közösségekben való tevékenységet és a Magyarországgal való kapcsolattartást ösztönözzük, azaz a magyar identitást megerősítsük. Ennek érdekében olyan, a nemzet iránt elkötelezett, közösség-szervező tevékenységekben jártas fiatalok pályázatait várjuk, akik segítenek a cél elérésében. A KIM³³⁴ Nemzetpolitikai Államtitkársága által létrehozott Kőrösi Csoma Sándor Program célja a diaszpóra és az anyaország magyarsága közti kapcsolatok erősítése. Az ösztöndíj keretében azt szeretnénk elérni, hogy ma-*

³³⁴ A KCSP első meghirdetésekor (2013) még a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumhoz tartozott a Nemzetpolitikai Államtitkárság, 2014 óta viszont a Miniszterelnökséghez.

*gyarországi fiatalok látogassanak el a diaszpóra közösségeihez, segítsék értékörző munkájukat és tájékoztatási, közösségépítő tevékenységükkel erősítsék a Magyarországhoz való kötődésüket.*³³⁵

A konkrét feladatok a fogadóhelytől függően változnak. A két végletet az ad hoc jellegű kisegítői feladatok (tipikusan a jól szervezett közösségben ilyen feladatai vannak az ösztöndíjasoknak) és a lényegében nulláról induló közösségszervezés jelenti. Az ösztöndíj 2013-ban indult, akkor még csak 50 fiatalt küldött a program, azonban rögtön a második évtől megduplázták a résztvevők számát. Emellett a második évtől a diaszpóra-fogadóhelyek mellé felvették a Kárpát-medencei (és kicsit távolabbi, de alapvetően régióbeli) szórvány magyar közösségeket is (például Dél-Erdély, Kárpátalja határtól távolabb eső részei, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, stb.). 2015-től a szórvány fogadóhelyeket Petőfi Program név alatt külön programba sorolták, így a KCSP megmaradt tisztán diaszpórapolitikai programnak.

A KCSP átláthatósága sokat fejlődött az indulás éve óta. 2016 óta működik saját honlapja (www.korosiprogram.hu), amelyen mind a fogadószervezetek, mind az ösztöndíjasok megtalálhatóak, valamint ezen a felületen láthatóak az ösztöndíjasok beszámolói is a diaszpóra közösségi eseményeiről, esetenként interjúk a fogadó szervezetek vezetőivel. A program és az ösztöndíjasok munkájának láthatóbbá tétele valószínűleg azért következett be, mert a program indulásakor több olyan hír jelent meg különböző hírportálokon, amelyek egyrészt arról szóltak, hogy a kiválasztott ösztöndíjasok közül feltűnően sokan kerültek ki Fidesz- és KDNP-közi ifjúsági szervezetekből, illetve a közigazgatásból, másrészt pedig arról, hogy az ösztöndíjasok valódi munkájáról és eredményeiről nagyon keveset lehet tudni.³³⁶

³³⁵ „Pályázati felhívás Körösi Csoma Sándor Program Ösztöndíjra – Nemzeti Regiszter”, 2013. január 3. <https://www.nemzetiregiszter.hu/palyazati-felhivas-korosi-csoma-sandor-program-osztondijra>. Letöltve: 2017. november 9.

³³⁶ Lásd pl. Nyilas Gergely, „Itt az igazi álommeló”, *Index.hu*, 2013. augusztus 5. http://index.hu/kulfold/2013/08/05/alommelo_a_tavoli_magyaroknak/ Letöltve: 2017. szeptember 19.; „Népnevelés a diaszpórában: külföldi ösztöndíjak ifjú KDNP-seknek”, *Átlátszó Oktatás*, <https://oktatat.atlatszo.hu/2013/07/02/>

A 2017-es évben 111, 2019-ben pedig 152 ösztöndíjas utazott ki észak-amerikai, latin-amerikai, nyugat-európai, ausztráliai (illetve új-zélandi), valamint dél-afrikai és izraeli fogadószervezetekhez. A globális egészségügyi és gazdasági válság megjelenését követően azonban úgy tűnik, hogy a KCSP veszített vonzerejéből: a 2022-es évben már csak 62 ösztöndíjast küldött ki a program a diaszpóra szervezeteihez.³³⁷

A fogadószervezetek egyes helyeken valamilyen ernyőszervezet alá tagozódnak. Ilyen például néhány nyugat-európai ország (Németország, Svédország, Anglia stb.), ahol az országos ernyőszervezetek koordinálásával történik a fogadószervezetek kiválasztása és az ösztöndíjasokkal kapcsolatos igények felmérése, és innen kerülnek a kérések a Diaszpóra Tanács regionális bizottságához. Kanadában két szervezet, a Kanadai Magyar Kulturális Tanács és a Kanadai Magyarok Országos Szövetsége alá tartoznak a fogadószervezetek, Ausztráliában pedig a tartományi szintű ernyőszervezetek alá. Az Egyesült Államokban országos ernyőszervezet híján ez a fajta országos koordináló szerv hiányzik, így az itteni fogadószervezetek meghatározása közvetlenül a Diaszpóra Tanács Észak-amerikai Regionális Tanácsán keresztül történik. A fogadószervezetek típusukat illetően heterogének: vannak köztük magyar iskolák, egyházközségek, magyar házak, könyvtárak, cserkészcsapatok, néptáncgyűtések és egyéb egyesületek. Közös vonásukként az nevezhető meg, hogy a legtöbbjük „rég” alapítású diaszpóraszervezet, ami azt jelenti, hogy a nagy, kompaktnak nevezhető kivándorlási hullámok emigránsai alapították, nem pedig az elmúlt 30 évben Magyarországot elhagyó kivándorlók.

nepnevelés_a_diaszporában_kulfoldi_osztondijak_ifju_kdnp-seknek/ Letöltve: 2017. szeptember 19; „Ösztöndíjasok kezében a külföldi magyarok identitása”, *Index.hu*, 2013. április 4., http://index.hu/belfold/2013/04/04/allami_osztondijjal_erositik_a_kulfoldi_magyarok_kotodeset/. Letöltve: 2017. szeptember 19.

³³⁷ <https://www.korosiprogram.hu/osztondijasaink> Letöltés ideje: 2023. 08. 10.

A déli félteke fogadóhelyeire júliusban van a kiutazás. Ezekben az országokban hat hónap az ösztöndíj időtartama, mert az iskolai tanévhez igazítják az ösztöndíjasok tartózkodását, tehát a nyári szünet kezdetekor (ami ott január) az ösztöndíjasok már hazatérnek. Az északi félteke ösztöndíjasai szeptemberben utaznak ki, és következő év májusáig maradnak, tehát ezekben az országokban kilenc hónap az ösztöndíj időtartama. A fogadószervezetek saját regionális tanácsukban jelezhetik, hogy szeretnének-e, és ha igen, milyen profillal rendelkező ösztöndíjast (néptáncos, cserkész, tanár, szervező, kutató stb.). A fogadószervezetek igényeit ezután a regionális kapcsolattartók továbbítják a Nemzetpolitikai Államtitkárságnak, akik igyekeznek az igényeknek megfelelő ösztöndíjast kiválasztani. Ez egyben azt is jelenti, hogy fogadószervezetek azok a diaszpóraszervezetek *tudnak* lenni, amelyek benne vannak – legalább – a regionális diaszpóratanácsi hálózatban. Gyakorlati szempontból ez azt jelenti, hogy a regionális tanács elnökét ismerni kell, vagy ismeretségi körében benne kell lenni. Ez a működési mechanizmus jól mutatja, hogy a program működtetésében igen fontos szerepe van a személyes ismeretségeknek, a diaszpóra magasabb szintű vezetői köreiből való, illetve magyarországi becsatornázottságnak, és a programba való bekerülés a diaszpóra szervezetei felől nézve nincs igazán formalizálva, szabályozva.

A Mikes Kelemen-ösztöndíj egy másik olyan eleme volt a 2010 utáni diaszpórapolitikának, amely keretében magyarországi ösztöndíjasokat küldött ki a kormány a diaszpóra szervezeteihez. A program 2014 és 2022 között működött. A KCSP-vel ellentétben a Mikes Program nem a közösség segítségéről szól, hanem a diaszpórában felhalmozott tárgyi örökségek felméréséről, megmentéséről és Magyarországra való hazahozataláról. A kiírás szerint a program célja, hogy „*a diaszpórában élő magyar honfitársaink megsemmisüléstől veszélyeztetett könyvtári, levéltári hagyatékait rendezett módon összegyűjtve Magyarországra szállítsa és elhelyezze*”.³³⁸

³³⁸ „Felhívás – Mikes Kelemen Program”, <https://www.nemzetiregiszter.hu/felhivas-mikes-kelemen-program>. Letöltve: 2017. szeptember 19.

A Mikes Programot a KCSP-hez hasonlóan a Nemzetpolitikai Államtitkárság bonyolította le. Időtartama három hónap, a fogadóhelyek száma pedig jóval alacsonyabb, mint a KCSP esetében, 2016-ban összesen hét fő utazott (három az Egyesült Államokba, két Ausztráliába, egy-egy fő Kanadába és Latin-Amerikába). Az ösztöndíjasok feladata az volt, hogy az adott diaszpórák közösségben felhalmozott személyi gyűjteményeket és hagyatékokat feltérképezzék, és rendszerezés után a Magyarországra való szállításra felkészítsék ezeket. A munka jellegéből fakadóan a Mikes Programra könyvtárosok, levéltárosok és történészek jelentkezését várják. Az összegyűjtött könyvek, levelezések és egyéb hagyatéki elemek az Országos Széchényi Könyvtárba kerülnek, ahol vagy bekerülnek valamilyen gyűjteménybe, vagy pedig adományként határon túli könyvtárakba juttatják azokat. A program eredményeinek az Országos Széchényi Könyvtár külön honlapot szentel www.mikesprogram.oszk.hu/ címen.

A Mikes Program fogadtatása sokkal inkább megosztotta a diaszpórát, mint a KCSP. A KCSP – minden nehézségével és a kivitelezésben rejlő kihívásával együtt – a diaszpóra egyöntetű támogatását élvezte az első pillanattól fogva, mert a program alapötletét támogathatónak látják. Ezzel szemben a Mikes Program alap gondolatát többen nem tartják elfogadhatónak a diaszpórában – ez mind informális csatornákon keresztül, mind a diaszpóra vezetőivel készült interjúkból kiderült. Mivel a Mikes Programon keresztül a diaszpórában, a diaszpóra tagjai által felhalmozott tárgyi értékek Magyarországra szállítása történik meg, több diaszpóra vezető érvelt amellett, hogy ezeket az értékeket a közösségnél kellene megőrizni, és a támogatást az elszállítás helyett a konzerválás és a tárolás költségeire fordítani. A fenntartásokat az is erősítette, hogy a program elindításáról a Nemzetpolitikai Államtitkárság nem egyeztetett a diaszpóraszervezetekkel, így sok helyen egyik napról a másikra szembesültek azzal, hogy egy új program keretében „könyveket fognak elvinni” Magyarországra. Mások ugyanakkor úgy látják, hogy az elöregedő közösségeknek nincs sem anyagi, sem emberi erőforrásuk, sem pedig fizikai tárolóhelyük arra, hogy a felgyülemlett anyagokat megőrizték és gondozzák. A Mikes Programmal kapcsolatos véleményekről az interjúelemzésben még részletesen

lesz szó, itt elég annyit jelezni, hogy a kritikai hangok ellenére működésképpessé formálódott a program.

Az Országos Széchényi Könyvtár fontos együttműködő partner a programban, hiszen az összegyűjtött anyagok sorsa itt dől el. Már 2015 végén, vagyis a program első két évét követően készült egy minitárlat az addig Budapestre került legérdekesebb anyagokból. Az OSZK értékelése szerint az összegyűjtött anyagok 5-10%-a tekinthető hiánypótlónak a külföldi hungarikumok szempontjából, a túlnyomó többség azonban csak másodpéldányként használható. Utóbbiak esetében az ismert címek új cím alatt vagy más kiadásban történő megjelenései számítnak kifejezetten értékesnek. Az összegyűjtött anyagok többsége könyv, azonban mellettük hiánypótlónak számítnak a napilap- és folyóiratszámok, évkönyvek, az írott és hangzó zeneművek, magnókazetták és -szalagok, fotók, CD-ROM-ok, valamint aprónyomtatványok, például plakátok, szórólapok, meghívók, naptárak is.³³⁹

A Mikes Program más formában már korábban is létezett. Elődjének tekinthető a Rodostó Program, amelyet 2010-ben indított el az MTA és a Balassi Intézet közösen.³⁴⁰ Érdekes adalék, hogy a program előkészítésével még 2009-ben, az akkori szocialista kormány Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkársága bízta meg a Balassi Intézetet.³⁴¹ Az alapötlet az MTA külső és köztestületi tagjaitól származott, akik arra a problémára kerestek megoldást, hogy a magyarul már nem beszélő generáció a diaszpórában vélhetően kisselektálja a magyar nyelvű könyveket. Ennek érdekében a Rodostó Program a nyugati magyarság hagyatékait és azok megmentésével kapcsolatos feladatokat kívánta felmérni. Egy 2011-es szakmai beszámoló szerint a Rodostó felmérési szakaszából egy forrásokkal megtámogatott megvalósítási fázis következett volna a Balassi Intézet koordinálásában,

³³⁹ Országos Széchényi Könyvtár, „Mikes Kelemen Program – A tengerentúli magyarság írott örökségének megőrzése”, <http://www.oszk.hu/hirek/mikes-kelemen-program-beszamolo>. Letöltve: 2017. szeptember 22.

³⁴⁰ Tarnóczy, „A kisebbségi magyar tudományosság az MTA tudománypolitikájában”.

³⁴¹ Fischerné Fülöp – Richly, „Rodostó Program – Szakmai beszámoló”.

ez azonban már egy új program, a Mikes Kelemen Program keretében valósult meg, a Nemzetpolitikai Államtitkárság működtetésében. Legkorábbi előzményének pedig az Ithaka pályázatot lehet tekinteni, amely 1998 és 2003 között a Nemzeti Kulturális Alap keretében tette lehetővé nyugati magyar hagyatékok Magyarországra szállítását pályázati támogatással.³⁴²

A 2010 utáni diaszpórapolitikai kezdeményezések harmadik elemeként a Julianus Programot kell megemlíteni. A Julianus Program lényegében egy online kataszter, amely a diaszpórában található magyar emlékhelyek, örökségek és magyar vonatkozású helyszínek gyűjteménye. A program leírásában az szerepel, hogy a világszerte fellelhető magyar emlékek bemutatása *„betekintést nyújt a világban szétszórtságban élő magyar közösségek identitásmegőrző munkájába, mellyel hozzájárultak az egyetemes magyar kultúra gyarapításához”*.³⁴³ A programot a 2012-es Diaszpóra Tanácson jelentették be, és először a Nemzeti Regiszter honlapján üzemelt, majd átkerült a Nemzetpolitikai Államtitkárság www.kulhonimagyarok.hu honlapjára. A lista lényegében folyamatosan bővíthető; bárki beküldheti a Nemzetpolitikai Államtitkárságnak az általa ismert magyar vagy magyar vonatkozású emlékhelyeket. Elvileg a KCSP-ösztöndíjasoknak is feladata, hogy bővítsék a listát. A kataszterbe vett magyar emlékek száma 430 körül van. Ezt a számot a program az elindulását követő években elérte, vagyis évek óta nem frissül az adatbázis. A felsoroltak között találhatóak magyar házak, magyar szervezetek, magyar vonatkozású szobrok és emléktáblák, magyar nevű települések, magyar éttermek, illetve külön listázhatóak a hétvégi magyar iskolák. A listára való felkerülés szempontjai mindazonáltal nem teljesen egyértelműek, hiszen szerepel rajta a londoni és berlini Magyar Kulturális Központ/Intézet is. Ezek a magyar állam hivatalos külföldi kulturális intézetei – kvázi kormányzati intézmények, tehát nem a diaszpóra magyarsága emlék-

³⁴² Ibid.

³⁴³ „Julianus Program”, <http://www.nemzetiregiszter.hu/julianus-program-leiras>. Letöltve: 2017. szeptember 22.

helyeinek sorába tartoznak. A térképes nézetén³⁴⁴ feltűnő, hogy Európából jóval több magyar vonatkozású elem került fel a listára, mint a tengerentúli helyszínekről. Clevelandből, az amerikai magyarság egyik legfontosabb központjából például csak egyetlenegy szervezet, a Clevelandi Magyar Történelmi Társaság (a Clevelandi Magyar Múzeum fenntartója) szerepel a listán, noha a városban legalább egy tucat magyar vonatkozású emlékhely található. New Yorkból, New Jerseyből és a legtöbb századfordulós kivándorlónak új otthon adó Pennsylvánia államból is alig szerepelnek emlékek a listán, illetve vannak rajta olyan elemek is, amelyek már nem is léteznek.³⁴⁵

Bár konkrét diaszpóraprogram nem létezik a hétvégi magyar iskolák segítésére, a Nemzetpolitikai Államtitkárság látványosan bevonódott ezeknek a szervezeteknek a támogatásába. A BGA Zrt.-nél pályázhatnak a diaszpórában működő hétvégi magyar iskolák működési és programtámogatásra, a Nemzetpolitikai Államtitkárság pedig támogatásban részesíti az évente Győrben a hétvégi iskolákban tanító pedagógusok számára megrendezésre kerülő módszertani továbbképzést.³⁴⁶ A hétvégi iskolák magyarországi támogatása a szakmai összefonódások miatt elsősorban a Balassi Intézethez, azon keresztül pedig a Külügyminisztériumhoz kötődik, ezért az a fejlemény, hogy a Nemzetpolitikai Államtitkárság is látványosan megjelenik támogatóként a hétvégi iskoláknak szóló rendezvényeken, jelzésértékű, különösen annak fényében, hogy a hétvégi iskolák sora évről évre gyarapodik olyan tagokkal, amelyeket az új kivándorló magyar közösségek hoznak létre. A hétvégi iskolák felkarolása tehát az egyetlen olyan pont a diaszpórapolitikán belül, ahol a magyar kormányzat nyit az új kiván-

³⁴⁴ „Julianus Program – térképes megjelenítés”, https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=11ROZe4Sxen_z9Q1AL6wBm1kb_ZQ. Letöltve: 2017. szeptember 22.

³⁴⁵ Például az egykori New York-i magyar hentesbolt is rajta van, noha évekkel ezelőtt bezárt.

³⁴⁶ „Erősödnek világszerte a hétvégi magyar iskolák, diákjaik száma is nő”, <https://kormany.hu/hirek/vilagszerte-erosodnek-a-hetvegi-magyar-iskolak>. Letöltve: 2023. augusztus 14.

dorló közösségek felé is, és nem csak a régi diaszpóra szereplőit tekinti a szakpolitika célcsoportjának.

A Nemzetpolitikai Államtitkárság diaszpórapolitikai programterveként megemlítendő a Magyar Emigrációs és Diaszpóra Központ, amely egyelőre vissza-visszatérő ötletszinten van jelen a közbeszédben. A központ létrehozása már több ízben felmerült, a Balassi Intézet honlapján ma is elérhető egy tervezet, amely alapján a központnak 2015-ben meg kellett volna nyílnia.³⁴⁷ A korábbi tervek között az is szerepelt, hogy a Mikes Program keretében Magyarországra szállított gyűjtemények kiállítóhelyeként funkcionálna a központ. A 2016-os Diaszpóra Tanács zárónyilatkozata még említést tesz a központról, a 2017-es viszont már nem.

A diaszpórapolitika programszintű alakításának rekonstruálása a látszat ellenére nem egyszerű feladat. A bemutatott programok kialakulása sokkal inkább esetlegességek és véletlenek eredménye, semmint egy előre kigondolt és megtervezett stratégiáé. Ezt az állítást nem csak arra alapozhatjuk, hogy a diaszpórapolitikai stratégia évekkel azután került megírásra, hogy a diaszpórapolitikai programokat elkezdte működtetni a Nemzetpolitikai Államtitkárság. A diaszpórapolitika alakulásának esetlegessége, ötletszerűsége kiderült azokból a háttérbeszélgetésekből is, amelyeket a kormányzati döntéshozatalt támogató személyekkel, illetve a nagyobb érdekérvényesítő erővel bíró diaszpóráképviselekkel folytattam.³⁴⁸ A programok eredetének rekonstruálása kizárólag egy esetben volt sikeres, amikor az egyik diaszpórapolitikai projekt ötletét egy konkrét – egyébként a diaszpórában élő – személy-

³⁴⁷ „Magyar Emigrációs és Diaszpóra Központ”, <http://www.balassiintezet.hu/hu/magyar-emigracios-es-diaszpora-kozpont/>. Letöltve: 2017. november 30.

³⁴⁸ Háttérbeszélgetés készült Répás Zsuzsannával, aki 2010 és 2014 között vezette a Nemzetpolitikai Államtitkárságot, vagyis a legtöbb diaszpórapolitikai kezdeményezés az ő államtitkári időszaka alatt született. Rajta kívül a nemzetpolitikai döntéseket tudományos háttérintézményként támogató Nemzetpolitikai Kutatóintézet igazgatójával, Kántor Zoltánnal folytattam több alkalommal a témával kapcsolatos háttérbeszélgetést. Idesorolhatók még az empirikus kutatás azon interjúi, amelyek olyan személyekkel készültek, akik „bejáratosak” a Nemzetpolitikai Államtitkárságra vagy magasabb politikai szintekre Budapesten.

hez többen is vissza tudták vezetni. Az összes többi program kapcsán az hangzott el, hogy „valakinek valahol” eszébe jutott egy ötlet, majd a közigazgatás több állomásán végigfutva kialakult egy megvalósítási koncepció.

Ez a „politikacsínálás” azonban nem a magyar diaszpórapolitika sajátja. Charles Lindblom politológus már az ötvenes években leírta azt a megfigyelését, hogy a politikusi döntéshozatal sokkal inkább afféle akadályokon való „átevickélésként” (*muddling through*) jellemezhető,³⁴⁹ mint alapos elméleti tudással megátmogatott racionális választásokként. Hasonlóképpen a „barkácsolás” (*bricolage*) mint a szakpolitikák alakításának modellje is ismert a politikatudományi szakirodalomban. Utóbbi megközelítésnek számos elméleti irodalma és empirikus vizsgálata is létezik.³⁵⁰ Freeman – Kingdon szakpolitikákat elemző gondolatmenetére hivatkozva – a barkácsolás közigazgatásban megjelenő következményeit úgy foglalja össze, mint „*problémák, szakpolitikák és a politizálás ad hoc és opportunisták összefűzése*”.³⁵¹ Kingdon vizsgálatát a köz- (vagy szak-) politikák megalkotásának tudományos leírása vezérelte, és amerikai kontextusban próbálta modellezni a folyamatot. Könyvében esettanulmányokkal mutatja be az ötlet felmerülésétől a konkrét szakpolitikai döntésig tartó komplex utat, kitérve arra, hogy melyik fázisban milyen érdekek és szereplők vannak hatással a döntésekre.³⁵² Konklúziója szerint

³⁴⁹ Charles E. Lindblom, „The Science of »Muddling Through«”, *Public Administration Review*, Vol. 19, No. 2 (Spring, 1959): 79–88.

³⁵⁰ A kifejezést elsőként Lévi-Strauss használta 1962-ben *A vad gondolkodás* című kötetében. Ebben az eredeti kontextusban a barkácsolás a mérnöki munkával szembeállítva jelenik meg: a kreatív és újító gondolkodás helyett a már rendelkezésre álló, nem specializált eszközök újrahazsnosítását jelenti. Lásd: Phillimore et al., „Bricolage: Potential as a Conceptual Tool for Understanding Access to Welfare in Superdiverse Neighbourhoods”, *IRIS WORKING PAPER SERIES*, no. 14 (2016).

³⁵¹ Richard Freeman, „Epistemological Bricolage: How Practitioners Make Sense of Learning”, *Administration & Society*, Vol. 39, No. 4. (July 2007): 476–496. 491. o.

³⁵² John W. Kingdon, *Agendas, Alternatives, and Public Policies* (Longman, 2011).

a szakpolitikák alakítása dinamikus és cseppfolyós folyamat, amelyekre véletlenszerű események (egybeesések, találkozások stb.) is hatással lehetnek. Kingdom kimondja azt is, hogy gyakran lehetetlen magyarázatot találni arra, miként emelkedik az egyik ötlet szakpolitikai programmá, míg a másik csírájában elhal. Ez a megközelítés hasznosnak bizonyul a magyar diaszpórapolitika kialakulásának és fejlődésének megértéséhez is, hiszen a háttérbeszélgetésekből az derült ki, hogy a diaszpórapolitikai programok ötletszerűen, véletlenszerűen indultak el, vélhetően szóbeli (és emiatt dokumentálatlan) interakciók eredményeként.

5.5. KORMÁNYZATI TÁMOGATÁSBAN RÉSZESÜLŐ PROGRAMOK

Ebben a részben áttérek azokra a diaszpórapolitikai programokra, amelyeket nem a Nemzetpolitikai Államtitkárság működtet, de koncepciójuk miatt elvi és/vagy anyagi támogatásban részesülnek az államtitkárság részéről. Az egyik ilyen program a 2011-ben indult ReConnect Hungary, amely egy úgynevezett „birthright” program, vagyis születési jogon járó utazás. A birthright programok a nagy létszámú diaszpórával rendelkező országok eszköztárában bevett diaszpórapolitikai programoknak számítanak. A birthright utazások a diaszpóra másod-, harmad-, negyed-, ötödgenerációjának szólnak, és bár az utazás fókuszja az anyaország aktuális diaszpórapolitikai céljától függően változhat, alapvető jellemzőjük, hogy egy pozitív anyaországi látogatással igyekeznek a diaszpóra fiatalabb generációját érdekeltté tenni abban, hogy intenzívebben kapcsolódjanak az anyaországhoz és/vagy nemzeti (vagy a diaszpóra jellegétől függően etnikai/kulturális/vallási) örökségükhöz. Az izraeli diaszpórapolitika bemutatásánál már láthattuk, hogy a birthright programok úttörője Izrael volt, amikor 1999-ben elindította a Taglit Israel nevű programját.³⁵³

³⁵³ Lásd a 3.1.1. alfejezetet.

A magyar birthright program ötlete magától a diaszpórától származik, nem a magyar kormányzattól. A program kezdeményezése a New York-i magyar diaszpóra vezető értelmiségi köreihez, mindenekelőtt a magyar származású amerikai politikus George Patakihoz és családjához köthető, akik az ötletgazda szerepét töltötték be, valamint a New York-i székhelyű Hungarian Human Rights Foundationhöz (HHRF), akik a kezdetek óta működtetik a programot. A kezdeményezés eredetén kívül azért is érdekes a ReConnect Hungary program, mert bár a 2012-es indulás óta a magyar kormány minden évben támogatja a program megvalósulását, magát a működtetést nem vállalta át. Ebből következően az utazás konkrét programjába, tematikájába, ha úgy tetszik, a magyarországi látogatás „narratívájába” a magyar kormány nem szól bele, annak összeállítása és lebonyolítása teljes mértékben egy diaszpóraszervezet kezében van. Emiatt a ReConnect Hungary nem értelmezhető klasszikus diaszpórapolitikai eszközként, hiszen a kormányzati támogatás megszűnése esetén a program elviekben továbbra is működni tudna, amennyiben a HHRF más forrásból (például a diaszpóra adományaiból, pályázatokból) biztosítani tudná a szükséges anyagi fedezetet. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a magyar program az izraeli birthrighttal ellentétben kifejezetten csak az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában élő magyar származású fiataloknak szól, tehát a világ más területein élő magyar diaszpóra tagjai számára nem elérhető.

A ReConnect Hungary évente egyszer, egy kéthetes magyarországi látogatás keretében valósul meg. A résztvevők toborzása az amerikai és kanadai magyar intézményi hálózaton keresztül, online és népszerűsítő kampányokkal történik (magyar fesztiválok, rendezvények alkalmával, illetve egyetemi hírleveleken), de jelentős a korábbi résztvevők általi reklámozás hatékonysága is. A részvétel feltétele, hogy a jelentkező magyar származású (mindegy, hogy hányadik generációs leszármazott), 18–28 év közötti amerikai vagy kanadai állampolgár legyen, aki 12 éves kora óta nem élt hosszabb ideig Magyarországon, és középiskolai tanulmányait már befejezte. A jelentkezéshez bemutatkozó- és motivációs esszére és két ajánlólevélre van szükség, ami alapján előszelekció zajlik, végül – a nagy földrajzi távolságok miatt – tele-

fonos interjún választják ki a program résztvevőit. A létszám minden évben a rendelkezésre álló pénzügyi keret függvénye; az első években 8-12, később 30-35 fő vehetett részt a programon. A kiválasztott résztvevők számára a kéthetes magyarországi program térítésmentes, azonban a transzatlanti repülőjegy körülbelüli árát (1300-1500 dollár) hozzájárulásként be kell fizetniük – vagyis nem teljesen ingyenes utazásról van szó.

A kéthetes magyarországi program minden évben változik, részben az adott év aktualitásai, részben az előző év tapasztalatai, részben a résztvevők száma alapján, azonban a program alapmotívumai így is meghatározhatóak. Az elmúlt évek programját megvizsgálva az alábbi kategóriákba sorolhatóak a kéthetes látogatás programjai: 1. klasszikus turisztikai programok, 2. a magyar történelmet ismertető programok (múzeumlátogatások, tematikus túrák), 3. a mai magyar politikai, közéleti és gazdasági helyzet megismerését szolgáló programok. A ReConnect Hungary lényege tulajdonképpen a harmadik kategória programjaiban rejlik, hiszen ezek azok a szituációk, amelyekben egy hagyományos turistaprogram során a látogatónak nem szokott része lenni. Ebbe a kategóriába olyan programelemek tartoznak, mint például egy magyarországi civil szervezet meglátogatása; önkénteskedés; egy roma integrációs központ munkájának megismerése; részvétel olyan panelbeszélgetésen, ahol aktuálpolitikai és aktuális társadalmi kérdésekről esik szó szakértők bevonásával; Magyarországon élő külföldi vállalkozókkal való találkozás; beszélgetés startup vállalkozókkal; családi borpince meglátogatása, stb. A programnak általában része egy határon túli magyar közösség meglátogatása (általában Szlovákia vagy Szerbia területén), illetve eddig minden évben sor került a magyar kormány egy képviselőjével való rövid (formális) találkozóra is. A budapesti programhelyszínek között a Terror Háza és a Holokauszt Emlékközpont megtekintése minden évben szerepel, hiszen a program legtöbb résztvevőjének felmenői vagy a II. világháború időszakában, vagy az 1956-os forradalom után hagyták el Magyarországot, így a két múzeum tematikájához családi történetek kötik őket.

A ReConnect Hungaryhoz nagyon hasonló kezdeményezés a Rákóczi Szövetség Diaszpóra Tábora, amely 2016-ban indult. A tábor

hivatalos neve Diaszpóra Program. A program honlapján található bemutatkozóából az derül ki, hogy évente több alkalommal megrendezendő, különböző tematikájú táborokba vár 10 és 25 év közötti magyar származású fiatalokat a világ minden tájáról.³⁵⁴ Annyiban tér el tehát a Rákóczi Szövetség Diaszpóraprogramjának profilja a ReConnect Hungary programétól, hogy míg a ReConnect a magyar identitásuktól alapvetően már eltávolodott, 18–29 év közötti korosztályt szólítja meg Észak-Amerikában, addig a Rákóczi Szövetség tábora a még magyar szervezetekben aktív, magyarul vélhetően még beszélő, 10–25 év közötti magyar fiatalokat a világ minden tájáról. Emellett a ReConnectet egy amerikai magyar civil szervezet, a Diaszpóratábort pedig egy magyarországi civil szervezet működteti. A ReConnect megvalósulását a Bethlen Gábor Alapkezelő, vagyis közvetetten a Nemzetpolitikai Államtitkárság, a Rákóczi Szövetség programját a Diaszpóra Tanács javaslata alapján a magyar kormány támogatja. A két program tematikája meglehetősen hasonló.

A „Gyere haza, fiatal!” elnevezésű program szintén a kormányzati támogatást élvező programok közé tartozik, azonban mindössze egy éven át tartott, 2015–2016-ban. A koncepció szerint a külföldre költözött magyar fiatalok hazatelepülését ösztönözte volna a program lakhatási támogatással és munkalehetőségek közvetítésével. A program pilot évében csak az Angliában élő magyarok pályázhattak, a pályázók közül 105-en tértek haza és álltak munkába. A nyertes pályázók munkahelykeresésre (repülőjegy) és lakhatásra kaptak támogatást a program keretében.³⁵⁵ A program felelőse a Nemzetgazdasági Minisztérium által bejegyzett Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft. volt. A program pilot év utáni lezárásának okai nem teljesen világosak, mivel röviddel a leállítás bejelentése előtt még arról beszélt Tál-lai András és a programfelelős OFA is, hogy hosszú távon eredményes

³⁵⁴ „Diaszpóra Program”, Rákóczi Szövetség, <https://rakocziszovetseg.org/diaszpora-program/> Letöltve: 2023. augusztus 11.

³⁵⁵ Stubnya Bence, „105 fiatal hozott haza a kormány”, *Index.hu*, 2016. június 8. http://index.hu/gazdasag/2016/06/08/105_fiatalt_hozott_haza_a_kormany/. Letöltve: 2017. november 28.

lehet a program.³⁵⁶ Kiemelendő, hogy a „Gyere haza, fiatal!” volt az egyetlen olyan program, amelyik kifejezetten az újonnan kivándorolt magyarok számára lett kidolgozva, minden egyéb és fentebb bemutatott program (a hétvégi iskolák támogatásán kívül, amelyben a régi és az új diaszpóráközösségek szükségletei összefonódnak) elsősorban a régi diaszpóra közösségeire lett szabva.

5.6. DIASZPÓRAPOLITIKAI STRATÉGIA

A 2010 utáni nemzet- és diaszpórapolitika újdonságai közé számíthatjuk azt is, hogy elfogadásra került két stratégiai dokumentum, amelyek a szakpolitika alakításának alapvetéseit tartalmazzák. A Nemzetpolitikai Stratégiát – pontos nevén *Magyar Nemzetpolitika – A Nemzetpolitika Stratégiai Kerete*³⁵⁷ című dokumentumot – a 2011-es MÁÉRT-en fogadták el. Hasonló szakpolitikai stratégiai koncepciót a rendszerváltás után egyik kormány sem alkotott. A Nemzetpolitikai Stratégia átfogó célként a „gyarapodó közösségeket” fogalmazza meg, azaz a szülőföldjükön boldoguló határon túli magyar közösségeket. A stratégia három nagyobb egységből épül fel: definíciók és helyzetkép, a célok meghatározása, végül a cselekvési területek. Ez utóbbiban a diaszpórát is érinti a dokumentum. A bevezetőben a dokumentum úgy fogalmaz, hogy mivel a diaszpóra az elmúlt húsz év nemzetpolitikájában háttérbe szorult, most az a feladat, hogy „a világban szétszórta élő magyarságot jobban bevonjuk a magyar nemzet életébe”. Ennek céljából három fórumot hozott létre a kormány: 1. Friends of Hungary Alapítványt, amelynek célja, hogy a diaszpórában élő elitet megszólítsa, 2. Magyar Diaszpóra Tanácsot, amelyre a nyugati magyar szervezeteket

³⁵⁶ „Leállítják a Gyere haza, fiatal! programot”, *Origo*, 2016. június 13., <http://www.origo.hu/gazdasag/20160613-nem-hiv-haza-tobb-fiatalt-a-kormany.html>. Letöltve: 2017. november 28.

³⁵⁷ Mivel a dokumentumot a MÁÉRT ülése fogadta el, nem pedig a parlament vagy a kormány, ezért nem nevezhető klasszikus értelemben vett stratégiának. Emiatt hivatalos neve a Magyar Nemzetpolitika – A nemzetpolitika stratégiai kerete, vagyis, ahogy a neve is mutatja, egy keretdokumentum.

hívják meg, és 3. a Nemzeti Regisztert, amely „virtuális teret” teremt a diaszpórában élő magyar egyéneknek.³⁵⁸

Az alfejezet meglehetősen elnagyoltan és strukturálatlanul próbál helyzetképet adni a diaszpóráról. Említést tesz arról, hogy vannak a nyugati magyar szervezeti életben részt vevő és részt nem vevő egyének. Utóbbiak esetében a stratégia célként határozza meg, hogy részévé váljanak az intézményi életnek. Ennek két eszköze van: érdekeltté tenni őket, vagy pedig szervezeteket létrehozni azokon a helyszíneken, ahol a magyar intézmények hiánya miatt nem tudnak intézményi életbe bekapcsolódni a magyarok. A magyarul már nem beszélő nemzedékekről a dokumentum annyit ír: *„Segítenünk kell nekik megtalálni helyüket a közös munkában és a közös jövőben.”*

A diaszpórában élő gazdasági, tudományos, politikai elitről is szó esik, de csupán annyi, hogy *„Ők sok esetben kapcsolatban állnak Magyarországgal, illetve a Kárpát-medencében élő magyarsággal.”* Említést tesz továbbá arról a dokumentum, hogy a diaszpóra néhány közössége támogatta a Kárpát-medencei magyar kisebbségeket, de ebben a munkában Magyarország koordináló szerepe nem volt vagy nem tudott jelen lenni. Végül az országot újonnan elhagyókról is szó esik; esetükben a stratégia célként nevezi meg azt, hogy kapcsolódjanak be a már meglévő magyar diaszpóraszervezetekbe, illetve meg kell őket szólítani *„Magyarországhoz kötő programokkal”*. Ugyanakkor elsődleges célnak azt tekinti, hogy ezek az emberek *„néhány éven belül hazaköltözzenek Magyarországra”*. Az alfejezet végén összefoglaló jelleggel a következő célokat listázza a dokumentum:

- megtalálni – megszólítani – megtartani – érdekeltté tenni – Magyarországhoz kötni;
- a diaszpórában élők nemzeti identitásának megerősítése;
- a diaszpóra szerepének kiaknázása a Magyarországról alkotott kép formálásában;
- a diaszpóra képzettségének, képességeinek elismerése és terjesztése;

³⁵⁸ „Magyar Nemzetpolitika – A nemzetpolitikai stratégia kerete”, 2011, https://www.nemzetiregiszter.hu/download/a/12/10000/nemzetpol_strat_2_2013.pdf.

- a diaszpóra üzleti potenciáljának kiaknázása a magyarság közös növekedése és sikeressége érdekében;
- az újonnan kivándorlók megtalálása és megszólítása.

Az látszik tehát, hogy a 2011-ben elfogadott Nemzetpolitikai Stratégia még csak igen felszínesen, valós helyzetfelmérés nélkül, illetve nagyon általános célok és megállapítások mentén foglalkozott a diaszpórával. 2016-ban viszont külön diaszpórastratégiát írt a Nemzetpolitikai Államtitkárság, amelyet az az évi Magyar Diaszpóra Tanács fogadott el. A dokumentum címe *Magyar Diaszpórapolitika – Stratégiai Irányok*, vagyis a nemzetpolitikai stratégiához hasonlóan nem valódi kormányzati stratégiai dokumentumról van szó, hanem inkább alapelvekről, amelyet a Diaszpóra Tanács tagjai hagytak jóvá.³⁵⁹

Az 55 oldalas dokumentum első felét (22 oldalt) a „Diaszpórapolitikák a nagyvilágban” című fejezet teszi ki, amely a világban létező, az anyaországok felől a diaszpórához érkező támogatási és együttműködési formákat veszi számba. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy a magyar diaszpórapolitikáról szóló stratégiában miért van szükség egy ilyen fejezetre. Erre a dokumentum bevezetőjében kapunk választ: *„Fontosnak tartottuk, hogy a magyar diaszpórapolitikát ne csak önmagában, hanem nemzetközi kontextusban értékeljük. Ezért a dokumentum alapja a diaszpórával foglalkozó jelentősebb nemzetközi szervezetek tevékenységének és mintegy negyven ország diaszpórapolitikájának vizsgálata. A vizsgálat alapján kijelenthető, hogy Magyarország gyakorlata – a világ országainak többségével szemben – egyedülálló abból a szempontból, hogy a diaszpórával való kapcsolaterősítés minden területére kiterjed: a politikai jogok biztosításától kezdve az identitáserősítő programokon át a magas szintű egyeztető fórumokig. A nemzetközi trendekkel való összevetésből az is kiderül, hogy vannak olyan területek, amelyeken előre tudunk haladni. A kitörési pontok között négy olyan fejlesztési irányt határoztunk meg, amelyek hozzájárulhatnak a diaszpórát érintő célok még teljesebb megvalósulásához.”*

³⁵⁹ „Magyar Diaszpórapolitika – Stratégiai irányok.”

A 2–7. fejezetek tartalmazzák a diaszpórapolitika „*stratégiai célrendszerét*”. Ezek a fejezetek a Nemzetpolitikai Stratégiában a diaszpórával foglalkozó fejezet végén azonosított célokat taglalják, többnyire 1-3 oldal hosszúságban, vagyis: a diaszpóra megtalálása, megszólítása, megtartása, érdekeltté tétele, Magyarországhoz kötése. A stratégiai dokumentumokban szokásos szerkezet (helyzetelemzés, célok megfogalmazása, eszközök meghatározása) helyett itt azonban egészen más tartalommal találkozunk. A helyzetelemzés a 3. fejezetben (A diaszpóra azonosítása) megtalálható, hiszen az ad egy rövid áttekintést a magyar diaszpóra történetéről, számáról és intézményeiről. A 4–7. fejezetek azonban a megfogalmazott célok helyett azt mutatják be, hogy a már létező diaszpórapolitikai programok miként szolgálják a deklarált célokat. A 4. fejezetben a diaszpóra megszólítása cím alatt például arról olvashatunk, hogy a magyar kormány létrehozta a Diaszpóra Tanácsot, a Nemzeti Regisztert, valamint a közmédián is láthatóak a diaszpórának szóló műsorok. Az 5. fejezetben a diaszpóra megtartása címszó alatt egyebek mellett a Körösi Csoma Sándor-, a Petőfi Sándor- (!)³⁶⁰ és a Mikes Kelemen programokról olvashatunk. A 6. fejezetben az „érdekeltté tétel” cím alatt szerepel a ReConnect Hungary, a Rákóczi Szövetség diaszpóratábora és a Balassi Intézet magyar nyelvi programja, a 7. fejezetben a „Magyarországhoz kötés” alatt pedig az állampolgárság, választójog, a tudományos együttműködések, valamint az egy év után véget érő „Gyere haza, fiatal” program.

Stratégiai tervezés, célok és eszközök meghatározása helyett tehát sokkal inkább a már létező programok rendszerezéséről, keretezéséről szól a dokumentum. Az olvasónak az az érzése, hogy a dokumentum azt a célt szolgálja, hogy a különösebb tervezési munka nélkül elindított programokat utólagosan indokolja, felfűzze egy logikai fonálra. Ezt bizonyítja az is, hogy a még beavatkozásra szoruló területek (például gazdasági együttműködés a diaszpórával) kapcsán a megemlíte-

³⁶⁰ A Petőfi Program elsődlegesen a Kárpát-medencei szórvány magyar közösségekhez küld ösztöndíjasokat, igaz, a csehországi, lengyelországi, macedóniai és bosznia-hercegovinai fogadóhelyek is ebbe a programba tartoznak.

sen túl nem találunk egyéb információt, tehát arra nem tér ki a stratégia, hogy ezeken a hiányokon miként, milyen programokkal vagy előkészületekkel fog változtatni a magyar kormány.

5.7. KÖVETKEZTETÉSEK

A 2010 utáni diaszpórapolitika a második Orbán-kormány intenzív nemzetpolitikájának szerves részeként értelmezendő. A 2004-es állampolgársági népszavazást követő légüres térben a „nemzetegyesítés” a Fidesz 2010-et követő kormányzásának központi narratívája lett. Ennek a projektnek egyrészt értelemszerű kiteljesítése, hogy a „nemzetegyesítés politikája” a rendszerváltást követő időszakkal elmentésben már nemcsak a Kárpát-medencei magyar kisebbségekre, hanem a világon bárhol élő magyarokra is vonatkozik. Másrészt viszont a diaszpóra határozott beemelése a nemzetpolitika diskurzájába, intézmény- és programkeretébe előzmények nélküli, ezáltal pedig öltetszerűnek, esetlegesnek is mondható.

A diaszpórapolitika beindítása a Magyar Diaszpóra Tanács megalapításától (2011) datálható, amit több, kifejezetten a diaszpórának szóló kormányzati program beindítása követett, a 2016-ban elfogadott diaszpórapolitikai stratégiában pedig már egy kifejezetten strukturált diaszpórapolitikai rendszert látunk. Ugyanakkor világos, hogy ez a rendszer nem úgy épült fel, hogy átgondolt, stratégiai tervezés alapján indultak volna programok, hanem lényegében fordítva: az évek alatt öltetszerűen megjelenő programokat öntötték utólag stratégiai formába.

A diaszpórapolitika egyre nagyobb teret kap a nemzetpolitikán belül. A kormányzat politikusai rendszeresen látogatják a diaszpóra közösségeit, a diaszpórának juttatott magyarországi támogatások köre szinte évről évre bővül. A diaszpóra teljes körű beemelése az *„egységes magyar nemzetbe”* gyakori fordulata a kormányzati kommunikációnak.

A magyar diaszpórapolitika a gamleni tipológia rendszerében a kapacitásépítő és a jogkiterjesztő kategóriába illik leginkább. A KCSF, a Mikes, a Nemzeti Regiszter, a Julianus program, valamint a kormányzati támogatást élvező egyéb diaszpóraprogramok (birthright

programok, nyelvoktatás) mind a kapacitásépítés kategóriájába sorolhatók, csakúgy, mint a szimbolikus gesztusok és a nemzeti retorika. Az állampolgárság és a választójog kiterjesztése a jogkiterjesztő kategória részét képezi. Kötelezettségbehajtásként egyedül a választójog kiterjesztése értelmezhető. Az újonnan honosodott külföldön élő állampolgárok először a 2014-es választásokon szavazhattak. 2014-ben a határon túli szavazatokért folyó kampány a Kárpát-medencei magyar kisebbség körében egyértelműen érzékelhető volt, azonban a diaszpórában nem folyt intenzív kampány a kormánypárt részéről,³⁶¹ és hasonló volt a helyzet a 2018-as és 2022-es választások alkalmával is. A külföldön élő állampolgárok választási regisztrációja és részvétele a szomszédos országokat leszámítva alacsony volt 2014-ben, 2018-ban és 2022-ben is.³⁶² Ezek alapján nem állítható, hogy a magyar diaszpórapolitikának meghatározó lenne a kötelezettségbehajtó jellege, hiszen a diaszpóra szavazati súlya az országgyűlési választásokon elhanyagolhatónak mondható.

A gamleni tipológián túlmutatóan azonban a magyar diaszpórapolitikának a magyarországi politikai mezőben való elhelyezése legalább annyira lényeges. A nemzet- és diaszpórapolitika értelmezhető a jobboldali pártok versenyének a terepeként. Ebben az értelmezésben a kormánypártnak azt kell meggyőzően bizonyítania, hogy hatékonyabb politikát tud folytatni a külföldi magyar közösségekkel kapcsolatban, mint jobboldali kihívói. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a Fidesz a kettős állampolgárságot a kormányra kerülést követően azonnal bevezette, hiszen ha a Fidesz nem lépi meg ezt a törvénymódosítást, támadási felületet adott volna a témával kampányoló Jobbiknak. Az intenzív nemzeti retorika és támogatáspolitikai szintén jelentőség-

³⁶¹ Herner-Kovács Eszter – Illyés Gergely – Rákóczi Krisztián, „Külhoni szavazatok a 2014-es magyar országgyűlési választásokon”, *Kisebbségkutatás*, no. 2. (2014): 7–19.

³⁶² Nemzeti Választási Iroda, „Levélszavazatok száma a 2014-Es országgyűlési választásokon”, Nemzeti Választási Iroda, 2014, http://nvi.hu/hu/ogyv2014/853/853_0.html.

gel bír a belpolitikai versengésben, hiszen ezek a nemzeti érzelmű és/vagy jobboldali szavazótábor számára fontos témák.

A 2010 után felépített magyar diaszpórapolitika programjainak üzenete mindenekelőtt az, hogy a világban szétszóródva élő magyarság fontos a magyar kormány számára. A diaszpórapolitikai programok tartalmát tekintve az látszik, hogy elsősorban a diaszpóráközösségek elismerése, identitásuk megerősítése a fő cél, ezt támasztja alá az is, hogy a diaszpórapolitika retorikájában erősek az érzelmi elemek, a szimbolikus gesztusok. Tartalmi szempontból vizsgálva azonban nem lehet beazonosítani, hogy mi a magyar kormány elvárása a programok kimenetével, hatékonyságával, eredményeivel kapcsolatban. A nemzetközi kitekintést tartalmazó fejezet arra mutatott rá, hogy a diaszpórapolitika a 21. században számos ország számára valamilyen jól körülhatárolt cél szolgálatába állított hatékony eszközként funkcionál. Ilyen cél például a gazdaság erősítése a diaszpóra beruházásai által, vagy a diaszpóra tudásának valamilyen fajta transzferálása az anyaország felé, illetve a diaszpóra politikai erejének kiaknázása akár a befogadó országban megvalósuló lobbis, akár a hazai választásokon való részvétel által. Magyarország esetében nem látható, hogy milyen külpolitikai, gazdasági vagy egyéb gyakorlati haszonszerzési célok megvalósulását várja az állam a diaszpórapolitikai programoktól. A fejezet fő következtetése tehát az, hogy a magyar diaszpórapolitika funkciója mindenekelőtt a kormány szempontjából partnernek tekintett diaszpóráközösségek elismerése, megerősítése és megszólítása. A következő fejezet azt a kérdést járja körül, hogy az érintett diaszpóráközösségek vezetői miként értelmezik a magyar diaszpórapolitikát.

6. MEZOSZINT

Diaszpórapolitika a diaszpóra perspektívájából

A kutatás empirikus részén alapuló fejezet azt kívánja bemutatni, hogy milyen fogadtatása, interpretációja létezik a magyar diaszpórapolitikának a diaszpóra vezetői körében. Módszertani szempontból a fejezet alapját a diaszpóra szervezeteinek, egyesületeinek vezetőivel készült interjúk adják. Mivel már az interjúkészítés fázisában látszódott, hogy a diaszpóra szervezeti vezetőinek narratíváiban a Kőrösi Csoma Sándor Program (KCSP) kiemelt helyen szerepel, fontosnak láttam, hogy a kutatást kiegészítsem egy olyan fókuszcsoporthoz tartozó interjúval, amelyben a program ösztöndíjasai vesznek részt. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú eredményeit a KCSP-vel kapcsolatos narratívákat bemutató alfejezetben ismertetem. Végezetül a kvalitatív kutatás harmadik pilléréként az elemzés során utalok azon megfigyeléseimre, amelyeket 2015 folyamán szereztem az amerikai magyar diaszpóra körében. 2015-ben egy kutatási ösztöndíj keretében 10 hónapot töltöttem az Egyesült Államokban, ahol egy magyar diaszpóraszervezet, a Hungarian Human Rights Foundation archívumának feldolgozásával foglalkoztam. A munka során több magyar szervezettel kapcsolatba kerültem, így helyszíni tapasztalatokat szereztem több diaszpórapolitikai programmal kapcsolatban is. A fejezet fókusza azonban az interjúk kutatás eredményein van.

6.1. MÓDSZERTAN

Az interjúk elemzése előtt röviden felvázolom a vonatkozó módszertani megfontolásokat. Az interjúk kutatás keretében 23 interjú készült. Az interjúalanyok olyan diaszpóraszervezetek vagy -intézmények ve-

zetőségében részt vevő személyek, amelyeknek közvetlen kapcsolatuk van a magyar kormányzattal, illetve a diaszpórapolitikát működtető intézményekkel. Ennek objektív mércéje két dolog lehet: 1. az adott szervezet meghívást kap a Magyar Diaszpóra Tanács ülésére, 2. és/vagy fogadószervezetként jelenik meg vagy a Körösi Csoma Sándor, vagy a Mikes Kelemen Programban. Az interjúalanyok kiválasztásánál tehát az egyik szempont az volt, hogy az alany által képviselt szervezet kapcsolatban áll-e a hivatalos magyar állami diaszpórapolitika intézményeivel, a diaszpórapolitikai programoknak alanya-e.

Az interjúalanyok kiválasztásának másik szempontja az volt, hogy nagyjából reprezentálják a diaszpóra területi megoszlását. Ennek megfelelően az interjúalanyok több mint fele (13 fő) az egyesült államokbeli magyar diaszpóra szervezeti vezetői közül került ki. A további 10 fő a kisebb közösségekből került ki: 2 fő Latin-Amerikából, 2 fő Kanadából, 2 fő Ausztráliából és 4 fő Nyugat-Európából. Az interjúalanyok kiválasztásánál további szempont volt az is, hogy amennyiben az adott országban/kontinensen van ernyőszervezet, akkor annak képviselője az interjúalanyok között legyen. A legfelsőbb szintű képviselők mellett azonban fontosnak tartottam azt is, hogy a középvezetőket, illetve kisebb, de jelentős szervezetek képviselőit is megszólaltassam. Az interjúalanyok többsége már legalább egyszer részt vett Budapesten a Diaszpóra Tanács ülésén, kisebb része nem volt még jelen ilyen egyeztetésen, hanem közvetve, általában a szervezeten belül más személytől, esetleg egy nagyobb koordináló szervezeten keresztül értesül a diaszpórapolitikai eseményekről, valamint a Diaszpóra Tanácson elhangzottakról.

3. táblázat. Az egyes diaszpóra régiókat reprezentáló interjúalanyok száma

USA	13
Nyugat-Európa	4
Latin-Amerika	2
Kanada	2
Ausztrália	2

A szervezeti vezetőkkel készült kutatáshoz fontos adalék az is, hogy a diaszpóra esetében a szervezeti vezetők nem a diaszpóráközösség által választott képviselők. A Kárpát-medencei magyar közösségek esetében viszonylag egyszerűen dől el az, hogy kik képviselik az adott közösséget a Magyar Állandó Értekezleten, hiszen ezen közösségeknek saját, etnikai alapon szerveződött politikai szervezeteik vannak, amelyek az adott ország különböző szintű választásain megmérettetik magukat, ezáltal pedig politikai értelemben felhatalmazást nyernek az adott magyar kisebbség képviseletére. A diaszpóra esetében nem ez a helyzet. A nyugati magyar diaszpóra szervezetei alapvetően kulturális, nem politikai szervezetek, amelyek civil, azaz önkéntes alapon szerveződnek.³⁶³ Ennélfogva nem a helyi magyar közösséget képviselik, hanem legfeljebb azokat a személyeket, akik valamilyen formában bekapcsolódnak a szervezet működésébe. Emiatt pedig az, hogy mely szervezetek kapnak meghívást a Diaszpóra Tanács ülésére, nem határozható meg teljesen objektív kritériumok mentén.³⁶⁴

Az interjúk 2015, 2016 és 2017 folyamán készültek, helyileg az Egyesült Államokban és Magyarországon. 16 interjú személyesen, 7 Skype-on keresztül, videohívással készült. Az interjúk hossza átlagosan egy óra volt, a legrövidebb 40 perces, a leghosszabb 3 óra 20 perces. A 23 interjúalanyból 10 férfi, 13 nő volt. Többségük (14 fő) a 60 év feletti korosztályhoz tartozik, 7 fő 50 év feletti, és összesen ketten voltak 50 év alattiak. Az interjúk nyelve magyar volt, egy kivételével, ami angol nyelven készült. Bár az interjúalanyok szinte kivétel nélkül névvel és szervezettel vállalták a beszélgetést, politikai téma lévén fontosnak tartom, hogy ne szerepeltessenek se személy-, se szervezetneveket a szö-

³⁶³ Papp Z., *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.*

³⁶⁴ A MÁÉRT esetében elvileg azok a Kárpát-medencei magyar pártok vehetnek részt az ülésen, amelyek országos vagy tartományi képviselettel rendelkeznek a lakóhelyük szerinti országban. Ez a kritérium bár egyértelműnek tűnik, a gyakorlatban olykor szelektíven kerül alkalmazásra, hiszen több esetben előfordult már, hogy a magyar kormány szövetséges határon túli pártjával szembehelyezkedő, de a képviseleti kritériumnak megfelelő pártokat nem hívtak meg (pl. a vajdasági Magyar Remény Mozgalom 2010-ben), olyanokat viszont igen, akik nem feleltek meg az előírásnak (pl. a Székely Nemzeti Tanács).

vegben. Az interjúk átiratát minimálisan szerkesztettem meg. A „...” a beszélő beszédének lassulását, a gondolatfolyam megtörését jelenti. Szögletes zárójellel jelöltem, ha redundancia vagy irrelevancia miatt az idézetből kihagytam mondatokat. Zárójelben tüntettem fel olyan információkat vagy a beszélt szöveg természetéből adódóan kimaradt szerkezeteket, amelyek a segítik a szöveg megértését az olvasó számára. „(...)” jelölést alkalmaztam azokon a helyeken, ahol személy- vagy intézménynevek hangzottak el a szövegben, de az anonimitás biztosítása érdekében fontosnak láttam ezeket kivenni az átiratokból. Az idézett interjúrészletek végén A1–A23 kódokkal tüntettem fel, hogy melyik interjúalanytól származik az idézet.

Az interjúk félig strukturáltak voltak. Három nagyobb témakört jártunk körül minden alannyal; a személyes élettörténetet, beleértve a magyar szervezeti életbe való bekapcsolódásukat; a képviselt intézmény történetét, helyzetét, kihívásait; végül pedig – és a legrészletesebben – a Magyarországgal való kapcsolat történetét, illetve a diaszpórapolitikával kapcsolatos meglátásaikat, benyomásaikat.

Az interjúk feldolgozásához tartalomelemző szoftvert, az ATLAS.ti programot használtam. A program segítségével az interjúk szövegeit kódoltam (kulcsszavaztam), vagyis a szöveg kisebb narratív egységeihez témákat és azok lehetséges értelmezéseit rendeltem. Ez segítette a tartalom strukturált feldolgozását, illetve a kutatói prekonceptiók és előítéletek szövegelemzésre gyakorolt hatásának minimálisra csökkentését. A társadalomtudományos kvalitatív kutatások esetében természetesen nem lehetséges a prekonceptiók és így a szubjektivitás teljes mértékű kizárása,³⁶⁵ a tartalomelemző szoftver használata mellett sem, de a kódolás segítséget nyújtott abban, hogy a szöveg elemzését a szöveg tartalma irányítsa, ne pedig a kutatói benyomások visszaigazo-

³⁶⁵ Feischmidt Margit, „A megalapozott elmélet: Empíria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban”, in *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrákutatásban* (online tananyag), http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index345b.html?option=com_tanelem&id_tanelem=839&tip=0 Letöltve: 2017. november 15.; Steinar Kvale, *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba* (Budapest: Józsefvárosi Műhely, 2005).

lásának vágya. A programra tehát számárvezetőként érdemes gondolni, ami segít a szöveg értelmezésében, azonban az elemzést nyilvánvalóan a kutató végzi.

A tartalomelemző program segítségével beazonosítottam az interjúkban leggyakrabban előforduló témákat, és ezek mentén végeztem az interjúelemzést. A kódok gyakorisága valójában már jelzi a szövegtörzset főbb tartalmi pilléreit. A 433 kód közül a 10 leggyakrabban előforduló kód listája:

KCSP (67 előfordulás): A Kőrösi Csoma Sándor Programmal kapcsolatos tapasztalatok, vélemények

Diaszpóra Tanács (43 előfordulás): A Diaszpóra Tanáccsal kapcsolatos tapasztalatok, vélemények

Valós szükséglet (39 előfordulás): Ez alá a kód alá soroltam azokat az interjúrészeket, amelyekben az alanyok az általuk képviselt közösség kihívásairól, szükségleteiről beszéltek. Minden probléma és igény ebbe a kódba került, függetlenül attól, hogy a magyar állami diaszpórapolitika programjai válaszolnak-e ezekre a kihívásokra, vagy sem.

2010 előtt (28 előfordulás): Azok a narratív egységek kerültek ebbe a kódba, amelyek a diaszpóra és Magyarország 2010 előtti kapcsolatrendszerét írják le.

Cserkészlet (26 előfordulás): A cserkészlettel, a diaszpórában működő egyik legfontosabb szervezettel kapcsolatos szövegrészek.

Kapcsolat Magyarországgal (25): A diaszpóra vagy az adott interjúalany Magyarországgal fenntartott (személyes, családi, szakmai, politikai) kapcsolatáról szóló interjúrészek tartoznak ebbe a kategóriába.

Magyarországi támogatás (25): Azok az interjúrészek kerültek ebbe a kategóriába, amelyek a Magyarországról a diaszpórának juttatott támogatásokat (anyagi, program, intézményi, szakmai) írják le.

Mikes (22): A Mikes Kelemen Programmal kapcsolatos narratív egységek.

Rendszerváltás (21): Az interjú azon részeit, amelyek azt taglalják, hogy a diaszpóra hogyan látta, miként élte meg a rendszerváltást,

és az azt követő években milyen változásokat érzékeltek a Magyarországgal kapcsolatos viszonyukban.

Egyeztetés hiánya (21): Ez alá a kód alá kerültek azok a narratív egységek, amelyekben az interjúalanyok kifejtik, hogy a diaszpórapolitikai programok tervezésének és kivitelezésének folyamatába az érintetteket nem vagy nem kellő mértékben vonják be. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a nem kielégítő párbeszéd a diaszpórapolitikát működtető magyarországi intézmények és a diaszpóra képviselői között a legtöbb frusztrációt magában hordozó aspektusa a diaszpórapolitikának.

A 10 leggyakoribb kód alapján már látszik, hogy az interjúkban kiemelt témák voltak a 2010 utáni magyar diaszpórapolitika elemei (KCSP, Diaszpóra Tanács, Mikes), a KCSP-program pedig egyértelműen dominánsnak nevezhető a beszélgetésekben a kódhierarchia alapján.

Az interjúk vezérfonala alapján az elemzéshez hasznosnak találtam felállítani két nagyobb „kódcsaládot”, amelyek a téma időbeliségét reprezentálják, így létrehoztam egy-egy kódcsaládot a 2010 előtti és 2010 utáni témákra vonatkozó kódoknak. A kódhierarchiákhoz hasonlóan a kódcsaládoknál is szembetűnő a 2010 utáni témák hangsúlyossága: a 2010 előtti családba 121 kód, a 2010 utáni családba 203 kód került. A két kódcsalád elemeinek kapcsolatáról lásd az 1. ábrát a fejezet végén. (A grafikán csak azok a kódok szerepelnek, amelyek legalább 10-szer megjelentek az interjúkban.)

6.2. 2010 ELŐTTI DIASZPÓRAPOLITIKA

A 2010 előtti időszak tárgyalásakor az interjúkban domináns narratívaként jelent meg a 2010 előtti és a 2010 utáni évek szembeállítása. Az interjúalanyok elbeszéléseiben a 2010 utáni diaszpórapolitika (amit ők legtöbbször inkább a Diaszpóra Tanács 2011-es alakuló ülésétől számítanak) egyértelműen korszakhatárt jelent Magyarország és a nyugati magyarok kapcsolatában. Az interjúalanyok többsége Magyarország

és a nyugati magyarok relációjában a 2010-es változást meghatározóbbnak gondolja, mint a rendszerváltást.

*Well, it's been... I mean it's been fantastic, the outreach over the past... I don't know, I guess, decade. It's been, really, quite incredible to see after so many years of absolutely no outreach, absolutely no recognition of the communities.*³⁶⁶ (A11)

Szépen működött, tudomásul vettek minket, és az első anyagi támogatást talán az MSZP-kormány alatt kaptuk meg, a Szabó Vilmos volt az államtitkár. És akkor utána ment is, kaptunk mindig valamit, különböző kísérletek voltak. És akkor ugrásszerű minőségi változás a második Orbán-kormány alatt született, amikor tulajdonképpen létrehozták a Diaszpóra Tanácsot, és az új alkotmánnyal elismerték a diaszpóra magyarságát a nemzet alkotórészeként, tehát egységes részeként. (A5)

(a rendszerváltás után) Tehát, mi voltunk azok, akik az első lépést megtettük azért, hogy ez a kapcsolat kialakuljon és létrejöjjön. Hát azóta csak erősödött ez. Különösképpen most az elmúlt pár évben, ugye mikor létrehozták a Diaszpóra Tanácsot, arra meg lettek híva a magyar közösségeknek a vezetői. És ez egy nagyon jó dolog volt, mert valahol úgy éreztük azelőtt, hogy azért... Tehát ez ugye csak az elmúlt pár évben történt meg. (A4)

Én úgy látom, hogy nagyon odafigyelnek ránk, és ez egy nagyon jó érzés. És ezt meg kell mondani, hogy 2010 óta van így, hogy mi figyelmet kapunk a politikától. Most mondom, az MVSZ is jó volt az elején nagyon, de az eleve civil keretek között ment és mozgott, és mondjuk így azért nagyobb rálátásunk van a magyar politikára azáltal, hogy a Nemzetpolitikai Államtitkárság is tagja a magyar kormánynak. Tehát a Semjén Zsolt, tehát, aki hivatalosan felelős a nemzetpolitikáért, hát ő miniszterelnök-helyettes, meg a Potápi Árpád is államtitkár, tehát ilyen téren azt hiszem, hogy a befolyás

³⁶⁶ Nos... fantasztikus ez a kapcsolatfelvétel, ami az elmúlt... nem is tudom, azt hiszem, évtizedben történt. Tényleg hihetetlen ezt látni, amikor annyi éven keresztül egyáltalán nem volt kapcsolat, egyáltalán nem ismerték el a közösségeket.

a döntéshozókra sokkal nagyobb, mint az MVSZ által volt. Tehát a Magyarok Világszövetsége az egy civil szerveződés volt, ez most szintén egy civil szerveződés, de az Államtitkárság által tud csatlakozni, tud hangot adni vagy meg tud jelenni azért a politikumban is. (A5)

K: Mikor volt a legintenzívebb az együttműködés Magyarország és a nyugati magyarok között?

V: Hát én most így hirtelen nem tudnám neked mondani, hogy melyik évben, vagy hogy volt. Ez folyamatos volt, tehát, igazában megindult egy, egy állandó kapcsolatváltás. S természetesen mikor beindult a KCSP-s program, azt hiszem az '12-ben vagy '13-ban kezdődött. De ez is már akkor volt, a Diaszpóra Tanács ülése után. Tehát, én részt vettem a kezdettől fogva a Magyar Diaszpóra (Tanács) ülésein, miután meghívást kaptunk, mint a (...) -nak a tagja. Tehát, akkor minden elnök, országos elnök kapott egy meghívást, hogy részt vegyünk a Diaszpóra Tanács ülésén. [...] Az igazi intenzív és nagy, nagy kapcsolatot és segítséget tehát a Diaszpóra Tanácson kaptuk, a KCSP-sek (személyében). Szóval, az egy óriási nagy ötlet volt a Diaszpóra Tanácson, amikor megszületett, hogy a KCSP-s mozgalmat, tehát a Körösi Csoma és aztán a Petőfi Sándor, ugye, a másik?

K: Igen.

V: Programot elindítsák. Na, ezt mindenképpen hangsúlyozni szeretném, hogy ez fantasztikus segítség volt. (A14)

Annak ellenére, hogy az interjúalanyok egyértelmű választóvonalat húztak a 2010 utáni és előtti magyar diaszpórapolitika közé, fontosnak tartom bemutatni, hogy milyen narratívákkal jellemezték a rendszerváltás és a 2010 közötti időszakot. Érdekes módon a rendszerváltást követő 20 év diaszpórapolitikájáról az interjúk alapján nem rajzolódik ki egységes kép. Gyakori volt az a narratíva, hogy 1990 után ugyan történtek kezdeményezések, előrelépések a diaszpórapolitika területén (kapcsolatfelvétel, látogatások, egy-egy kitüntetés vagy eseti támogatás), azonban ezeknek az eseményeknek vagy kezdeményezéseknek nem volt egy strukturált, összefogó kerete. Azért érdekes ez az interpretáció az interjúalanyok részéről, mert a kilencvenes évek elején a Magyarok Világszövetségének újjászervezése leíró, történészi

perspektívából látszólag fontos szakaszát jelentette Magyarország és a nyugati magyarok kapcsolatának, az interjúk alapján azonban úgy tűnik, hogy az egyéni, szubjektív interpretáció (már) nem tulajdonít nagy jelentőséget ennek az időszaknak. A Magyarok Világszövetségének újjászervezéséről csak olyan interjúalanyok beszéltek részletesebben, akik benne voltak a szövetség vezetőségében, így közelebbről látták a történetet, más interjúalanyok pedig vagy meg sem említették a Világszövetséget, vagy ha megemlítették, akkor annyival lezárták, hogy az a próbálkozás sajnos nem működött.

Tehát, a diaszpórával való kapcsolat, az kizárólagosan a Magyarok Világszövetségén keresztül működött. Az volt a szervezet, ami ki lett találva arra, hogy a nyugati diaszpórával foglalkozzon. Na, most mikor az megbukott a 90-es évek elején és átvette a Patrubány, az egy hatalmas nagy... (bukásba torkollott), és ez a Fidesznek köszönhető. Tehát, a Fidesz nem akadályozta meg a Patrubányt abban, hogy átadja a Világszövetséget. (A8)

V: Ott is nagyon harmonikus volt a kezdetben a Világszövetség és a kormány között a kapcsolat. [...] És a Világszövetségnek eleinte voltak tervei, hogy mit csináljanak, így meg úgy meg amúgy. És aztán abból (nem lett semmi), ott voltak a nagy zűrök a Világszövetségbe, szóval nem működött, mind kevésbé működött, amíg aztán szétesett az egész. És utána, mikor én még jöttem (Magyarországra), [...] és hát kértünk mondjuk támogatásokat, tanárküldés vagy ilyesmiket. És emlékszem, hogy nevezetes helyettes államtitkár fogadott egyszer, már nem tudom milyen évben. És hát mondtam neki, hogy mire lenne szükség. És akkor ő azt... mindig nagyon kedvesen fogadtak, sőt mindenki fogadott, nem volt semmi gond. Azt mondta, hogy hát nézze, kedves (...), mi borzasztóan tiszteljük, amit maguk csinálnak ottan a határon túl, akkor még nem volt a diaszpóra név. És... De hát nézze, Magyarország egy kis ország és egy szegény ország, és mi nekünk erre pénzünk nincs. Úgyhogy, mire nekünk lesz pénzünk, addigra maguk már rég eltűntek. Úgyhogy én nagyon leforrázva mentem el.

K: Ez mikor volt kb.? Esetleg arra emlékszik, hogy melyik kormány alatt?

V: Az ember már... én nem tudom, nem tudom biztosan... nem akarok marhaságot mondani. Meg kellene néznem, hogy az illetőt hogy hívják, mert most már nem tudom, hova tartozott. Azt hiszem, hogy az első Fidesz-kormányba volt, de nem vagyok biztos. [...] Mindig nagyon kedvesen elbeszélgettünk, kávéztunk, de hát nem volt semmi. (A13)

Az 1990–2010 közötti időszakkal kapcsolatban jellemzőbb volt az a narratíva, hogy az interjúalanyok kiemelték egy-egy eseményt, politikusi látogatást, támogatást, amely a saját országuk vagy közösségük számára fontos volt. Az is jellemző volt az interjúkban, hogy a 2010 előtti időszakból általában a helyi nagykövetséget emelték ki mint szervezetet, amin keresztül a Magyarországgal való kapcsolattartás zajlott. Emellett a 2010 előtti időszakból több interjúban felmerültek olyan programok, amelyek szakmai szálakon indultak el, és meghatározó pontnak bizonyultak a diaszpóra és Magyarország kapcsolatában. Mindenekelőtt a Balassi Intézet magyar származású fiatalok számára nyújtott ösztöndíjprogramja tartozik ide, ami 2002 óta nyújt ingyenes magyar nyelvi és magyarságismereti képzést a nyugati magyar fiataloknak.

De utána ugye itt volt a Schmitt, az is azt hiszem 2010-be vagy 2011-be volt itt, akkor is egy óriási nagy, itt a Marriott Hotelba, volt egy fogadtatás neki. Nagyon jól sikerült. Tehát, sok politikus (látogat el hozzánk). 2010 óta sokkal többen voltak, de '89 és 2010 között is volt. A Gyurcsány tudtommal sosem volt. (A3)

K: *There was no recognition after the transition?*

V: *Well, I mean very little. There didn't seem to be a lot. I think, actually, technically, I have to think about it, but I think it was... I think it was... my God, I'm forgetting his name. Who was the... prime minister... Bajnai? Bajnai, nem?*

K: *Gordon. Yes.*

V: *Bajnai Gordon. I think he was the first person (who recognized our efforts). And he came as a surprise, we didn't invite him, but he happened to*

be at the Mikulás' Dinner³⁶⁷ one year. And I think, if I remember correctly, he was the first person who stood up and said 'Thank you for your efforts, and thank you for all the work you've done.' And I mean, we were absolutely floored because we didn't wanna like him, you know, it was great that the prime minister was coming but we were concerned about what he was gonna say, and he was not exactly our ideal guy. And he came and he made the comment, and we were just all floored, it was really incredible. But, you know, but Orbán has been the first one who really put his money where his mouth is, and do all of these programs.³⁶⁸ (A11)

V: *Nem, bocsánat, én a rendszerváltás előtt mondom, hogy akkor nulla volt a kapcsolat. Sőt, ellenséges volt, nekünk az itteni követséggel se volt semmi kapcsolatunk. Mintha nem is léteznénk, nem is lennénk magyarok. [...] Ez aztán lassan, a rendszerváltás után mindig javult és oldódott fel és mindig jobb volt. És aztán nem tudom neked megmondani, hogy mikortól kezdve, még a Gyurcsány idejében, ott is volt kapcsolatunk Magyarországgal. Mégpedig a Gyurcsánytól személyesen vettünk át egy díjat, egy A Kisebbségért Díjat, ami egy anyagi... ha nem tévedek, akkor, ami 6 vagy 7000 euró értékű díj volt. Most, hogy eszembe jut, ezzel a pénzzel utaztunk, a tanárok.*

³⁶⁷ A Mikulás Vacsora az egyik fontos, minden évben megrendezésre kerülő amerikai magyar esemény Washingtonban.

³⁶⁸ K: A rendszerváltás után nem volt elismerés?

V: Hát nagyon kevés. Nem tűnt soknak. Azt hiszem, gondolkodnom kell rajta, de azt hiszem, hogy... azt hiszem, hogy... Istenem, nem jut eszembe a neve. Ki volt a miniszterelnök... Bajnai? Bajnai, nem?

K: Gordon. Igen.

V: Bajnai Gordon. Azt hiszem, ő volt az első (aki elismerte a munkánkat). És meglepetésként jött, nem mi hívtuk meg, de véletlenül ott volt a Mikulás vacsorán az egyik évben. És azt hiszem, ha jól emlékszem, ő volt az első, aki felállt és azt mondta: "Köszönöm az erőfeszítéseiket, és köszönöm a sok munkát, amit végeznek". És hát teljesen padlót fogtunk, mert nem akartuk őt kedvelni, tudod. Nagyszerű volt, hogy a miniszterelnök eljön, de aggódtunk, hogy mit fog mondani, mert számunkra ő nem éppen az ideális miniszterelnök. Aztán eljött, és elmondta ezt a mondatot, és mi mindannyian padlót fogtunk, ez tényleg hihetetlen volt. De, tudod, Orbán volt az első, aki tényleg nem csak beszélt, hanem pénzt is tett bele, és megcsinálta ezeket a programokat...

Ezt használtuk fel arra. Szóval, már akkor is... Már a Gyurcsány idejében is volt kapcsolatunk Magyarországgal, mármint a magyarországi hatóságokkal, úgy értem. [...]

K: És akkor voltak valamilyen programok? Tudom, hogy nem volt KCSP, meg Határtalanul, de valami nektek szóló program, pl. a Gyurcsány-kormány idejében volt? Vagy valahogyan segített akkor Magyarország nektek?

V: Hát ez a Balassi Intézet. A Balassi Intézet 2002-től kezdve ösztöndíjat ad a Magyar Cserkészszövetségnek. [...] A Balassi az mindig... no már nem tudom mennyire mindig, de valahogy a kormánnyal összhangban volt. Most biztos. Úgy akkor 2002-be nem vagyok 100%, hogy mennyire a kormánytól kaptuk azt a pénzt vagy a Balassitól. És létesítették ezt a keresztféléves programot. Ugye mert nekünk Dél-Amerikában máskor van az iskolaszünet és stb. [...]. A mi gyerekeink azok februárban mentek, és decemberig voltak ott, és közbe volt nekik ott egy nyári szünetjük. És 2002 óta minden évben mentek gyerekek, több mint 100 gyerek ment a (intézmény neve)-ből így ösztöndíjjal. [...] Ez egy nagyon nagy segítség, mert ez is egy olyan motiváció a gyerekeknek, hogy azért érdemes járni, mert aztán 18 éves korban ezt az ösztöndíjat megkaphatod, erre pályázhatsz. (A9)

Érdekes módon az interjúalanyok általában nem érzékelték diszkrpanciát abban, hogy az igazi diaszpórapolitikai „rendszer váltást” az Orbán-kormánynak tulajdonítják 2010-ben, de 1998 és 2002 között már volt egy Orbán-kormány, ami nem foglalkozott különösebben intenzíven a nyugati magyarokkal, sőt, a Magyarok Világszövetségének bukása is ebben az időszakban történt meg. Ez valószínűleg abból a mindent felülíró hálából és megérintettségből fakad, ami a 2010 utáni diaszpórapolitikát övezi az érintettek részéről.

V: De én azt hiszem, hogy '89 után Magyarországnak az Orbán Viktor tette a legtöbbet. És még ő az első, aki megteremtette a kapcsolatot a kint élő magyarokkal. Most erről a kapcsolatról beszélünk.

K: Igen.

V: A diaszpóráról.

K: De 2010 előtt ez nem volt?

V: Nem.

K: *De az Orbán Viktor első kormánya alatt sem?*

V: *Nem. (A3)*

V: *1990-ben, akkor még nem. Akkor csak ilyen ismerkedés ment, hogy próbáljuk megismerni egymást. Akkor még nem is mertünk így tervezgetni.*

K: *És meddig tartott ez az átmeneti időszak?*

V: *Szerintem egészen 2011-ig, amikor megalakult a Diaszpóra Tanács.*

K: *És az első Orbán-kormány alatt?*

V: *Jó kapcsolatunk volt a kormánnyal, de hogy tervezzünk valamit is? Ott is csak az ismerkedés ment. Vártuk a reakciókat, hogy mi fog történni Magyarországon. [...] Gondolom, hogy akkor még el voltak Orbánék is foglaltak, hogy beágyazzák magukat, és sokkal komolyabb problémák voltak akkor itt, mint hogy komolyabban tudjanak tekinteni a diaszpóra fele. Feltételezem, hogy ez lehetett az oka, hogy akkor csak ilyen barátságos ismerkedések voltak. (A15)*

Az összes interjúalany közül mindössze ketten fogalmaztak kritikusan azzal kapcsolatban, hogy a magyar kormányok 2010 előtt nem foglalkoztak a nyugati magyarokkal, és ebbe a kritikába a korábbi jobboldali kormányokat is belefoglalmazták.

V: *Az utóbbi években észrevettek minket, igen.*

K: *De '90-től azért eltelt 2010-ig pár év.*

V: *Igen, hát azt hiszem, hogy igen... De ugyanakkor meg kell mondanom, hogy amikor Orbán Viktor átjött a NATO 50. évfordulójára, ami '98-ban volt, azt hiszem, mi egy hatalmas estélyt rendeztünk annak a megünneplésére, hogy ugye az új tagok be fognak lépni. És ő egyszerűen – ezt nekem egy jó barátom mondta, aki az ő környezetében volt – ő nem értette, hogy neki miért kell eljönni, hogy miért... egy blokknyira volt a mi rendezvényünk a Fehér Háztól, ahova mind mentek egy receptionre vagy egy vacsorára vagy valamire, és az utolsó percig nem tudtuk biztosan, hogy eljön-e Orbán erre a nagyon-nagyon szép rendezvényre, amit a lengyelekkel együtt csináltunk. És akkor odajött, és magyarul tartott egy beszédet, amikor a jelenlévők kétharmada, ha nem több, amerikai volt. Úgyhogy nem (...). És hát ugye mindig neveltünk azon, hogy amikor a MÁÉRT létrejött, akkor mindig azt*

mondták, hogy ezek a kis mitugrászok (a diaszpóra képviselői), azoknak nincs igazi problémájuk, őnekik 3,5 perc jut. Hát az ember Amerikából átutazott, ugye az első évbe én egy szép presentationt (is készítettem), aztán ki sem nyithattam a számát. Azt mondták, hogy a Hámos László a delegáció vezetője, őneki van 5 perce, abból is jó lenne, ha 3-at használna, mert ugye az erdélyi magyarok már kettőre voltak osztva, ott ült a Tőkés, a Markó és hát az ő problémájuk az igazi. Na, most én nem tudok ezzel teljesen nem egyetérteni, de ha csak szám szerint megnézzük, hát ugye az amerikai magyarság a legnagyobb számbeli magyar a világon Magyarországon kívül. [...] Hát én szerintem most már Erdélyben, hogyha van 1,2 millió, akkor az meglepne engem. Mi pedig növekedünk. Sajnos. Mert kíváncsi vagyok. [...] Úgyhogy, énszerintem már nagyon ideje volt, hogy észrevegyék azt a... (sok nyugati magyart). (A2)

V: Hát '90-től 2010-ig a jellemző hozzáállás Magyarországon, akárki mond bármit, senki nem ért egyet (velem), hogy a magyarok féltek az amerikai magyaroaktól.

K: Miért?

V: Hát azért, mert bagóért meg lehetett venni mindent. Féltek. És nem nagyon barátságosan (közeledtek hozzánk), abszolút nem... (A8)

6.3. A 2010 UTÁNI DIASZPÓRAPOLITIKA INTERPRETÁCIÓI

Az interjúkban a 2010 utáni diaszpórapolitika taglalása sokkal hangsúlyosabb volt, mint a rendszerváltás és a 2010 közötti időszak. A hirtelen megjelenő anyaországi figyelem a nyugati magyarok irányába a legtöbb interjúalany értelmezésében váratlan volt, és nem tudtak egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy mi lehet a 2010 utáni diaszpórapolitika beindulásának az oka. Érdekes interjúelemzési eredmény, hogy a konkrét diaszpórapolitikai programok közül csak kettő, a Kőrösi Csoma Sándor Program és a Diaszpóra Tanács szerepel a leggyakoribb kódok között, a Mikes Kelemen Program csak a 7. leggyakoribb kód, a kettős állampolgárság pedig csak a 17. helyen szerepel. A kettős állampolgárságot mint a 2010 utáni diaszpórapolitikai

„rendszer váltás” emblematikus elemét a legtöbb interjúalany meg sem említette magától, hanem csak közvetetten, illetve rákérdezés után került szóba. Összesen két interjúalany beszélt úgy az állampolgárságról, mint a diaszpóra egy régi vágyának valóra válása.

Egyrészt mindig kiálltunk az autonómia mellett, a határon (túli magyarokért), tehát ha magyarverés volt Szerbiában, vagy akár valamilyen szörnyűség volt Erdélyben, vagy ha a szlovákok a... akkor mi mindig tiltakoztunk, és próbáltuk ezt szóvá tenni. Mindamellet mi mindig mondtuk, hogy szerintünk nekünk jár a magyar állampolgárság, minden magyarnak jár a magyar állampolgárság, és minden magyarnak jár a szavazati jog, szerintünk, ezt is mindig mondogattuk, ezekre a Medgyessy alatt nem reagáltak. [...] Az első lépés, hát az az volt, hogy egészen borzasztó nagy gyorsasággal, hogy az állampolgársági törvényt, tehát pont, amit mi már évek óta (kértünk), tehát, amióta megalakult a (...), azt mi mindig mondtuk, hogy mindenkinek meg kell adni az állampolgárságot, mert ez csak egy irigységet, meg fájdalmat okoz itt a mi embereink között. (A5)

Most a nyugati magyarságról beszélek. Először is megértették azt, hogy a nyugati magyarsággal foglalkozni kell. Másodszorban kezelték a mi jogi helyzetünket is. Harmadszorban, és talán ez a legfontosabb, hogy ki lett mondva, hogy a korábbi (kormányok), és akkor ez még igaz volt '90-től 2000-ig vagy 2010-ig is, hogy a nyugati magyarságra úgy tekintett a Kárpát-medencei magyarság, azon belül az anyaországi magyarság, szóval olyan, finoman fogalmazva, fenntartásokkal, és ki lett mondva, hogy mi igen is jogilag is, meg mindenféle szempontból része vagyunk az összmagyar nemzetnek. (A12)

Az állampolgárság a témáról szóló szövegrészletek többségében nem úgy jelent meg, mint a nemzet egységét szimbolikusan kifejező eszköz. Az állampolgársággal kapcsolatban sok interjúalany kifejezetten pragmatikus szempontokat hozott fel, bár tény, hogy a jogkiterjesztés szimbolikus oldala is felmerült, de nem annyira a „nemzeti egység” retorikai keretébe ágyazva, mint inkább az egyén szintjén jelentőséggel bíró gesztus a magyar államtól. Negatív állásfoglalás az állampolgár-

sággal kapcsolatban nem hangzott el, de az egyértelműen kiolvasható az interjúkból, hogy a diaszpóra intézményi vezetői sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a Körösi Csoma Programnak, mint önmagában az állampolgárságnak. Az interjúk alapján az állampolgárság a 2010 utáni diaszpórapolitikai „csomag” része, és ebben a szerepében fontos elem, azonban nem feltétlenül önmagában bír jelentőséggel.

Énszerintem... közrejátszik egy pár dolog. Ha lehetek rosszindulatú, akkor azt mondanám, hogy ez a külföldi állampolgársági dolog ez nekik nagyon jól jön, ők nagyon jól tudják, hogy a diaszpóra az 80%-ban rájuk fog szavazni. [...] Az elején nagyon komplikált volt megszerezni. Én személyesen korábban elkezdtem kitöltögetni a papírt, és abbahagytam. [...] 2010 elején, akkor megkönnyítették. Én beszéltem egy halom emberrel, azt mondták, hogy nem akarnak szavazni, ők érzelmi okok miatt. Otthon a legkisebb fiam, az egy nap [...] jött, és mondta, hogy papa mit gondolsz, én a magyar állampolgárságot vegyem-e föl. Azt mondta, hogy nem biztos, hogy nem akarok az EU-ban dolgozni, s az jó lenne. Mondtam, hát akkor fiam, feltétlenül (igényeld), hogyha így látod... Ő az életében sosem szavazna Magyarországon, de van magyar útlevél és magyar állampolgársága. [...] Szerintem egy része az embereknek így is gondolkodik. Én több olyan embert ismerek, aki csak azért szerezte be a magyar útlevélét, hogy amikor megérkezik, akkor ne kelljen sorba állni (az útlevélvizsgálatnál). (A1)

Én azt hiszem, hogy ami fontos volt ellenben, amiben az Orbán látott politikai előnyt, az a kettős állampolgárság és a szavazati jog. Tehát, ebben ő látott valamit és annak érdekében azért tenni kell valamit, mert az nem elég, hogy te állampolgárságot adsz, akkor kell adni valami mást is, ugye? És ebből a szempontból, ami valójában nagyra becsülendő az az, hogy ők ezt belátták, hogy ez egy nagyon jó dolog, szimbolikus. Amerikában mindeképpen. (A8)

Én nagyon úgy érzem, hogy valahogy egy ilyen büntudatot érez Magyarország amiatt, hogy akkor (a második világháború és 1956 után) annyi ember elment Magyarországról. És most ezzel az egész kommunikáció lehetőséggel (lehetővé teszi), hogy mégis érezzünk egy összmagyarságot. Azt, hogy

a külföldön élő magyarok már sok éve, egyrészt, hogy kaphatunk magyar útlevelet annak dacára, hogy nem ott születtünk. Másrészt, hogy szavazhatunk, ugye, amibe vegyesek az érzéseim, mert ha nem vagyunk ott, nem élünk ott, nem tudjuk, hogy mi az ott, akkor elvben nem volna jogunk szavazni, de... és azon kívül ez a kormány, aki ennyire támogatja a diaszpórát, ezzel csak magának nyeri meg a diaszpórát. És hogyha szavazni kell, akkor természetesen erre a kormányra fog szavazni. Szóval, hogy ez is egy érzés, egy politikai fogás, ami nagyon jó, logikus. (A9)

Van, aki felveszi azért, mert ezzel EU-s útlevelet kap, és ugye hát akkor könnyebb utazni. Van, aki érzelmi okokból veszi föl. Szóval, különbözők. (A10)

A választójoggal kapcsolatban hasonló a helyzet, annyi különbséggel, hogy az még az állampolgárságnál is ritkábban került elő a beszélgetések során.

Nézd, vannak emberek, akiknek ez egy erkölcsi kérdés. Hogy én nem fizetek Magyarországon adót, én nem ott lakok, akkor én miért válasszam meg, hogy ki fogja a magyar népet kormányozni. És ez egy reális hozzáállása nagyon sok embernek. (A1)

Én azt reméltem, hogy sokkal többen veszik fel az állampolgárságukat, és hogy azok, akik felveszik, szavaznak. Egy nagyon elenyésző, most nincs a fejembe a szám, de egy nagyon elenyésző szám az, aki szavaz. És most már nem olyan nehéz, most már nem kell New Yorkba vagy Washingtonba vagy Los Angelesbe utazni. (A2)

Hát egy jó példája ennek sajnos a kettős állampolgárság. Azt gondolta volna az ember, hogyha ez bejön, akkor sokkal több amerikai magyar fogja fölvenni a kettős állampolgárságot. [...] Mi azok vagyunk természetesen, és mikor mentünk szavazni most október 1-jén, mert nekünk 1-jén volt a szavazási lehetőség a referendumra³⁶⁹, akkor mi bementünk, előttünk volt

³⁶⁹ A 2016. októberi kvótanépszavazás.

egy házaspár, aztán mi szavaztunk, és amikor mentünk ki, akkor láttuk, hogy jön egy másik házaspár. Szóval, aránylag nagyon kevesen használják ki azt az alkalmat, hogy kettős állampolgárságon keresztül gyakoroljanak befolyást mindkét irányba. (A6)

Meglehetősen eltérőek voltak az interjúalanyok benyomásai azzal kapcsolatban, hogy a 2010 utáni diaszpórapolitikai változások mennyire érték őket váratlanul, illetve a diaszpóráközösségeknek volt-e hatásuk az induló programokra, kezdeményezésekre. Két domináns narratíva rajzolódik ki ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Az egyik szerint a 2010 utáni diaszpórapolitikai programok abból a tervezetből születtek, amit a legelső diaszpóra tanácsi megbeszélésre készítettek a meghívott résztvevők. Ezt a tervezetet viszont többen is a sajátjuknak tulajdonították az interjúalanyok közül.

Így jött aztán el a 2009, amikor leültünk, általában mindig volt ilyen, hogy választások előtt, alatt, után, tehát azért megvoltak a politikai kapcsolatok mindkét fél irányában, és az akkori Fidesz-vezetőség elmondta azt, hogy nekik a jogi rendszer rendezése az első számú kritérium. És utána pedig úgy érzik, hogy az elmúlt 20 évben a nyugati magyarság méltatlanul háttérbe szorult, és gyakorlatilag semmilyen erkölcsi vagy egyéb támogatásban nem részesült vagy legalábbis nem olyan szinten, mint amit megér, viszont nem mindig akarják kitalálni, hogy [...] De nem ők akarják kitalálni, hogy mi legyen, mit tudom én, Vancouverben vagy Stockholmban vagy Sydneyben vagy New Yorkban, hanem ha akarunk valamit, azok alapján, amiket megfogalmaztunk az azt megelőző 8-10 évben, akkor jöjjünk konkrét javaslatokkal. Na így jött el a választás, aztán a választásnak az eredményét ismerjük, és akkor ugye jött az I. Diaszpóra Tanács, ahol ugye régiókat hívtak meg. És Nyugat-Európa kidolgozott egy 7 pontból álló nyugati magyarság megmaradásáról szóló cselekvési tervet, amibe többek között benne volt az egyesületek vagy a szervezeteknek a megsegítése, benne voltak különböző kulturális, ifjúsági programok és stb. 7 pontból állt ez a dolog. Az I. Diaszpóra Tanácson előadtuk mint javaslatot. S felzárkózt az összes többi régió, és így lett egy olyan jogi alap, vagy nem is tudom, minek nevezzem, nem biztos, hogy ezt jogi alapnak nevezhetném, mert nem. De

mindenképpen egy olyan összhangban lévő nyugati kérés, előterjesztés és a Diaszpóra Tanács által elfogadott valami, amibe benne volt minden olyan később megvalósult esetnek a kérése, amire aztán lehetett építeni, hogy legyen egy KCSP, legyen egy Mikes, tehát a... mit tudom én, pl. voltak ilyenek, hogy hát a kulturális értékeink megőrzésének fontossága. (A12)

V: Hát, ami volt, az az volt, hogy még az első Diaszpóra Tanács előtt kérték, hogy írjuk össze az ötleteinket (arról, hogy a nyugati magyarságot hogy lehet segíteni). Én írtam egy 20 oldalas (*dokumentumot*). És én neked, ha azt előszednénk máma, akkor ki lehet húzni ezeket a dolgokat. *Mondtam, hogy micsoda könyveket össze kell gyűjteni, a magyar emlékeket leltározni kell, szóval ezek mind ott benne voltak. Na, most ezt ők találják ki most, de ez nem zavar engemet. Mondom, valaki megnézte, és mondta, hogy ez egy jó ötlet és csinálják. (A1)*

A másik narratíva szerint viszont a magyar kormány minden előzetes egyeztetés nélkül bejelentette a KCSP és az egyéb diaszpórapolitikai programok elindítását, anélkül hogy azok ötletéről vagy a kivitelezésről kommunikált volna a potenciális fogadószervezetekkel vagy a diaszpóra nagyobb szervezeteivel. Ehhez a jelenséghez kapcsolódik, hogy a nem megfelelő kommunikáció, ahogy a későbbiekben is látni fogjuk, sokszor okoz frusztrációt a diaszpóra szervezeti vezetőiben.

K: Amikor elindultak ezek a programok, a Körösi Csoma, Mikes, meg beindult a Diaszpóra Tanács, akkor mielőtt ezeket elindították, innen Magyarországról konzultáltak Önökkel?

V: Nem. Not a word. Hihetetlen. [...] Amikor együtt voltunk az első ízébe (Diaszpóra Tanácson), és én mind ismerem ezeket az embereket, mondjuk a Potápit³⁷⁰ nem ismerem, de azok, akik az irodában dolgoznak, pl. a Kocsis Attilát³⁷¹ meg mi, és akkor a Kocsis Attilának mondom, hogy de hát ki fogja előkészíteni, ki fogja azt megmondani, hogy az amerikai életben ez megy,

³⁷⁰ Potápi Árpád János 2014-től nemzetpolitikáért felelős államtitkár

³⁷¹ Kocsis Attila a Nemzetpolitikai Államtitkárság kapcsolattartási osztályán a diaszpóráért felelős referens volt 2010–2014 között.

és ez nem megy és mi... És amikor beköltöztél valaki otthonába, akkor ezek az elvárások, stb. És akkor valami magyar nevet mondott. És mondom, és ő honnét tudja? Ő élt (Amerikában)? Nem. Nem, nem élt Amerikában. És mondtam, hát, Attila mondom, itt van a Szekeres Zsolt³⁷², évek óta ezzel foglalkozik, hogy előkészíteni azokat a scholarship, intern stb. izéket, hát mondom, miért nem hívjátok meg? Hát erre láttam az arcán, hogy ezt nem tartotta egy briliáns gondolatnak. (A2)

V: Majdnem biztos vagyok, hogy a 2010-es kormánnyal indult [...] Tehát, szerintem így alakult ki az, hogy innen Magyarországról küldünk fiatal személyeket, akik képviselni tudják a magyar kormányt és a magyar szellemet a külföldi magyar kultúrcentrumokban. És így alakult ki és minden évben tágasabb és tágasabb lett minél több programmal, ami vissza tudta hozni, vissza tudott hozni magyarokat Magyarországra, vagy összekapcsolni a két szellemet, a magyarországi magyar szellemet, a külföldi magyar szellemet.

V: Tehát akkor, ha jól értem, a Körösi Csoma Program nem úgy indult, hogy megkérdezték Budapestről, hogy mire lenne szükség, milyen programokra, hanem ezt ők elindították és akkor ebbe bekapcsolódott a diaszpóra fogadó intézményekként?

V: Én úgy értelmezem, igen, hogy ez így történt. (A3)

Ez úgy történt, hogy az első Diaszpóra Tanácson jelentették be. Ezt valaki kidolgozta, összeállította és megtervezte. És akkor a Diaszpóra Tanácson elének tarták, hogy ez a program el fog indulni, és akkor kiírták a... Tehát, nekünk ott, akik ott voltunk, akik jelen voltunk a Diaszpóra Tanácson Budapesten, és akkor mi hoztuk a hírt, hogy ez lesz, és akkor nézzünk körül. (A4)

³⁷² Szekeres Zsolt Washingtonból 1990-ben hazatelepült másodgenerációs emigráns, aki fontos összekötőként működik a magyar–magyar kereskedelmi és politikai kapcsolatokban. Az Amerikai Magyar Koalíció kincstárnoka.

6.4. A KÖRÖSI CSOMA PROGRAMMAL (KCSP) KAPCSOLATOS NARRATÍVÁK

6.4.1. Az interjúalanyok benyomásai

Az interjúkban a legtöbbet érintett téma a Körösi Csoma Program volt. A KCSP nemcsak akkor jött elő a beszélgetésekben, amikor a 2010 utáni diaszpórapolitikai programokra kérdeztem rá, hanem a legtöbben már a beszélgetés elején tettek arra utalást, hogy a KCSP bevezetése jelentette a legnagyobb változást a diaszpóra és Magyarország kapcsolatában. A KCSP minden interjúalany szerint rendkívül jó ötlet volt a magyar kormány részéről, és egyértelműen ezt nevezték a legfontosabb és leghasznosabb programnak a diaszpórapolitikai projektek közül. Hogy miért hasznos és fontos a KCSP a diaszpóra számára, arra a legjellemzőbb válasz az volt, hogy azért, mert a program által a közösségek kapnak egy főállású munkatársat azokra a munkákra, amelyeket nekik a saját főállásuk mellett, szabadidejükben kell elvégezniük.

Na, ezt mindenképpen hangsúlyozni szeretném, hogy ez fantasztikus segítség volt. Mert minden egyesület, minden országban, mindenhol, mi önkéntesen vállaljuk ezt a munkát. Tehát, mindenki a saját munkája, a családi elfoglaltsága mellett végzi a munkát a különféle egyesületekben és az iskolákban. Na, most, amikor hirtelen jön egy segítség, egy KCSP-s, [...] és én nagyon-nagyon jól meg tudtam beszélni mindent és dolgozni a mi KCSP-sünkkel, akkor még csak egy kislány jött, aki arra volt itt, hogy Angliába segítse az itt lévő magyarokat. Őt fizette a magyar állam és ő, amit én nem tudtam csinálni, az én munkám és a családom mellett, ő abszolút, teljes időbeosztással olyan volt, hogy ott segített és akkor, amikor kellett. Tehát, ez volt a legnagyobb változás és a legnagyobb segítség. És ezt én tudom, a többi európai, nyugati országban is mindenkinek ez a véleménye. Tehát, nekünk a legnagyobb segítség a magyar kormánytól ennek a programnak a beindítása volt. [...] Szóval, ez egy óriási segítség, hogy ezek a fiatal lelkes és nagyon jó magyar fiatalok, ezek egyáltalán arra tudnak figyelni, amire mi nem tudunk, mert hiszem mindenki, mondom ezt a saját idejéből, a sa-

ját munkája mellett csinálja. [...] És ez nagyon-nagyon segített abban, hogy megugrott a magyar egyesületeknek a száma is. Illetve azt mondanám, és ezt tudom, hogy ez csak mondjuk Angliára jellemző, a magyar iskoláknak a száma, a hétvégi iskoláknak a száma, mert hirtelen egy KCSP-s, aki különben tanár volt, vagy néptáncos, az hirtelen tudott időt szakítani, és el tudott menni a hétvégi iskolákba segíteni. (A14)

Az irodába segítettek, mert mint ahogy mondtam, hogy mi önkéntesként dolgozunk, minden magyar társulatban mind önkéntesen, nem fizetnek senkit, hogy a társulatot fenntartsák. Tehát, ez azt jelenti, hogy a munka az nincs úgy befejezve, mint egy rendes irodába, ahol valakik kifizetik, hogy ezt csináld meg. Ezt muszáj csinálnod, tetszik vagy sem. Tehát, sok dolog mondjuk ilyesmi, ilyen irodai munka, meg más egyéb progresszív munka, hátrányba vagyunk, mert nincsenek személyek, akik meg tudják csinálni, mert az embernek ki kell magának egy időszakot venni az életéből, hogy most a magyar dolgokat intézze. És sokszor ezek a magyar fiatalok kisegítetek. (A3)

You know, if they can send young, capable Hungarians out to go and have experience for 6 months, I mean it's a great program. In in the US at least, and I would assume that this is the case all around the diaspora, but as you know well, most of us do this voluntarily, on the side of our professional job, on the side of raising our family. So, to have somebody who can help with some of these opportunities is incredible.³⁷³ (A11)

A másik gyakori érvelés az volt, hogy a KCSP-sek jelenléte felpozíció a közösség életét, illetve a program által magyarországi „szaktudás”, „szakértelem” tud megjelenni és terjedni a diaszpórában, elsősorban

³⁷³ Ha fiatal, rátermett magyarokat tudnak kiküldeni, hogy 6 hónapra tapasztalatot szerezzenek, akkor ez egy nagyszerű program. Legalábbis az USA-ban, és feltételezem, hogy ez az egész diaszpórában így van, mert mint jól tudod, a legtöbben önkéntesen, a szakmai munkánk mellett, a gyereknevelés mellett csináljuk ezt. Szóval, hogy van valaki, aki segíthet néhány ilyen lehetőségben, az hihetetlen.

a néptánc és a népzene területén. A KCSP-s ösztöndíjas jelenléte a közösségben egyes interjúalanyoknál egészen szimbolikus jelentőséget is kapott, mert úgy érezték, hogy ez a magyarországi fiatal összeköti őket a mai Magyarországgal. Azzal a Magyarországgal, amit sokan a diaszpórában már nem is ismernek, hiszen évtizedekkel ezelőtt elhagyták az országot (vagy nem is ott születtek). A KCSP praktikus értékelése mellett tehát egyes interjúkban a programnak a szimbolikus értelmezése is megmutatkozott.

Igen. Nagyon-nagyon hasznos. [...] Másik dolog az, hogy a néptáncosokat mindig nagy szeretettel várják és a népzénészeket. Nálunk van egy magyar népzenekar is és a néptáncosok azért kellene, hogy hozzanak új dolgokat. Tehát, új táncokat tanítsanak, és nagyon jó, profi fiatalokat kaptunk minden évben. És zenészeket is kaptunk, úgyhogy ez nagyon-nagyon jó volt mindenki számára. Rengeteg zenekari próbát tartottak, gyerekeknek indítottak furulyaleckéket, tehát ugye népdalokat tanítani. Úgyhogy nagyon fellendítették a zenei és a táncéletet és a táncsoport is megnagyobbodott, gyereksoport alakult, pont az ő segítségükkel. (A4)

I think, generally speaking, it's a great program. And, I think, everybody tries to make the best of it, and many cases it is this new... You know, the young wave, the fusion of energy, new ideas, and just an extra body in many cases to do work we can't do, you know, it's a big help.³⁷⁴ (A11)

Hát, Coloradóba, ahova ez a (KCSP-s neve) ment, ott azt mondta, hogy a múlt években, azelőtt, hogy ő oda kiment nyárra – és hát ő egy ilyen abszolúte dinamikus valaki és isteni a gyerekekkel, – nem tudom, 7-10 gyerek vett részt a programokba. És az ő második évében, amikor másodszorra kiment, akkor 50-60 gyerek volt a nyári táborba, mert mindenki hallotta, hogy (milyen jó volt)... Ő zenélt is, meg mindenféle instrumenten játszott,

³⁷⁴ Úgy gondolom, hogy általánosságban véve ez egy nagyszerű program. És azt hiszem, mindenki megpróbálja a legjobbat kihozni belőle, és sok esetben ez az új energia, az új ötletek, és sok esetben az a plusz egy fő, aki elvégzi azt a munkát, amit mi nem tudunk elvégezni, ez nagy segítség.

egy hihetetlenül, olyan tehetséges lány. És olyan abszolúte közvetlen és nyitott a gyerekekkel, úgyhogy erre a gyerekek, tudod, olyan pozitívan reagálnak. És aztán mondták, hogy nem jössz vissza jövő nyáron? Úgyhogy most nem tudom, hogy van-e ott valaki, vagy hogy az új valaki, akit kiküldtek, az fenntartja-e ezt a gyönyörűen megkezdett programot, mert ez olyan kár lenne, ha megint úgy végződne (hogy nem folytatódik). (A2)

Az utolsó idézet felvet egy fontos kérdést a KCSP-vel kapcsolatban: hogy az ösztöndíjasok által beindított programokat (akár néptánc- vagy cserkészcsapatokat, tanítást stb.) miként lehet fenntartani hosszú távon? Az interjúk alapján erre két működőképes stratégia létezik. Egyrészt több KCSP-fogadóhelyen volt arra példa, hogy ragaszkodtak ahhoz, hogy egy jól bevált ösztöndíjast a következő évben is küldjék ki a fogadóhelyre. Ez a program első éveiben bevett megoldásnak számított, azonban 2016-ban született egy olyan döntés, hogy egy ösztöndíjas nem mehet kétszer ugyanarra a fogadóhelyre. A másik megoldás erre a kihívásra az, ha a közösség saját maga tudja megtalálni a megkezdett munka folytatásának a módját. Több interjúalany mesélt olyan pozitív példáról, amikor a KCSP-s gyakornok által indított tánccsoportot, iskolai csoportot vagy cserkészcsapatot átvette a közösség egy agilis tagja, így lett kifutása a megkezdett munkának.

A KCSP egy kevésbé direkt vonatkozásáról is több interjúalany beszélt: a KCSP „híd” szerepéről Magyarország és a diaszpóra között. Az a közvetítői szerep, amit a KCSP-ösztöndíjasok be tudnak tölteni a küldő és fogadó fél között, egyrészt erőteljes érzelmi és szimbolikus jelentőséggel bír bizonyos interjúalanyok számára. Emellett azonban azt is többen hangsúlyozták, hogy a KCSP-program keretet ad arra is, hogy magyarországi fiatalok tágítsák a látókörüket, és térjenek haza világlátással, nemzetközi tapasztalattal. Ebben a felfogásban a KCSP túllép a magyar–magyar kapcsolatok keretén, és megjelenik az az aspektus, hogy a KCSP-ösztöndíjasok fogadásával a diaszpóra kvázi Magyarországot segíti abban, hogy rendelkezésre bocsátja, illetve átadja a befogadó országban, más kultúrában szerzett tapasztalatait.

K: És melyik a legfontosabb ebből a szemszögből nézve? Melyik az a program, ami a leghasznosabb az itteni magyarok számára?

V: Hát, szerintem muszáj, hogy a Körösi Csoma Sándor Programot mondjam. Mert ezek a fiatalok mennek a többi társulatokhoz, mikor a társulatok valamit tartanak, legyen az gyűlés, legyen az szórakozóhely, bármi. De azokba, mikor pl. van kint Hiramba tartva egy piknik, [...] hát ottan megfordul pár száz ember. És azokkal mind tud ottan beszélni, mondani honnan jött, elbeszélni a programról, mit csinál itt. Bár a társulatoknak a tisztikara úgyis tudja. De az a fontos, hogy az emberek között legyen. És nemcsak hogy így itt lezseren, hanem mikor van például egy ünnepély, egy március 15-i ünnepély vagy egy október 23. ünnepély, akkor az évek folyamán van, mikor ezek egész biztos ezek az ösztöndíjasok segítettek, hogy ezt az ünnepélyt létre tudják hozni. (A3)

K: Ez hoz változást itt az életbe, hogy jönnek ezek a magyarországi fiatalok és bekapcsolódnak a...?

V: Megint olyan nem fogható változás, mert ezek elmondják, hogy mi van Magyarországon most, mi van velük, hogyan, milyenek a magyarok otthon Magyarországon, és ők visszaviszik az ő tapasztalatukat az itteni magyarságról, akik még soha (nem jártak Magyarországon), talán itt születtek már, szüleik is itt születtek, a nagyszüleik is itt születtek, de még tartják a magyarságot. Láthassák, hogy mit jelent azt egy itteni magyarnak megtartani. Ami más, mint egy magyarországi magyarnak. És ez fontos, ez nem egy fogható valami, ez egy szellemi dolog. Ez egy eszmecsere, mondjuk, a két ember vagy a két ország között, aminek az érzését tovább tudjuk vinni magunkkal az évek folyamán.

K: Tehát nem annyira praktikus dolgok fontosak ebben, hanem ez a szimbolikus oldala a fontosabb?

V: Mind a kettő. Az ösztöndíjasok például az évek folyamán olyasmit is csináltak, hogy a jegyzeteket beszkenolták, az egy fogható valami. [...] Mint mikor mi költöztünk, bár mondjuk nem egy ösztöndíjashoz méltó (munka) volt, miután mindegyik ösztöndíjas lediplomált személy, de segítettek költözni, mert mi nem voltunk egy működő múzeum, akkor minden dobozokban volt. De hát ebbe hozzásegítettek, ezt is vissza tudják vinni, hogy milyen volt az, amikor a Magyar Múzeumnak el kellett költözni, és milyen

felfordultság volt. De hát mindenbe segítettek. De a szellem a legfontosabb szerintem. Ez az összekötődés a két országgal, a magyarországi Magyarországgal és az amerikai magyarokkal, akik mondjuk egy kis Magyarországot itten Clevelandon belül, nagyon fontos. (A3)

V: Vegyük most csak a KCSP-t. Én szerintem ottan kettő oldalán van előny. A résztvevők kapnak egy teljesen más filozófiai hozzáállást. Egy Amerikában dolgozó KCSP-s megtanulja a „can do attitude”-ot, mindent meg lehet csinálni, csak meg kell próbálni. És nem arról szól, hogy ez a pohár félig üres, hanem arról van szó, hogy ez a pohár félig tele van. És ez a mentalitás, ez kell Magyarországon. És szerintem látnak közösségeket, akik összetartanak, akik értékelik a segítséget. Szóval inkább valójában szociológiai hatással leszünk Magyarországra.

K: És valójában nem is az amerikai magyaroknak fontos ez a program akkor?

V: Hát nem... De nekünk is fontos, mert az az egyik oldala. (A1)

V: De közben meg azt is gondolom, hogy viszont, ha onnan nézed és egy nagyobb képet nézel, hogy milyen fontos, hogy otthon olyan fiatalok legyenek, akiknek van nemzetközi tapasztalata, akkor én valahogy így is megszólítanám a diaszpórát, hogy segítsenek a fiataloknak, hogy nemzetközi tapasztalatuk legyen, és vigyék haza.

K: Szerinted ez is célja a programnak?

V: Szerintem ez nem kommunikált, és észre sem vett, de egy nagyon fontos célja, hogy ezek az emberek hazamennek, és sok mindent láttak a világból. (A7)

But, I do think that most of these programs are very much two-way streets. I mean, the KCSP program for example. KCSP interns come to the US and they work for different organizations in the diaspora. I mean those organizations and those families are hosting that person for 6 months and giving them, you know, an experience within the community. So, that very much is, I think, a win-win for both way, you know, for both participants.³⁷⁵ (A11)

³⁷⁵ De úgy gondolom, hogy a legtöbb ilyen program kétirányú. Mármost a KCSP programra gondolok. A KCSP gyakornokai az Egyesült Államokba jön-

A KCSP indulásával kapcsolatban több interjúalany fogalmazott meg olyan véleményt, hogy a program bejelentése és kezdeti koordinációja nem volt feszültségektől mentes. A beszélgetésekből kirajzolódott – még ha el is fogadjuk, hogy a program ötlete azon a javaslaton alapult, amelyet valamely diaszpóraszervezetek állítottak össze az első Diaszpóra Tanács ülésére –, hogy a KCSP ötletének kidolgozásába az érintett szervezeteket egyáltalán nem vonták be, a program indulását bármifajta előzetes egyeztetés nélkül *bejelentették*. Emiatt, illetve a programot főként kezdetben övező hiányos kommunikáció miatt az ösztöndíjasokat bizonyos helyeken gyanakvással, bizalmatlanul fogadták, illetve sokszor a fogadó szervezetek sem tudták, hogy milyen feladatokat kellene adniuk az ösztöndíjasoknak. A Nemzetpolitikai Államtitkárság felől érkező nem kielégítő kommunikáció mellett azt is nehezményezik/nehezményezték bizonyos helyeken, hogy az ösztöndíjasok kiválasztásába nincs beleszólásuk a fogadó szervezeteknek, illetve olyan vélemények is elhangzottak az interjúalanyoktól, hogy a kiválasztáskor a ki kit ismer elve nagymértékben érvényesül. Ez azonban nem általános vélemény, hiszen sok interjúalany ennek pont az ellenkezőjét mondta: azt, hogy az Államtitkárság nagyon jól kiválasztja a legmegfelelőbb ösztöndíjasokat. Az viszont általánosnak mondható az interjúk alapján, hogy a diaszpóra-fogadószervezetek nagyra értékelik azt a gesztust, hogy a magyar kormány humán erőforrást küld nekik különböző feladatok ellátására. Ez a gesztus olyan értékkel bír a diaszpóra számára, hogy a program hibáit és nehézségeit hajlandóak teljesen ignorálni, és csak a pozitívumokra figyelni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a program általi megszólíttottság felülírja a kétségkívül létező frusztrációkat.

Mikor a kormány először jött azzal az üggyel, hogy a KCSP (programot elindítja), akkor meg kell mondani, hogy mi úgy összeültünk és mond-

nek, és különböző diaszpóra szervezeteknek dolgoznak. Ezek a szervezetek és családok 6 hónapig fogadják az adott személyt, és ezáltal tapasztalatot adnak át nekik a közösségen belül. Tehát ez szerintem mindkét fél számára, minkét irányba előnyös.

tuk: mit csinálunk ezekkel a fiatalokkal, minek kellene nekünk ezek a fiatalok, hogyha jönnek? *Hát szóval az ember belegondol, hat hónapra jön egyvalaki, ugye X. Y., most mit csinálók vele, hogy fog ez nekünk tetszeni?* És az eredmény az lett, ez egy egyéves program volt, és az eredmény az volt, hogy mindannyian azt hiszem, ostromoltuk a kormányt, hogy ennek a programnak nem szabad, hogy vége legyen. *Egy olyan, a mai napig egy olyan sikeres, a legsikeresebb programja a magyar kormánynak.* (A13)

Én azt látom, nagyon sok ilyen dolog (van, ami nem ideális)... én nagyon szeretném... (ha működne). Én nem vagyok egy forradalmár, én egy reformer vagyok, mindig belülről dolgozom. Na, most az elején a KCSP-programnak sok hibája volt. Nagyon attól függött, hogy ki ismert kit, ki tudott jobban könyörögni, akkor megduplázták (az ösztöndíjasok számát), akkor egy kicsit kiegyenlítődött az egész. Most már megint egy kicsit jobb lett. És ez fog haladni. És kezdenek kiküldeni olyan embereket, akiknek van megfelelő szakértelmük. Szóval, tudod, ezek egy folyamatos... A bürokrácia és Magyarország is jobban kezdi kezelni a dolgot. Ezek ilyen... itt hosszú távlatba meg fogjuk nyerni a háborút, egy pár csatát az ember elveszt, ezt nem látom olyan borúsnak. Én optimista ember vagyok alapjában véve. Én minden ilyet... ezeket a dolgokat valahogyan meg lehet oldani. (A1)

Én továbbra is úgy látom, hogy az Államtitkárság nagyon sokat tesz a Diaszpóra Tanácsért. A Körösi Csoma Sándor Programnál meg úgy volt, hogy az kicsit meglepetésszerűen jött, azt jobban előkészíthették volna. Most az a szerencse, hogy az a program nagyon, nagyon jól alakult. Ennek a kommunikációja nem volt jó, tehát azáltal, hogy szinte csak bejelentették, először nekünk meg kellett győzni magunkat, tehát a szervezeteket, hogy ennek mi a háttere, hogy segítő háttere van, vagy, hogy mi az igazi szándék ebben, ellenőrizni akarnak minket, vagy beleszólni akarnak, ez egy viszonylag hirtelen jött döntés, határozat alapján született. Ezt jobban lehetett volna előkészíteni velünk. De mindamelllett ez egy csodálatos program, és ott is az európaiak kérését – mert először csak egy fél év volt, szeptembertől márciusig –, tehát ezt most elfogadták és meghosszabbították. Tehát egy fél év volt, már nem is emlékszem az időpontokra, de most már kilenc hónap. [...] Tehát a lényeg az, hogy ezt meghosszabbították, és a létszámot is bővítették (A5)

So, if it had been a little bit more strategically coordinated, I think it would have been an absolutely home-run. As it was, it was still very successful, I think, and still is very successful, but there are, you know, a couple of cases where there's just not a good fit and the person is not right and... Maybe the person got the job, because, you know, who their uncle is or something like that, a little bit, you know... You know there are times when the fit is not quite right.³⁷⁶ (A11)

Ide azért ilyen minőségi kapcsolatok kellenének, vagy nem tudom... [...] nekem a szaktudás sokkal fontosabb kellene, hogy legyen (mint hogy kinek a kije az ösztöndíjas). [...] Például ez a (név), ahogy így ide került, meg azért ott a (név)-kal is iszonyatos sok gond volt szakmailag. Szóval, valahogy így az az érzésem, hogy nincs is felmérve, hogy (mire lenne szükség)... Én nem tudom, mintha nem lenne dialógus. (A7)

A KCSP-nek nagyon nagy értelme van, kivéve, hogy ez is egy ilyen eléggé... az ember nem tudja, hogy milyen céllal akarják csinálni pontosan. Már kezdenek azok a jelek is látszani, hogy itten bizonyos emberkéket eltesznek ide vagy amoda. Tehát, hogy egy pozíciót adnak vagy elküldenek hat hónapra vagy valami, érted? Tehát egy ilyen jutalom dolog. De ezenkívül persze, hogy van (értelme), de én sokkal szívesebben láttam volna egy olyan programot, amely a valós szervezeteknek meg közösségeknek, akár szervezetlen közösségeknek az igényeit ki tudja (szolgálni)... Inkább össze kellene párosítani, mint most hogy valahol eldöntik, hogy ki hova megy meg mi a fene. (A8)

Az interjúk alapján kirajzolódott, hogy a KCSP elsődleges jelentősége a diaszpóra vezetői számára a program általi megszólíttóságban áll,

³⁷⁶ Szóval, ha stratégiailag egy kicsit jobban össze lett volna hangolva, akkor szerintem abszolút befutó lett volna. Így is nagyon sikeres volt, szerintem, és még mindig nagyon sikeres, de van néhány eset, amikor egyszerűen nem jól sikerül az ösztöndíjas kiválasztása, és az illető nem megfelelő, és... Lehet, hogy az illető azért kapta meg az ösztöndíjat, mert, tudod, valakinek az unokaöccse, vagy valami ilyesmi... Tudod, vannak esetek, amikor nem a megfelelő személyt választják ki.

sőt, az egyik interjúban az is elhangzott, hogy KCSP fogadóhelynek lenni presztízsértékkel bír. Emiatt az érzelmi és szimbolikus meghatározottság miatt a programmal kapcsolatos kritikák, ha el is hangzottak, élet maguk az interjúalanyok határozottan tompították. Ez a hozzáállás azonban megnehezíti, hogy a programmal kapcsolatos konstruktív viták, vagy akár a koncepció strukturális átgondolása megtörténjen a diaszpóra vezetői részéről. A program egészére (tehát nem az adott közösség partikuláris helyzetére vonatkozó) érvényes megfigyelés két (teljesen más közösségből érkező) interjúalany részéről hangzott el, és mindketten ugyanarra mutattak rá: hogy a KCSP-re valódi szükség azokon a helyeken van, ahol nincs önmagát megszervező közösség.

V: Szerintem, nagyon jók, nagyon pozitív. Főleg olyan helyen – nem itt nekünk Buenos Airesban, ahol aránylag meg vagyunk szervezve –, hanem olyan helyen, ahol ők megszervezik (a közösséget). Mint itten 700 vagy 800 km-re van Córdoba, ahol van egy magyar közösség, ami nem közösség, mert nincs ennek egy feje. És nem tudnak már magyarul. És nem tudom, hogy neked a Zsonda Márk név mond-e valamit, ő egy kőrösis. Ő jött ide hozzánk, és Chacóba küldték, ami tőlünk 1000 km, egy kietlen, meleg, poros, szegény vidék, aztán vissza is ment kétszer is, mert ő ottan megszervezte a magyar közösséget. [...] Oda jöttek a magyarok 1920-ban, Chacóba. És ottan talán van egy pár nagymama, aki tud magyarul, de különben senki se tud magyarul. És nincs egy megszervezett... nincs egy közösségvezető ottan. Ugye van egy magyar ház, de ami úgy romladozik és stb. Úgyhogy őt oda küldték, gondolom az AMISZ-on keresztül – nem tudom, kinek az ötlete volt ez –, és emlékszem, mert a Márkkal többször találkoztam, és mondta, hogy el volt szörnyülködve, hogy ő ezt nem fogja kibírni, ő nem hitte, hogy oda fog menni. Mert egy dolog eljönni Buenos Airesba, és más dolog eljutni Chacóba. Az valóban nagyon sokkoló az a helyzet ottan. Na jó, ő ezen túltette magát, ő ottan tanított, összeszedett egy csoportot, akiket el is vitt Magyarországra néptáncolni, és megvolt a népruha és minden, szóval, le a kalapot a Márk előtt. És azt a Kőrösi Program, hogy ezt a Kőrösi Program által kaptuk meg, mármint a chacóiak. És ugyanígy van Bariloche-ban is, ami innen 2000 km délre, ahol ugyancsak vannak magyarok, de szét vannak szórva, nincsenek együtt. És hogyha lemegy valaki oda, ott volt a Lau-

rinyecz Fanni egy évig, és akkor tanított, és akkor összeszedte és tanította őket táncolni. Valahogy akkor összejön a közösség, megismerik egymást, még akkor is, ha visszamegy a körösis ösztöndíjas, de azért marad bennük valami, hogy ezt érdemes talán folytatni. [...] Szerintem ez egy kitűnő dolog. Itt nekünk hasznos, mert segítenek, de megvolnánk nélkülük is. Eddig is megvoltunk nélkülük. Nagyon jó, mikor jön, mert akkor mi kevesebbet tanítunk, kevesebb órát vagyunk a tanítással elfoglalva, inkább csak szervezzük. De ilyen helyeken, mint a Chaco vagy a Córdoba vagy a Chile vagy mi, ahol nincsen rendesen megszervezve az egész magyar közösség, azok a körösisek nagyon sokat tesznek hozzá, hogy az meglegyen. (A9)

V: A másik oldala az, hogy vannak olyan közösségek, ahol, ha nem jönne ki a KCSP-s, akkor nem éledt volna újból, újra meg a közösség. És ezt mondtam az elején már otthon, hogy nem Clevelandba kell küldeni, meg Chicagóba, meg New Yorkba a KCSP-seket, hanem Sarasota Floridába, Denverbe, Portlandbe, San Diegóba. Azokra a helyekre, ahol nem a tradicionális amerikai magyar közösségek vannak. Ott, ahol van egy egész katolikus templom, az már itt van a 19. század vége, a 20. század eleje óta. Ottan van tradíció. Ott, ami akkor is, ha haldoklik a közösség, azért az még működik. New Brunswick még mindig egy életrevaló magyar közösség, de... K: Ennek ellenére most négy KCSP-s van New Yorkban...

V: Tudom.

K: ...és kettő New Brunswickon és kettő Clevelandban.

V: Igen, tudom. De most már van Portlandban is, meg Denverben is, meg Minneapolisban is, meg micsoda, Sarasotában is van, meg Atlantában is van. [...] Közösségi életet építenek. (A1)

6.4.2. A KCSP-ösztöndíjasok benyomásai

Mivel azt már az interjúkészítés fázisában látni lehetett, hogy a KCSP a legfontosabb diaszpórapolitikai elem az érintettek számára, úgy gondoltam, hogy érdemes ennek a programnak azt az oldalát is megvizsgálni, amit a „közvetítő” fél, azaz maguk a KCSP-ösztöndíjasok látnak. Ennek érdekében végeztem egy fókuszcsoportos beszélgetést a

2016/2017-es év ösztöndíjasainak körében, minden régióból egy-egy (Észak-Amerika, Latin-Amerika, Európa, Ausztrália, Afrika) ösztöndíjas bevonásával. Az ő narratíváik sokkal több rendszerszintű problémára világítottak rá a programmal kapcsolatban. Az eltérő percepciók származhatnak részben abból, hogy a fókuszcsoportban részt vevő ösztöndíjasok fogadószerkezete vagy mentora nem az országos vagy kontinentális csúcsszervezetekből került ki, hanem jellemzően kisebb szervezetekből.

Az ösztöndíjasok egy része megerősítette azt a véleményt, hogy olyan helyeken, ahol a diaszpóráközösség aktív és jól szervezett, az ösztöndíjasnak nincs igazán funkciója: leginkább kisegítő, „mindenes” feladatokat tudnak végezni, emiatt szakmai profiljuknak, amely alapján kiválasztják őket, kevés hasznát tudták venni. Többen beszéltek arról a fókuszcsoportban, hogy a fogadóhelyeken ingyen munkaerőként tekintenek az ösztöndíjasokra, emiatt nem becsülik meg őket. Sőt, az, hogy ők pénzért (ösztöndíjért) végzik azokat a munkákat, amelyeket a diaszpóra tagjai önkéntesen, fizetés nélkül, potenciális konfliktusforrást jelent a fogadók és az ösztöndíjas között. Egyetértés mutatkozott abban, hogy mivel a KCSP-s munkaerőt a magyar állam fizeti, a diaszpóra részéről a program nem jár különösebb erőfeszítéssel, ami viszont ingyen van, azt általában az ember nem értékeli annyira, és így van ez a KCSP-vel. Egyikőjük arra is rámutatott, hogy a KCSP-n keresztül az egyik fél ad, a másik elfogad, de nem kölcsönös, kétirányú ez a kapcsolat.³⁷⁷ Ezek a benyomások teljesen ellentétben állnak az interjúalanyok narratíváiból egyértelműen kitűnő hálával, illetve azzal, hogy elmondásuk alapján ők maguk is sokat dolgoznak azért, hogy ez a program sikeresen működhessen. Ez a diszkrepancia a két adatközlői csoport narratívái között adódhat egyrészt az interjú szituáció jellegéből (interjú vs. fókuszcsoport), illetve az eltérő perspektívákból is; az interjúalanyok a KCSP-t globálisan, a magyar–magyar reláció-

³⁷⁷ Itt érdemes visszautalni az ír és az izraeli esettanulmány konklúziójára, ahol pont azt láttuk, hogy a partnerségben működtetett diaszpórapolitikai projektek tudnak igazán sikeresek lenni.

ban (is) értelmezik, ami megengedi, hogy a programba kódolt hibákat nagyvonalúan elnézzék, az ösztöndíjasok viszont „saját bőrükön” tapasztalják ezeket a hibákat.

Az ösztöndíjasok úgy látták, hogy a KCSP részben „diplomáciai” csatornaként működik a diaszpóra és a magyar kormány között. A fogadóhelyeknek presztízs kérdés, hogy kapnak-e ösztöndíjast, függetlenül attól, hogy valós szükséglet mutatkozik-e az ösztöndíjasra. A Nemzetpolitikai Államtitkárság pedig, ha probléma merül fel egy fogadóhelyen, a probléma valós kezelése (és ezáltal közvetve a program hatékonysága, valós eredményei szem előtt tartása) helyett diplomatikusan megoldásokat keres. A program hivatalos (már a Magyarországra való visszatérés utáni) értékelésekor az ösztöndíjasok szerint a hangsúly nem titkoltan azon van, hogy a programnak „pozitív kicsengésű” legyen az eredménye, emiatt azonban valódi tanulságok nem kerülnek elő, a program operatív fejlesztése nem szempont.

6.5. DIASZPÓRA TANÁCS

A kódhierarchia alapján a második leggyakoribb témája az interjúknak a Diaszpóra Tanács volt. Ebben a témában már sokkal árnyaltabb kép bontakozik ki a diaszpóra vezetőinek véleményeiről, mint a KCSP kapcsán. Noha az a Diaszpóra Tanács vonatkozásában is érvényes állításnak tűnik, hogy a gesztust (a diaszpóra képviselőinek bevonását a döntéshozatalba, tanácskozásba) értékeli az érintettek, ugyanakkor az ülések tartalmi részét, valamint a szervezést illetően több negatív vélemény és tapasztalat is elhangzott. Több interjúalanytól visszatekintő vélemény volt, hogy a Diaszpóra Tanács lényegében egy látványos rendezvény, ami a kormány diaszpórapolitikai „imidzsét” erősíti, azonban valós kérdésekről kevés szó esik az üléseken, mert az idő java része a politikusi beszédekkel telik el. Ezzel kapcsolatban az is sok interjúban felmerült, hogy a Diaszpóra Tanács zárónyilatkozata már az ülések elején meg van írva, vagyis a valós párbeszéd és érdemi tanácskozás eleve korlátozott kereteket kap. Érdekes adalék, hogy

az előre megírt zárónyilatkozat témáját kizárólag az amerikai magyar interjúalanyok hozták fel a beszélgetésekben, ami vélhetően az amerikai demokráciafelfogással lehet összefüggésben.

Nem, hát tulajdonképpen a Diaszpóra Tanács, az sajnos egy ilyen díszfelvonulás. És megint nem tudom, hogy... hát mondjuk, részben értem, hogy ez egy nagyon jó PR-dolog, hogyha az Orbán, nem tudom én, 55 ember által körülvéve egy csokorba ott feláll és stb. De hogyha a Diaszpóra Tanács résztvevőit megkérdeznéd, akkor azt mondanák, hogy persze, hogy nagy megtiszteltetés, hogy az Orbán meg a Semjén meg ezek beszélnek. De annyit beszélnek, hogy alig marad megbeszélésre idő. (A2)

Volt egy olyan kíváncsi az első két év után, rájöttünk arra, hogy nem elég az, hogy egy napot ott, a tanácsülésen ott vagyunk. Ugye a világ minden részéből összegyűltünk, Dél-Amerika, Észak-Amerika, Európa és az ázsiai rész, Dél-Afrika. És nem elég, mert ott igazából nem nagyon kapunk szót. Azok, akik az elnökei a különböző szervezeteknek, részeknek, azok felszólalhatnak, de különben nekünk kell meghallgatni, amit otthon Magyarországról mondanak, ott ülnek azok az emberek, és ők elmondják nekünk a dolgokat. Na, most a második évben már azt csináltuk, hogy rendeztünk egy vacsorát a Diaszpóra Tanács előtti estére, és oda meghívtuk a világ minden részéről, aki ott volt. Aki jött, az jött, aki nem jött, az nem jött el. Hogy magunkat, egymást megismerjük. Szóval, hogy ismerkedjünk, hogy lássuk, milyen emberek vagyunk. Mik a problémáink, a helyi problémáink, hogyan tudunk egymásnak segíteni ebben. Na, most eljutottunk öt év után, hogy tavaly már kétnapos volt ez a tanácskozás, és ott volt lehetőség arra a második napon, hogy a szervezeteknek a vezetői, akik ott voltak, azok egymással tudjanak beszélgetni. Tehát, hogy nem beszédeket hallgatni, hanem hogy egymás között megbeszélni a dolgainkat. (A4)

V: A Diaszpóra Tanácsnak az a funkciója, hogy legyen egy pofafürdő évente egyszer, és ottan évente egyszer megjelennek...

K: Egy kicsoda?

V: Egy pofafürdő. Évente egyszer lefényképezik Orbán Viktort mindenki-vel, és akkor mindenki boldog egy évig, és akkor ezt újra megcsinálják...

[...] Hát ez azért van, mert mint mondtam, a Diaszpóra Tanács az a hab, a torta az nincs. Nincs torta. Tehát, ez egy habos dolog, tehát egy ilyen „fluff”. És oda elmegy az ember és pontosan tudja, már el van készítve a zárónyilatkozat, mikor már odaérkeztél, tehát oda azért mész, hogy megköszönd. Semmi. [...] Ezen nem lehet változtatni, mert ők, a kormány intézi. Tehát, önekik az a fontos, hogy legyen egy fórum, ahol az Orbán, a Semjén Zsolt vagy bárki megjelenik az összes magyar izével egy nemzet, egy izé, egy hogyhívják. Na, most azt lehetne, és valójában az nem az a fórum, ahol ezeket a témákat fel kell vetni. [...] A tematikáját felállítani, kikérni szakértői véleményeket, papírokat, és összehívni azokat az embereket, akik ebben tudnak (érdemít mondani) és akkor ottan jól átrágni mindazokat a dolgokat, ami hát abba a Diaszpóra Tanácsnak az egyórás vagy egynapos izébe az teljesen lehetetlen, mert ugye feláll három ember, azzal elmúlt a nap, tehát az nem az a fórum. [...] Én ebben látnék egy lehetőséget, de egy ilyen Diaszpóra Tanácson biztos, hogy nem fog felmerülni. Az emberek félnek, meg nem akarják, nem fognak (felszólalni, hogy) ez így nem működik jól, nagyon kevés az idő. (A8)

K: Te voltál a Diaszpóra Tanácsnak valamelyik ülésén?

V: Nem. Sose voltam.

K: Csak a kontinentális szervezetet hívják, vagy valaki az országból is megy?

V: Az országos szervezetből megy valaki, [...] most már (név) szokott menni, most már azt hiszem háromszor ő volt.

K: És ők elmondják aztán, hogy mi történt a Diaszpóra Tanácson?

V: Igen, úgy ímmel-ámmal.

K: Tehát eljut Hozzád, hogy mi zajlik ott? Miket szoktál hallani róla, hogy mi történik ott?

V: Igen, nem sokat hallok róla, mert valahogy én úgy érzem, hogy nem nagyon történik ott semmi. Túl sok ember van, és olyan... sok a propaganda, meg sok a... hogy mi most ilyet csinálunk, meg olyat csinálunk, szóval, nem annyira konkrét. Én ezt így vettem föl. Mostan a tavalyi, ez mindig év vége fele szokott lenni, azt hiszem... Igen... ez a diaszpóragyűlés és a tavalyiról én nem is tudom, hogy hallottam-e valami olyat, mert hogyha valami lenne, ami fontos lenne, akkor az a (név) – akit én jól ismerek – elmondaná, hogy nézd, ezt beszéltük meg. (A9)

V: Ugye egy záró nyilatkozat egy konferencián akkor van kiadva, mikor vége van a konferenciának, és a vitatott témák elhangzottak, és akkor valaki összefoglalja, hogy ezek hangzottak el, ez a konszenzus jött össze, itt vannak amiket... ellenvélemények stb. Mikor az első nap ki van adva ez, akkor az azt jelenti, hogy a konferencia lényege már el van határozva eleinte. Ami azt jelenti, hogy tulajdonképpen akármilyen elhangzik, bár éppen csak embereknek adnak alkalmat, hogy elmondják a véleményüket, ami semmit se számít, mert a záró nyilatkozatba már nem mehet be, mert a záró nyilatkozat már ki lett adva, mielőtt még valakinek a szája kinyílt volna.

K: De ez mikor történt?

V: Ez még az Anyanyelvi Konferenciákon, ámbár úgy hallom, hogy a budapesti Diaszpóra Tanácson is ez történik. Így nem vagyok benne biztos, hogy az ilyen procedurák teljesen elvesztek... Ez ugye amerikai szemmel nézve furcsa. Lehet, hogy európai vagy közép-európai szemmel nézve nem furcsa, de csak az, hogy a záró nyilatkozat, a névben magában is megvan, hogy a konferencia lezárása után születik meg. [...] Nem tudom, hogy mennyire téma, ez csak inkább egy olyan furcsaság, amin nevetünk. (A10)

Elhangzottak azonban olyan vélemények is, amelyek szerint a Diaszpóra Tanácson valóban a meghívott szervezetek véleményét és ötleteit hallgatják meg, sőt, azok kerülnek a zárónyilatkozatba is. Ez utóbbi abban a formában igaz, hogy a zárónyilatkozat végleges szövegébe az ülés időtartama alatt a jelenlévők javasolhatnak módosításokat, kiegészítéseket, ám az is kétségtől való, hogy a zárónyilatkozat főbb témái már az ülés előtt meghatározásra kerülnek a Nemzetpolitikai Államtitkárság által.

V: És ez is egy fontos része, először volt az, hogy igazándiból része vagyunk a... hát nemhogy a kormánynak, de hát a vérkeringésnek, mondjuk úgy.

K: És mi történik egy diaszpóra tanácsi ülésen?

V: Hát két része van, az első mindig nagyon érdekes az egy fél napot tart, igen fél napig tart. Ottan a kormány legfőbb képviselői beszámolnak arról, hogy mi történt az elmúlt évben, mik a problémák, mi a jövő, mik a megoldások, stb. Kezdve mindig a miniszterelnökkel, az Orbán Viktorral és az összes olyan miniszter, akihez nekünk közünk lehetne egyébként, ugye

gazdasági, külügy, belügy stb. mindig nagyon érdekes. És utána lehet egy pár kérdést feltenni és délután, akkor régiógyűlések vannak. Szóval, Latin-Amerika, Észak-Amerika, Kanada, Nyugat-Európa, Ausztrália, és akkor vannak ez a papok és cserkészek. Igen régiók, megtárgyaljuk a mi dolgainkat, ez jegyzőkönyvbe lesz összefoglalva, ottan veszik fel a véleményeket, javaslatokat, stb. (A13)

A Diaszpóra Tanács szervezésével kapcsolatban visszatérő gondolat volt az interjúkban, hogy a diaszpóra vezetői a kezdetek óta kérték a magyar kormányt, hogy ha már ilyen sokan és ilyen nagy távolságokból elutaznak az eseményre, akkor legyen kétnapos a tanácskozás, hogy több idő legyen egyrésről az operatív kérdések megbeszélésére, másrésről a diaszpóraszervezetek közötti ismerkedésre. Ez a kérés 2016-ra félig megvalósult, mert attól az évtől másfél napra kibővítették a rendezvényt, és a tanácskozást megelőző napra informálisabb keretek között biztosítanak lehetőséget a résztvevők közötti kapcsolatépítésre. Komoly negatív tapasztalat volt viszont a 2015-ös Diaszpóra Tanács szervezési fázisa az amerikai résztvevők szempontjából, mert abban az évben a Diaszpóra Tanács ülést először arra a napra hirdették meg, amikor az Egyesült Államokban a hálaadást ünneplik. Ez az amerikai magyar résztvevőket érthető módon rosszul érintette, hiszen egy fontos nemzeti és családi ünnepen kellett volna Magyarországra utazniuk. Az ülés végleges időpontja végül nem hálaadás napjára esett, de az eset mégis rossz szájízt hagyott sokakban, mert azt a következtetést vonták le belőle, hogy az ő igényeik és szempontjaik nem fontosak a szervezők számára.

Akkor idén ez a teljes disaster, úgyhogy... először jött a Thanksgiving hét, utána pedig pont akkor, amikor a Koalíciónak³⁷⁸ a gyűlése volt. És hát úgy látszik ez, mert énnekem ez az egyik legjobb barátnőm (aki az államtitkárságon dolgozik), föl hívtam őt teljesen felháborodva, mit gondoltok, hogy a Thanksgivingre nem gondoltok?! Ez nagyobb ünnep, mint a karácsony a legtöbb amerikaiaknak. (Válaszolja a hölgy.) Hát, minden a miniszterel-

³⁷⁸ Amerikai Magyar Koalíció

nöktől függ. Mi beadunk két vagy három dátumot, és ő jóváhagyja vagy nem hagyja jóvá. Hát akkor, mondom, a Thanksgiving ne legyen azok között a dátumok között, amiket beadtok jövőre. (Válaszolja a hölgy,) Tudom, Erzsikém,³⁷⁹ nem tudom elmondani, hogy itt milyen kupleráj van mindig az utolsó percig... Úgyhogy sajnós... Ezt én nem értem, tudod, mert ezt mondtam én ennek a drága nőnek... [...] De mondom te, hogyha ez '92-be, '95-be, még '97-be is történik, mondom, akkor azt mondom, hogy hát nem értik. Mondom, 25 éve volt a rendszerváltozás. Hát (nézzél meg) egy amerikai naptárt, nem is kell egy naptár, hívj engem fel, hívd föl a saját nagykövetedet. A Rékát³⁸⁰ nem kérdezték meg, hogy mi van ezzel vagy azzal, vagy amazzal a dátummal. Akkor kaptunk egy második dátumot, akkor beugrott egy kínai út az Orbánnak, úgyhogy az is le volt mondva. És akkor utána jött ez a második, harmadik, és akkor visszavágták két napról egy napra. Tudod, úgyhogy ez olyan kár, mert tényleg olyan szép és fel-emelő ez az egész dolog és a gesztus szép, és akkor így... (elrontják). (A2)

6.6. ELTÉRŐ NARRATÍVÁK

A kutatáshoz készített interjúk számos ponton hasonló véleményeket mutattak be. Ilyen közmegegyezésem narratívának tekinthető a KCSP felértékelte helye a magyar diaszpórapolitikában, a magyar kormány diaszpóra felé való nyitásának pozitív fogadtatása, vagy az, hogy 2010 meghatározóbb dátum Magyarország és a diaszpóra kapcsolatának alakulásában, mint 1989/1990. Voltak ugyanakkor olyan kérdéskörök, amelyek kapcsán az interjúk alapján nem bontakozik ki konszenzus. Eltérő narratívákat találtam a Mikes Kelemen Program kapcsán, és ezzel részben összefüggésben arról, hogy a magyar kormány és a diaszpóra között partneri vagy hierarchikus viszonyról beszélhetünk-e.

A Mikes Programmal kapcsolatban két fő narratíva rajzolódott ki az interjúkból. Az interjúalanyok egy része úgy véli, hogy a Mikes

³⁷⁹ Az interjúalany nevét megváltoztattam.

³⁸⁰ Szemerkényi Réka, Magyarország nagykövete az Egyesült Államokban 2015–2017 között.

Program hasznos a diaszpóra szempontjából, mert azokat a könyveket és gyűjteményeket, amelyeket a program keretében Budapestre szállítanak, nem tudják tárolni az adott közösségek, a fiatalabb generáció pedig vagy már nem is tud magyarul, vagy egyszerűen nem érdekli az, hogy ezeket a felhalmozott értékeket megmentse.

Van ez a Mikes Program, ahol a könyveket küldik. Az is egy hasznos dolog, mert itt egy töménytelen könyv elveszik, és ahogy én hallottam, ezt tovább is adják határon túlra, ahol meg nagyon jól jön sok kisebb magyar közösségnek. (A1)

V: A Mikes Kelemen Program nekünk azért jó, mert számosan, akik meghalnak, azoknak a magyar könyvei ki lesznek dobva. És mióta a program van, rengeteget tudtak itt gyűjteni, és tudjuk, hogy az megvan őrizve vagy védve egy jó helyen, Magyarországon. Itt kb. 6000 könyv van, és mikor mi leköltöztünk fönről ide, itten egyharmaddal kevesebb a területünk. Tehát, a könyvnek egy része egy második tárolóhelybe van most, nem tudunk mindent kitenni. És egyszerűen nem tudunk többet befogadni. És hogy mi nem tudjuk, hogy mi fog történni, úgyhogy... a tárolóhelyeknek nagyon drága a havi díja.

K: Értem. Tehát ez egy segítség, hogy elviszik ezeket a dolgokat Magyarországra?

V: Igen, és főleg ilyen megnyugtató nekünk, hogy nem a szemétdombra jut ki. Mert sokan a program előtt, akik meghaltak, a gyerekek nem akarják a könyveket, mert nem olvasnak magyarul. Tehát, hova mennek? Ki lesznek dobva. [...] Tehát, ez egy olyan szomorú dolog volt, hogy tudtuk, hogy sok helyen ki lettek dobva, mert a gyerekek vagy az unokák nem akarták. Tehát, ez nagyon jó nekünk, hogy valahogyan meg van őrizve, és még fogják tudni használni azokat a magyar könyveket és nem kidobni. (A3)

K: Ez jó, hogy elhozzák Magyarországra a könyveket?

V: Hát persze, ez fantasztikus. Mert egyrészt ezek között kincsek vannak. Nálunk is, mikor először kijött hozzánk is valaki, és itt a könyvtárban nézett, és ez mi. És nem tudom milyen újság, milyen napilap. Mondtuk, hogy nincs is másolata, nem is volt másolata itten.

K: De nem jobb, hogyha ott marad a közösségnél ez a kincs?

V: Nem, nem, mert az emberek nem olvasnak. [...] Mert az idősök azok halnak ki, még olvastak, és aki megmaradt, azt nem érdekli. És ahogy meghal valaki a kolóniában, akkor gyerekeik cipelik kofferszámra a könyveket a Magyar Házba, hogy ti tudtok valamit csinálni vele talán. Mert nekünk nem kell. Tehát, ezért nagyon fontos és itt meg van olyan, hogy ugye itt is láttam, hogy öregotthonok, iskolák, falukban nincs könyv, nekünk meg megvan Arany János összes műve tízszer. A legjobb időbe se olvastak tízszer egyszerre Arany Jánost, úgyhogy... Nagyon okosnak találom és nagyon sok értékes dolgokat, levéltárakat komplett, fényképeket, azt én gyűjtöttem többek között. Hát mi is valami több mint 100 doboz könyvet hoztunk össze. (A13)

A Mikes Program alapvető koncepcióját nem vitatta a másik oldal sem, viszont úgy érveltek, hogy a megvalósításhoz sokkal átgondoltabb stratégiára lenne szükség. Itt megint vissza kell utalni arra, hogy a programok kidolgozásába nem vonták be az érintetteket, emiatt sokszor nem is kaptak világos képet arról, hogy mi fog történni a Mikes Program keretében. 2015-ben, amikor 10 hónapot Amerikában töltöttem egy ösztöndíj keretében, több potenciális Mikes-gyűjtőhelyen beszélgettem egyénnel, akik kifejezetten gyanakodással fogadták a program indulását. Nem mellékesen amiatt, mert korábbi évekből volt már negatív tapasztalatuk azzal kapcsolatban, hogy valamilyen gyűjteményüket átadták digitalizálási célból magyarországi szervezeteknek, viszont soha nem kapták azokat vissza. Bár ezek egyéni úton (tehát nem kormányzati programban) szerzett negatív tapasztalatok voltak, a Mikes Programba vetett bizalmat nem erősítették, ahogy az sem, hogy a programmal kapcsolatban nagyon kevés egyértelmű információ jutott el az érintettekig. Nem volt világos, hogy milyen könyveket, dokumentumokat, hogyan, milyen céllal és milyen várható eredménnyel fognak összegyűjteni a program keretében. Mindemellett a már fentebb is említett amerikai demokrácia hatása itt is megfigyelhető egy-egy interjúrészletben; amerikai magyar interjúalanyok hangsúlyozták azt, hogy nem feltétlenül van szükség arra, hogy mindennek Magyarország legyen a központja, sok anyagot – főleg

archívumokat, a közösséggel kapcsolatos eredeti dokumentumokat – helyben kellene inkább megőrizni. Fontos megemlíteni, hogy nem minden amerikai interjúalany volt kritikus a Mikes Program alapötletével kapcsolatban, viszont a programot illető kritikák mindig amerikai interjúalanyoktól hangzottak el.

V: Itt a Mikes Kelemen Programmal kapcsolatban főképpen az az egyesületnek az álláspontja, hogy könyvek és ilyesmi Magyarországra küldésével nincs probléma, de eredeti dokumentummal, ami az amerikai magyar életet dokumentálja, azt inkább itt kéne megtartani és elhelyezni megfelelő archívumokban. És nem annyira nyomni, hogy minden magyar vonatkozású információ Magyarországon legyen letétbe téve. (...)

K: És ezzel kapcsolatban lett megegyezés?

V: Nem tudom. Azt hiszem, hogy bizonyos fokig van. A legnagyobb probléma az, hogy a magyarországiaknak általában halvány gőzük sincs, hogy hogy működik Amerika. Se arról, hogy itt is vannak nagyon elfogadott és megbízható archívumok, ahol ilyen 'ethnic' anyagokat gyűjtenek, és azt hiszik, hogy minden csak Magyarországon elérhető. Szóval, egy kicsit talán szemellenzős a hozzáállás. (A10)

And then the other part of the Mikes Kelemen is, we were looking for some particular documents for this project. And somehow we found out that they have been shipped up to Toronto. So, when my colleague was in Budapest, she went to the Mikes Kelemen warehouse to see if she could locate these documents by any chance. And what she said is that there are boxes upon boxes upon boxes of stuff that nobody has gone through. Nobody has ever... there is no description of what's in the boxes, they have no idea what's in there. And that was rather frustrating to me too. You know, if you do a program, you need to fund it from the top to the bottom to make sure it's effective. I mean, what's gonna happen with this stuff, nobody has idea about that. You know, that's kind of a bummer.³⁸¹ (A11)

³⁸¹ A másik dolog a Mikes Kelemen programmal kapcsolatban pedig az, hogy kerestünk néhány konkrét dokumentumot ehhez a projekthez, és valahogy rájöttünk, hogy ezeket Torontóba szállították. És amikor a kolléganőm Budapesten

Azzal kapcsolatban is eltérő érvelések hangzottak el, hogy a diaszpóra képviselői felől érkező kéréseket, javaslatokat mennyire veszi figyelembe a magyar kormány és/vagy a Nemzetpolitikai Államtitkárság. Ebben a kérdésben szintén az amerikai és a más régiók diaszpóráközösségeinek képviselői között fedezhető fel törésvonal; az amerikai interjúalanyok általában kritikusan, öntudatosabban nyilatkoztak azzal kapcsolatban, hogy mennyire van beleszólásuk a programok alakításába, míg a többiek elégedettebb, optimistább, és a nehézségekkel vagy hibákkal kapcsolatban megértőbb hangvételt ütöttek meg.

Hát, nem tudom, most van egy konkrét eset, amibe remélem, hogy meghallgatnak, mert az elmúlt évben ez volt az első alkalom, hogy nem küldtek ki egy KCSP-st hozzánk. S azért, mert mi mondtuk, hogy akkor nem kell, mert mi arra kértük őket, hogy küldjék ki a KCSP-st már július végén. Mivel hogy nekünk a találkozónk mindig augusztus elején van. S azt mondták, hát ezt nem lehet. A kormány döntése az, hogy csak szeptember 1-jével mennek ki az észak-amerikai magyar KCSP-sek. Szeptember 1-jén? Hát akkor már nincs nálunk munka. Akkor már csak ez a szerkesztés van igazából, meg egy pár rendezvény és egy pár tanácsgyűlés, de nem az az intenzív munka, ami nyáron van. Tehát, én lobbiztam fönn a Várban [...] amennyire tudtam, hogy változtassák ezt meg. Hát ez egy egyszerű dolog. Nem lehet ezt bürokratikusan eldönteni, hogy csak szeptember 1. után. Mert akkor nincs értelme az egésznek. [...] Szóval, ilyen flexibilitásra nem képesek, tudod? És ez mondjuk egy magyar kormányi probléma. Ez nem... és ezt valahogy, remélem, hogy ezen a... ha ez a Diaszpóra Tanács gyűlés egy ilyen egyszerű dolgot nem tud átvinni, akkor csak szimbolikus szerepe van. És akkor a kormány mondhatja, hát mi oda hallgatunk vagy odafigyelünk a külföldi magyarokra, hazánktól elszakadt fiaira, lányaira, de... (A6)

volt, elment a Mikes Kelemen raktárba, hogy megnézzze, nem találja-e véletlenül ezeket a dokumentumokat. És azt mondta, hogy a raktárban doboz doboz hátán van, amiket senki nem nézett át. Soha senki... nincs leírás arról, hogy mi van a dobozokban, fogalmuk sincs, hogy mi van bennük. És ez eléggé frusztráló volt számomra is. Tudod, ha csinálnsz egy programot, akkor az elejétől a végéig kell finanszírozni, hogy biztos legyen benne, hogy hatékony. Tehát, hogy mi fog történni ezzel a cuccal, senkinek sincs fogalma róla. És ez elég nagy szívás.

Persze, de még mennyire, hát mi összeírjuk a listát, az igényeket, azt mondjuk, hogy úgy is ez egy hosszú egyeztetési folyamat, a végén megvan a listánk, és akkor a listát elküldik az Államtitkárságnak. És akkor azt mondjuk, hogy kedves, ez és ez az igény, ezek az egyesületek kérnének, ilyen súlyponttal, ilyen témával, tehát ilyen profillal kérnénk ösztöndíjast és meg kell mondani, hogy eddig az Államtitkárság minden listánkat elfogadta, tehát egyet sem utasított vissza, tehát bármilyen igényt nyújtottunk be eddig, mindegyiket elfogadta. [...] Teljes mértékben, tehát tényleg partnerek vagyunk, és azt is megértem, hogy nem tudnak minden kérést rögtön teljesíteni, (...) tehát vannak bizonyos dolgok, nekik is korlátozott a mozgásterük és talán olyasmi, amit nekik is meg kell tapasztalniuk idővel, és rájönni, hogy talán megalapozott az a fajta kérésünk. Én úgy látom, hogy nagyon odafigyelnek ránk, és ez egy nagyon jó érzés, és ezt meg kell mondani, hogy 2010 óta van így, hogy mi figyelmet kapunk a politikától. (A5)

Az interjúkban érintettük azt a kérdést is, hogy mik a diaszpórák közöttiségek legnagyobb kihívásai, és ezekre milyen segítséget adhatna esetleg Magyarország. Mivel a diaszpóra korántsem egységes, minden közösségnek más a helyzete, mások a problémái. Emiatt nem rajzolódt ki olyan igény, amely minden közösség számára egyértelműen érvényes lenne; egyesek a magyartanítás és a hétvégi iskolák, mások az újonnan érkező magyar kivándorlók megszólítását, ismét mások az intézmények fenntartását nevezték meg a legégetőbb kihívásként. A felmerült problémák mögött mégis felfedezhető egy közös pont, amit leegyszerűsítve a közösségek „folytonosságának” fenntartásaként nevezhetünk. Többen beszéltek arról is, hogy a másod-, harmad-, akár negyed- vagy ötödgeneráció magyarsághoz való „kötése”, kötődésének erősítése kiemelten fontos lenne, ennek pedig az a megfelelő módja, ha a fiatalok személyes „magyar” élményeket kapnak. Emiatt a magyarországi látogatásokat, ösztöndíjakat, táborokat mindenképpen támogatandónak tartják.

Én nagyon a párti vagyok, hogy minél többet mennek a gyerekek Magyarországra, az a legjobb. Szóval, ez az, ami életben tartja itten a magyarságszeretetet. Itten fontos, hogy legyen egy közösség... mindig kevesebben

vagyunk, mindig kevesebben tudnak magyarul, mert azért ezt a magyar nyelvet próbáljuk beléjük gyömoszolni. (...) Mert aztán nem lehet olyanból vezető, aki nem tud magyarul. Szóval, most ott tartunk, hogy a legnagyobb segítség az, hogy ilyen Balassikat, vagy ilyen lehetőségeket adjanak, hogy a gyerekek ott tanuljanak magyarul ösztöndíjjal. (A9)

6.7. MIRŐL SZÓL A MAGYAR DIASZPÓRAPOLITIKA?

A könyv első fejezetében volt szó arról, hogy a diaszpórapolitikának három nagyobb magyarázó keretét ismeri a szakirodalom. Ebből az első a strukturalista-instrumentalista keret, amely lényegében a diaszpórában rejlő potenciális erőforrások lehetőségével magyarázza az anyaországok diaszpóra felé tett erőfeszítéseit. A második keret a nacionalizmuselméletekből levezetett etnikai keret, amely a diaszpórapolitikákat a nemzeti eszmét szem előtt tartó államoknak a migrációra adott válaszaként értelmezi, azaz a diaszpórapolitika a nemzet (potenciális) tagjainak a területtől függetlenített nemzeti keretben való megtartásaként értelmeződik. A harmadik keret hibrid magyarázattal szolgál, amennyiben a diaszpórapolitikát a kormányzás egy reaktív elemének tekinti, ami időben változik, mindig az adott társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokat szem előtt tartva.

Az interjúkból az látszódik, hogy a diaszpóra számára a diaszpórapolitika elsődlegesen az etnikai keretben értelmeződik: az interjúalanyok magától értetődőnek tartják azt, hogy Magyarországnak érdeke az elvándorolt magyarokat magyarnak megtartani. A diaszpórapolitika alapvető interpretációja a diaszpóra részéről az, hogy Magyarország hosszú évek után a nyugati magyarságra is kiterjesztette a nemzetegyesítés politikáját, és ennek keretében egyrésztől becsatornázza a diaszpórát – az interjúalanyok gyakori szófordulatával élve – a „magyar vérkeringésbe” a Diaszpóra Tanácson keresztül, másrésztől pedig segítő kezet nyújt a diaszpóra közösségeinek fenntartásában. Ennek következményeként később megjelenhetnek instrumentális elemek, azaz a diaszpóra valamilyen módon hasznára válhat az anyaországnak, de a diaszpórapolitikában az ezt ösztönző elemek nem láthatóak,

nem érzékelhetőek az interjúalanyok számára. Reálpolitikai célokat (szavazatszerzés a nyugati magyar körökből) összesen két interjúalany sejtett a diaszpórapolitikai programok mögött, így ez a vélekedés nem nevezhető általánosnak. Mondhatjuk tehát, hogy a diaszpóra értelmezése a diaszpórapolitika céljáról teljesen összhangban van azzal, amit a magyar kormányzat kommunikál a témáról.

De a programokat igen, kinyújtották irántunk, felénk, mi vagy el tudtuk fogadni vagy sem. Mi mindegyik programot elfogadtuk. Minden segítséget elfogadtunk, minden hidat, ami Magyarországgal kapcsolatban van, elfogadtunk, ami hasznos. Eddig minden hasznos volt. (A3)

Az anyaországot érdekli, hogy az állampolgárai vagy volt állampolgárai vagy nemzetársai kapcsolatot tartsanak az anyaországgal. Azt hiszem, hogy ez most is úgy van, esetleg jobban politizált, mint régebben volt, mert ha azt mondhatják, hogy már nem 10 vagy 11 millió, hanem 15 millió vagy 20 millió magyar nevében beszélünk. [...] a külföldön élő állampolgárok, a külföldön élő magyarokban megtartsák azt, hogy van valami érzelmi kapcsolatuk az anyaországgal, hogy ne veszítsék el azt az érzelmi kapcsolatot. Most az érzelmi kapcsolat vezethet pozitív kapcsolatokhoz, hazalátogatás, érdeklődés, gazdasági kapcsolatok átadása, ha olyan helyzetben áll az ember. [...] Érdeklődik az ország énirántam, és én is érdeklődök. És akkor, szóval ez egy pozitív dolog. És azt hiszem, hogy a jelenlegi kormány ezt ilyen pozitív szempontból látja, és az szerintem pozitív. (A10)

Well, I think, at the base level, if you look at this, all of these programs are ways to strengthen the community of Hungarians who live in diaspora. And I think, it's a... you know, the HIF³⁸² provides additional funding. Diaszpóra Tanács provides opportunities for us to have access to the leadership both of Hungary but also hopefully, to share best practices etc. around the table with the rest of the diaspora leaders. KCSP provides young, enthusiastic, talented Hungarians, the opportunity to come and experience something in a new country which strengthens them, but in addition, it gives

³⁸² The Hungary Initiatives Foundation, lásd az előző fejezetet.

*us, you know, again these new ideas, this new energy, this, you know, extra hands to help us, to implement a lot of the plans. I think, at a very basic level that's what it does, it helps strengthen us.*³⁸³ (A11)

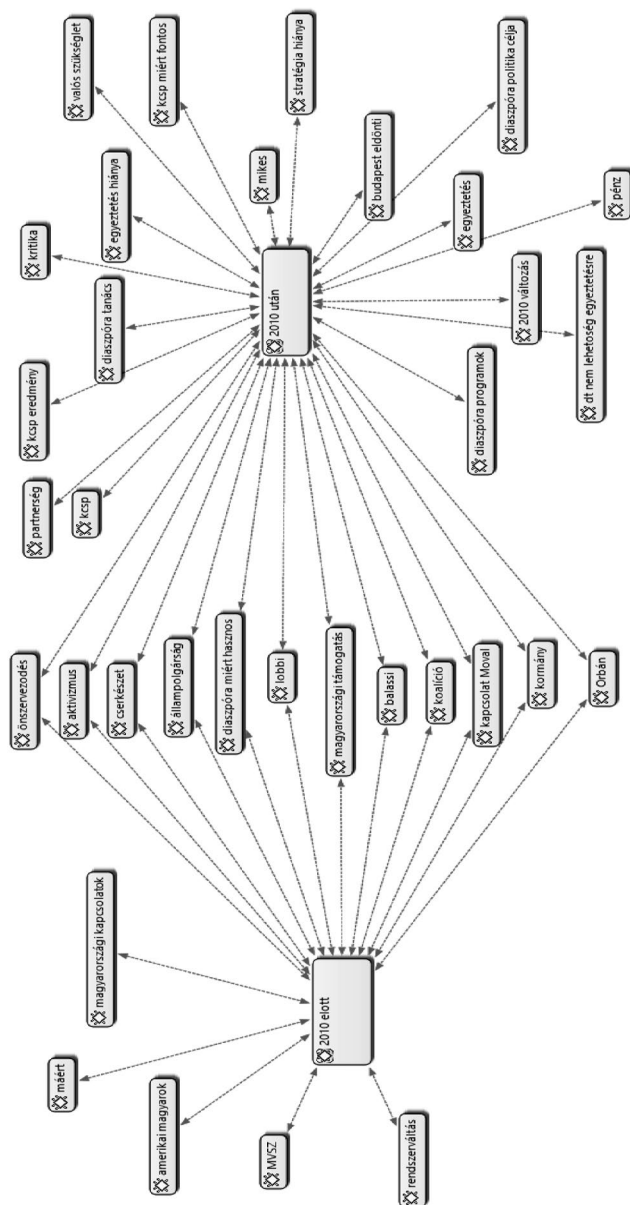
A 2010 óta intenzívvé vált diaszpórapolitikának ugyanakkor lehetnek nem szándékolt következményei is. A diaszpóráközösségek eszenciája az önszerveződés, önerőből való közösségszervezés, civil felelősségvállalás a közösségért, illetve a közösség tulajdonainak, fizikai és szellemi tereinek adományozás útján való fenntartása. A magyar diaszpóráközösségek az első nagy kivándorlási hullámtól kezdve úgy jöttek létre és maradtak fent, hogy a közösségért az egyének hajlandóak voltak felelősséget vállalni. A 2010 utáni diaszpórapolitikai programok ezzel a kialakult gyakorlattal nem biztos, hogy hosszú távon összeegyeztethetőek. A jelenlegi diaszpórapolitikai keretben Magyarország segítő szándékkal ugyan, de felülírja azokat az önálló, önmagáért felelősséget viselő mechanizmusokat, amik a diaszpóráközösségeket eddig meghatározták. Egyik interjúalanyom így fogalmazta meg ezt:

V: De a diaszpórának a kezelése itten szerintem, ugye mondtad, hogy milyen nyitások voltak a KCSP, ez, az, amaz, de ezek mind nem úgy tűnnek, mint egy stratégia, hanem egyedi kezdeményezések, programok. Ezek a programok arra forszírozzák, olyan feltételekkel és olyan szabályokat fogalmaznak meg, amelyek igenis megváltoztatják a szervezetek működését.

K: Például?

³⁸³ Úgy gondolom, hogy alapvetően mindezek a programok a diaszpórában élő magyarok közösségének erősítését szolgálják. És azt hiszem,... a HIF pedig további finanszírozást biztosít. A Diaszpóra Tanács lehetőséget biztosít számunkra, hogy hozzáférjünk Magyarország kormányához, de remélhetőleg a diaszpóra többi vezetőjével is megoszthatjuk a legjobb gyakorlatokat stb. az asztal körül. A KCSP lehetőséget biztosít fiatal, lelkes, tehetséges magyaroknak, hogy eljöjjenek és megtapasztaljanak valamit egy új országban, ami megerősíti őket, de emellett, tudod, nekünk is új ötleteket, új energiát, plusz kezeket ad, hogy segítsenek nekünk, hogy a terveinket megvalósíthassuk. Úgy gondolom, hogy alapvetően ez az, amiről szól, segít megerősíteni minket.

V: Hát például az, hogy megkövetelnek egy nagy teljesítményt, minden erőforrást lefoglalod azzal, és azt, amit csinálni szeretnél, azt már nem tudod megcsinálni, mert annyi pénzt nem kapsz, hogy azt az extrát is meg tudd csinálni. Na, most mi értelme van annak, most mondd meg, hogy az '56-os 60. évfordulóra minden szervezet kapjon 10 000 dollárt, amit akar csinálni. Érted? Tehát, vacsorákat, meg ez meg amaz... Ezek mind olyan dolgok, amelyek... amennyiben te ezt, mint a közösség ezt megcsinálja, és megszervezi akár 100 vagy 200 USD-ből, akkor mostan csinálnak egy nagyobbat, hogy akkor több pogácsát vesznek, vagy... érted? Vagy a cserkész táborokra adtak pénzt csak így. Illetve ilyen cserkész csapatoknak, ugye. [...] Ez jól jött nekik, hogy ezt felhasználták, hogy ezeket a gerendás sátrakat felváltották alumíniumszerkezetre. Mondom OK, de ezt egyszer kell csinálni minden 20 évben. És mi az ára annak? Az az ára, hogy az a család, a papa, aki régebben azt a gerendát lecsiszolta neked meg megcsinálta, az nem fogja csinálni többet. És azt az alumínium izét 15 év múlva az önkéntes papa nem fogja megcsinálni, hanem fogja várni azt, hogy a magyar kormány megint adjon pénzt, hogy az izé... Tehát az önkéntességnek, tehát a szervezeteknek azt a tradicionális formáját, ami kialakulva van, azt megváltoztatják. (A8)

1. ábra. A 2010 előtti és 2010 utáni időszakok leggyakoribb kódjainak kapcsolata

7. ÖSSZEGZÉS

A könyv a magyar kormányok magyar diaszpóráközösségek felé irányuló politikáját mutatta be és elemezte két szinten: nemzetközi összehasonlításban (makroszint), illetve az érintett közösségek szervezeti vezetői körében (mezoszint). A vizsgálatot alapvetően három módszertani keretben végeztem: 1. felhasználtam azokat az elméleti megközelítéseket, amelyek a diaszpórapolitikák magyarázatait és tipologizálásait adják; 2. a magyar állam külföldi magyarokkal kapcsolatos viszonyrendszerét megvizsgáltam történeti perspektívában; 3. interjúkat készítettem a magyar diaszpóra olyan vezetőivel, akik közvetlen kapcsolatban állnak a magyar diaszpórapolitikát működtető intézményekkel, és a diaszpórapolitikai programok fogadói, működtetői.

A második fejezetben az elméleti keretek és fogalmak tisztázása történt meg a hazai és a nemzetközi szakirodalom alapján. A diaszpóráközösségek, illetve a diaszpórapolitika elméleti megközelítései mellett a magyar diaszpóra fejlődéstörténetének áttekintése is részét képezi ennek a fejezetnek. A diaszpórapolitikákkal foglalkozó szakirodalom áttekintése rávilágított arra, hogy a tudományterület a kilencvenes évektől kezdődően kezdett magának teret hódítani, aminek oka a legújabb kori migrációs trendek, azon belül a transznacionalizmus mint életforma megjelenése volt. A diaszpórapolitikákkal kapcsolatos tudományos érdeklődés reakció volt az új típusú, globális szintű mobilitás intenzívvé válására.

Az elméleti keretek közül vizsgálatomhoz Alan Gamlen diaszpórapolitikai tipológia-rendszerét találtam a legalkalmasabbnak. Ebben a kategória-rendszerben az államok diaszpórapolitikái három nagyobb típusba sorolhatók: kapacitásépítő, jogkiterjesztő és köte-

lezettségbehajtó. Ezt a tipológiát alapul véve vizsgáltam meg a következő fejezetben azokat a diaszpórapolitikai esettanulmányokat, amelyek a szakirodalomban sokat hivatkozottnak számítanak. Izrael, Írország, Örményország mint „klasszikus” diaszpórapolitikai modellek kerültek bemutatásra, illetve elhelyezésre a tipológiában. A regionális összehasonlíthatóság érdekében a kelet-közép-európai országok diaszpórapolitikáit is áttekintettem. A fejezet konklúziója az volt, hogy a jól működő diaszpórapolitikai modellek erőteljesen építenek a diaszpóra proaktivitására, kezdeményezéseire, és a programok az anyaország és a diaszpóra közötti partnerségben valósulnak meg. Ebből a partnerségből vagy kétirányúságból fakadóan mind az ír, mind az izraeli diaszpórapolitika egyszerre kapacitásépítő és kötelezettségbehajtó, azaz az anyaország egyszerre ad a diaszpórának, és elvár tőle valamit. A többi vizsgált esetben – amelyek kevésbé nevezhetők sikeresnek – nem ilyen kiegyensúlyozott a diaszpórapolitika.

A negyedik fejezetben Magyarország és a kivándorolt magyarok kapcsolattörténetét dolgoztam fel. Másodlagos források (monográfiák és tanulmányok) mellett primer forrásokat (korabeli sajtóanyagok) is bevontam a vizsgálatba. A nyugati magyarok és Magyarország kapcsolatát az első nagy kivándorlási hullámtól kezdve a rendszerváltást követő első két évtizedig vizsgáltam ebben a részben. Ez a történeti rendszerezés azért volt fontos, hogy a 2010 utáni intenzív diaszpórapolitika alapjait, előzményeit és a kapcsolatrendszer jellemző fordulópontokat világosan láthassuk. Azért láttam indokoltnak a diaszpórapolitikában a korszakhatárt 2010-re, nem pedig a rendszerváltás éveire tenni, mert a diaszpóra vezetőivel készült interjúk egyik fontos tanulsága éppen az volt, hogy az ő perspektívájukból a Magyarországgal való kapcsolatrendszerben 2010 fontosabb mérföldkőnek tekinthető, mint a rendszerváltás. A Határon Túli Magyarok Hivatalának 1990–1998 közötti archív anyagait feldolgoztam, valamint Jeszenszky Gézával, az Antall-kormány külügyminiszterével, illetve Entz Gézával, a Határon Túli Magyarok Hivatalának első vezetőjével készítettem interjút a nyugati magyarokkal való kapcsolatfelvétel alakulásáról a kilencvenes évek első felében.

A diaszpórapolitika történetiségét bemutató fejezet következtetése, hogy a legelső nagy kivándorlási hullám óta a magyar kormányzatok valamilyen módon reagáltak a külföldön új életet kezdő magyar közösségek kialakulására. A századfordulón elsősorban egyházi keretek között valósult meg a „diaszpórapolitika”; Magyarország főként egyházi személyek kiküldésével segítette a külföldi (főként amerikai) magyar közösségeket. A két világháború között a legfontosabb nyugati magyar vonatkozású kezdeményezés a Magyar Világkongresszus és a Magyarok Világszövetségének megalapítása volt; utóbbi eredményeképpen a nyugati magyar ügyek egy civil szervezeten, nem pedig kormányzati intézményen keresztül bonyolódtak. A hidegháború évei alatt a magyar kormányzat disztingvált a külföldi magyarok között a kivándorlás ideje és oka szerint. A századforduló gazdasági emigránsai, valamint később az ötvenhatos magyarok többségét igyekezett a külföldön működő propagandaszervezet, az átalakított Magyarok Világszövetségén keresztül megszólítani, és az együttműködni kész külföldi magyarokat a szövetségen keresztül támogatni. Ugyanakkor a negyvenötös és negyvenhetes jobboldali emigránsok szervezeteit igyekezett bomlasztani, egymás előtt lejáratni, Magyarországon pedig negatív propagandát terjesztetni róluk. A rendszerváltást követően a nyugati magyar szervezetekkel megindult a kapcsolatfelvétel, ám a diaszpórapolitika semmiképpen sem volt intenzívnek nevezhető. Sporadikus támogatások jellemezték az időszakot, illetve az, hogy a nyugati magyarok ügyei a nemzetpolitikai fórumokon eltörpültek a Kárpát-medencei magyarok igényei mellett. Emellett azonban több szakmai szervezet sikerrel épített ki kapcsolatot a nyugati magyarsággal. Ezek közül az együttműködési platformok közül a Magyar Tudományos Akadémia, a Balassi Intézet és a Magyar Cserkészszövetség kiemelkedtek.

Az ötödik fejezetben a 2010 utáni diaszpórapolitika kialakulását, programjait dolgoztam fel államközpontú, makroszintű megközelítésben. A 2010 utáni diaszpórapolitika tárgyalásakor természetesen nem lehet elvonatkoztatni attól, hogy ez a szakpolitika egyrészt egy nagyobb szakpolitikán, a tágabban értelmezett nemzetpolitikán belül, másrészt pedig a magyarországi politikai mezőben értelmező-

dik. A kutatás eredményei alapján a diaszpórapolitika egy fontos értelmezési kerete a nemzetiesítő-nemzetegyesítő diskurzus és politika kiteljesedésének a folyamata, és ennek megfelelően ebben a keretben elemeztem a diaszpórapolitikával kapcsolatos történéseket. Az ágazati politika törvényi (kettős állampolgárság, nemzeti összetartozásról szóló törvény, Alaptörvény), intézményi (Magyar Diaszpóra Tanács, támogatási formák), diskurzív és programszintű (ösztöndíjprogramok, értékmentő, közösségerősítő programok) elemei kerültek elemzésre a fejezetben.

A 2010 utáni diaszpórapolitika a gamleni tipológiában elhelyezve jellemzően a kapacitásépítésre koncentrál: szimbolikus gesztusokkal, identitáserősítő és értékmegővő programokkal szólítja meg a diaszpórát. Emellett az állampolgárság és a szavazati jog megadásával a jogkiterjesztés elemei is megjelennek. A nemzetközi kitekintéssel és a diaszpórapolitika elméleti szakirodalmával összevetve azonban két megfigyelés is tehető a magyar diaszpórapolitikával kapcsolatban. Egyrészről a klasszikus példák kapcsán láttuk, hogy a diaszpórapolitika valamilyen jól definiálható cél vagy célok (államépítés, gazdaságélénkítés, külpolitikai célok stb.) mentén alakul ezen országok esetében, amelyek konkrét haszonnal járnak a származási országok számára. Az anyaországok azért indítanak különböző diaszpórapolitikai projekteket, hogy ezek a célok a diaszpóra bevonásával, megszólításával, aktivizálásával minél hatékonyabban megvalósuljanak. Magyarország esetében nem találunk ilyen célokat. A magyar diaszpórapolitika explicit célja a diaszpóráközösségek fenntartása, identitásuk erősítése, amiből maximum közvetett haszna származik az anyaországnak. Ez a közvetett haszon lehet eszmei (a nemzeti identitás fennmaradása az államhatáron kívül), illetve a belpolitikai mezőben származhat belőle indirekt politikai előnye a kormánypártnak. Külpolitikai, gazdasági vagy egyéb gyakorlati haszonszerzési aspektusai a magyar diaszpórapolitikának nincsenek.

A másik megfigyelés a diaszpórapolitika célcsoportjára vonatkozik. A diaszpórapolitika, mint önálló állami szakpolitika, globális szinten a kilencvenes években kezdett megjelenni és teret hódítani magának, ami mögött az új típusú, elsősorban gazdasági háttérű migráció

élenkülése állt. A diaszpórapolitikák elterjedésének oka tehát az volt, hogy a származási országok az újonnan elvándorló állampolgárokkal kívántak – különböző megfontolásokból – kapcsolatban maradni. A szakirodalom szerint ezek a megfontolások legtöbbször gazdasági jellegűek (megtakarítási hazautalások vagy befektetések ösztönzése), de lehetnek más típusúak is, például állhat mögöttük a diaszpórában felhalmozott tudás vagy szakmai kapcsolathálózat kihasználásának igénye, esetleg a hazatelepülésre való ösztönzés. A magyar diaszpórapolitika ebben a tekintetben is atipikus, célcsoportját ugyanis legkevésbé az elmúlt évtizedek magyar kivándorlói jelentik. A magyar diaszpórapolitika mind retorikájában, mind programjai által hangsúlyosan az „emigrációs”, azaz a második világháború után és 1956-ot követően kivándorolt magyarokat szólítja meg, és ezek a csoportok a főbb partnerszervezetek a Magyar Diaszpóra Tanács keretében, illetve a Kőrösi Csoma Sándor és a Mikes Program fogadószervezeteiként is.

Az ötödik fejezet mezoszintű vizsgálatának módszertani keretét a diaszpóra intézményi vezetőivel készült 23 interjú adta. Az interjúalanyok olyan diaszpóraszervezetek vagy intézmények vezetésében részt vevő személyek, amelyeknek közvetlen kapcsolata van a magyar kormányzattal, illetve a diaszpórapolitikát működtető intézményekkel. Az interjúalanyok kiválasztásánál tehát az egyik szempont az volt, hogy az alany által képviselt szervezet kapcsolatban áll-e a hivatalos magyar állami diaszpórapolitika intézményeivel, a diaszpórapolitikai programok alanya-e. Az interjúalanyok kiválasztásának másik szempontja az volt, hogy a diaszpóra területi megoszlása megközelítőleg reprezentálva legyen.

Az elemzés egyik fontos megállapítása, hogy a diaszpóra képviselőinek perspektívájából a 2010 utáni diaszpórapolitika fontosabb mérföldkönek számít Magyarország és a nyugati magyarok kapcsolatában, mint a rendszerváltás. A diaszpórának szóló programszintű és diskurzív figyelem egyértelmű pozitív fogadtatásban részesül a diaszpóra vezetői körében. A 2010 utáni diaszpórapolitikai programok közül a diaszpóra számára határozottan kiemelkedik a Kőrösi Csoma Sándor Program, amelynek keretében magyarországi fiatalok utaznak ki diaszpórák közösségeihez azzal a feladattal, hogy segítsék és élénkít-

sék közösségi életük szervezését. A tartalomelemzés rávilágított arra, hogy a program elsődleges jelentősége a diaszpóra vezetői számára a program általi megszólíttóságban áll, és mivel az interjúkban egyértelműen domináns témának számított a Kőrösi Csoma Sándor Program, szükségesnek láttam, hogy ennek a programnak azt az oldalát is megvizsgáljam, amit a „közvetítő” fél, azaz maguk a KCSP-ösztöndíjasok látnak. Ennek érdekében végeztem egy fókuszcsoportos beszélgetést a 2016/2017-es év ösztöndíjasainak körében, minden régióból (Észak-Amerika, Latin-Amerika, Európa, Ausztrália, Afrika) egy-egy ösztöndíjas bevonásával. Az ő benyomásaik több helyen lényegesen árnyalták a diaszpóra vezetői által elmondottakat a programról. Míg a diaszpóra képviselői minimális kritika mellett, de jellemzően inkább kritika megfogalmazása nélkül értékeli a programot, és messzemenően hálásak a magyarországi támogatás ilyen formájáért, addig az ösztöndíjasok több rendszerszintű problémára, tervezési és kivitelezési hiányosságra mutattak rá.

A kutatás következtetése, hogy a 2010 utáni diaszpórapolitika nemcsak volumenében, hanem szerkezetében is szakít a „diaszpórapolitikai hagyományokkal”. 2010-et megelőzően az anyaország diaszpórával való dialógusa vagy társadalmi szervezeten keresztül (Magyarok Világszövetsége), vagy pedig parlamenti dimenzióban (MÁÉRT) valósult meg, de semmiképpen sem volt a kormányzat alá rendelve a fórum, mint ahogy ez 2011 óta a Magyar Diaszpóra Tanács esetében történik. Az interjúk alapján a diaszpóra vezetői ezt a strukturális váltást nem értékeli negatívan; igaz, a Diaszpóra Tanács megalapítását sokkal inkább szimbolikusnak, mint gyakorlati hasznossággal bíró lépésnek tartják, és nagyobb jelentőséget tulajdonítanak azoknak a programoknak, amelyek a helyi közösségekben jelentenek valamilyen segítséget a napi szintű, gyakorlati kihívások kezelésében. A magyarországi figyelem, elismerés és támogatás olyan mértékű hálát generál az érintett közösségek vezetőiben, ami az újonnan indult támogatási formáknak a közösségre gyakorolt közvetett hatásainak mérlegelését háttérbe szorítja.

Ha a nemzetközi példák kontextusában vizsgáljuk a magyar diaszpórapolitikát, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy míg a

kiforrott és sikeres diaszpórapolitikai modellek (például ír, izraeli) nagymértékben építenek a diaszpóra proaktivitására, kezdeményezésére, és a különböző programokat partnerségben, illetve kölcsönösségi alapon működtetik, addig a magyar diaszpórapolitika egyirányú, hiszen elsősorban „ad”. Ebből fakadóan nehezen tud partneri viszony kialakulni a két fél között, aminek jeleit néhány interjúalany már érzékelte, a legtöbben viszont egyáltalán nem; a régóta várt elismerés és megszólíttasság okán érzett hála többnyire felülírja a diaszpórapolitika analitikai-kritikai szemléletének lehetőségét a diaszpóra szervezeti vezetői körében. Ugyanakkor a diaszpórapolitika hosszú távú eredményességéhez szükség lenne egyrészt valódi stratégiai tervezésre, amelybe az érintetteket is bevonják, másrészt pedig arra, hogy a diaszpórapolitikában a diaszpóra ne csak a fogadó fél legyen, hanem valódi partner és működtető is egyben. Ebbe az irányba – főként a diaszpóra kezdeményezésére – a 2010 óta eltelt években történtek elmozdulások, és bizakodásra adhat okot az is, hogy a magyar diaszpóraközösségek történetétől az önszerveződés és proaktivitás elválaszthatatlan, így remélhetőleg egyre nagyobb „beszélési” jogot sikerül kivívniuk maguknak a diaszpórapolitika területén, ami talán a hosszú távú stratégiai gondolkodást is elősegítheti.

IRODALOMJEGYZÉK

TÖRVÉNYEK, DOKUMENTUMOK

- „1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról.” https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300055.TV.
- „2005. évi XLVI. törvény.” Letöltve: 2017. december 1. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=A0500046.TV>.
- „A Magyar Állandó Értekezlet dokumentumai.” In *A Státustörvény. Előzmények és következmények*, szerk. Kántor Zoltán. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- „A Magyar Állandó Értekezlet IX. ülésének zárónyilatkozata”, 2010. november 5., http://www.nemzetiregiszter.hu/download/8/ed/10000/MAERT_2010_ZNY.pdf.
- „A Magyar Diaszpóra Tanács alapító nyilatkozata.” Nemzeti Regiszter, Letöltve: 2017. szeptember 4. [http://www.nemzetiregiszter.hu/download/6/01/00000/Magyar_Diaszpóra_Tanács_zárónyilatkozat.pdf](http://www.nemzetiregiszter.hu/download/6/01/00000/Magyar_Diaszpóra_Tanács_zaronyilatkozat.pdf).
- „A Magyar Köztársaság Országgyűlésének 2010. évi XLV. törvénye a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről” Nemzeti Regiszter, Letöltve: 2017. szeptember 4. [http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/93/00000/Nemzeti_összetartozas_torveny.pdf](http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/93/00000/Nemzeti_osszetartozas_torveny.pdf).
- A nemzeti megújódás programja*. Budapest: Pallas Nyomda, 1990.
- „Ben-Gurion-Israel and the Diaspora – The Ben-Gurion Blaustein Agreement.” Letöltve: 2017. március 22. http://www.zionism-israel.com/hdoc/Ben-Gurion-Blaustein_Zionism_Diaspora.htm.
- „Diaspora – Partener Pentru Dezvoltarea Romaniei (Diaszpóra – Partner Románia Fejlesztésében).” Ministerul Afacerilor Externe Departamentul Politici pentru Relația cu România de Pretutindeni, 2016. <http://www.dprp.gov.ro/wp-content/uploads/2016/11/viziune-29.11.2016-.pdf>.
- „Global Irish – Ireland’s Diaspora Strategy” Department of Foreign Affairs and Trade, 2015.
- „Magyar Diaszpórapolitika – Stratégiai Irányok”, 2016. [https://www.nemzetiregiszter.hu/admin/download/c/fe/20000/magyar_diaszpórapolitika1.pdf](https://www.nemzetiregiszter.hu/admin/download/c/fe/20000/magyar_diaszporapolitika1.pdf).

- „Magyar Nemzetpolitika – A Nemzetpolitikai Stratégia Kerete”, 2011. https://www.nemzetiregiszter.hu/download/a/12/10000/nemzetpol_strat_2_2013.pdf.
- „Magyarország Alaptörvénye.” Letöltve: 2017. szeptember 6. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV.
- „Strategia privind relația cu românii de pretutindeni 2013–2016 (A világszerte élő románokkal való kapcsolattartásra irányuló stratégia 2013–2016).” Ministerul Afacerilor Externe Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni, 2013. <http://www.dprp.gov.ro/wp-content/uploads/2014/03/Strategie-2013.pdf>.
- „Tervezet a külhoni magyar állampolgárság jogintézményének alkotmányos létrehozására.” In *A Státustörvény. Előzmények és következmények*, szerk. Kántor Zoltán. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Venice Commission. „Report on the Preferential Treatment of National Minorities by Their Kin-State”, 2001.

KÖNYVEK, KÖNYVFEJEZETEK

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, 1991.
- Bakos István. *Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000*. Lakitelek: Antológia Kiadó, 2016.
- Bárdi Nándor. „Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külhoni magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája.” In *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*, szerk. Jakab András – Urbán László. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.
- . *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csík-szereda: Pro-Print, 2013.
- . „The History of Relations between Hungarian Governments and Ethnic Hungarians Living beyond the Borders of Hungary.” In *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, edited by Zoltán Kántor, Balázs Majtényi, Osamu Ieda, Balázs Vizi és Iván Halász. Sapporo: Hokkaido University, Slavic Research Center, 2004.
- Bódi Ferenc. „Migrációs folyamatok az újkori Magyarországon.” In *A helyi szociális ellátórendszer: Tanulmánygyűjtemény*, szerk. Bódi Ferenc. MTA Politikai Tudományok Intézete, 2008.
- Bodnár Gábor. *A magyarországi cserkészlet története*. Garfield, NJ: Püski Kiadó / Hungarian Scout Association, Inc., 1989.

- Borbándi Gyula. *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Elektronikus kiadás. OSZK Magyar Elektronikus Könyvtára – Hágai Mikes International Kiadó, 2006. <http://mek.oszk.hu/03400/03472/html/>.
- . *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.
- Brubaker, Rogers. „The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between ‘Civic’ and »Ethnic« Nationalism.” In *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*, edited by Hanspeter Kriesi et al., 55–71. Zurich: Ruegger, 1995.
- Bruneau, Michel. „Diasporas, Transnational Spaces and Communities.” In *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, edited by Rainer Baubock and Thomas Faist. Amsterdam University Press, 2010.
- Cohen, Robin. *Global Diasporas: An Introduction*. Seattle: University of Washington Press, 1997.
- Csergő, Zsuzsa és James M. Goldgeir. „Nationalist Strategies and European Integration.” In *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, edited by Zoltán Kántor, Balázs Majtényi, Osamu Ieda, Balázs Vizi és Iván Halász. Sapporo: Hokkaido University, Slavic Research Center, 2004.
- Dagmar Kusa. „The Slovak Question and the Slovak Answer.” In *Citizenship Policies in the New Europe*, edited by Rainer Bauböck, Bernhard Perchinig és Wiebke Sievers. Amsterdam University Press, 2009.
- Dahinden, Janine. „Dynamics of Migrants’ Transnational Formations: Between Mobility and Locality.” In *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, edited by Rainer Baubock and Thomas Faist. Amsterdam University Press, 2010.
- Edensor, Tim. *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, New York: Berg, 2002.
- Esman, Milton J. „Definition and Classes of Diasporas.” In *Diasporas in the Contemporary World*. Cambridge, UK, Malden, USA: Polity, 2009.
- Faragó Tamás. *Bevezetés a történeti demográfiába*. 1. kötet Budapest, 2011.
- Feischmidt Margit. „A megalapozott elmélet: Empíria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban.” In *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban*, http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index345b.html?option=com_tanelem&id_tanelem=839&tip=0.
- Fejős Zoltán. *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940*. Budapest: Közép-európai Intézet, 1993.
- . „Az etnicitás változatai. Identitások az amerikai magyar diaszpórában.” In *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*, szerk. A. Gergely András, 145–159. Budapest: Új Mandátum, 2002.

- , „Diaszpóra és az »amerikai magyarok« – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához.” In *Tanulmányok a diaszpóráról*, szerk. Kovács Nóra, 9–24. Budapest: Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- Gazsó Dániel. *Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa*. Budapest: Gondolat, 2022.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, 2008.
- Gergely Ferenc. *A magyar cserkészlet története 1910–1948*. Budapest: Göncöl Kiadó, 1989.
- Gráda, Cormac Ó. *Ireland: A New Economic History, 1780–1939*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Hall, Stuart. „Cultural Identity and Diaspora.” In *Identity: Community, Culture, Difference*, edited by Johnathan Rutherford. London: Lawrence & Wishart, 1990.
- Handlin, Oscar. *The Uprooted*. Boston: Little, Brown and Company, 1973.
- Hobsbawm, E. J. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, 2012.
- Imre Samu, szerk. *A III. Anyanyelvi Konferencia tanácskozásainak összefoglalása: Budapest, 1977. augusztus 8–13*. Budapest: NPI, 1977.
- , szerk. *IV. Anyanyelvi Konferencia tanácskozásainak összefoglalása: Pécs, 1981. augusztus 2–8*. Budapest: Anyanyelvi Konferencia, 1981.
- Iratok a nemzeti kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. 1900–1903*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1964. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1302>.
- Itzigsohn, Jose. „Migration and Transnational Citizenship in Latin-America: The Cases of Mexico and the Dominican Republic.” In *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*, edited by Thomas Faist and Peter Kivisto, 113–134. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Kántor Zoltán, szerk. *Nemzetpolitikai alapismeretek*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013.
- , „Státustörvény és nemzetpolitika: elméleti szempontok.” In *A Státustörvény. Előzmények és következmények*, szerk. Kántor Zoltán. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.
- Keogh, Dermot, Finbarr O'Shea és Carmel Quinlan, eds. *The Lost Decade. Ireland in the 1950s*. Cork: Mercier Press, 2004.
- Kingdon, John W. *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Longman, 2011.
- Koinova, Maria. „Conflict and Cooperation in Armenian Diaspora Mobilisation for Genocide Recognition.” In *Diaspora as Cultures of Cooperation*, edited by David Carment and Ariane Sadjed, 111–129. Migration, Diasporas and Citizenship. Springer International Publishing, 2017. https://doi.org/10.1007/978-3-319-32892-8_6.

- Kovács Nóra. *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999–2001)*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, 2009.
- Kvale, Steinar. *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest: Jószyöveg Műhely, 2005.
- Laguette, Michel S. *Parliament and Diaspora in Europe. Europe in Transition: The NYU European Studies Series*. New York, New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán. *Nemzetpolitika '88 – '98*. Budapest: Pro Minoritate Alapítvány, 1998.
- Makkai Béla. *A kivándorolt magyarság anyaországi támogatása a 20. század elején – Ploiești példáján*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002.
- Marton, Kati. *Great Escape. Nine Jews Who Fleed Hitler and Changed the World*. Simon & Schuster @ Trade, 1980.
- Nairn, Tom. *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. Verso, 1997.
- Østergaard-Nielsen, Eva, ed. *International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies and Transnational Relations*. 2003 edition. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Papp Z. Attila. *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet, Regio Könyvek, 2008.
- Pogonyi, Szabolcs. *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*. Palgrave Studies in Citizenship Transitions. Palgrave Macmillan, 2017.
- Puskás, Julianna. *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- . *Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. Ellis Island Series. Holmes & Meir, 2000.
- Saxe, Leonard és Barry Chazan. *Ten Days of Birthright Israel: A Journey in Young Adult Identity*. Waltham, Mass: Hanover: Brandeis, 2008.
- Shain, Yossi. *Kinship & Diasporas in International Affairs*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007.
- . *Marketing the American Creed Abroad: Diasporas in the U.S. and Their Homelands*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
- Smith, Anthony D. „Diasporas and the Homelands in History: The Case of the Classic Diasporas.” In *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*, edited by Allon Gal, Athena S. Leoussi és Anthony D. Smith. Leiden, Boston: Brill, 2010.
- . *Nationalism and Modernism*. London: Routledge, 1998.
- Tarnóczy Mariann. „A kisebbségi magyar tudományosság az MTA tudománypolitikájában.” In *A nemzet mint tudományos közösség. Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2016*, szerk. Fedinec Csilla. Budapest: MTA Magyar Tudományosság

- Külföldön Elnöki Bizottság, 2016. http://mta.hu/data/dokumentumok/magyar_tudomanyosság_kulfoldon/MTA-A%20nemzet%20mint%20tudomanyos%20kozossege.pdf.
- Tiwari, Smita. „Diaspora Engagement Policy in South Asia.” In *Diaspora Engagement and Development in South Asia*, edited by Tan Tai Yong and Md Mizanur Rahman, 212–230. International Political Economy Series. Palgrave Macmillan UK, 2013. https://doi.org/10.1057/9781137334459_12.
- Várdy Béla. *Magyarok az Újvilágban*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000.
- Várdy Béla – Várdy-Huszár Ágnes. *Újvilági küzdelmek: Az amerikai magyarság élete és az óhaza*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó Kft., 2005.
- Voting from Abroad: The International IDEA Handbook*, 2007. http://www.idea.int/publications/voting_from_abroad/index.cfm.
- Waterbury, Myra A. *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Winland, Daphne N. *We Are Now a Nation: Croats between „Home” and „Homeland.”* Anthropological Horizons. Toronto; Buffalo: University of Toronto Press, 2007.

FOLYÓIRATCIKKEK, TANULMÁNYOK, JELENTÉSEK

- Accetto, Matej. „Access to Electoral Rights Slovenia.” *EUDO Citizenship Observatory Country Reports*. Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, 2013. <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=1318-Slovenia-FRACIT.pdf>.
- Aldea Mária. „A nyugati szórványmagyar hallgatók magyar nyelvi képzésének sajátosságai.” *THL – A Magyar Nyelv És Kultúra Tanításának Szakfolyóirata*, no. 2005/2. (2).
- Anderson, Benedict Richard O’Gorman és Gail Kligman. *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Centre for Asian Studies Amsterdam, 1992.
- Badurashvili, Irina. „Diaspora and Government: Cases of Ireland, Italy and Slovenia.” *Promoting Well Managed Migration between The EU and Georgia*. Tbilisi: Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, 2014.
- Baráth Magdolna. „Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához.” *Betekintő*, 2011/3.
- Bauböck, Rainer. „Expansive Citizenship: Voting beyond Territory and Membership.” *PS: Political Science and Politics* 38, no. 4 (2005): 683–687.

- , „Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation. A Normative Evaluation of External Voting.” *Fordham Law Review* 75, no. 5 (2007). <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/7313>.
- , „Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism.” *The International Migration Review* 37, no. 3 (2003): 700–723.
- Brubaker, Rogers. „The »Diaspora« Diaspora.” *Ethnic and Racial Studies* 28, no. 1 (2005): 1–19.
- Clifford, James. „Diasporas.” *Cultural Anthropology* 9, no. 3 (August 1, 1994): 302–338.
- Cochrane, Feargal. „Irish-America, the End of the IRA’s Armed Struggle and the Utility of ‘Soft Power’” *Journal of Peace Research* 44, no. 2 (March 2007): 215–231. <https://doi.org/10.1177/0022343307075123>.
- Csicsery-Rónai István. „Emigrációban.” *Rubicon*, 1. szám (2008). <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/emigracioban/>.
- Culic, Irina. „From Restitution to Privileged Re-Naturalisation: The Expansive Politics of Dual Citizenship in Romania after 1989.” *Minority Studies* 16, Special Issue: Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe (2013): 125–152.
- Délano, Alexandra és Alan Gamlen. „Comparing and Theorizing State–diaspora Relations.” *Political Geography* 41 (July 2014): 43–53. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2014.05.005>.
- Dr. Jeszenszky Géza. „Antall József, a nemzetpolitikus.” *Sóvidék - Szováta Kulturális Folyóirata* II., 2. szám (November 2010): 62–66.
- Dufoix, Stéphane. „From Nationals Abroad to »Diaspora«: The Rise and Progress of Extra-Territorial and Over-State Nations.” *Diaspora Studies* 4, no. 1 (January 1, 2011): 1–20. <https://doi.org/10.1080/09739572.2011.10597350>.
- Dumbrava, Costica. „Access to Electoral Rights Romania.” EUDO Citizenship Observatory Country Reports. Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, 2013. <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=139-RO-FRACIT.pdf>.
- Erdei András. „A magyarországi zsidóság migrációja (1945–1955).” *Beszélő* 9, 4. szám (2004).
- Fiń, Anna, Agnieszka Legut, Witold Nowak, Michał Nowosielski és Kamila Schöll-Mazurek. „Views and Attitudes of the Polish Community and Poles Living Abroad on the Policy Towards Polish Expatriate Communities.” *Institute for Western Affairs Poznań*, 2013. http://www.iz.poznan.pl/uploads/pracownicy/nawosielski/773_Polish%20_community.pdf.
- Freeman, Richard. „Epistemological Bricolage: How Practitioners Make Sense of Learning.” *Administration & Society*, Vol. 39, No. 4. (July 2007): 476–496.

- Gamlen, Alan. „Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?” Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No. 32. University of Oxford, 2006.
- „Diaspora Institutions and Diaspora Governance.” *International Migration Review* 48 (September 1, 2014): S180–217. <https://doi.org/10.1111/imre.12136>.
- „The Emigration State and the Modern Geopolitical Imagination.” *Political Geography* 27, no. 8 (November 2008): 840–856. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2008.10.004>.
- Gans, Herbert J. „Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America.” *Ethnic and Racial Studies* 2, no. 1 (January 1979): 1–20. <https://doi.org/10.1080/01419870.1979.9993248>.
- Górny, Agata és Dorota Pudzianowska. „Country Report: Poland.” *EUDO Citizenship Observatory Country Reports*. Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, Revised and updated 2013. <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=2013-26-Poland.pdf>.
- Gregg, Heather S. „Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the United States.” Working paper. Inter-University Committee on International Migration, 2002. <http://web.mit.edu/cis/www/migration/index.html>.
- Halász Iván. „A külhoni lengyelek és Lengyelország »diaszpóra politikája«.” *Regio*, 4. szám (2003): 120–141.
- „Szlovákia, a külföldön élő szlovák állampolgárok és a határon túli szlovákok Kapcsolatai.” *Állampolgárság Európában, 2005*. Europa Institut Budapest, 2005. <http://www.europainstitut.hu/index.php/24-sonstiges/915-allampolgarsag-halasz>.
- Haney, Patrick J. és Walt Vanderbush. „The Role of Ethnic Interest Groups in U.S. Foreign Policy: The Case of the Cuban American National Foundation.” *International Studies Quarterly* 43, no. 2 (June 1, 1999): 341–361.
- Herner-Kovács Eszter – Illyés Gergely – Rákóczi Krisztián. „Külhoni szavazatok a 2014-es magyar országgyűlési választásokon.” *Kisebbségkutatás*, 2. (2014): 7–19.
- Hodge, Carole. „The Serb Lobby in the United Kingdom.” *Donald W. Treadgold Papers* no. 22. (September 1995).
- International Organization for Migration. *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development*. International Organization for Migration; Migration Policy Institute, 2012. https://gfmind.org/files/pfp/Diaspora_Handbook_17April2012.pdf.
- Iordachi, Constantin. „Citizenship and National Identity in Romania: A Historical Overview.” *Regio: Minorities, Politics, Society – English Edition* 13, no. 1 (2002): 3–34.

- Itzigsohn, Jose. „Immigration and the Boundaries of Citizenship: The Institutions of Immigrants' Political Transnationalism.” *International Migration Review* 34, no. 4 (December 1, 2000): 1126–1154. <https://doi.org/10.2307/2675977>.
- Kántor Zoltán – Pászkan Zsolt. „A határon túli románok és a románok státusz-törvényei.” *Pro Minoritate*, Tavasz (2011): 70–81.
- Kennedy, Liam, Madeleine Lyes és Martin Russell. „Supporting the Next Generation of the Irish Diaspora.” *Report of a Research Project Funded by the Emigrant Support Programme, Department of Foreign Affairs and Trade*. Clinton Institute, University College Dublin, 2014. <https://www.dfa.ie/media/global-irish/Supporting-the-Next-Generation-of-the-Irish-Diaspora.pdf>.
- Keusch, Marlene és Nadja Schuster. *European Good Practice Examples of Migration and Development Initiatives with a Particular Focus on Diaspora Engagement*. Vienna Institute for International Dialogue and Cooperation, 2012. http://www.mirovni-institut.si/data/tinymce/Projekti/comide_lana/CoMi-De_European%20Good%20Practice%20Study-screen.pdf
- Kiss Ágnes. „Románia határon túli románságpolitikája az 1990–2004 között hatályos jogszabályok tükrében.” *Magyar Kisebbség*, 1–2. (2005).
- Koinova, Maria. „Conditions and Timing of Moderate and Radical Diaspora Mobilization: Evidence from Conflict-Generated Diasporas.” *Global Migration and Transnational Politics* Working Paper no. 9 (2009).
- . „Why Do Conflict-Generated Diasporas Pursue Sovereignty-Based Claims through State-Based or Transnational Channels? Armenian, Albanian and Palestinian Diasporas in the UK Compared.” *European Journal of International Relations* 20, no. 4 (December 1, 2014): 1043–1071. <https://doi.org/10.1177/1354066113509115>.
- Korzec, Piotr és Dorota Pudzianowska. „Access to Electoral Rights Poland.” *EUDO Citizenship Observatory Country Reports*. Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, Revised and updated 2013. <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=1317-Poland-FRACIT.pdf>.
- Koska, Viktor. „The Development of Kin-State Policies and the Croatian Citizenship Regime.” *Minority Studies* 16, Special Issue: Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe (2013): 214–230.
- Kovács Eszter. „Post-Socialist Diaspora Policies: Is There a Central-European Diaspora Policy Path?” *Hungarian Journal of Minority Studies*, I/1. (2017).
- „KSH jelentés az 1956-os disszidálásról.” *Regio*, 4. (1991).
- Lainer-Vos, Dan. „Manufacturing National Attachments: Gift-Giving, Market Exchange and the Construction of Irish and Zionist Diaspora Bonds.” *Theory and Society* 41, no. 1 (2012): 73–106.
- Lewitt, Peggy és Rafael de la Dehesa. „Transnational Migration and the Redefinition of the State: Variations and Explanations.” *Ethnic and Racial Studies* 26, no. 4 (2003): 587–611.

- Liebllich, André és Rainer Bauböck. „Is There (Still) an East-West Divide in the Conception of Citizenship in Europe?” Working Paper, 2010. <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/13587>.
- Lindblom, Charles. „The Science of »Muddling Through.«” *Public Administration Review*, Vol. 19, No. 2 (Spring, 1959): 79–88.
- Ludányi András. „Szétszórtság, vagy emigráció?” *ITT-OTT* I. évfolyam, 5. szám (1968): 13–15.
- Ludanyi, Andrew. „The Origins of Diaspora Consciousness in the Hungarian American Experience.” *Minority Studies*, no. 17 (2014): 68–84.
- Mák Ferenc. „Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999)” *Magyar Kisebbség* 6. évf., 3. (21.) (2000). <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=16&cikk=m000315.html>.
- Medved, Felicita. „‘Unified Slovenian Nation’: Slovenian Citizenship Policy towards Slovenians Abroad.” *Minority Studies* 16., Special Issue: Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe (2013): 153–187.
- Mikó Eszter. „A magyar migráció alakulása az 1800-as évektől napjainkig, jövőbeli kitekintéssel.” *Valóság*, 60. évf. 7. sz. (2017): 71–94
- „Migration in Serbia: A Country Profile.” Migration in the Black Sea Region: Regional Overview, Country Profiles and Policy Recommendations. International Organization for Migration, 2008. www.iom.hu/PDF/migration_profiles2008/Serbia_Profile2008.pdf.
- Nagy Károly. „A megmaradás és nemzetegyesítés műhelye. Az Anyanyelvi Konferencia harmincöt éve.” *Európai Utas* 16. évf., 3. szám (2005). <http://www.europaiutas.hu/europaiutas/60/Nagy%20Karoly.pdf>.
- . „Korfordulók világában – nem szokványos életút.” *Hitel*, A Kossuth Rádió Határok nélkül az irodalomról című műsora szerkesztőjével, vezetőjével, Kulcsár Katalinnal 2003. október 24-en elhangzott beszélgetés szerkesztett, kiegészített szövege, 2004. július 76–81.
- Panossian, Razmik. „Between Ambivalence and Intrusion: Politics and Identity in Armenia-Diaspora Relations.” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 7, no. 2 (1998): 149–196. <https://doi.org/10.1353/dsp.1998.0011>.
- Papp László. „Nagy Károly.” *Magyar Szemle* XX. évfolyam, 11–12. szám (2012). http://www.magjarszemle.hu/cikk/20120228_nagy_karoly.
- Papp Z. Attila. „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője.” *Kisebbségkutatás* 19. évf., 4. (2010).
- Phillimore, Jenny, Rachel Humphries, Franziska Klaas és Michi Knecht. „Bricolage: Potential as a Conceptual Tool for Understanding Access to Welfare in Superdiverse Neighbourhoods.” *IRIS WORKING PAPER SERIES*, no. 14 (2016).
- Plaza, Sonia és Dilip Ratha, eds. *Diaspora for Development in Africa*. Washington, D.C.: World Bank, 2011. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/>

- handle/10986/2295/616380PUB0Dias1351B0Extop0ID0182580.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Pogonyi, Szabolcs. „Four Patterns of Non-Resident Voting Rights.” *Ethnopolitics* 13 (2014): 122–40. <https://doi.org/10.1080/17449057.2013.846041>.
- . „Transborder Kin-Minority as Symbolic Resource in Hungary.” *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 14, no. 3 (2015): 73–98.
- Pogonyi, Szabolcs, Mária M. Kovács és Zsolt Körtvélyesi. „The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe.” EUDO Citizenship Observatory. Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2010. <http://eudo-citizenship.eu/docs/ECEcompreport.pdf>.
- Policy Forum Armenia. „Armenia – Diaspora Relations: 20 Years Since Independence.” Policy Forum Armenia, 2010.
- Puskás, Julianna. „Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században.” *Regio* 2. évf., 4. szám (1991).
- Rabikowska, Marta. „The Ritualisation of Food, Home and National Identity among Polish Migrants in London.” *Social Identities* 16, no. 3 (2010): 377–398. <https://doi.org/10.1080/13504630.2010.482432>.
- Ragazzi, Francesco. „A Comparative Analysis of Diaspora Policies.” *Political Geography* 41 (2014).
- Rajabaly Helena – Jean-Pierre Hermia. „A Belgiumban élő magyar népesség rövid története a XX. században.” *Demográfia* 48. évf., 2–3. szám (2005): 280–290.
- Ratha, Dilip, Sonia Plaza és Ervin Dervisevic. *Migration and Remittances Factbook 2016*. World Bank Group, Global Knowledge Partnership on Migration and Development, 2016. <http://www.knomad.org/publication/migration-and-remittances-factbook-2016>.
- Rava, Nenad. „Country Report: Serbia.” EUDO Citizenship Observatory Country Reports. CITSEE. Badia Fiesolana, Italy: European University Institute, Revised and updated 2013. <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=-countryProfiles&f=Serbia.pdf>.
- Safran, William. „Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return.” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1, no. 1 (1991): 83–99. <https://doi.org/10.1353/dsp.1991.0004>.
- . „Israel and the Diaspora. Problems of Cognitive Dissonance.” IMI Working Papers Series No. 53. Oxford Diasporas Programme. International Migration Institute, Oxford University, 2012.
- Shain, Yossi és Aharon Barth. „Diasporas and International Relations Theory.” *International Organization* 57, no. 3 (July 1, 2003): 449–479.
- Sheffer, Gabriel. „A Nation and Its Diaspora: A Re-Examination of Israeli–Jewish Diaspora Relations.” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 11, no. 3 (July 6, 2011): 331–358. <https://doi.org/10.1353/dsp.2011.0013>.

- . „Integration Impacts on Diaspora–homeland Relations.” *Diaspora Studies* 6, no. 1 (January 1, 2013): 13–30. <https://doi.org/10.1080/09739572.2013.843289>.
- Soltész Béla. *Migráció és fejlesztő diaszpórapolitikák Latin-Amerikában*. PhD-disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem, 2016.
- Szabó Juliet. „Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propaganda-tevékenysége 1958 és 1963 között.” *Múltunk*, 2. szám (2009): 180–221.
- . „»...s várja eltévedt fiait is.« Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között.” *Múltunk*, 1. szám (2007): 187–213.
- T. Kiss Tamás. „A tudományos szakemberképzés támogatása nem/ ismer/t/ határokat!? (Tanulságok és tapasztalatok a 20. század első feléből).” *Felnőttképzési Szemle* IV. évf., 1. szám (2010. december): 42–58.
- Tölölyan, Khachig. „Diaspora Studies. Past, Present and Promise. Working Paper.” International Migration Institute, 2012. <http://www.migration.ox.ac.uk/odp/pdfs/WP55%20Diaspora%20studies.pdf>.
- Torbágyi Péter. „Magyar vándormozgalmak és szórványközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig.” Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, 2007. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1272/5/Torbagyiphd.pdf>.
- Tóth Eszter. „A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990.” *Betekintő* 2. szám (2011).
- Tóth Pál Péter. „Nemzetközi vándorlás – Magyarország (1990–2000).” *Népesedési Kormánybizottság Migrációs Bizottsága 2002. programja*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Letöltve: 2017. május 16. http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/kettosallampolgarsag/tanulmányok/nemzetkozivandorlas_mo.pdf
- Valentinčič, Dejan. „Slovenia’s Attitude Towards Slovenian Minorities in Neighbouring Countries.” *European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans* 6, no. 2(11) (2014): 63–83.
- Winland, Daphne N. „Contingent Selves: The Croatian Diaspora and the Politics of Desire.” *Revija Za Sociologiju* XXIX, no. 1–2 (1998): 47–57.
- Zarifian, Julien. „The Armenian-American Lobby and Its Impact on U.S. Foreign Policy.” *Society* 51, no. 5 (October 2014): 503–512.
- Zeidler Miklós. „A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig.” *Századok*, 2. szám (1997): 303–15.

ÚJSÁGOK, HÍRÜGYNÖKSÉGI ÉS ONLINE CIKKEK

- „Amerika norvégjai a magyarok: 3,9 millió dollárt költött eddig a kormány amerikai alapítványa civilek támogatására.” *Átlatszó.hu*, Letöltve: 2017. szeptember 11. <https://atlatszo.hu/2015/04/08/amerika-norvegjai-a-magyarok-39-millio-dollart-koltott-eddig-a-kormany-amerikai-alapitvanya-civilek-tamogatasa/>.
- „»Anekdótává vált« a Szász Jenő-féle Nemzetstratégiai Kutatóintézet.” *Transindex.ro*, Letöltve: 2017. szeptember 6. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=23238>.
- „Az Európai Parlament 21 plusz 5 magyarja.” *MNO.hu*, 2014. május 26. Letöltve: 2017. szeptember 14. <https://mno.hu/kulfold/az-europai-parlament-21-plusz-5-magyarja-1228708>.
- Bálint-Pataki József. „Értekezés a Határon Túli Magyarok Hivataláról. Előadás a X. Jakabffy Napokon.” Szatmárnémeti, 2011. május 20. *Felvidék.ma*, Letöltve: 2017. május 24. <http://felvidek.ma/2011/05/ertekezes-a-hataron-tuli-magyarok-hivatalarol/>.
- „Centre for Slovaks Abroad Founded in Bratislava.” *Spectator.sme.sk*, October 31, 2016. Letöltve: 2017. május 24. <https://spectator.sme.sk/c/20372025/centre-for-slovaks-abroad-founded-in-bratislava.html>.
- „Croatia: Still Playing Same Broken Record to Diaspora.” *Croexpress.eu*, Letöltve: 2017. május 16. <http://www.croexpress.eu/vijest.php?vijest=5533>.
- „Diaszpóra Tanács – Orbán: Le kell zárni a posztkommunista korszakot!” *MTI*, 2011. november 17. <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>.
- „Emelkedhet az ösztöndíj a Kőrösi Csoma Sándor-programban.” *magyarnemzet.hu*, 2023. június 10. Letöltve: 2023. augusztus. 02. <https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/06/juliusban-megjelennek-a-korosi-csoma-sandor-program-ujabb-palyazatai>
- „Erősödnek világszerte a hétvégi magyar iskolák, diákjaik száma is nő.” *kormany.hu* 2023. május 12. <https://kormany.hu/hirek/vilagszerte-erosodnek-a-hetvegi-magyar-iskolak> Letöltve: 2023. augusztus 14.
- „Fantomintézetbe ölt Orbán 1,3 milliárdot Kövér kedvéért.” *hvg.hu*, 2013. május 24. Letöltve: 2017. október 1. http://hvg.hu/itthon/20130524_Szasz_Jeno_kutato_intezet.
- Ifj. Fekete Gyula. „Világtalálkozó és tisztújítás.” *Nyugati Magyarság*, 2000. június
- „Friends of Hungary néven amerikai alapítványt hoz létre a kormány.” *MTI*, 2012. november 28. <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>.
- „Háromlábú szék” *Válasz.hu*, Letöltve: 2017. szeptember 27. <http://valasz.hu/itthon/haromlabu-szek-33204>.

- „Határon túli támogatások 2.: Az állandó tételek és a legjobb barátok.” *Erdély Átlátszó*, Letöltve: 2017. szeptember 6. <https://erdely.atlatszo.hu/2017/03/20/hataron-tuli-tamogatások-2-az-allando-tetelek-es-a-legjobb-barátok/>.
- „Hiába vegzáljak Fellegi Tamást Washingtonban.” *MNO.hu*, 2013. november 9. <https://mno.hu/kulfold/hiaba-vegzaljak-fellegi-tamast-washingtonban-1194530>.
- Jeszenszky Géza. „Magyarország újjáépítése és a külföldi magyarság.” *Nyugati Magyarság*, 1991.
- Kivándorlási Értesítő, 1907–1909. Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilm- és Fényképtár.
- Külföldi Magyarság, 1920–1925. Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilm- és Fényképtár.
- „Leállítják a Gyere Haza, Fiatal! Programot.” *Origo*, 2016. június 13. <http://www.origo.hu/gazdasag/20160613-nem-hiv-haza-tobb-fiatalt-a-kormany.html>.
- „Magyar Állandó Értekezlet Budapesten határon túli és szóróanyagban élő magyarok részvételével.” Amerikai Magyar Koalíció. Letöltve: 2017. szeptember 4. <http://www.hacusa.org/hu/2010-sajtoanyagok/magyar-allando-ertekezlet-budapesten-hataron-tuli-es-szorvanyban-elő-magyarok-reszvetelével>.
- Magyar Országos Tudósító (MOT) 1929. augusztus 19. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.
- Magyar Országos Tudósító (MOT) 1938. augusztus 17. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.
- Magyar Országos Tudósító (MOT) 1938. Július 18. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.
- MTI Hírchívum 1920-1941. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>.
- MTI Hírkiadás 1928. április 27. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.
- MTI Lapszemle 1927. november 15. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.
- MTI Lapszemle 1929. augusztus 23. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pm>.
- „Népnevelés a diaszpórában: Külföldi ösztöndíjak ifjú KDNP-seknek.” *Átlátszó Oktatás*, Letöltve: 2017. szeptember 19. https://oktatás.atlatszo.hu/2013/07/02/nepnevelés_a_diaszpórában_kulfoldi_ostondijak_ifju_kdnp-seknek/.
- Nyilas Gergely. „Itt az igazi álommelő.” *Index.hu*, 2013. augusztus 3. http://index.hu/kulfold/2013/08/05/alommelő_a_tavoli_magyaroknak/.
- „Október 23. – Áder Bostonban: A magyarok és az amerikaiak a szabadság nemzetei.” *mon.hu*. Letöltve: 2017. november 8. <http://www.mon.hu/oktober-23-ader-bostonban-a-magyarok-es-az-amerikaiak-a-szabadság-nemzetei/2395216>.

- „Orbán Viktor beszéde a Magyar Diaszpóra Tanács VII. ülésén.” *Miniszterelnok.hu*. Letöltve: 2017. november 30. <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-magyar-diaszpora-tanacs-vii-ulesen/>.
- „Összetartozás Napja – Semjén Zsolt: Magyarságunk megőrzése elsődleges kötelességünk.” *MTI*, 2011. június, <http://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1>.
- „Ösztöndíjasok kezében a külföldi magyarok identitása.” *Index.hu*, 2013. április 4. <http://index.hu/belfold/2013/04/04/allami-osztondijjal-erositik-a-kulfoldi-magyarok-kotodeset/>.
- „Poland Overtakes India as Country of Origin, UK Migration Statistics Show.” *BBC News*, August 25, 2016, sec. UK Politics. <http://www.bbc.com/news/uk-politics-37183733>.
- Stubnya Bence. „105 fiatal hozott haza a kormány.” *Index.hu*, 2016. június 8. <http://index.hu/gazdasag/2016/06/08/105-fiatal-hozott-haza-a-kormany/>.
- „A Századvég üzen az USA-nak is – egymilliárd forintért.” *Napi.hu*. Letöltve: 2017. szeptember 11. http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/a-szazadveg-uzen-az-usa-nak-is-egymilliard-forintert.587678.html.

HONLAPOK, EGYÉB INTERNETES FORRÁSOK

- „About EPIC Ireland | Dublin Docks Tourist Attraction.” *EPIC*, February 3, 2017. Letöltve: 2017. május 2. <http://epicchq.com/about-epic-irish-emigration-museum/>.
- „About the Program.” *Birthright Armenia*. Letöltve: 2017. április 26. <https://www.birthrightarmenia.org/en/faq>.
- „Areas of Activity” Government’s Office for Slovenians Abroad, Letöltve: 2017. május 24. http://www.uszs.gov.si/en/areas_of_activity/.
- „Armenian Diaspora Museum.” Letöltve: 2017. november 29. <http://armdiasporamuseum.com/>.
- „Beit Hatfutsot – The Museum of the Jewish People in Tel Aviv | About.” Beit Hatfutsot, Letöltve: 2017. november 28. <https://www.bh.org.il/about-us/about-beit-hatfutsot/>.
- „Day of the Polish Diaspora and Poles Abroad.” Letöltve: 2017. május 18. http://www.rzym.msz.gov.pl/en/news/day_of_the_polish_diaspora_and_poles_abroad.
- „Diaspora - General Information.” MFA Serbia, Letöltve: 2017. május 17. <http://www.mfa.gov.rs/en/consular-affairs/diaspora/diaspora-general-information>.
- „Diaszpóra Program.” Rákóczi Szövetség, 2023. <https://rakocziszovetseg.org/diaszpora-program/>

- „Emigration Today | EMIGRE: Current Irish Emigration and Return UCC.” Letöltve: 2017. október 26. <https://www.ucc.ie/en/emigre/emigration/>.
- „Felhívás – Mikes Kelemen Program.” Nemzeti Regiszter, Letöltve: 2017. szeptember 19. <https://www.nemzetiregiszter.hu/felhivas-mikes-kelemen-program>.
- Fischerné Fülöp Ildikó – Gábor Richly. „Rodostó Program – Szakmai beszámoló.” Balassi Intézet, 2011. január www.honlap.parokia.hu/data/.../Szakmai_beszamoló_-2011.január.doc.
- „Friends of Hungary – Rólunk.” Letöltve: 2017. szeptember 6. <http://friendsofhungary.hu/>.
- „Governments of Israel.” Letöltve: 2017. március 24. https://www.knesset.gov.il/govt/eng/GovtByNumber_eng.asp?govt=34.
- „Julianus Program.” *Nemzeti Regiszter*, Letöltve: 2017. szeptember 22. <http://www.nemzetiregiszter.hu/julianus-program-leiras>.
- „Julianus Program – Térképes Megjelenítés.” *Nemzeti Regiszter*. Letöltve: 2017. szeptember 22. https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=11ROZe4S-xen_z9Q1AL6wBm1kb_ZQ.
- „KMCSSZ – Külföldi Magyar Cserkészszövetség honlapja.” KMCSSZ. Letöltve: 2017. augusztus 8. <http://kmcssz.org/>.
- „Legislation | Government's Office for Slovenians Abroad.” Letöltve: 2017. május 15. <http://www.uszs.gov.si/en/legislation/>.
- „Levélszavazási iratok országok (értesítési címek) szerinti bontásban.” Nemzeti Választási Iroda, 2022. <https://www.valasztas.hu/levelsavazas-jegyzokonyv> Letöltve: 2023. augusztus 16.
- „Levélszavazatok száma a 2014-es országgyűlési választásokon.” Nemzeti Választási Iroda, 2014. http://nvi.hu/hu/ogyv2014/853/853_0.html. Letöltve: 2017. október 4.
- „Magyar Emigrációs és Diaszpóra Központ.” Letöltve: 2017. november 30. <http://www.balassiintezet.hu/hu/magyar-emigracios-es-diaszpóra-kozpont/>.
- „Nemzetpolitika.” *Semjén Zsolt honlapja*, 2010. szeptember 27. <http://www.semjenzsolt.hu/2010/09/nemzetpolitika/>.
- Országos Széchényi Könyvtár. „Mikes Kelemen Program – A tengerentúli magyarság írott örökségének megőrzése.” Letöltve: 2017. szeptember 22. <http://www.oszk.hu/hirek/mikes-kelemen-program-beszamoló>.
- „Pályázati felhívás a diaszpóra szervezetek részére 2018.” Letöltve: 2017. november 30. http://bgazrt.hu/tamogatasok/palyazatok_tamogatasok_2018/diaszpóra_palyazatok_2018/palyazat_a_diaszpóra_szervezetek_reszere_2018/palyazati_felhivas_a_diaszpóra_szervezetek_reszere_2018/.
- „Pályázati felhívás a diaszpórában található, magyar nyelvű oktatást végző szervezetek számára 2018.” Letöltve: 2017. november 30. http://bgazrt.hu/tamogatasok/palyazatok_tamogatasok_2018/diaszpóra_palyazatok_2018/

- palyazat_a_hetvegi_magyar_iskolak_reszere_2018/palyazati_felhivas_a_diaszporaban_talalhato_magyar_nyelvu_oktatast_vegzo_szervezetek_szamara_2018/.
- „Pályázati felhívás Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjra.” *Nemzeti Regiszter*, 2013. január 3. <https://www.nemzetiregiszter.hu/palyazati-felhivas-koro-si-csoma-sandor-program-osztondijra>.
- „The Diaspora.” *Jewish Virtual Library*, Letöltve: 2017. október 25. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-diaspora>.
- „What Is the Neturei Karta?” Letöltve: 2017. október 25. <http://www.nkusa.org/aboutus/>.
- „Who We Are.” *RePat Armenia*, Letöltve: 2017. április 26. <https://repatarmenia.org/en/about-us/who-we-are>.

INTERJÚK³⁸⁴

- Entz Géza. Interjú a Határon Túli Magyarok Hivatalának nyugati magyarokkal kapcsolatos munkájáról. Az interjút a szerző készítette. Budapest, 2017. október 16.
- Jeszenszky Géza. Interjú az Antall-kormány külügyminiszterével Magyarország és a diaszpóra kapcsolatáról. Az interjút a szerző készítette. Budapest, 2016. november 2.

A HATÁRON TÚLI MAGYAROK HIVATALA LEVÉLTÁRI FORRÁSAI

- HU-MNL-OL-XIX-A-96-b Entz Géza iratai, 1989–1992 (Állag) | 4. doboz
- HU-MNL-OL-XIX-A-96-a Általános iratok, 1992–2000 (Állag) 22. doboz
- HU-MNL-OL-XXVI-J-6-5. Határon Túli Magyarok Hivatala levelezése, 1988–2001 (Tétel) | 5. doboz
- HU-MNL-OL-XIX-A-96-a Általános iratok, 1992–2000 (Állag) | 34. doboz
- HU-MNL-OL-XIX-A-96-a Általános iratok, 1992–2000 (Állag) | 46. doboz

³⁸⁴ Ezek az interjúk a magyar diaszpórapolitika történetének rekonstruálásához nyújtottak többletinformációkat. A 6. fejezetben elemzett, vagyis a kutatás empirikus részéhez készített (anonim) interjúkat itt nem tüntetem fel.

